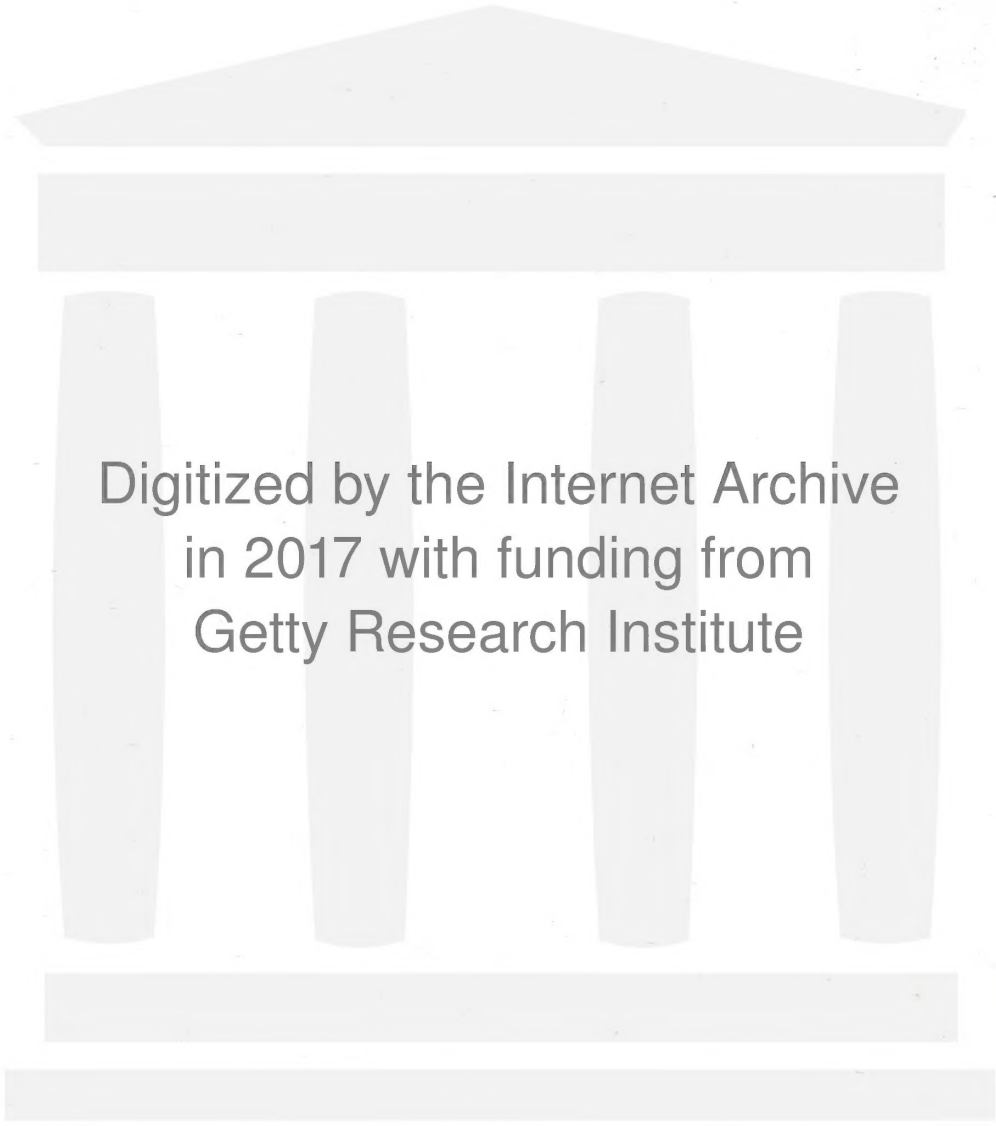

THE J. PAUL GETTY MUSEUM LIBRARY

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
Getty Research Institute

OUD-HOLLAND.

1896.

OUD-HOLLAND

Nieuwe Bijdragen

VOOR DE

*Geschiedenis der Nederlandsche Kunst,
Letterkunde, Nijverheid, enz.*

ONDER REDACTIE VAN

D^r. A. BREDIUS

Directeur van het Koninkl. Kabinet van Schilderijen te 's Gravenhage

EN

E. W. MOES

Ass.-Bibliothecaris der Universiteit van Amsterdam

VEERTIENDE JAARGANG 1896.

Gedrukt en uitgegeven door
de **BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ**
v/h **GEBROEDERS BINGER,**

Warmoesstraat 174. — AMSTERDAM 1896.

INHOUD VAN DEN VEERTIENDEN JAARGANG.

BLADZ

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER ELSEVIERS, door P. Haverkorn van Rijsewijk (<i>Met fac-similes</i>)	1
DE ZEEUSCHE NACHTEGAEL (1623), door J. G. Frederiks	19, 76
LUDOLF (LEUFF) DE JONGH, door P. Haverkorn van Rijsewijk (<i>Met prent en fac-similes</i>)	36
DE UITGAVEN VAN EEN EDELMAN IN HET LAATST DER 16 ^e EEUW, door Mr. W. Bezemer	47
EEN BRIEF VAN PIETER HEMONY, medegedeeld door H. N. J. van Eelde . . .	56
CORNELIS CLAESZ. SCHEVENINCK EN ZIJN ZOON DAVID CORNELISZ., medegedeeld door E. W. Moes	61
DE NAMEN DER STAALMEESTERS, door Jhr. Dr. J. Six	65
IETS OVER DEN SCHILDER JAN CORNELISZ. VAN 'T WOUTD, door Jhr. B. W. F. van Riemsdijk (<i>Met prent en fac-similes</i>)	68
NIEDERLÄNDISCHE KUNST IN DEN GALERIEN MANSI ZU LUCCA, von Emil Jacobsen (<i>Met twee prenten</i>)	93
AANTEKENINGEN OMTRENT EENIGE DORDRECHTSCH E SCHILDERS, door G. H. Veth.	99
JAN JOSEPHSZOON VAN GOYEN. NIEUWE BIJDAGEN TOT ZIJNE BIOGRAPHIE, door Dr. A. Bredius (<i>Met fac-similes</i>)	113
PARDONBRIEF TEN BEHOEVE VAN ANTHONIS VAN DOYENBURCH, medegedeeld door H. N. J. van Eelde	126
DE PROMOTIE VAN CONSTANTYN HUYGENS, door Prof. Dr. J. van der Vliet .	129

CONSTANTYN HUYGENS EN JEAN LOUIS GUEZ DE BALZAC, door Dr. J. A. Worp	147
EEN VERZAMELING FAMILIEPORTRETTEEN DER HUYGENSEN IN 1785, medegedeeld door E. W. Moes	176
CONSTANTYN HUYGENS EN DE SCHILDERKUNST, door H. J. Eymael.	185
DAGVERHAAL EENER REIS NAAR ENGELAND DOOR CONSTANTYN HUYGENS, mede- gedeeld door J. H. W. Unger.	199
ADRIAEN HANNEMAN, door Dr. A. Bredius en E. W. Moes (<i>Met prent en fac-simile</i>).	203
LES PEINTURES DE L'ANCIENNE CHARTREUSE DE RUREMONDE, AVEC UN ESSAI ICONOGRAPHIQUE DE DENYS LE CHARTREUX, par A. M. P. Ingold.	219
DRIE BRIEVEN VAN HUGO DE GROOT VAN MARIA VAN REIGERSBERGH, medegedeeld Prof. Dr. H. C. Rogge	236

PRENTEN EN FAC-SIMILE'S.

	BLADZ.
Fac-simile der naamteekening van Isaack Elsevier	9
" " " " Aernout Elsevier	18
" " " " Leuff de Jongh	37, 38, 39, 40
Schutterstuk geschilderd door Leuff de Jongh	tegenover 42
Fac-simile der naamteekeningen van Maerten van Heemskerck en Jan Cornelisz. van 't Woudt	71
De overgave van Weinsberg in 1140, geschilderd door Jan Cornelisz. van 't Woudt	tegenover 73
Fac-simile der handteekening van Jan Cornelisz. van 't Woudt.	74
Het offer van Abraham, geschilderd door Ferdinand Bol	tegenover 95
De inneming van Rome in 1527, geschilderd door Jan Cornelisz. Vermeyen	95
Fac-simile der handteekening van Jan van Goyen	115
" " " " Pieter Pietersz. de Neyn	115
Schets voor het portretstuk van de familie Huygens, door Adriaen Hanneman	208
Fac-simile der handteekening van Adriaen Hanneman	208
Portretten van Dionysius Carthusianus	230, 231, 235

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS
DER
ELSEVIERS

DOOR
P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

ISAACK ELSEVIER, den 11 Maart 1596 te Leiden geboren, was de stichter van de vermaarde Elsevierdrukkerij en werd den 9^{en} Febr. 1620 aangesteld tot drukker der Universiteit te Leiden. Hij was den 14^{en} Febr. 1616 getrouwd met „JACQUEMIJNTGEN „SIJMONS VAN SWIETEN, jonge dochter, van Leijden, verge- „selschapt met SIJMON VAN SWIETEN, haer broeder en ARNOULT „ELSEVIER, haer schoonbroeder”.¹⁾ Zijne vrouw was eene dochter van SIMON THOMASZ. VAN SWIETEN, eerst ingenieur te Woerden, daarna secretaris der Weeskamer te Leiden, en van JACOMINA BAILLIJ, in 1565 te Antwerpen geboren en eene verwante van den graveur P. BAILLIJ, sedert 1577 te Leiden en in 1604 te Amsterdam werkzaam. De ouders van JACQUEMIJNTGEN waren reeds eenige jaren vóór haar huwelijk overleden, de moeder het laatst en in armoede.

ISAACK ELSEVIER kreeg verscheidene kinderen. Den 13^{en} Mei 1617 liet hij doopen een zoon LOUIS, den 3^{en} Juni 1619 eene dochter JACOMINA, den

1) Jhr. RAMMELMAN ELSEVIER, *Iets over de Leidsche schilders van 1610*, p. 42.
Oud-Holland, 1896.

14^{en} April 1621 een zoon SIMON, den 10^{en} Febr. 1623 weder een zoon ISAACK, en den 7^{en} Juni 1626 eene dochter MARIA.

Met de drukkerij ging het niet goed. Op 24 Dec. 1625 deed hij haar voor *f* 11.000 over aan zijn broeder ABRAHAM en zijn oom BONAVENTURA, en den 8^{en} Febr. 1626 verzocht hij den Curatoren der Universiteit en den Burgemeesters der stad ontslag als drukker der Academie, daar hij „hem selve tot eene andere stijl (nering) begeven” wilde. Op den 29^{en} Maart werd de hem en zijne vrouw verleende attestatie aangeteekend in het register der Pieterskerk, maar zijn gezin verliet Leiden, gelijk van zelf spreekt, eerst na den doop zijner dochter MARIA.

Dit alles zijn bekende zaken, maar moesten toch kortelijk vermeld worden, om hetgeen nu volgen zal, en tot dusver niet bekend is. ALPHONSE WILLEMS in zijn voortreffelijk werk *Les Elsevier* (1880) en de vroegere biografen zeggen dat ISAACK ELSEVIER Leiden verliet om zich te Rotterdam te vestigen, en er dienst nam bij de marine.

Het eerste is waar, maar aan het tweede ging iets anders vooraf. Eer ik dit mededeel, meen ik op iets te moeten wijzen, dat zijn vertrek naar Rotterdam kan ophelderen. Zijn broeder ABRAHAM was den 21^{en} Mei 1621 gehuwd met CATHARINA VAN WAESBERGHE, de vierde dochter van den Rotterdamschen boekdrukker JAN VAN WAESBERGHE den tweede, die ook drukker der Admiraliteit van de Maas was en een invloedrijk man.

ISAACK ELSEVIER had dus te Rotterdam goede vrienden, die hem behulpzaam konden zijn bij het zoeken naar „eene andere stijl.” Eer hij Leiden verliet, was hij dan ook reeds van een andere broodwinning zeker. Blijkens eene acte, op den 29^{en} Januari 1626 gepasseerd bij A. WAGENSVELT, notaris te Rotterdam (D. V. p. 38) kocht hij, nog te Leiden wonende, van CECILIA BRANTS, weduwe en boedelhoudster van JAN CAREL WANTE¹⁾, een huis, genaamd „*Noreman*, „daer nu *De Toelast* wthangt, staende & gelegen aende suijsijde vande Hooch- „straet, in 't Oostvierendeel deser stede”. De overdracht werd in de Gifteboeken ingeschreven op den 10^{en} April 1626, en deze acte meldt, dat op dit huis hypotheken stonden, gezamenlijk tot een bedrag van 1400 gld., welke som en de renten daarvan „de cooper, hier mede present, van den 1° Meij toecomende aff „tot sijnen last is nemende... Ende bekende sij comparante voldae te wesen, „boven de voors. belastinge, met de somme van 1800 guld., daerinne gereeckent „sijn 600 car. gld. over eenige inboel & meuble int selve hujs berustende. Van

1) Deze is de „JAN KAREL, waerdt in de Toelast, voor desen Burger Hopman”, die — volgens BRANDT's *Historie der Reformatie*. D. IV. p. 551 — om zijne Remonstrantsche gevoelens in 1621 werd beboet en voor zes maanden verbannen. Hij had De Toelast gekocht op 2 Jan. 1599 (Gifteboek, Reg. XII. p. 417).

„welcke voors. somme hij coper gereet betaelt heeft de somme van 2550 gld., „Ende van de resteerende 6250 gld. is op huijden ten behoeve van voors. „CECILIA BRANTS behoerlicke custingrentebrief verleden”. 1) Met 1 Mei 1626 betrok dus ISAACK ELSEVIER *De Toelast*, eene herberg, waarin hij waard was, gelijk eene notarieele acte van 18 Mei 1627 leert, waarbij getuigen waren: „ISAACK „ELSEVIER, waert in de Herberge van de Toelast binnen deser stede & ABRAHAM „MIJTENS, saelmaecker van de Prince van Oraenge, wonend in 's-Gravenhage”. 2)

ISAACK's gezin werd hier nog vermeerderd met eene dochter, MAERTGE, die den 12^{en} Maart 1627 werd gedoopt. In hetzelfde jaar werd hij eigenaar van een tuin buiten de Goudsche poort, onder Crooswijk, voor 425 gld. comptant en een custing-rentebrief van 800 gld. De acte van overdracht werd op den 30^{en} Juni 1627 ingeschreven in de Gifteboeken, en bijna zes jaren later, den 25^{en} April 1633, werd daar ook aangeteekend, dat hij voor 21 gld. nog een stuk bij dien tuin had gekocht 3).

Toen dit gebeurde, bekleedde hij reeds eene andere betrekking. Het College der Admiraliteit te Rotterdam, het College over „Zuijdt Holland, Maes ende Waele”, had een Provoost Geweldige Generaal in dienst. JOHAN DE RAEDT, vader van den schilder REIJNIER DE RAEDT, had die betrekking geruimen tijd bekleed, maar zij kwam in het begin van 1629 open. Blijkens het Register van Overledenen stierf JAN DE RAEDT in de tweede week van April 1629, en, dank de welwillende medewerking van den Rijksarchivaris, Jhr. Mr. TH. H. F. VAN RIEMSDIJK, en van den chartermeester H. J. HINGMAN, die mij hielp bij het zoeken in het gedeelte van het archief van het College der Admiraliteit op de Maas, dat gered werd uit den brand, die in 1844 zoovele belangrijke documenten verloren deed gaan in het Departement van Marine, kan ik melden, dat tusschen 19 Aug. 1628 en 8 Jan. 1629 DE RAEDT's opvolger niet benoemd is. In eene straks te vermelden notarieele acte van 3 April 1629 vond ik ISAACK ELSEVIER vermeld met den titel Geweldige Provoost, en wij mogen dus aannemen, dat hij hiertoe benoemd werd in de drie eerste maanden van dat jaar.

Hij moest nu zijne herberg verlaten en het Admiraliteitshof betrekken. Op den 3^{en} April 1629 machtigde hij dan ook den notaris A. KIEBOOM om *De Toelast* voor hem te verkoopen. Om straks te vermelden redenen stelde hij dit echter

1) Gifteboek Reg. XX p. 207. Blijkens de Renteböeken, Reg. XIII, leende Is. ELSEVIER op den 17^{en} Juli 1627 van Mr. ANTHONIJ WILLEMSZ. doctor in de beide rechten f 2000, en op 19 Mei 1628 van denzelfden f 1500, op zijn huis de Toelast, ter gedeeltelijke aflossing van den schuldbrief, door hem verleden ten behoeve van CECILIA BRANTS.

2) ABRAHAM MIJTENS was in 1623 gehuwd met ISAACK's zuster, SARA ELSEVIER.

3) Gifteboek, Reg. XX p. 636, en XXIII p. 481. Blijkens de Renteböeken, Reg. XV, nam ISAACK ELSEVIER, Geweldige Provoost-generaal der Admiraliteit, op 23 Apr. 1636, op deze twee tuin een hypotheek van 800 gld. welke hij den 12 April 1641 afloste.

uit tot den 16^{en} April 1630. De overdracht had toen plaats op den 7^{en} Mei, en uit die acte blijkt, dat nu, behalve de reeds gemelde lasten, welke te zamen 1400 gld. bedroegen, op dit pand nog stonden twee hypotheken, een van 3500 en een van 2150 gld. De koper nam deze over en betaalde bovendien 1200 gld. binnen acht dagen, en 950 gld. vóór het einde der maand. „MATTHIJS ELSEVIER, „pedel van de Universiteit tot Leiden”, stelde zich borg „voor den tijd van zijn „soons possessie”.¹⁾

Zóó was ISAACK ELSEVIER nu „Geweldige Provoost Generael van de Admiraliteit in Zuydt-Hollandt, Maes ende Wael”. De bundel „Commissiën ende „Instructiën bij de Gecommitteerde Raeden ter Admiraliteit te Rotterdam verleend” welke uit den brand van 1844 werd gered en in het Rijksarchief wordt bewaard, begint eerst met October 1642, en kan ons dus geen licht geven aangaande de Instructie, aan ISAACK ELSEVIER verleend. Onder de geredde bescheiden is echter eene dergelijke Instructie, door de Gecommitteerde Raden, resideerende binnen Rotterdam, gearresteerd op den 10^{en} Oct. 1653. Moge er eenig verschil zijn tusschen deze en de vroeger verleende, er is hoogstwaarschijnlijk tusschen beide genoegzame overeenstemming, dat wij uit haar ELSEVIER's werkkring kunnen leeren kennen.

De Geweldige Provoost Generaal had onder zich een luitenant — en hierom wordt hij zelf dikwerf kapitein genoemd — en vier hellebardiers. Hij was gehouden „eerstens sich op alle vlooten, tochten ende armaden te water, waer het „soude mogen wezen, over d'oorloeschepen van desen quartieren te laeten ge- „bruijcken, & vorders daer & tot sulcken plaetse als 't den Raeden ter Admiraliteit „sal believeen”. Ten tweede was hij gehouden „te apprehenderen de vijanden, „quaetwillige ofte zeeroovers, die bij den Capiteijnen, Officieren ofte bootsgesellen „becomen ofte vercregen souden mogen werden, mitsgaders oock den overtreders „van den Articul Brieff, op den Oirloge te water gemaect ofte noch te maecken”. Ten derde, moest hij „sonderlinge goed regard nemen, als de schepen van „oirloge t'zeijl gaen, ende tot dien eijnde den Trommel sal wesen geroert, dat hij „hem alsdan late vinden in de herberge & elders daer hij vermoeden sall eenige „bootsgesellen te wesen, dewelcke hij dan dwingen sal aenstonts sloop te gaen, „ofte bij refuijs van dien, deselve datel. apprehenderen ende in den Raede daarvan „adverteren, mitsgaders den Capⁿ. te verwittigen, soo sij noch aen landt souden „mogen sijn”. Verder: „Alsoo de Insolentie niet alleen vande matrosen, maar „selffs oock van eenige officieren soo groot is, dat sij luijden hen derven onder- „staen, soo haest de schepen incomen, terstont daer van aff te loopen en sonder

1) Gifteboek, Reg. XXII.

„daer weder naer om te sien latende die t'eenemaal reddeloos liggen, in sulcke „vougen, dat daerdoor den dienst vant Landt merckelijck wert verachttert, soo „sall de Geweldige Provoost goet regard hebben te nemen, ende door sijnen „Lieutenant ende Hellebardiers doen nemen op alle Officieren & Matrosen, die „aen Landt mochten werden gevonden ende deselve naer haere respectieve „schepen doen gaen & bij weijgeringe vandien apprehenderen, ten ware sijn. conden „doen blijcken dat sijn. met verloff van den Capiteijn aen landt mochten sijn ge- „comen”. Ook moest hij „alle gevangenen in goede verseeckertheit stellen; alle „dage des avonts de gevancknisse visiteren omme te sien off ijewers ijets mochte „gebroocken ofte eenige instrumente bij de gevangenen gevonden mochte worden, „ende oft gebeuren mocht dat hij provoost hierinne naelaetend mochte wesen „bevonden, ende dat daer door eenich gevangen mocht comen daer uijt breecken „ofte andersints te echapperen, sal hij provoost niet alleen sijn vervallen vande „costgelden van sulcke geechappeerde, maer daerenboven oock arbitralijckem „gecorrigeert werden”. Hij, of zijn luitenant, moest dagelijks „soo nae als voor „de middag sich selven ter Raedtcamer presenteren, soo wanneer de Raedt sal „wesen vergadert”, en waken tegen tumulten, ook van vrouwen, voor de Raedkamer. Op alle monsteringen en afbetalingen van scheepsvolk moest hij present zijn, de gevangenen moest hij behoorlijk verzorgen in eten en drinken, waarvoor hij ontvangen zou: „voor de geen die in besloten gevancknisse sullen leggen, „ses stuivers 's dages”, en „voor de gevangene die tot sijnen huijse ter ordonnantie „van de Raden gehouden souden worden, sal de Provoost genieten voor costgelt „ende bewaringe sulcx als bij den Raedt alsdan sal worden geordonneert”. Bij „luijden van qualiteijt ende vermogen sall de Raedt hem ordonneeren wat tracte- „ment hij deselve doen sall ende hoeveele hij daegs daervoren sall genieten”. Voor het „sluijten ende ontsluijten van de gevangenen”, zou hij ontvangen: „van de bootsgesellen 3, van krijghsvolck in dienst wesend 2 stuivers van elcke gul- den maendsoldij.” De Provoost ontvangt maandelijks gage van 42 gld., de luitenant alle drie maanden 81 gld. 15 st., en elke dienaar voor ge'ijke drie maanden 75 gld. voor soldij. Bij reisen ontvangt de Provoost eene toelage van 3 gld.; de Luitenant van 2 guld. 10 st., de dienaars van 20 stuivers „daegs boven de schuijt en de wagen vrachten”.

Ziedaar ongeveer de werkkring en de belooning, welke ISAACK ELSEVIER, de gewezen drukker der Leidsche Universiteit en waard in De Toelast, kreeg in 't begin van 1629. Blijkens eene aanteekening in het Register der Weeskamer ¹⁾ was ADRIAEN GERRITZ OOSTERLING in 1633 luitenant van den Geweldige Pro-

1) Voogdijboek No. 4.

voost, en blijkens het Register der overledenen stierf deze in de derde week van Augustus 1635, en waarschijnlijk werd toen ISAACK's oudste zoon LOUIS zijn luitenant. Deze trouwde 9 Nov. 1639 met ADRIANA BOSMAN, dochter van den Rotterdamschen Burgemeester IMAN HENDRIKSZ. BOSMAN. In de aantekening van zijn huwelijk wordt hij genoemd „Lieutenant, wonende op 't Princenhof", en hij woonde dus bij zijn vader. Kort duurde zijn huwelijksgeluk. Op den 21^{en} December 1640 was hij ernstig ziek, en liet toen door den notaris A. WAGENSVELT zijn uitersten wil beschrijven. Twee dagen later stierf hij. In de aantekening van zijn overlijden in het Register van overledenen wordt hij „kapiteijn" genoemd, en hij was dus toen waarschijnlijk niet meer de luitenant van zijn vader. Hij woonde toen in de brouwerij *De Bijl*, welke zijn vriend JAN JOBSE VAN DER HAVE toebehoorde. Kort na zijn dood werd een inventaris van zijn nalatenschap gemaakt, en daarin staat: „Den voorn. (LOWIJS) ELSEVIER comt van ISAACQ „ELSEVIER zijn vader voor gedaene legerdienst noch 352 gld. . . . ende als luitenant gediend hebbende op 't schip van sijn vader 220 gld." Hij liet twee kinderen na, BARBARA en LOUIS, of eigenlijk slechts de eerste die gedoopt was op 18 Mei 1640, terwijl de tweede gedoopt werd op den 27^{en} Aug. 1641, geruimen tijd na zijn dood. Bij het opmaken van den inventaris had ISAACK ELSEVIER verklaard, dat hij deze kinderen zou opvoeden. De portretten van LOUIS en zijne vrouw hingen — gelijk ALPH. WILLEMS mededeelt — eenigen tijd in het Museum te Tours; zij behooren aan Mevrouw de weduwe EM. DE TARADE, te Amboise, die ze thans weder tot zich heeft genomen, zooals E. W. MOES meldt in zijne *Iconographia Batava*. ADRIANA BOSMAN hertrouwde den 21^{en} Oct. 1642; BARBARA huwde op den 14^{en} Maart 1661 den notaris en procureur DIRCK MEESTERS, waarschijnlijk verwant aan DIRCKJE MEESTERS, die den 19^{en} Sept. 1655 met den schilder JACOB OCHTERVELT in het huwelijk trad.

ISAACK ELSEVIER had bij zich in huis ADRIANA VAN SWIETEN, eene zuster van zijne vrouw. Die zuster overleed in December 1640¹⁾ en, ter verdeling van hare nalatenschap, werd op den 8^{en} Febr. 1641 eene acte gepasseerd bij den notaris G. van der Horst.²⁾ In dit stuk wordt gezegd, dat: „ISAACK ELSEVIER, „als getrouwt hebbende JACOBMIJNA VAN SWIETEN voor een derde, ende dezelve „noch als voocht van de onmondige soon van sa. MARIA VAN SWIETEN, die sij ge- „procreerd heeft bij AERNOUT ELSEVIER" voor een derde en de overige kinderen van „deze „tsamen voor 't resteerende derde part — hebben gemaect schifting ende „scheijdinge ende deijlinge van hare nalatenschap, bedragende de somma van „451 gld. 8 st."

1) Register van overledenen: 9/16 Dec. 1640, ten huize van „Cappiteijn Elsevier op 't Hooft."

2) Protocol, Deel XXXIII f. 17.

Bijna terzelfder tijd als deze zuster van zijne vrouw, stierf ISAACK's vader. Op den 6en December 1640 overleed MATTHIJS ELSEVIER te Leiden, en de vereffening van diens nalatenschap had plaats in 1641.

A. DE REUME vertelt, dat ISAACK na die vereffening te Wassenaar wonen ging, terwijl ALPH. WILLEMS zegt dat hij dat deed omstreeks 1644. Het Gifteboek der stad Rotterdam leert dat ISAACK in het laatste gedeelte van 1641 het eenige onroerende goed verkocht, dat hij daar nog bezat. Op den 12en Dec. 1641 werd in dat boek geregistreerd dat „Capn. ISAACK ELSEVIER sijn tuijn & erve in „Crooswijck” — door hem in 1627 gekocht en in 1633 uitgebreid — verkocht voor „700 gld. geresumeert ende een custingrentebrief van 600 gld.”¹⁾ Het duurde echter nog drie en een halfjaar, eer hij bedankte voor de betrekking van Geweldige Provoost Generaal. Het geredde gedeelte der notulen van het College der Admiraliteit op de Maze, in het Rijksarchief, behelst de volgende resolutie dd. 27 Juni 1644: „Ontfanghen ende geleezen schrijvens van den geweldige „provoost ELSEVIER, eergisteren gedateert, waerbij deselve ELSEVIER dede naeder „afstant van zijn ampt, ende den Raedt alhier ten hoochsten bedanckte, voor dat „het deselve gunstelijck hadde belieft, daarmede zijnen broeder te gratificeeren „ende beneficeeren. Vervolgens zoo is dan ook goet gevonden ende verstaen, „conform de resolutie van den 6en dezer voor denselven sijn ELSEVIER's broeder, „namelick JACOB ELSEVIER, commissie te doen depecheeren.” Die commissie, gedateerd van den 27en Juni 1644, is nog aanwezig, maar behelst niets bijzonders, en in de Notulen van 5 Juli staat, dat toen „d'acte van commissie voor JACOB „ELSEVIER geformeert als geweldige provoost generael voor Zuydt Hollandt, Maes „ende Wael geresumeert en naeder gearresteert” werd. JACOB's aanstelling dateert dus van den 27en Juni, en ISAACK zal waarschijnlijk op den 5en Juli zijn ambt hebben nedergelegd.

Eer wij verder mededeelen wat wij nog betreffende ISAACK vonden, eene kleine herinnering aan JACOB's lotgevallen. Deze werd te Leiden geboren omstreeks 1597, daar hij den 19en Febr. 1611 zich inschrijven liet als student in de letteren. Hij werd echter boekverkooper, en huwde den 11en Oct. 1620 SARA VAN LOO, van Amsterdam. Een jaar later — zijne kerkelijke attestatie is van 10 Oct. 1621 — verhuisde hij naar Den Haag, waar hij een boekhandel bestuurde tot 1636, toen hij rentmeester werd van FLORIS VAN PALLANDT, graaf van Cuijlenburg. „Fonctions qu'il résigna le 21 Mai 1639 — zóó zegt ALPHONSE WILLEMS — pour embrasser la carrière des armes. On ne sait au service de quelle puissance il obtint le grade de capitaine”. Wij weten nu dat die *puissance* is geweest het

¹⁾ Gifteboek, Reg. XXVII p. 371.

College der Admiraliteit van de Maas, en ik meen de gissing te mogen wagen, dat hij luitenant bij zijn broeder ISAACK werd, toen diens zoon LOUIS, misschien naar aanleiding van zijn huwelijk met de dochter van burgemeester BOSMAN, het luitenantschap bij den Geweldigen Provoost had nedergelegd. Den 1^{en} Nov. 1644 waren JACOB ELSEVIER en zijne vrouw getuigen bij den doop van ADRIAAN ELSEVIER, zoon van PIETER ELSEVIER en ANNA DIRKS VAN DER MAST. Lang bleef hij echter niet Geweldige Provoost Generaal. Het archief der Admiraliteit meldt niet wanneer hij door JAN SNAETS werd vervangen. Uit de reeds bekende gegevens weet men echter dat hij in October 1651 te Gensingen, in de Paltz, woonde.

Toen ISAACK ELSEVIER zijne betrekking bij het Collegie der Admiraliteit had neergelegd, ging hij te Wassenaar bij Leiden wonen en in 1648 verhuisde hij naar Delft, waar hij in eene bierbrouwerij zich associeerde met zijne twee jongste nu nog overig zijnde zonen SIMON en ISAACK¹⁾. Die exploitatie ging echter niet voorspoedig, te oordeelen naar twee actes, welke behooren tot het protocol van den Rotterdamschen notaris A. WAGENSVELT (D. XVIII f 304.) De eene acte is van den 28^{en} Nov. 1650 en daarbij transporteerde „ISAACQ ELSEVIER „de jonge, brouwer in de brouwerij vande Drij Sonnen tot Delft, aen ISAACK „ELSEVIER sijn vader de onderstaende meubelen, cleederen, huijsraet ende inboedel, als deselve sijn getaxeert, en bekent van transport voldaan te wesen mette „somme van 2652 gld. 10 st.” Op denzelfden dag werd bij denzelfden notaris ingediend een staat van den inboedel van „SIJMON ELSEVIER, woonachtig in „’s Gravenhage om dien boedel te transporteeren aen sijn vader ISAACQ ELSEVIER „den oude”. Deze boedel werd geschat op eene waarde van *f* 3667 — 14 — 0. Tot de laatste behoorde geen enkel kunstwerk; daarentegen tot de andere de volgende schilderijen, welke getaxeerd werden op de er achter vermelde prijzen:

Een stuck van BRAMER	<i>f</i> 60 — 0 — 0
Een stuck van VAN BEIJEREN	40 — 0 — 0
Een stuckge van ADRIAEN OSTADE	25 — 0 — 0
Een stuck van WILLEM ROMEIJN	30 — 0 — 0
Drie landschappen van VAN AS	50 — 0 — 0
Een teijckening van HEERM. v. WITMONDT ²⁾	30 — 0 — 0
Een stuckge van CORN. SACTLEVEN	16 — 0 — 0
Een stuck van PIETER VROMANS ³⁾	10 — 0 — 0
Een stuckge van LOUIJS ELSEVIER ⁴⁾	29 — 0 — 0
Een stuckge van DU BOIS ⁵⁾	12 — 0 — 0

1) ALPH. WILLEMS, *Les Elseviers*.

2) HEEREMAN WITMONT, kunstteekenaar te Delft, geb. omstreeks 1605, lid van het St. Lucasgild Juli 1644, leeft nog in Maart 1683.

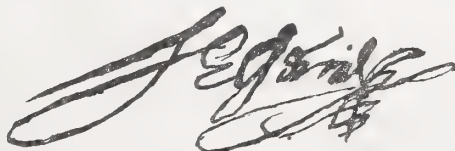
3) De vader of de zoon, beiden werkzaam te Delft.

4) De zoon van AERNOUT ELSEVIER.

5) GUILLIAM of WILLEM DU BOIS werd in 160 lid van het St. Lucasgild te Haarlem en daar begravens 7 Juli 1680.

Ses stucken van VOSMAER ¹⁾	60 - 0 - 0
Van STOOTER ²⁾ sonder ebbelijst.....	12 - 0 - 0
Een stuck van NICOLAES HECK ³⁾	30 - 0 - 0
Het paradijs.....	12 - 0 - 0
Drie stuckgens van KONINCK.....	4 - 0 - 0
Een doodshoofd.....	1 - 10 - 0
Een stuck van VAN DURVEN ⁴⁾	6 - 0 - 0
Drie stuckgens geboetseert.....	8 - 0 - 0
Drie stuckgens op albats.....	15 - 0 - 0
Twee copijen naer BLOMMAERDT.....	16 - 0 - 0
Een spijgel met een ebbe lijst.....	10 - 0 - 0
Een bouquetge.....	3 - 0 - 0
Tsamen.....	474 - 10 - 0

Nog geen jaar later overleed ISAACK ELSEVIER. Hij ging zijn broeder JACOB te Gensingen het geld brengen, nagelaten door diens zoon JACOB, eerste stuurman der Oost-Indische Compagnie, en overleed te Keulen op den 8^{en} October 1651. Zijne weduwe keerde naar Rotterdam terug. Op 24 Juni 1664 was zij getuige bij den doop van een kind van hare kleinkinderen, BARBARA ELSEVIER en DIRK MEESTERS. Zij woonde bij deze en stierf ten hunnen huize „voor de Beurs” ⁵⁾ den 5^{en} Oct. 1670, en werd op Zaterdag, 11 Oct., begraven in de Groote Kerk.

ARNOUT ELSEVIER.

Jhr. W. J. C. RAMMELMAN ELSEVIER gaf in zijn reeds vermeld geschrift, dat door C. KRAMM in zijn *Levens en werken van Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders* gedeeltelijk overgenomen werd, een en ander over ARNOUT ELSEVIER ten beste. Deze was de vijfde zoon van LODEWIJK ELSEVIER, den boekhandelaar, die in 1580 uit Leuven naar Leiden verhuisde, en een jongere

¹⁾ JACOB, CLAES, ABRAHAM of DANIEL VOSMAER, schilders te Delft.

²⁾ CORNELIS STOOTER, schilder te Leiden, overleden in 1655.

³⁾ NICOLAES DIRKSZ VAN DER HECK, schilder te Alkmaar; werken van 1616 tot 1650.

⁴⁾ P. VAN DURVEN, vischschilder te Delft, overleden in 1661.

⁵⁾ Op 7 Mei 1669 werd dat huis, geregt. op No. 4365 overgedragen aan DIRK MEESTERS, notaris en procureur voor f 5,500.

broeder van MATTHIJS, den vader van ISAACK ELSEVIER. Hij zou te Doua geboren zijn omstreeks 1575, volgens den heer RAMMELMAN ELSEVIER, maar Dr. A. BREDIUS vond twee notariele acten, eene van den 11^{en} Maart en de andere van den 21^e November 1627 — de laatste werd door hem medegedeeld in *Oud-Holland*, VIIIe jaargang, p. 8 — waarin ARNOUT verklaart 47 jaren oud te zijn, en dus is hij waarschijnlijk eerst geboren in 1580. Den 9^{en} Febr. 1607 werd te Leiden aangeteekend het huwelijk van „AERNOUDT ELSEVIER, schilder, „jongman, geboren te Douwaen, wonende tot Leijden, vergeselschapt met LOIJS „ELSEVIER, zijn vader, MATTHIJS ELSEVIER, zijn broeder, en MAIJKE ELSEVIER, „zijne moeder, met MARIA SIJMONS VAN SWIJETEN, jonge dochter van Leijden, „vergeselschapt met JACQUEMIJNE BAILLIJ, haer moeder”.¹⁾ De vrouw van ARNOUT was dus eene zuster van ISAACK's vrouw, gelijk trouwens reeds bleek uit de huwelijksacte van laatstgenoemde. Toen wij deze mededeelden, zeiden wij dat JACOMINA BAILLIJ vóór het huwelijk van haar petekind in armoede overleed. Het bewijs hiervoor wordt geleverd door eene acte, op 14 Juli 1609 te Leiden gepasseerd, welke Dr. A. BREDIUS vond in het protocol van den notaris S. L. VAN DER WEERT en door hem mij werd medegedeeld. Zij luidt: „AERNOUDT ELSEVIER, „schilder, als man en voogd van MARIJE SIJMONSDR. VAN SWIETEN, en de andere „kinderen van JACOBMIJNA BAILLIJ, geprocreeert bij SIJMON THOMASZ VAN „SWIETEN, in sijn leven Secretaris ter Weescamer der stadt Leijden... verklaren, „dat zij het dode lichaem van JACOBMIJNA BAILLIJ, haer moeder, nu boven aerde „staende, om der eere willen, begraven sullen” — zonder zich daarmede als erfgenamen te willen institueeren, maar de vrijheid te behouden den boedel te repudieeren.

In October 1609 diende ARNOUT, met andere schilders, een verzoekschrift bij Burgemeesters en Gerechte der stad in, waarbij verzocht werd het verkoopen van schilderijen door vreemdelingen buiten de vrije markt te verbieden, en toestemming tot het oprichten van een schildersgild. Dit verzoek werd in het begin van 1610 herhaald, maar het stichten van een gild werd hun niet toegestaan²⁾.

Zijne vrouw schonk hem vier kinderen: SIMON, LOUIS, JACOMINA en MARIA. Volgens Jhr. RAMMELMAN ELSEVIER is de eerste geboren in 1607 en de tweede in 1617, terwijl van de twee dochters de geboortedatum niet wordt opgegeven.³⁾ Deze leemte wordt aangevuld door eene acte van den 15^{en} Dec. 1628, welke Dr. A. BREDIUS vond. Daar verklaart ARNOUT, dat zijne kinderen

1) Jhr. RAMMELMAN ELSEVIER, *Uitkomsten*, enz. p. 17.

2) Jhr. RAMMELMAN ELSEVIER, *Iets over de Leidsche schilders van 1610* enz., p. 58.

3) Als boven. p. 42.

oud zijn: SIJMON 22, LOIJS 10, MARIJE 15 en JACQUEMIJNTJE 11 jaren. SIMON was dus geboren in 1606, MARIA in 1613, JACOMINA in 1617 en LOUIS in 1618. Bovendien had hij nog drie kinderen: ELISABETH, ANNA en ARNOUT, welke gedoopt werden 7 Mei 1621, 15 Juli 1622 en 5 Maart 1625,¹⁾ maar jong gestorven zijn.

ARNOUT ELSEVIER wordt „oud-schutter” genoemd in eene acte, welke in Maart 1618 verleden werd voor den notaris E. H. CRAEN te Leiden, en hij voldeed dus aan den gewonen plicht der mannelijke ingezetenen. Bijzonder druk had hij het, naar het schijnt, met de beoefening zijner kunst niet, want Dr. A. BREDIUS vond hem geregeld als getuige vermeld in de actes, welke de notaris P. C. VAN RIJN in het jaar 1620 passeerde, en wel meest wanneer de actes in herbergen werden verleden. Het vermoeden ligt dan ook voor de hand, dat ARNOUT deze nog al druk bezocht. Misschien werkte dit mede om den lust bij hem te doen ontstaan zelf herbergier te worden. In eene acte van den 7^{en} Juli 1620 vond Dr. BREDIUS hem vermeld als waard in de *Gouden Gecroonde Regenbooch*, maar hij woonde niet in die herberg, want Mr. CH. M. DOZIJ vond hem in het kohier van het Hooftgeld, over 1622 vermeld, als wonende op de Breestraat tegenover het Stadhuis, met zijn vrouw, zijn vier oudste kinderen, en twee dienstmaagden. In 1624 kocht hij de herberg, blijkens eene acte, gepasseerd door den notaris J. VAN DER MEER.

Den 17^{en} Febr. 1625 maakten hij en zijne vrouw hun testament. Misschien was deze toen reeds ongesteld. Zij overleed in het begin van 1626, en werd den 10^{en} Maart in de Pancraskerk begraven. Mr. DOZIJ deelde mij de inschrijving van haar overlijden mede, volgens welke ARNOUT toen nog in de Breestraat woonde. Tot voogden over de kinderen werden benoemd hun oom van moeders zijde SIJMON VAN SWIETEN, en hun oom van vaders zijde BONAVENTURA ELSEVIER.

Ruim zes maanden na de begrafenis van MARIA VAN SWIETEN sloot ARNOUT een tweede huwelijk. De aantekening in het trouwregister luidt: „22 Octobe^r 1626, AERNOUT ELSEVIER, van Leijden, weduwnaer van MARIA SIJMONSD^r VAN „SWIETEN, vergezelt met MATHIJS ELSEVIER, pedel vande Universiteijt, sijn „broeder, met Joffe CRISTINA EVERARDUS, van 's Gravenhage, wonende alhier, „wede DIRCK VAN BOETSELAER, verges(elt) met MAGDALENA CANING h(aer) moeder.” De heer RAMMELMAN ELSEVIER²⁾ deelde mede, dat CHRISTINA EVERAERTS eene dochter was van PIETER EVERAERTS, predikant te 's Gravenhage, en dat DIRK VAN BOETSELAER boekhouder van den Prins van Oranje was geweest. Blijkens de acte, op 21 Nov. 1627 gepasseerd bij den notaris

1) Jhr. RAMMELMAN ELSEVIER, *Uitkomsten* enz. p. 18.

2) *Iets over de Leidsche schilders*, enz.

J. J. VERWEIJ, te Leiden, was CHRISTINA EVERARTS 38 jaren oud, toen zij ARNOUW huwde.

Korten tijd na den dood van MARIA VAN SWIETEN werd de boedel geïnventariseerd. Dr. A. BREDIUS vond in het protocol van den notaris P. D. VAN LEEUWEN een „sommiere staet des boedels van S^r. ARNOUW ELSEVIER ende „MARIJTGHE SIMONSD^r VAN SWIETEN.” Het „huijs ende erve *De gouden gecroonde „Regenboock”* werd getaxeerd op *f* 7.600, een huis en erf in de Houtstraat op *f* 1600, een speeltuin op *f* 300, de wijnen in het sterfhuis op *f* 500, de gereede penningen op *f* 300, de inventaris op *f* 2094, de inschulden op *f* 2696, en de schilderijen werden „bij Mr. CORN. LIEFFRINCK ende JAN VAN GOIJEN gepriseert” op *f* 616. Tezamen *f* 15.757 : 3 : 0. Na aftrek der schulden schoot er *f* 7260 : 6 : 10 over. Volgens deze, door de Weesmeesters goedgekeurde rekening was ARNOUW ELSEVIER in betrekkelijk goeden doen. Toch blijkt dat dit niet het geval was. Hij was, naar het schijnt, wat slordig in zaken. Eerst op den 29^{en} Juli 1627 gaf hij iemand, per notarieele acte, volmacht om de over 1622 en 1623 voor zijn herberg verschuldigde verpondingsgelden, ten bedrage van *f* 44, te ontvangen van den vorigen eigenaar. In 1627 was hij er dus op bedacht dit postje te innen. Ook hielp hij den 11^{en} en den 22^{en} Maart van dat jaar schilderijen taxeren en verkoopen. Op eerstgemelden datum deed hij dit met den schilder DAVID BAILLIJ, verwant aan de moeder van zijn eerste vrouw. Weldra kreeg hij het te Leiden te benauwd. Den 19^{en} November moesten zijne broeders MATHIJS en BONAVENTURA borg voor hem blijven, en, vernemende dat zijn neef ISAACK de herberg *De Toelast* ging verlaten, besloot hij zich te vestigen te Rotterdam.

Bij eene acte d.d. 3 April 1629 machtigde ISAACK ELSEVIER den notaris A. KIEBOOM *De Toelast* te verkoopen aan ARNOUW. Maar dit geschiedde niet. Waarschijnlijk had ISAACK vernomen dat zijn oom in geen gunstige omstandigheden verkeerde. Blijkens eene „op den lesten October 1629” voor den notaris A. WAGENSVELT (D. V f 164) te Rotterdam verleden acte, verhuurde hij *De Toelast* „aen AERNOUT ELSEVIER zijnen oom, daerin de huurder wonende „is, voor een jaer, ingegaen den 1^{en} Meij 1629, voor *f* 300”. ARNOUW betrok dus *De Toelast* op den 1^{en} Mei, en de attestatie, blijkens het register der Pieterskerk te Leiden, den 2^{en} December gegeven aan hem, zijne vrouw en hare voordochter ABIGAEL VAN BOETSELAER, wegens hun vertrek naar Rotterdam ¹⁾, is acht maanden later gedateerd. Nauwelijks was hij te Rotterdam, of hij moest procuratie geven „aen MATTHIJS, GILLIS & BONAVENTURA ELSEVIER, sijne broeders, mitsgaders

1) RAMMELMAN ELSEVIER. Iets over de Leidsche schilders, enz. p. 44.

„SIJMON VAN SWIETEN, sijn swaeger, alle wonende tot Leijden — om voor hem „te ontfangen alle penningen, als hem van de respectieve copers inde vercofte „huijsingen ¹⁾ & mede van de copers van de custingbrieven, eenichsins te ontfangen „staen — voor hem te ontfangen alle inschulden, die hem van verscheidjen personen so binnen als buijten Leijden competeerende sijn, blijckende bij de respective Registeren daarvan gehouden... Item dat sijluiden, soodra als sij eenige „der voornoemde penningen sullen hebben ontfangen, deselve sullen betaelen aen „sijne crediteuren, die best tot deselve sullen sijn gerechtigt, namentlick aen de „oudste & beswaerlickste schulden, die recht van speciael ofte legael hypotheecke „sijn hebbende eerst & daernae aen alle andere compts. schuldenaers”.

Deze volmacht, den 19^{en} Mei 1629 door ARNOUT „herbergier in de Toelast” gepasseert bij den notaris A. WAGENSVELT (D. X f. 42), mocht echter niet baten. Nog meer blijkt 's mans finantieele nood uit eene acte, welke hij twee dagen later, den 21^{en} Mei, bij denzelfden notaris (D. XVI f. 387) liet maken. Daarin zegt hij dat hem „tsedert sijn vertreck van Leijden genouchsaem gebleecken „was, dat sijne boedel ende staet in soodanige ongereetheijt ende verachteringe „was geraect dat hij sijne crediteuren niet so prompte en can voldoen als hij „wel gewenschte, sulcx, dat hij ten hoochste nodich achte dat deselve sijne boedel „met den aldereersten op de gevouchlickste middelen, is 't doenlick, diende ge„reddet, in vouge dat hij compt, als sulcx noeijt bij der hand hebbende ende „sichselven daertoe achtende incapabel — bij desen seer ernstelicke heeft willen „bidden ende versoucken MATTHIJS, GILLIS ende BONAVENTURA ELSEVIER, sijn „broeders, mitsgaders sijn swager SIMON VAN SWIETEN omme sijn compts. credi„teuren vande gelegentheijt sijns boedels ende den staet van dien te onderrechten — „met deselve crediteuren naerde gelegentheijt des boedels ende so verre die „goederen jegens de massa van de schulden moge strecken, te *accorderen ende „transigeren*, de voorn. MATTHIJS, GILLIS, BONAVENTURA ELSEVIER & SIMON VAN „SWIETEN ende elck van hen daartoe authoriseerende bij desen, als oock om, „indien de crediteuren het begeeren, *een curator over sijn boedel aentestellen*.”

Wederom twee dagen later, den 23^{en} Mei — antwoord op bovenstaand voorstel kon te nauwernood ontvangen zijn — liet hij bij denzelfden notaris (D. V. 43) eene procuratie opmaken voor den notaris LAURENS VERGEIJL te Leiden, om voor Schout en Schepenen van Soeterwoude te transporteeren aan GERRIT HARMENSZ VAN DER ROODE, zwaardveger, een speeltuin met de tuinhuisjes, enz. gelegen buiten de Hoogewoerdsche poort — zeker de in den „sommiere staet” van December 1626 op *f* 300 getaxeerde speeltuin — en van den kooper te vorderen

1) Hij verkocht de Gekroonde Regenboog in 1629.

een schuldbrief „ten profijte van GILLIS ELSEVIER, koopman tot Leijden, sijn „broeder, van wien hij bekent de waerde te hebben genoten.” Een goede week hierna, den 7en Juni, stelde het Gerecht van Leiden, ARNOUT's boedel onder curateele, en werd PIETER DIRCKSZ. VAN LEEUWEN, notaris te Leiden, als curator aangesteld.

Den 26en Juni liet deze een inventaris maken „van alle de mobile goederen, „berustende in de huijsinghe van de Toelast, sulcx als deselve aenghewesen „sijn bij Juffrouw CHRISTINA EVERAERTS, huijsvrouw van ARNOUT ELSEVIER, „ten overstaen van Srs. GILLIS ELSEVIER ende JAN DEIJMAN, beijde mede wonende „tot Leijden, als met hen beijde nevens MICHIEL MATTIJSSE SIMA bij de Heeren „van den Gerechte der stadt Leijden tot toesienders, bij den voorn. VAN LEEUWEN „geeligeert, ende welcke goederen sijn geprisceert bij ARENT BARENTSE, afslager „van den Vendumeester binnen deser stede Rotterdam.” In dezen inventaris staan ook vermeld de schilderijen, welke ARNOUT ELSEVIER bezat. Wij hebben gezien, dat op den „sommere staet,” in December 1626 van zijn boedel te Leiden gemaakt, ook voorkomt eene post schilderijen, door de schilders CORNELIS LIEFRINCK en JAN VAN GOIJEN geschat op f 616. De heer RAMMELMAN ELSEVIER¹⁾ deelde het lijstje van die schilderijen mede. Interessant is het dit te vergelijken met dat van Juni 1629, de taxaties van LIEFRINCK en VAN GOIJEN met die van ARENT BARENTSE. afslager. Ik laat dus beide lijsten volgen, eerst die van 1626, en cursiveer de stukken, welke in 1629 nog present waren.

1. Drie groote landschappen van AERNOUT ELSEVIER, te samen..... f	84 —
2. Nog twee idem.....	28 —
3. Vier groote landschappen door A. ELSEVIER.....	62 —
4. Een groot en gemeen landschap door A. ELSEVIER.....	24 —
5. Zes stuks, daaronder een van <i>Tingnagel</i> ²⁾ , twee <i>bancketgens</i> en drie rondekens van A. ELSEVIER.....	25 —
6. <i>Twee conterfeijtsels van Aernout Elsevier en zijne huijsvrouw.</i>	
7. <i>Nog twee dito van Paulus van Sommeren</i> ³⁾ , <i>begonste contrefeijtsels.</i>	
8. <i>Een tronie van Aernout Elsevier.</i>	
9. Een landschap van Sr. JACOB PINAS ⁴⁾ , zijnde een nacht.....	30 —
10. <i>Een stuck van Jacob Pinas, zijnde een Nebucadnezar</i>	40 —
11. <i>Nog een stuck van Jacob Pinas, zijnde David en Batseba</i>	36 —
12. Een stuck van PINAS, zijnde een Moijses ⁵⁾	66 —
13. De prins graaff HENDRICK en nog twee stucks en een stuck van DANIEL VERDOES.....	36 —

1) *Iets over de Leidsche schilders*, enz. p. 42.

2) JAN TENGNAGEL, Amsterdamsch schilder, geb. 1534, in 1611 getr. met een dochter van SIMON JANSZ PIJNAS, woont 1667 te Naarden.

3) PAUL VAN SOMER, geboren te Antwerpen 1576, overl. in Engeland 1621.

4) Geboren te Amsterdam omstreeks 1590, werkzaam te Haarlem, later te Delft.

5) Op de veiling D. IETSWAART, 1749, deed Mozes' vinding in uitvoerig landschap, door JAC. PINAS f 25.

14. Een groot stuck van WTTÉNBROUCK ¹⁾ daerop geschilderd is de historie van Jacob	60—
15. Een stuck van WTTÉNBROUCK	28—
16. Acht stuks te zamen en daeronder een van Mr. PIETER VAN VEEN ²⁾	31—
Te zamen 39 schilderijen, waarvan 34 getaxeerd op..... f 552—	

Nu de taxatielijst van 1629.

1. Twee ronde schilderijen van lantschappen met vergulde lijsten.. f	4— 0— 0
2. Een schilderije gemaect bij PINAS van den Coninck Nebucadnezar, wesende met een vergulde lijst. (No. 10 van 1626).....	15— 0— 0
3. Een schilderije van Batseba, bij PINAS gemaect, met een vergulde lijst (No. 11 van 1626).....	8— 0— 0
4. Een schilderije van een bancquet, gemaect bij AERNOUT ELSEVIER, met een vergulde lijst. (Zie No. 5 van 1626).....	3— 10— 0
5. Een schilderijte van de vette ende magere keuken. met een vergult lijstge.....	1— 10— 0
6. Een schilderije ofte contrefejtingh van een doode tronie.....	1— 0— 0
7. Een schilderije van een lantschap bij AERNOUT ELSEVIER gemaect, met een verguld binnenlijstge.....	4— 0— 0
8. Een lantschap ghemaect bij TENGNAGEL, met een vergult binnenlijstge. (Zie No. 5 van 1626.).....	3— 10— 0
9. Een beeldetje of Bossoutge van hout gesneden.....	1— 0— 0
10. Een gegoten vrouwenbeeld.....	0— 5— 0
11. Een schilderije van een sloop... in een vergulde lijst.....	3— 3— 0
12. Twee aengeheijde Tronien, een van AERNOUT ELSEVIER & een van MAIJKEN SIMONS, zijne overleden huijsvrouw (No. 7 van 1626)	2— 10— 0
13. Twee groote schilderijen van lantschappen, deen met een wagenschote, en dander met een binnenlijst.....	8— 0— 0
14. Noch een lantschappen sonder lijst van AERNOUT ELSEVIER....	3— 10— 0
15. Een schilderije van BAILLI ³⁾ met een verguld binnenlijstge....	3— 10— 0
16. Een ghegote tronie.....	0— 5— 0
17. Een contrefejttinghe van AERNOUT ELSEVIER.....	1— 0— 0
18. Een lantschapge ovaelse wijze met een vergulde lijstge.....	1— 10— 0
19. Twee cleijne schilderijtgens met swart ronde lijstgens.....	1— 15— 0
20. Een cleijn lantschapge met een binnenlijstge.....	1— 0— 0
21. Een contrefejttinghe van AERNOUT ELSEVIER.....	1— 10— 0
22. Een schilderije van een bancquetje, met een vergult binnenlijstge (Zie No. 5 van 1626).....	3— 0— 0
23. Een tronie van AERNOUT ELSEVIER (No. 8 van 1626).....	1— 0— 0
24. Twee grootte schilderije van lantschappen, met vergulde lijst, gemaect bij ARN. ELSEVIER.....	24— 0— 0
25. De contrefejttinge van ARNOUT ELSEVIER & MAIJKEN SIJMONS VAN SWIETEN, sijne overleden huijsvrouw SA. met wagenschotte lijsten (No. 6 van 1626.).....	2— 10— 0

1) MOZES VAN WTTÉNBROUCK, geb. in de 16e eeuw; wordt in 1620 lid van 't gild in den Haag; aldaar overl. 1648.

2) De Pensionaris van Leiden, geb. te Leiden in 1562, overl. in Den Haag 1629. Misschien is dit hetzelfde schilderij, dat voorkomt op den Inventaris van den volgenden waard in De Toelast, THOMAS VAN ESTVELD, en daar heet: „Een schilderije van een out man met verscheijde kinderen, in een vergulde lijst, van den Advocaat Mr. PIETER VAN VEEN sa”.

3) DAVID BAILLIJ, geb. te Leiden 1584, aldaar overleden 1657.

Te zamen 31 sehilderijen à 98 — 5 — 0. De Moses en het landschap van PINAS, het stuk van DANIEL VERDOES, de twee stukken van WTTENBROECK en dat van Mr. PIETER VAN VEEN waren verdwenen, waarschijnlijk verkocht, en daarentegen was er één van BAILLIJ bijgekomen.

Welk verschil tusschen deze taxaties! ARENT BARENTSE de afslager van den vendumeester vermeldt nauwkeurig de lijsten, waarop de schilders VAN GOIJEN en LIEFRINCK niet letten. De Nebucadnezar van J. PINAS, door dezen op *f* 40 getaxeerd, werd door den ander op *f* 15 gesteld; desgelijks daalde de David en Bathseba van denzelfden kunstenaar van *f* 36 tot *f* 8. Toch kende de afslager 't best de waarde, door het publiek toegekend aan ARNOUT's werk; of werd niet in 1645 door het Leidsche St. Lucas een landschapje van zijne hand verkocht voor 4 gulden en 5 stuivers ¹⁾!

Nadat deze inventaris was gemaakt en de meubelen waren getaxeerd, werd nog niet dadelijk de boedel verkocht. ARNOUT ELSEVIER en zijne vrouw deden wat zij konden om dit te voorkomen. Zij machtigde „JACOB EVERAERTS, haren „broeder, wonende te Willemstadt, en WOUTER DE GELDER, wonende te Dordrecht, „omme tsamen ofte ider van hen int bijzonder harentwege te verkoopen alle „vruchten als sij tegenwoordich op hare goederen & landen, gelegen inden cleijnen „appelaer omtrent Willemstadt te velde staende heeft”. ²⁾ Den 5^{en} Febr. 1630 machtigde zij denzelfden JACOB EVERAERTS om te verhuren de hofstede „haer „ende hare kinderen aencomende, gelegen in den Cleijnen Appelaer, genaempt de „Joffre. polder onder de jurisdictie van de Finaert”. ³⁾ Deze acte werd gepasseerd ter presentie van „SIJMON ELSEVIER & LUCAS JANSZ. inwoonders deser stede”. De eerste is de oudste zoon van ARNOUT ELSEVIER; de tweede waarschijnlijk de Rotterdamsche schilder van dien naam.

Blijkbaar bezat ARNOUT's tweede vrouw eenig vermogen, maar de toestand bleef onhoudbaar. Na een jaar geduld te hebben gehad, besloot ISAACK ELSEVIER *De Toelast* te verkoopen. De wijnkooper THOMAS VAN ESTVELD werd eigenaar, en de overdracht aan dezen had — gelijk wij gezien hebben — den 7^{en} Mei 1630 plaats. ARNOUT moest nu *De Toelast* verlaten, maar hij kon de ramp niet ontgaan, die hem zoolang boven 't hoofd hing: den 9^{en} Januari 1631 werd zijn boedel in het openbaar verkocht. Daarna verliet hij Rotterdam: in 1631 had hij eene herberg te Vianen, want op den 1^{en} April van dat jaar passeerde hij bij den notaris W. CLUIJT, te Amsterdam, eene volmacht om van eenen CLAES VAN HOORN te ontvangen *f* 15 voor gelagen enz. te zijnen huize verteerd, en in die

¹⁾ OBREEN's *Archief*, D. V. p. 182.

²⁾ Prot. Not. VOGEL D. VIII f. 83.

³⁾ Prot. Not. A. WAGENSVELT D. X f. 141.

acte wordt hij gezegd vroeger gewoond te hebben te Leiden en „althans tot Vijanen” gevestigd te zijn.¹⁾ Ongeveer een jaar later, op 12 April 1632, staat hij in het Register der St. Pieterskerk te Leiden ingeschreven als een attestatie hebbende gekregen naar Utrecht, en op den 19^{en} Aug. 1633 onderteekende hij eene notarieele acte bij den notaris WILLEM BRECHT, in die stad.²⁾

Op den 2^{en} Juli 1634 liet zijn oudste zoon SIMON te Rotterdam zijn huwelijk inschrijven. De aantekening luidt: „SIMON ELSEVIER, jong man, woont tot Rotterdam, en CORNELIA JAQUES VAN DEN BERCH, jongedochter, woont tot Delft. „Attestatie gegeven op Delft den 22 Juli 1634.” Den volgenden dag werd daar het huwelijk voltrokken, en SIMON vestigde zich te Delft, waar hij in 1644 stierf.

Op den 23^{en} October 1639 werd te Rotterdam — tegelijk met het huwelijk van ARNOU'T's neef LOUIS — het huwelijk van zijne dochter JACOMINA met ADRIAEN WAELPOT, jongman van Rotterdam en klerk ter secretarie van de Kamer der Admiraliteit aldaar, aangeteekend en op den 16^{en} November voltrokken. Zij woonde toen echter niet te Rotterdam, maar aan de Verversdijk te Delft.³⁾ Of haar vader daar toen ook vertoefde? Na haar huwelijk verhuisde zij naar Rotterdam, en toen zij daar op den 23^{en} Juli 1641 een kind liet doopen, noemde zij het naar haren vader, en woonde deze zelf de plechtigheid bij. Dit deed hij nog ééne keer, toen PIETER ELSEVIER, een zoon van den te Utrecht gevestigden JOOST, en gehuwd met ANNETJE DIRKS, te Rotterdam den 7^{en} Maart 1643 een kind, PIETER, doopen liet. Dit is de laatste maal dat wij ARNOU'T te Rotterdam aantreffen.

Volgens HOUBRAKEN (D. II p. 213) werd hij in het schildersgild te Dordrecht opgenomen in 1646, toen hij reeds 66 jaren oud was. De leeftijd zou reden zijn om aan deze opgave te twijfelen — gelijk Jhr. RAMMELMAN ELSEVIER deed, die bovendien meende dat AERNOUT 6 jaren ouder was — maar gewoonlijk acht men opgaven als deze van HOUBRAKEN juist, daar hij die ontleend heeft aan de sedert verloren geraakte boeken van het Dordtsche St. Lucasgild. Er kan echter een drukfout zijn. In elk geval was deze opgave voldoende reden om te zien of er te Dordrecht in de Registers van Overledenen, enz. nog iets over hem te vinden was. Het eenige, dat ik er echter aantrof, was dat op den 11^{en} Mei 1650 een „baer voor ABRAM ELSEVIJER achter het stathuijs tot SAMUEL BARIJNTSE „wijnkooper” was geweest.

Een schilderwerk van AERNOUT ELSEVIER ken ik niet. Op inventarissen zelfs

1) Medegedeeld door Dr. A. BREDIUS.

2) Jhr. RAMMELMAN ELSEVIER, *Iets over de Leidsche schilders*, enz. p. 44.

3) Medegedeeld door Mr. L. A. BIJBAU, Secretaris van Delft.

komen zij zelden voor. De drie eerste der volgende opgaven dank ik den heer A. BREDIUS.

- 1°. Een lantschapgen van AERNOUT ELSEVIER, met de beelden van MOLIJN ¹⁾, 21 Maart 1645. Boedel ADRIAEN DE BIJE, te Leiden.
- 2°. Een lantschapie van ELSEVIER, f 10.— Inventaris ODEVAERT SONNEVELT, Delft 1648.
- 3°. Een groot lantschap van ELSEVIER. Inventaris wed. BLEISWIJCK, Delft, 1660.
- 4°. Een stuck van ELSEVIER. Een lantschap van ELSEVIER. Inventaris der wed. van CRIJN HENDRIKSZ VOLMARIJN, Rotterdam 12 Maart 1648.
- 5°. Een lantschap van ELSEVIER, de beestgens van C. SAFTLEVEN. Invent. JACOB LOIJS, Rotterdam, 30 Oct. 1680.
- 6°. Een Lant-schap, wesende een Avond-stont met Beeldekens gheciert, seer natuïjrlick ghedaen bij Mr. ARNOULT ELSEVIER. Veiling bij H. VAN DEIJL, in Den Haag, 5 Juli 1616. (*Oud-Holland*, XIII, p. 178).

„'s Koningh's binnejacht *geborduert* door ADRIAEN ELSEVIER”, voorkomende op den inventaris van JOH. VAN BAERSENBURGH, Edelman van Z. Co. Majesteit, 1700, kan zijn van ADRIAEN ELSEVIER, zoon van PIETER ELSEVIER en ANNETGE DIRCKSZ, te Rotterdam gedoopt op 1 Nov. 1644 en aldaar getrouwd met PETRONELLA CATHARINA VAN OUDESTEIJN.

Aernout Elsevier

1) De Rotterdamsche schilder JAN DU MOLIJN, die in 1649 lid werd van het St. Lucasgilde te Leiden, of de Haarlemsche PIETER MOLIJN?

DE ZEEUSCHE NACHTEGAEL

(1623)

DOOR

J. G. FREDERIKS.

I.

IJ het sluiten van het verdrag in Februari 1574, waardoor Middelburg en gevolgelijk ook het geheele eiland Walcheren onder het gezag van den Prins van Oranje kwamen en voor goed bleven, boden stad en omstreken een tafereel aan van een allertreurigsten toestand. De insluiting had twintig maanden geduurd; de bevolking, vermeerderd door al de ellendigen, die van het platteland naar binnen de muren gevlucht en gedreven waren,

was meer een hoop bedelaars, zonder huis of have. De handel verlopen, de nering in stilstand, de rijkdom gevlucht of hunne schatten behendig verborgen; de oude godsdienst afgeschaft, de geestelijkheid smadelijk verdreven; de bisschop van hartzeer en in een staat van vernedering gestorven, zijne schoone abdij verwoest, de cathedraal ontheilgd, de parochiekerken geplunderd, zijn lusthof Westhove tot een bouwval en een wildernis gemaakt. De burgerij, bezweken onder het lijden van zooveel angst en jammeren, slachtoffers van het zwaard des hongers en den adem eener pestilentie; hunne huizen verwaarloosd, verbrand,

verlaten; straten en pleinen der stad even onrein als onveilig, kweekplaatsen voor doodelijke ziekten en schuilhoeken voor de tot misdaden gedrevene wanhopigen. Bloedig was soms de strijd, en nog doodelijker het stille lijden, dat onafscheidelijk van eene insluiting een zekeren, maar roemloozen dood tot uiteinde had, zelfs van weerlooze vrouwen, grijsaards en kinderen. En buiten de muren der benarde stad, had de gansche landelijke omgeving, en heeft bijna elk kerkdorp daarvan lang de sporen bewaard, waarvan nog menige ruïne de sombere getuige is. De Souburg verbrand, Popkensburg geschonden, de dijken doorgestoken, het land, reeds zoo geteisterd door den Allerheiligenvloed, opnieuw door het zeewater overstroomd; de strijd bij Zoutelande, het gevecht bij het Spanjaardsputje; Koudekerke en Westkappel overgegeven aan de woede van den krijg. De oogst vernield, het vee geroofd, de vreedzame dorper verdreven en herschapen in een dapper soldaat of een verwilderden vrijbouter. Weder in de stad, de volharding van regeering en van burgerij, de bevelhebber gesneuveld, de prelaat buiten zijn zetel gehouden, de burgers bezwiken bij honderdtallen. Daarbuiten de machteloosheid van den spaanschen landvoogd zonder geldmiddelen tegenover de onverschrokkenheid en de uiterste offervaardigheid der landzaten. De zilte wateren gekleurd met het bloed van vreemden en landskinderen, gevallen in den vernielingsstrijd, worstelend op leven en dood om de benauwde veste te spijzigen, of haar te dwingen tot overgaaf. Daar weer de heldhaftigheid van den dapperen en ridderlijken MONDRAGON, de onuitputtelijke vindingrijkheid en onwrikbare onversaagdheid der watergeuzen, ruwe vadersen onzer groote Marine der zeventiende eeuw; de lafhartigheid van BEAUVOIR, de strenge vasthoudendheid van Prins WILLEM, onder wiens nauwlettend oog de uiterste strijd gestreden werd. Eindelijk alles beslist ten bate van de zaak der vrijheid, en Walcheren voor eens en voor altijd Geusch gemaakt.

Maar nauwelijks had de Engel des Vredes zijne vleugelen hier doen ruischen, of het was, als had eene tooverroede alles aangeraakt. Reeds in de eerste dagen van April, en dus binnen zes weken na den overgang, schreef een spion van den spaanschen stadhouder over Vlaanderen, wat hij in de vrijgeworden hoofdstad had gevonden; zijn verslag is in het Belgische Rijksarchief bewaard. Middelburg was reeds overvol door de komst van ondernemende lieden van verschillenden landaard¹⁾; de handel was met groote kracht aangegrepen, zelfs die met den

1) De regeering droeg evenwel de noodige zorg om de stad te vrijwaren tegen de opeenhooping van allerlei geboefte en ging daarbij te werk op de grenzen der hardhandigheid af. De stadsrekeningen, zelfs van de latere jaren, verantwoordden gedurig scheepsvracht om scamele luiden over te voeren naar Vlaanderen. Wat onnut volk was, werd eenvoudig aan de vijandelijke gewesten teruggezonden. (*Kasteloo*, IV, 62.)

vijand, die onze aanvoeren evenmin kon ontberen, als wij de hooge rechten van in- en uitvoer alsmede van vrijgeleide en de niet steeds redelijke winsten vermochten te missen; de huizen in de stad Middelburg en te Arnemuiden werden herbouwd, de woningen der dorpelingen, hunne landhoeven en kleinere of grootere lustplaatsen op het platteland werden alle vernieuwd, verfraaid, vergroot. De akkers werden bearbeid en bezaaid, de weilanden geraakten weer vol vee; de handel bewoog zich veilig langs de kort geleden door roovers en plundersaars bezette wegen te land; de koopvaardersvlag van Zeeland dekte allengs verder afgelegene zeeën; in macht en aanzien toenemende handelsvereenigingen vestigden zich tot in de Nieuwe Wereld, en de nijvere landzaat, die zijn voordeel meer in de nabijheid zocht, ontrukte menig vruchtbare landstreek aan de wateren der zee, waaraan zij prijsgegeven was in die dagen van rampspoed.

Met de hevigheid van den strijd, welks verhaal het talent vordert om een Epos te schrijven, gaat de algeheele inspanning van den menschelijken geest onafscheidelijk samen. Elders werd gesproken van den leeuw met het zwaard en den leeuw met het boek. Het zinnebeeld is juist en van volkomen toepassing: ARCHIMEDES te Syracuse, LAVOISIER onder het schrikbewind met de guillotine. In de hevigste geschillen over het al of niet doordrijven van het Bestand, brengt het werktuig der onsterfelijke vinding van LIPPERHEY de Tijdingen uit den hemel, en leert het quadrant van LANSBERGEN aan den zeeman den weg vinden op de groote wateren.

Het was voornamelijk in die dagen der uiting van zoo groote kracht, dat de jonkheid, die het loon van den strijd hunner vaderen zou genieten na de zoo moeilijk en eervol verkregen ontspanning, zich ging onderscheiden door eene vroeger ongekende geestesontwikkeling, beide in omvang en in diepte. Wie voortaan in den raad van land en stad zou invloed hebben, wie leidsman mocht begeeren te zijn in het leger of op de vloot, in de rechtszaal of bij de diplomatie, wist, dat de weg naar het standpunt van eer en grootheid liep door de scholen der wetenschap, naar de opvatting en den vrijen zin dezer dagen van nationale wedergeboorte. Vandaar, dat wij bijna elken jonkman van geboorte en die voor zich eene toekomst begeerde, zien opgaan naar de landsuniversiteit van Leiden, eerlang door meer hoogescholeu gevolgd, waarna zij, als hunne studie heette volbracht te zijn, hunne blikken gingen verruimen door buitenlandsche reizen, waar zij ervaring konden opdoen, die alleen de groote maatschappij kon mededeelen, of wetenschap en kunst verzamelen, hoffelijken omgang aanleeren, handelsstudien maken en zich oefenen in hetgeen bij volkeren, geboren onder een zachteren hemel, het gemoed veredelt en den geest opwekt — de kunst in haren ganschen omvang en de fraaie letteren in hare nieuwe beteekenis op het voetspoor der Oude Wereld.

En hier komen wij als van zelf tot het tijdperk, waarin eene wedergeboorte van het gansche land een volbracht werk was, toen uit de Oude maatschappij verwijderd was, wat den geest van vrijheid en verlichting kon wederstaan, toen zachtere zeden en vreedzamer behoeften het streven waren eener verjongde menschheid. Voeg daarbij, wat de beoefenaar onzer geschiedenis steeds in het oog moet houden, welke groote daden verricht waren in dien archipel van de Schelde, en wat macht het kleine Zeeland ontwikkeld had in den reuzenkamp, zoodat het in den rang der zeven provinciën ten minste onmiddellijk op Holland volgde, zoo niet daarmede volkomen gelijk stond. Vandaar zekere naijver tusschen de beide leden van den bondsstaat, eene oneenigheid tusschen de gewestelijke leidlieden en de landzaten onderling.

Een der teerste plekken betrof het geschil der intellectueele beschaving. Holland had de universiteit en zetelde de vergaderingen van staats- en rechtszaken, die in onze Republiek als orakelen golden. Er was eene schilderschool te Leiden, te Haarlem, en elders. Er was eene dichtschool te Amsterdam, en de genius der dichtkunst troonde te Muiden. Het was een stilzwijgend vonnis over den Zeeuw, dat de Hollander gaarne onderschreef, om den landaard der eilanders in de Schelde alles te ontzeggen, wat tot de hooge gave der poëzie behoort; immers de lucht in dat gewest sloot elk begrip van welluidenden zang uit, en wat hunne verweerde stemmen voortbrachten, was niet anders dan het gekwaak van kikvorschen. Dat zij ook een nationalen Nachtegaal¹⁾ hadden, die in welluidendheid voor geen anderen onderdeed, zouden zij betuigen door de uitgave van hun gemeenschappelijk dichtwerk.

Mr. APOLLONIUS SCOTTE keerde, na zijne rechtsgeleerde studiën voltooid, en de daarna gebruikelijke buitenlandsche reizen gedaan te hebben, naar zijne geboortestad Middelburg terug. Van 1602 tot 1609 was hij pensionaris dezer stad, waar destijds veel rechtszaken voorkwamen, zoo wegens geschillen over de lang gestoorde en onvolledig bekende jurisdictie der steden en parochiën onderling,

1) Dat de spotnaam Nachtegaal ock elders aan den kikvorsch onzer drassige streken werd gegeven, leert ons de heer F. D. O. OBREEN in het Rotterdamsch Jaarboekje in den derden jaargang, blz. 226. Aldaar wordt de Kikkersteeg, die zich op het Haagsche Veer bevindt, tusschen 1594 en 1620 afwisselend Kickersteeg en Hollantsche Nachtegaelsteeg genoemd.

Nog opmerkelijker komt mij de volgende mededeeling van den heer archivaris VAN VISVLIET voor, waardoor men geneigd zou worden de oorspronkelijkheid der vinding van dezen Titel in twijfel te trekken.

In het kohier van den honderdsten penning (te Middelburg) voor 1576 staat :

In den Langen deift, Thuis gen^e. *Den Zeeuschen Nachtegael*, bewoont als huerder JACQUES VAN DER MEERE, voor 7 L. gr. tsjts.

als uit hoofde van zeevaart, koophandel, reederij en kaapvaart. SCOTTE, door geboorte en rang, een man van toenemende beteekenis, wenschte voor zich en de stad een paar jonge juristen te vinden, die opgeleid mochten worden in regeeringszaken en het handelsrecht, en koos voor het eerste vak Mr. SIMON VAN BEAUMONT en voor het andere Mr. JACOB CATS, die kort geleden gepromoveerd waren. Zij vormden een drietal, waarvan hij de oudste en tevens de beschermheer der beide nieuwelingen was. BEAUMONT, een Dortenaar van goede afkomst, advocaat sedert 1601, stond hem weldra ter zijde in het pensionarisambt, en CATS introduceerde hij bij de groote kooplieden der stad, op wier kantoren hij den loop van hun bedrijf kon aanleeren, voor zooverre zijn vak daarmede te doen had, terwijl deze omgang en zijne werkzaamheid onder die mannen van zoo groote onderneming hem aan praktijk moest helpen als advocaat, die zich zoo goed als uitsluitend zou toelagen op zaken van het handelsrecht.

Deze mannen van recht en wet waren bovendien dichters. De oudste van hen, die in 1609 lid in den Hoogen Raad werd, legde bij tijds de luit ter zijde. De Dortenaar, tot ambtelijke zelfstandigheid gekomen, had wel den lust tot de poëzie behouden, doch kon er den tijd niet meer voor vinden; ook hechtte hij niet veel waarde aan dichterroem en eerst toen zijn jongste zoon reeds volwassen was, wist deze den destijds meer dan 50-jarigen vader te bepraten, om een bundeltje dichtoefeningen van diens jonkheid te laten drukken. Gelijk hij aan prof. MERULA schreef,¹⁾ beoefende hij de poëzie tot uitspanning. Velen in zijn tijd, en SCOTTE behoorde ook tot hen, hebben zich nooit hooger idealen dien-aangaande voorgesteld. De tooverroede van het verhevene in de kunst had hen niet aangeraakt; aandrift en niet te beheerschen behoefte aan de uiting hunner hoogere gewaarwordingen bezaten zij niet; zij schreven in rijm en maat, als de avonden lang waren of het weder hun het uitgaan verbood; of wel, als hun hoofd vermoeid was van inspanning en zorgen, als zij verlichting zochten voor den last hunner vaak ernstige werkzaamheden. JACOB CATS daarentegen was een dichtertijke ziel. Reeds als schoolknaap gevoelde hij iets in zich, dat het was, „alsof hij verzen maken kon”, en op zeldzaam hoogen leeftijd sluimerde hij in tot de groote ruste, toen aan zijn sterfbed de statige Alexandrijnen werden voorgelezen van het Gebedt, dat hij voorlang had geschreven, om te dienen in zijne „leste wyre”. Het moge thans smaak zijn om den ouden Volkszanger tot de afmetingen van een vervelend rijmelaar terug te brengen, men mag niet vergeten, dat hij de lievelingsdichter geweest is van tienduizenden zijner landgenooten; dat hij in het buitenland geëerd is geworden, waar vertalingen in het Latijn, Duitsch en Engelsch

1) Zie Ged. van BEAUMONT, ed. 1842, blz. 249.

hem eene wijdere heerschappij hebben geschonken, en dat hij minstens acht menschelijke geslachten vervuld heeft met eerbiedvolle achting in zijn Vaderland en daarbuiten.

CATS dan was de eerste van het Middelburgsche poëtische drietal in de gelukkige jaren, waarmede de zeventiende eeuw ook het herboren Zeeland begunstigde. Wij willen het gezelschap, voor zooverre het een geheel was, dat met elkander persoonlijk verkeerde, zich allengs zien uitbreiden; daarop leeren wij kennen, wat ieder bijdroeg tot het kleine gedenkschrift van hun gemeenschappelijk bestaan, om te eindigen met de aanwijzing, hoe kort de dagen gesteld zijn geweest van dezen Middelburgschen dichterkring. Naar wij in bescheidenheid meenen, is dit korte, maar niet onbeteekenende hoofdstuk der geschiedenis onzer letteren en van onze kunst nog niet met al de belangstelling nagegaan, welke inzonderheid de gewestelijke historie ons oplegt te schrijven.

Eershalve maken wij vóór de anderen melding van eene dichteres, JOHANNA COOMANS. Hare familie was, althans na den Spaanschen tijd, van Middelburg. Verscheiden personen van aanzien en die bekleed waren met voorname ambten, worden daar genoemd, doch het is ons niet gelukt, onder deze haren vader te herkennen. Als men het Haagsche trouwboek letterlijk opvat, was zij in de hofplaats geboren, haar vader kan een der heeren COOMANS geweest zijn, die daar in onderscheidene regeeringscolleges zitting hadden. In 1611 huwde zij en kwam te Middelburg wonen; hierdoor kan weldra hare poëtische gave aan het licht gekomen zijn, want dat hare Muze zich een weinig onverwacht heeft geopenbaard, zullen wij straks opmerken. Haar echtgenoot JOHAN VAN DER MEERSCHE was van dergelijke voorname familie; over zijn maatschappelijke betrekking is men het niet altijd eens geweest, daar enkelen hem een hooger rang gegeven hebben, niets minder zelfs dan rentmeester Bewesten-Schelde. In plaats van deze hooge betrekking, die de oude graaflijke justitie vertegenwoordigde, bekleedde hij een anderen post, schoon deze van veel gewicht was. De Staten van Zeeland benoemden, op de voordracht der regeering van Middelburg, een Rentmeester-generaal der graaflijke rentieren in hun gewest, en dit was ook VAN DER MEERSCHE, van 1597 tot aan zijn dood in 1625. De renten, ten laste der graaflijkheid loopende, werden afzonderlijk beheerd, en betaald uit de belasting op wijn en bier, die verpacht werd; deze sommen werden bij de verschillende rentmeesters der rentieren door de pachters gestort, en door hunnen rentmeester-generaal verantwoord aan de provinciale Rekenkamer.¹⁾ Over de dichteres als zoodanig volgt straks eene korte mededeeling.

JACOB SCOTTE is thans aan de beurt, niet in zijn rang van dichter uit

1) Tegenw. Staat van Zeeland, I, 112.

deze omgeving, maar als burgemeester van Middelburg en daardoor afgevaardigd in de hoogere Staatsvergaderingen. Bovendien was hij door den Engelschen Koning in den ridderstand opgenomen. Het was eene stilzwijgende overeenkomst, dat Holland de keuze had van onzen ambassadeur in Frankrijk, maar Zeeland zorgde dan voor onzen vertegenwoordiger in Whitehall. Zoo was dan deze broeder van genoemden APOLLONIUS afgezant geworden, en JACOB I kon wel niet minder doen, dan hem de gebruikelijke onderscheiding toekennen, zoodat hij dan ook in het hier beschreven boek bekend staat en overal zwierig vermeld wordt, als „de Ridderlijke Schot,” met volkomen miskenning van het feit, dat zijne voorouders, hoe dapper en verdienstelijk ook, van buitenlui onder Ritthem afstamden.

De plaats, die hier ingenomen wordt door de bijdragen van ADRIAAN HOFFER, zal ons blijken verre van gering te zijn. HOFFERUS was een Zierikzeenaar, die eerst in 1610 te Leiden ging studeren, burgemeester zijner vaderstad was en die als zoodanig lid der Zeeuwsche Staten werd, zoodat hij daardoor ook te Middelburg optrad. Reeds in 1615 schreef hij gedichten, doch begon die eerst laat in een bundel uit te geven, zooals wij zien zullen; meer dan middelmatige dichtergaven sierden dezen in elk opzicht achtenswaardigen man. Van gelijk soort, doch minder onderscheiden door zijn dichtwerk, dat verre van vloeiend en welluidend is, was PHILIBERT VAN BORSELEN, een afstammeling uit den bastaardtak van dit geslacht, dat naar Spreeuwenstein op Flakkee heet. Hij was te Goes geboren, waar zijn vader baljuw is geweest; in 1615 bekleedde hij een der beide burgemeestersambten te Tholen, en kan derhalve sedert dien tijd in het verkeer der Middelburgsche poëten opgenomen zijn. In 1625 werd hij rentmeester Beosten-Schelde en was toen nog twee jaar de stadgenoot van HOFFER; als dichter is hij bekend sedert 1605, en zijne afzonderlijk uitgegeven dichtwerken hebben het jaartal 1611 en 1614.

JOHAN DE BRUNE, dien wij hier ontmoeten, draagt den bijnaam van den Ouden, omdat hij een naamgenoot had, een zoon van zijn broeder IZAAK, welke laatste als fiscaal op Amboina ten jare 1623, ons door zijne onbekwaamheid heeft gewikkeld in den zoogenaamden Engelschen moord.¹⁾ JOHAN de Oude is in 1588 geboren, en was derhalve niet zoo heel jong meer bij de samenstelling van De Zeeusche Nachtegael; hij is eerst in 1617 advocaat geworden en werd in 1649 raadpensionaris der Staten van Zeeland; wij rekenen hem nog tot onze goede prozaschrijvers; beide oom en neef, waren in oude en nieuwe letteren belezen mannen, die niet altijd goed van elkander onderscheiden worden.

Wegens zijne betrekking van schepen in het toenmaals heel wat anders dan het tegenwoordige diepgezonken Vere, komt nu de beurt der vermelding aan

¹⁾ Dr. J. A. Worp, in *Oud-Holland*, 1890.
Oud-Holland, 1896.

ADRIAAN VALERIUS, uit een oud geslacht te Middelburg, waar zijn vader notaris was, die met de nieuwe orde van zaken was medegegaan, en wiens familienaam VALERII moest geschreven worden, als een patronymicum en WOUTERSZ. moet beduiden. 's Mans nagelaten werk, Neder-lantsche Gedenck-clanck, is een onschatbare verzameling onzer historische liederen. In onze dagen is daaraan de schuldige eer bewezen als de bewaarplaats van het overschoone Wilhelmuslied in een oude toonzetting van den statigen Nederlandschen hymnus, die, tot lijdenspsalm gedicht, weerklonken heeft als een triumflied aan alle plaatsen der wereld, en thans na meer dan drie eeuwen nog den diepsten indruk teruggeeft van de herinnering aan de gebeurtenissen, die MARNIX bezielde hebben, toen hij het als troostlied in den mond legde der „bedruckte ondersaten”. Natuurlijk wordt hier het vraagstuk niet aangetast der oorspronkelijke zangwijze van het Wilhelmuslied. VALERIUS heeft ons de woorden overgeleverd, zooals die in de eerste dagen der reuzenworsteling door MARNIX geschreven werden en waarvan het metrum voor menig historisch lied is aangewend; hij gaf daarbij de melodie, gelijk deze aan den zanger en den luitspeler van zijn tijd bekend was, zonder dat hiermede beslist wordt, welke wijs gevolgd werd door een menschengeslacht van veertig jaar vroeger en met volkomen gemis van iedere aanwijzing, den oorsprong of de verandering der compositie betreffende.

Van Dr. PEUTEMANS zal hieronder meer gezegd worden, dan hetgeen van hem bekend was, volgens oudere berichtgevers. Door zijn akademischen graad staat de advocaat en notaris Mr. JACOBUS LUYT naast hem. Wij weten aangaande dezen, dat hij in 1611 op 19-jarigen leeftijd te Leiden ging studeren en negen jaar later notaris te Middelburg werd. Tot zijne dichtproeven behooren nog de voormaals gebruikelijke lofverzen op de werken van, niet zelden voorname, kunstbroeders. Zoo treffen wij hem aan vóór het beroemde Voorhout van HUYGENS in 1622, en CATS' Self-strijdt, 1621, benevens vóór diens Proteus, waarvan het octrooi van 1619 is, en wellicht alleen omdat die te Middelburg het licht zag.

Schoon JACOB HOBBIUS burgemeester van Brouwershaven was en een neef van CATS heet, is hij ons niet van elders bekend. Zijn burgemeesterschap was daar niets vreemds; het neefschap in die kleine plaats, met de uitgebreide betekenis, aan die bloedbetrekking destijds gegeven, heldert niets op. Het verlatijnschen van namen als JOBSE en VANDER HAVE in HOBBIUS en HAVIUS, zelfs van CATZ of CATS in FELICIUS, leert ons weinig. De naam komt zelfs als doopnaam voor en is met de familie VAN DER VORM verbonden. De Mechelsche prelaat zou van onzen HOBBIUS met meer recht dan van VONDEL gezegd hebben; „Ge zait nog gienen CATS.”

Met ADRIAAN VAN DER MIJLE is ieder, die kerkhistorie gelezen heeft,

genoeg bekend; dat in zijne bijdragen hier en daar duisterheden zijn, zullen wij later kunnen opmerken. Hij was in 1573 te 's-Heerenberg geboren, had de Heidelbergsche en Geneefsche hoogeschole bezocht en zijne eerste standplaats te Vlissingen gevonden in 1589. Van „Arminianery” beticht, werd hij afgezet, vestigde zich daarop in 1609 te Dordrecht en werd andermaal vijf jaar later kerkleeraar te Papendrecht, totdat de uitspraak der Synode hem weer ontsloeg en hij naar Dordrecht terugkeerde, waar hij in 1637 overleed. Misschien hebben zijne kerkelijke beslommingen hem belet nauwkeurige kennis te nemen van hetgeen in den poëtischen kring te Middelburg plaats had, want hij was kennelijk niet op de hoogte van het onderwerp, dat hij voor den Nachtegaal heeft bezongen.

De uitvoering van het plan om dit album te verzamelen en in druk te geven was aan geofende handen toevertrouwd, ten aanzien van het drukwerk en de illustratie; zelfs tot op zekere hoogte om er iets voor te schrijven, al was 't ook met ongelijke talenten; eindelijk waren beide tot dit alles geroepen bij uitnemendheid bekend in de geletterde kringen. Die taak om zulk een druk- en graveerwerk in de wereld te brengen, waarvan de inhoud moest toonen, wat Zeeland vermocht te leveren, was opgedragen aan de gebroeders VAN DER VENNE¹).

Eer ik van beide verdienstelijke mannen in het bijzonder zal spreken, wil ik mij het genoegen veroorloven, in dankbaarheid te gewagen van de hulp, ontvangen van Mr. H. VAN VISVLIET, den reeds genoemden gemeente-archivaris, die mij de woonplaats dezer kunstenaars heeft leeren kennen. Gelijk eenigszins door plaatselijke kennis en redeneering voor mij vermoedelijk was, woonde JAN op de Lange Burcht, naast de Heerenbeurs naar den kant der Groenmarkt; thans is het huis gemerkt D 9, heet nog altijd het Blauw laken, is het eigendom der heeren A. M. en H. TAK en heeft door een zijraam licht van de Beurszijde, zooals ieder weet, die het terrein der galerij gedurende en buiten de kermis heeft bekeken. Wij kennen de eigenaars uit het oudste wijkregister der zestiende eeuw tot op de Heeren TAK in onzen tijd, doch noemen alleen deze: Docter MATHYS LOBEL, nu ADRIAEN VAN DE VIVERE, nu JAN PR^s. VANDE VENNE, nu ancommende JAN ROELANTS,..... enz.

Uit de Stadsrekeningen (KESTELOO IV, blz. 18) verneemt men, dat dr. MATTHIAS DE LOBEL in 1590, een nieuw huis had en dat stond op de Garen-[of Groen-?]markt bij de nieuwe beurs, welke laatste ook in 1592 gebouwd werd.

Dr. LOBELIUS, van Rijssel, de laatste lijfarts van Prins WILLEM I, trouw vriend van diens hofprediker LOYSELEUR DE VILLIERS, heer van Westhove; de

1) Naar de uitspraak VAN DER VINNE; vandaar de kenspreuk: „Ick soeck en vin”, waarvan ADRIAEN veel gebruik maakte. VAN DER VINNE is bovendien de naam eener geheel andere uitgeversfamilie.

geneeskundige was tevens een groot kruidkenner, wiens naam verbonden is aan een plantengeslacht, de lobeliae; hij vestigde zich later, in het najaar van 1596, in Engeland, en overleed daar, zes jaar later. Zijne woning werd de drukkerij van een, in 1592 uit Duisburg overgekomen bouckbinder, ADRIAAN VAN DE VIVERE, die toen poorter werd (KESTELOO, blz. 95); hij werkte onder het huisteeken van den vergulden bijbel, en de zaak had tot uithangteeken het Boek, met de plaats van *Jes.* 35 : 7, waar (natuurlijk niet volgens de Statenoverzetting, maar eerder volgens eene vertaling der vulgata) gelezen wordt: „Waer het te vooren drooch geweest is, daer sullen vivers sijn.” In aantekeningen, die ik voorheen te Middelburg uit de grafboeken maakte, zie ik, dat ADRIAAN VAN DE VIJVER aldaar in de Nieuwe kerk is begraven den 6 October 1617. Hoelang zijne erven de zaak aan hetzelfde adres hebben voortgezet, betreft ons tegenwoordig onderzoek niet.

JAN VAN DER VENNE, PIETERSZ. en zijn broeder ADRIAAN waren geen Middelburgers van geboorte; de tweede wordt uitdrukkelijk een Delvenaar genoemd. JAN kocht dit huis het Blau laken, doch ik weet niet wanneer. Evenmin als zijn broeder is hij te Middelburg poorter geweest, en ook dit zou weinig licht geven, omdat ter verkrijging van dit recht geen tijd van voorafgaande inwoning vereischt werd; maar hij is zelfstandig meester in het boekverkoopersgild geworden, of, zooals het heette, vrij geworden, den 1 Mei 1620. Het is mogelijk, dat hij vooraf als afhankelijk persoon werkzaam was, hetzij bij de firma, wier zaak hij later kocht, hetzij in vereeniging met ADRIAAN, die zich reeds geruimen tijd onledig had gehouden, al of niet bijgestaan door leerlingen en helpers, om CATS' werken te illustreeren, die bij VAN DER HELLEN en misschien elders voor rekening van den dichter gedrukt werden. Wij kennen meer dan eene dezer uitgaven, b.v. de Maechden-plicht, alsmede de Sinn- en Minnebeelden van CATS, die voor JAN PIETERS bij VAN DER HELLEN gedrukt werden in 1618, en dus reeds twee jaar vóór de verwerving van het vrijmeesterschap. JAN PIETERSZ. was niet alleen drukker, boek- en kunsthandelaar en, in den geest van zijne ondernemende tijdgenooten, zoo wat in alles thuis, maar hij was ook eenigermate dichter, getuige een lofvers op het Houwelick van CATS; bovendien deed hij ook aan de kunst. Reeds den 3 Mei 1625 werd hij begraven. Zijn broeder nam samen met de weduwe de zaken verder waar, totdat die geheel geregeld waren; daarna vertrok hij naar Den Haag. In de hofstad werd hij in 1625 lid van het Sint-Lucasgilde, was daarvan meermalen deken en overleed daar in 1662. Hij was een man van veelzijdig talent, en uit sommige proeven zijner letteroefeningen blijkt een meer dan middelmatige verdienste in poëzie, wanneer hij wel te verstaan niet al te aardig wil zijn.

Meer dan men vermoeden zou, heeft ADRIAAN eene zelfstandige werkzaamheid, eer die van zijn broeder aanvangt. Het heeft er van, dat beiden zich in één bedrijf vereenigd hadden; dat JAN drukte, uitgaf en een kunsthandel deed, en de andere teekende, schilderde, dichtte en door middel zijner leerlingen voor het plaatwerk der uitgaven zorgde. Dan weer schijnt het, alsof zij toch afzonderlijk huisden en dat ADRIAAN zich gevestigd had aan de andere zijde van de Beurs, naar den kant der Balans en dus op den hoek der straat, welke woning zeer duidelijk is voorgesteld op het prentje van den Mosselman. Ook hier is de kunstgeschiedenis de ontwarring en opheldering verschuldigd aan den archivaris Mr. H. VAN VISVLIET. Een paar welwillende mededeelingen ontdekten, wat allengs drie eeuwen oud was geworden, zonder dat iemand zich de moeite had gegeven van tot stellige wetenschap te komen.

De oude wijkregisters, en daarvan is dat van 1596 het eerste, geven ons eene duidelijke voorstelling van de Bogaardstraat, die omstreeks 1590 bebouwd werd en of naar de Orde der Bogarden heet, of naar den boomgaard van een klooster. Zooals aangewezen is, staat de Mosselman te schreeuwen bij den hoek dezer straat, welke achterom de Langeburcht heenloopt, zoodat de tuin van doctor LOBELIUS moet grenzen aan de erven der huizen in de Bogaardstraat. Nu weet men, dat een der woningen in genoemde straat in 1590 toebehoorde aan HUBRECHT DE POURS, die eene rente daarop vestigde, waardoor de begrenzing van dit perceel volkomen bekend is. In 1616 blijkt, mede uit hetzelfde register van rentebrieven, dat dit huis datgene is, „waarin ADRIAEN VAN DE VENNE nu woont.” Nadere opheldering geeft het trouwboek van Middelburg, waarin de volgende akte is opgenomen:

Ondertrouwd 25 October 1614; getrouwd 19° November, ADRIAEN VAN DE VENNE, j. g. van Delft; en LYSABETH DE POURS, j. d. van Serooskerke in Zuydbevelandt¹⁾. Testes: JAN VAN DE VENNE, broeder des bruydegoms, tuycht dat den bruydegom vrijgeselle is.

HUBRECHT DE POURS, vader van de bruydt bewillicht in 't huwelick.

Voor zooveel deze woning betreft, verklaart dit huwelijk de aantekening in het renteboek, dat deze post geroyeerd werd op verzoek van ADRIAAN VAN DE VENNE, omdat het perceel aan hem causa uxoris was vervallen bij successie.

Na aldus iets van de uitwendige geschiedenis dezer broeders gezegd te hebben, keeren wij tot de weduwe van JAN terug, CATHARINA DE GHEYN geheeten. Hier blijkt het weder, hoezeer kunstenaarsfamiliën moeielijk zijn na te gaan,

1) Als deze bijvoeging juist is, kwam de bruid uit 's-Heer-Arendskerke, dat in de volksuitspraak Straskerke luidt en dus veel heeft van Stroskerke, voor Serooskerke (Walcheren of Schouwen).

omdat zij zoo vaak van woonplaats verwisselen, en evenzeer, dat men de eene door de andere leert kennen. Schoon dit niet geheel binnen de grenzen van het onderwerp valt, is de opmerking wellicht niet volslagen misplaatst, dat de beoefenaars van dergelijke kunstvakken, als waarin de VAN DER VENNE's uitmunten, elkander vaak door aanhuwelijking bestonden. Zoo was de familie VAN DE VIVERE vermaagschapt met de HONDIUSSEN en deze weder met VAN DER KEERE (KAERIUS); hier blijken de VAN DER VENNE's te behooren tot de DE GHEYNS. Van JACOB JANSZ. DE GHEYN, geboren te Utrecht omstreeks 1522, en werkzaam als glas- en miniatuurschilder te Antwerpen in 1582, kennen wij drie kinderen, die onderscheidenlijk elkanders broeder, zuster en zwager heeten: JACOB DE GHEYN de Oude, reeds vroeg leerling van GOLTZIUS te Haarlem, in 1594 lid der rederijkerskamer te Amsterdam, doch zijn vast verblijf hebbende te Haarlem, waar hij in 1615 overleed; hij huwde in 1595, als roomsch katholiek met EVA STALPERT VAN DER WIELE uit Den Haag; — ANNA DE GHEYN, in 1592 gehuwd met den Amsterdamschen chirurgijn Mr. ADRIAAN VAN DEN BOSCH en eindelijk de ons reeds als weduwe en boedelhoudster van JAN PIETERSZ. VAN DER VENNE bekende CATHARINA DE GHEYN, om nu van uitgebreider verwantschapping niet te spreken. Ik had gehoopt, dat JAN PIETERSZ. en CATHARINA te Haarlem in de trouwboeken zouden ontdekt worden, maar de herhaalde nasporingen van den heer bibliothecaris J. W. ENSCHEDÉ hebben de verkeerdheid dezer onderstelling aangetoond. Daar ook elders de noodige opgave blijft ontbreken, rust hare verwantschap met andere leden der familie DE GHEYN op enkel gissingen.

Het is duidelijk, dat de drukker JAN PIETERSZ. de verschillende bijdragen der medewerkenden tot een smaakvol boek zou samenvoegen, en dat ADRIAAN dit met zijne kunst moest opluisteren, onverminderd hetgeen elk hunner er in zou schrijven. Daar de eerste dus zoowat de redactie in handen had, letten wij op zijne mededeelingen in de voorreden der afzonderlijke rubrieken van zijn „dryderley gesang”, en op korte aanteekeningen bij sommige stukken. Wij zullen gelegenheid hebben dit te juister plaats op te merken, doch laten eene algemeene aanwijzing voorafgaan. De drukker verhaalt, hoe Juffrouw VISSCHER van het plan der uitgave gehoord had en daarmede zoozeer was ingenomen, dat zij daarvoor dadelijk eene gulle bijdrage beschikbaar had, de berijming der psalmen V, VI, VIII en XIII. Deze zond zij, niet aan den uitgever, maar aan CATS. Wij komen hier tot het vermoeden, dat deze weer de ziel der onderneming was, als steeds de leidsman der kunstgenooten in deze poëtische aangelegenheid. Zijne verplaatsing naar Dordrecht was lang te voorzien geweest; zijn vertrek was traag in het werk gegaan; destijds maakte men zulke banden ongaarne los, maar eindelijk verhuisde hij naar Holland. Was het denkbeeld in zijn vindingrijken geest ontstaan om

een album te hebben, dat hem, en wederkeerig aan al de kunstvrienden, eene vriendelijke herinnering zou worden, en dat tevens een gedenkteeke mocht zijn der hooge beschaving van Zeeland in zaken van poëzie en beeldende kunst? En werd nu door het bezoek van ANNA ROEMERS en door zijn vertrek uit Zeeland de stoot gegeven tot volvoering van dit plan, dat, hoe snel en vaardig ook volbracht, toch blijkens den inhoud van sommige bijdragen eenige voorbereiding eischte? Hebben wij te doen met een souvenir voor CATS, met eene herinnering aan Hollands SAFFO, — met eene waardige daad van verzet tegen de geringschatting der beschaving in Zeeland, of — eenvoudig met eene kleine handelonderneming der heeren VAN DER VENNE? Zooveel is zeker, dat in het laatste geval — om eens eene hedendaagsche grootspraak te bezigen — deze uitgave volkomen is geslaagd: de eerste editie doet onze boekenwereld eer aan en de verschillende, ook gebrekkige latere drukken toonen, dat de Zeeusche Nachtegael ende Desselfs dryerley gesang nog door twee jongere generatiën gaarne gehoord werd.

Wanneer de inzender eener kleine bijdrage zijn werk eene bladvulling noemt, moge hij overmatig bescheiden zijn, want hij kan in een verloren hoekje soms iets heel gewichtigs zeggen. Een redactie moest dit woord niet kennen, en een beoordeelaar diende het spaarzaam te gebruiken. Hier evenwel hebben wij te doen met eenige dii minores, die misschien hunne namen en gedachtenis hebben bewaard gezien, daar zij van de inhoudstafel dezer verzameling uitgeknipt zijn voor een woordenboek van rijmers. Eenmaal toegelaten tot het aanzienlijker gezelschap in dezen bundel, mogen wij hun geene vermelding weigeren in deze bescheiden studie.

NICOLAAS ANTHONISZ. VAN DER DEELEN staat wel op de lijst, schoon wij dezen predikant DILENIUS plegen te noemen, doch 's mans naam komt onder geen der stukken voor, zoodat hij voor verdere oproeping gevrijwaard is. Hij heeft van 1623 tot 1630 gepreekt te Stadt aan 't Haringvliet en te Nieuwerkerk op Duiveland. Eindelijk werd hij naar het pas ingenomen 's-Hertogenbosch gezonden, waar hij weldra stierf.

PIETER VAN MELDERT was als graveur en als poët een kunstbroeder van ADRIAAN VAN DER VENNE, doch aangaande hem is niets bekend. Zijn naamgenoot, die de prenten in SUIKERS en VERBURG maakte, is eene eeuw jonger.

JOHANNES DE SWAEFF was een Middelburgsche taalmeester, die zijn behoorlijk aandeel kreeg van de belooningen, aan schrijvers of vertalers door de regeering voor hunne present-exemplaren toegezonden.

PIETER DE VOS was secretaris te Vere, waar dat ambt soms iets van eene erfelijke bediening in zijn geslacht heeft.

JAN ROGIER of JOHANNES ROGERIUS zou ons bijna in den waan brengen, dat hij een vakgenoot van JAN VAN DER VENNE is, van wege zijne lijfspreuk: „Myn geluck Is in druck”, maar hij was een predikant, een man van goeden huize, te Middelburg geboren en in 't land van Schouwen werkzaam; zijn laatste standplaats was Zierikzee, waar hij in 1654 overleed. Toen hij zijn Welkomst-groet aan Juffrouw VISSCHER schreef, was hij pas student, en dit bleef hij tien jaar. Door zijn huwelijken werd hij verwant met de familiën MOGGE en BOEYE.

De eereplaats in dit boek is gegeven aan JOHANNA COOMANS, voor haar Wapenschild, „alle eerlicke Iongmans toe-gheeygent”. Deze rangschikking is eene beleefdheid, aan CATS verschuldigd, want dit gedicht is een terugslag op hetgeen hij zelf geschreven had in zijn Maechden-plicht, gelijk zij zelve zegt:

Een Geest van onse tijt heeft onlancx uyt-ghegeven
 Een nieuwen Wapen-schild, de maechden toegeschreven;
 En heeft er in gestelt een verschen druyventros,
 Verciert met aerdich waes, en met een schoonen blos:
 Wt dit behendich werck can yder maghet lesen
 Het maechdelick bedrijf, het maechdelicke wesen,
 En wat de maechdom voecht.

Dit vernuft, zooals wij thans zouden zeggen, de Middelburgsche advocaat CATS, had zijn Wapenschild, „alle eerbare maechden toe-ghe-eyghent”, in 1618 het licht doen zien, en zijn zededicht, opgluisterd door eene weelderig ontworpen heraldieke teekening van ADRIAAN VAN DER VENNE, gegraveerd door F. SCHILLEMANS, werd, met eene zeer gelijkende illustratie versierd, in denzelfden geest beantwoord. Het denkbeeld van zulk een wapenschild moge eene vinding van CATS zijn, die door de begaafde stadgenootte werd nagevolgd, doch het onderwerp kwam in den smaak, daar CATS er nog twee andere ontwierp en zelfs een jonger muzenoon, FRANÇOIS LE BLEU. twintig jaar later, in zijne Minnevlam en veelderhande slach van gedichten, (Leiden 1642 en Amsterdam 1659) een minnaarswapen met de voorstelling van den feniks heeft medegedeeld.¹⁾

1) In den Staat „van goederen, bij Vrouwe ELISABETH CATS, weduwe vrouwe van Waelsdorp ten houwelicke aangebracht”, (Collectie WASSENAER, Rijksarchief), is ook sprake van dit wapenschild. Deze staat behoort oorspronkelijk tot hare huwelijksvoorwaarden met den Griffier MUSCH, getrouwd 25 Mei 1636. Tot haren inbreng behoorden:

„Twee silvere schaelen, vergult aan de kanten ende in 't midden, synde daerin gedreven het maechdenwapen metten druyventros, by den Raetsheer CATS tot een pillegaeff gegeven.”

Mr. LEONARD CATS was de zoon van CORNELIS, den broeder van JACOB, aldus de volle neef van ELISABETH, bij wier doop den 5 Oct. 1618 zijne vrouw getuige was. In 1625 werd hij raadsheer in het hof van Vlaanderen.

De teekening van ADR. VAN DER VENNE is dus gemaakt in het geboortejaar van ELISABETH. Indien dit kunstwerk den dichter heeft geïnspireerd, en daarna het denkbeeld deed ontstaan om de voorstelling van het maagdenwapen in gedreven zilverwerk aan het peetkind te schenken, kunnen we nauwelijks nalaten te denken aan het kwalijk vervulde voorteken, dat daar zoo kiesch een onderwerp in verband werd gebracht met de later zoo galante Mevrouw MUSCH.

Juffrouw VAN DER MEERSCHE had veel geluk met haar gedicht, waardoor zij onwederlegbaar getoond had, dichteres te zijn. Terwijl wij het aan hare vrienden niet euvel kunnen duiden, dat zij zoo opgetogen waren over haar onverwachte poëtische verschijning, daar zij blijkbaar tot op dien tijd slechts als eene stille in den lande bekend was, doen ons hare verschillende dichtproeven wenschen, dat zij nog meer had kunnen geven, gedurende haar verder leven, dat eerst in 1659 eindigde. Haar welkomstlied aan ANNA ROEMERS is recht hartelijk; het trof haar, dat de beroemde Amsterdamsche reeds te Middelburg was aangekomen, toen zij dit vernam. De inderdaad wat opgewonden loftuitingen van MYLIUS beantwoordt zij met eene zeldzame zedigheit en haar dichtwerk, waarin CATS tot niets minder dan tot hoofddichter der Zeeuwen wordt uitverkoren door god Apollo in zijnen raad, toont genoegzaam, dat zij bevoegd was den eerbied voor den vertrokken geestverwant te vertolken voor den geheelen kring der geletterde steden gewestgenooten. Met reden en als een kundig beoordeelaar prijst de oude VAN DER MYLE haar Nieuwjaarslied, dat hem zoo aangenaam verrast had (III, 50-55.) Nog vinden wij dichtregelen van Juffrouw VAN DER MEERSCHE bij REVIUS en een albumvers aan PONTANUS; voor wie geen eigen dichtbundel hebben laten drukken, zijn de talrijke samenlezingen der zeventiende en achttiende eeuw veelal uitmuntende bewaarplaatsen, zonder welke menig verdienstelijk stuk niet meer thuis te brengen of wellicht geheel verloren zou gegaan zijn.

Over de dichtwerken van Mr. SIMON VAN BEAUMONT — zijn tijdgenooten lazen en zeiden toen nog BÉAUMONT, in drie lettergrepen — is het volkomen overbodig iets te schrijven, na hetgeen daarvan is gezegd door den Litt. doct. JAN TIDEMAN, thans werkzaam aan de Koninklijke Bibliotheek, in zijne hoogst verdienstelijke uitgave van die Gedichten, welke nu ruim een halve eeuw geleden, het schaars bereikte model zijn geworden van dergelijken uitmuntenden letterarbeid. Daar deze vriend van CATS eerst veel later de toestemming gaf om van zijne dichtproeven een bundel te laten drukken, zooals hierboven verhaald is, kon hij heel wat voor De Zeeusche Nachtegael afstaan en dat daaronder de stukken zijn, gemerkt met de nog niet geheel duidelijk geworden initialen H. V. D., heeft Dr. TIDEMAN ons te goed geleerd, om dit hier te herhalen. Het is jammer, dat het BEAUMONT's besluit geweest is, om de dichtveder zoo vroeg neder te leggen. Als zijne gaven met zijn leeftijd evenredig waren ontwikkeld, zou hij stellig bewezen hebben, dat hij meer was dan iemand van zekeren aanleg, wien het slechts ontbroken heeft aan het gevoel eener hoogere roeping als dichter en om meer te zijn dan iemand, die in rijm en maat schreef, wat hij Tydt-snipperinge noemt.

Hetzij men CATS hier houde voor den hoofddichter in dezen Zeeuwschen kring, hetzij als de gewichtigste persoonlijkheid bij den aanleg en de samenstelling van dit kunst-album, hij gaf hier geen voorbeeld van zijne overbekende vruchtbaarheid als dichter, en heeft zelfs deze verzameling voor zijn doen heel karig bedacht. Als men echter bedenkt, onder welke omstandigheden het geheel ontstaan is, kan de spaarzaamheid zijner medewerking niet zoo bevreemden. CATS had weinig of niets, gelijk wij nu spreken, in portefeuille. Zijne „schrijfcasse”, zou HUYGENS gezegd hebben, was pas geledigd. Niet slechts had hij juist een paar kwartijnen het licht doen zien, maar ook den dagelijks aangroeienden voorraad van verzen gebezigd in herdrukken. Cupido Brille-man, hoezeer ook als zijn werk te herkennen, is niet eens door hem geteekend. Het Hollende paard, waarop Amor zijn gevaarlijken rit onderneemt, draagt zijn naam en niet minder zijn stempel in het viervoudige rijm:

Als 't peert is opte loop, dan comt de toom te laat”.

Van meer bekendheid is de voorstelling van de „twee ghepaerde schelpen.” Het heeft er veel van, dat drie prenten, voor de verzamelde dichtwerken bestemd, hiertoe waren afgekeurd, dat Cupido met de notendoppen niet slechts werd overgeteekend en de acht regelen van het bijschrift later aangevuld en uitgebreid werden, doch dat dit alles, in het gunstigste geval, het drietal, nog wel dienen kon voor dit album. Bekend is het, hoe geestig de heer BEETS de zedeleer van de gebroken schelpen pasklaar heeft gemaakt voor de wederlegging der stelling, die CATS veel jaren lang in zijn weduwnaarschap heeft beleefd, zooals hij dit geleerd had:

Niet en gaet voor d'eerste trou.

De drie overige bijdragen van den ouden volksdichter waren juist in den laatsten tijd geschreven. Op de komeet en de Synode van 1618 mocht hij — ADR. VAN DER VENNE had van het geduchte luchtverschijnsel eene teekening gemaakt — wel iets zeggen: geheel vrij van astrologische neigingen was hij evenmin, als MELANCHTON, die ook niet meer dan een kind van zijn tijd was, en het stond bovendien goed voor een regeeringspersoon, gelijk onze naar boven strevende pensionaris, om te wijzen op de „straffende roé”, die gereed werd gehouden voor hetgeen hij den „tuymelgeest” van zijn tijd noemde. Met het lofdicht op het astronomisch boek van PHILIPPUS VAN LANSBERGEN voor zich, moet men erkennen, dat de schrandere advocaat, die zoolang met kooplieden en schippers had verkeer, geen vreemdeling was in den sterrenhemel; bovendien blijkt hij verheven geweest te zijn boven het vooroordeel en de macht der overlevering door de toenmaals en nog lang daarna verketterde stelling te onderschrijven van den stilstand der

zon en de beweging der aarde. Dit boekje is in deze uitgave alleraardigst geworden en was ons langen tijd alleen door dit gedicht bekend. Wijlen de oud-hoogleraar Dr. D. BIERENS DE HAAN beschrijft daarvan een exemplaar, dat uitgegeven is te Middelburg en verschenen in 1620. Het gedicht op den dood van den waardigen SIMON RUYTINCK mist den sterfdag. Deze predikant der Nederlandsche gemeente te Londen overleed aldaar den 3 Januari 1621 ¹⁾ en CATS heeft hem misschien daar leeren kennen, als hij voor zijne persoonlijke belangen de indijkingen aan de Teems ging bezichtigen, waarin hij, ook voor aanverwanten en andere principalen betrokken was. Bovendien was RUYTINCK een der grootsche gedaanten op het tooneel van gedenkwaardige gebeurtenissen, die geleid werden door machtige geesten, rijk aan gaven van verstand en gemoed.

1) Werken der MARNIX-vereeniging, Serie III, di. I, blz. 395, waar geschriften van zijne hand, met enkele dichtproeven voorkomen.

LUDOLF (LEUFF) DE JONGH

DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

HOUBRAKEN zegt in de tamelijk uitvoerige schets, welke hij geeft van het leven van den schilder LUDOLF DE JONGH dat deze te Overschie in 1616 werd geboren, dat zijn vader leerlooier en schoenmaker was en eenigen tijd na LUDOLF's geboorte naar Rotterdam verhuisde. Deze opgaven, tot dusver steeds gevolgd, zijn grootendeels minder juist.

Tot twee keeren toe wordt in officiële stukken, en bij het huwelijk van LUDOLF en bij zijne aanstelling tot majoor der schutterij, Rotterdam zijne geboorteplaats genoemd, en voor het gezag der heeren van de Wet zal de autoriteit van HOUBRAKEN moeten wijken.

LUDOLF DE JONGH was een zoon van LEENDERT LEENDERTSZ. DE JONGH en ANNETGE LEUVEN. Meermalen wordt hij dan ook in officiële stukken genoemd LUDOLF of LEUFF LEENDERTSZ. DE JONGH.

Daar de doopregisters van Rotterdam, behalve die der Luthersche en Oud-Roomsche gemeenten, niet tot 1616 reiken, kunnen wij HOUBRAKEN's opgave

omtrent het geboortjaar niet controleeren. Met het oog op de verdere data van DE JONGH's leven is zij waarschijnlijk juist.

Het is mogelijk dat zijn vader leerlooijer en schoenmaker is geweest, maar uit de registers, waarin meermalen melding van hem wordt gemaakt, blijkt dit niet. Slechts één keer wordt zijn beroep genoemd — in eene voogdij-akte van 28 Dec. 1647 — en daar heet hij „herbergier”. Hij woonde in 1647 en tot zijn begrafenis, op 19 Jan. 1670, blijkens de aantekeningen in het Begrafenisregister, op het Steiger in De Romein. Te oordeelen naar het aantal woningen, welke hij bij zijn dood bezat, en het uitzet, dat hij aan zijn kinderen gaf, was hij een niet onvermogend man.

HOUBRAKEN vertelt dat LUDOLF teekenen leerde bij CORNELIS SAFTLEVEN, vervolgens besteld werd bij ANTHONIE PALAMEDESZ te Delft, en, toen zijn leertijd bij dezen was verstreken, zich begaf naar JAN VAN BIJLERT te Utrecht, „bij wien „hij zoodanig in de konst gevordert is, dat hij van daar thuis gekomen in 't jaar „1635, straks ondernam met eenen FRANS BACON, 19 jaaren oud zijnde, een reis „naar Vrankrijk te doen, alwaar hij zeven achtereenvolgende jaren bleef.” Deze opgaven kunnen wij, bij gebrek aan officiële gegevens, niet controleeren, en wij moeten ons dus bepalen tot de opmerking, dat zijn laatste meester hoogstens een voorbijgaanden invloed op hem kan gehad hebben, daar geenerlei verwantschap te bespeuren is tusschen zijn werk en dat van JAN VAN BIJLERT.

Dat hij in 1635 te Rotterdam was, wordt bevestigd door een notariële acte van den 11^{en} October ¹⁾, die hij als getuige onderteekende

Volgens HOUBRAKEN kwam LUDOLF in 1642 of 1643 terug, omdat zijn vader hem thuis had ontboden „ter oorzaak dat zijn moeder gedurende dien tijd ziekelijk was”. Indien dit verhaal waar is, dan is zijn moeder nog lang ziekelijk gebleven, en met dit dringend opontbod is wel eenigszins in strijd, dat zijne ouders, om de ziekte der vrouw, eerst op 24 October 1646 hun testament passeerden, door de laatste in het begin van Februari 1647 met den dood bekrachtigd. Zij werd op Donderdag, 13 Februari, begraven in de Prinsekerk; haar graf werd met een zerk gedekt en zij werd „2 uren overluijt”. Blijkens het testament,

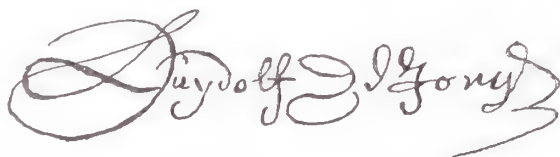
¹⁾ Not. G. v. D. HOUT. Protocol XXI, p. 18.

had zij, behalve LUDOLF, nog vijf kinderen: een dochter TEUNTGE, die met ISAACK SHEPPARD was getrouwd, een zoon LEENDERT en drie meisjes: INGETJE, BARBARA en MARIA, die alle vier nog minderjarig waren tijdens haar dood. TEUNTGE had bij haar huwelijk 1200 ca. gld. ontvangen, en kreeg, volgens het testament, nog het vruchtgebruik van een huis in de Zwanestraat. Aan de minderjarigen werden toegewezen drie huizen in dezelfde straat en vier huizen in de Hofstraat of in de plaats daarvan elk f 3000. „En wat belangt hun zoon LUDOLF LEENDERTSZ. DE JONGH”, die moest zich contenteeren met de f 3000, die hij bij zijn huwelijk had genoten. ¹⁾

Van dat huwelijk maakt HOUBRAKEN gewag. Hij zegt dat LUDOLF trouwde met de dochter van PIETER MONTAGNE, die „na bevriente was met verscheide „Heeren van de Regeering van Rotterdam en Schoonhoven, waardoor hij (LUDOLF) „begunstigt wierd met het Majoorchap der Stadt Rotterdam”. PIETER MONTAGNE moet dus te Rotterdam wel bekend zijn geweest, maar nergens vond ik hem of zijne familie vermeld. In kunstenaarskringen zal hij echter wel zekere bekendheid hebben gehad, daar zijne dochter GEERTRUI den schilder DIRCK DIRCKSE WIJNTRACK had getrouwd. ²⁾ Hij behoorde te Schoonhoven thuis, waar ook zijne dochter ADRIANA is geboren, die de vrouw werd van LUDOLF DE JONGH.

Op 14 Januari 1646 werd het eerste gebod gedaan, en, na de vereischte drie proclamaties, werd op het stadhuis te Rotterdam op 28 Januari voltrokken het huwelijk tusschen: „LUDOLF LEENDERTSZ DE JONG, jongman, van Rotterdam” en „ADRIANA PIETERS MONTAEIGNE, jonge dochter, van Schoonhoven”.

Den 11^{en} September van hetzelfde jaar gingen de jonggehuwden naar den notaris G. VAN DER HOUT (Protocol XLI. 204) en passeerden een testament, waarbij zij „ratificeeren de huwelijksvoorwaarden dd. 12 Januari 1646”. Misschien onder den indruk van het gewicht dezer akte, schreef LUDOLF onder haar zijne doopnaam voluit en met een extra krul:

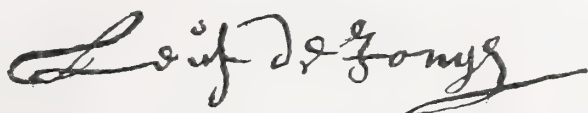
De zuster van zijne vrouw, de echtgenoot van DIRCK WIJNTRACK, was toen waarschijnlijk bij hen gelogeerd, want zij ging met hen naar den notaris en liet ook haar testament maken.

¹⁾ Notaris G. VAN DER HOUT. Protocol XLI p. 225.

²⁾ Zou hij ook verwant zijn aan den schilder „MONTAIGNE”, van wien drie stukken vermeld worden in den Inventaris van HERMAN SAFTLEVEN II? (OBREEN's *Archief* V. bl. 119.)

In Februari 1647 stierf LUDOLF's moeder, en den 28^{en} December van dat jaar werd hij, op verzoek van zijn vader, benoemd tot medevoogd over de onmondige kinderen. Ook met zijn zwager WIJNTRACK leefde hij in goede verstandhouding. Toen deze, die te Gouda gevestigd was, in 1651 81 gld. 12 st. voor geleverde schilderijen moest hebben van den schilder en kunstkooper FRANCOIJS DIRKSZ. VAN GREVENBROECK, machtigde hij LUDOLF DE JONGH deze som te ontvangen. Hetzelfde deed WILLEM GOVERTSZ. SINJOOR, die met LUDOLF's zuster MARIA was getrouwd, toen hij in Februari 1654 een erfenis kreeg. En op 5 October 1657 aanvaardde hij met zijn twee zwagers de voogdij over de dochter van zijne zuster, die met IS. SHEPPARD was gehuwd.

In het begin van 1652 trachtte onze schilder een eigen huis te verwerven. Hij leende voor een jaar *f* 1000 van den burgemeester ANDRIES SOURIJ, en gaf dezen als onderpand eene obligatie van *f* 500 ten laste van de Admiraliteit van Rotterdam. De schilder AUGUSTIJN VROLO was getuige, toen van deze overeenkomst op 11 Januari eene acte werd opgemaakt door den notaris A. VAN DER GRAEFF (Protocol XX) en LUDOLF haar teekende:

Werkelijk verwierf LUDOLF DE JONGH in dit jaar een huis dat hij waarschijnlijk ook betrok. Op 12 Juni werd hem de giftbrief gepasseerd van een pand aan de Noordzijde van de Hoogstraat, in het Westvierendeel, op het kadaster geregistreerd onder no. 635, het tweede van den Westhoek der Westewagenstraat, dat later met het hoekhuis werd vereenigd. LUDOLF DE JONGH betaalde er voor *f* 1000 gereed geld en twee hypotheken, één van *f* 2800 en één van *f* 1800, hem verstrekt door twee aanzienlijke dames, HELENA en MARIA VAN ZOELLEN. (Gift- en Schuldboeken).

In hetzelfde jaar 1652 besloot de Vroedschap van Rotterdam de schutterij der stad te vergrooten en te versterken, alsmede „goede ordre te stellen opt „stuck van de wacht”, waarover „een bequaem ende gequalificeert persoon, die „respect heeft, ingeboren borger deser stede als Majoor sal worden gestelt”. Op den 12^{en} Augustus werd dit besluit van 16 Juli ten uitvoer gelegd, de schutterij gebracht op de sterkte van twaalf compagniën, en „LEUFF DE JONGH” tot majoor benoemd. ¹⁾

¹⁾ Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam, door J. H. W. UNGER. I.

Van zijne werkzaamheid in deze qualiteit vond ik slechts één souvenir. Op 10 Februari 1653 begaven zich naar den notaris A. KIEBOOM (Protocol IX p. 282) „de heer Luitenant JOHAN VAN IJCK, de heer LEUFF DE JONG majoor, capiteijn CORNELIS VALCK, Mr. OTTO SELCKER” en nog eenige personen om te verklaren „ten versoucke van Sr. MEIJNDERT VAN DER HAREN, vendrich „van de heer Capiteijn PIETER JANSZ. BLANCKERT, dat requirant zich ge- „dragen heeft als een eerlick vendrich.” Onder deze acte schreef de Majoor zijn naam aldus:

Blijkbaar was LUDOLF DE JONGH zeer geacht. In 1659 werd hij benoemd in 't College van Oude-mannenhuismeesters, maar bleef slechts twee jaren daarvan lid.

Dertien jaren ongeveer was hij Majoor, toen de Schout van 't Stadsambacht van Hillegersberg en Rotteban overleed. Op 26 October 1665 besloot de Vroedschap van Rotterdam (Reg. 13 f 231 en f 234) een Schout te benoemen „in de dorpe van Hillegersbergh (zijn) fixum domicilium sullende moeten houden”, en koos „LEUFF DE JONGH. Daervorens den voorn. L. D. J. voor een recognitie „ofte pacht aen de stadt gehouden sal sijn te betaelen de summe van hondert „guldens s'jaers”. Waarschijnlijk had dus LUDOLF DE JONGH naar deze betrekking gesolliciteerd. Hij verhuisde nu naar Hillegersberg, en verkocht zijn huis op de Hoogstraat den 28^{en} April 1666 aan een GILLIS DE KNUIJT voor f 8200, waarvan f 6200 op het pand verzekerd bleef tot 25 April 1672, toen L. DE JONGH geheel voldaan werd. (Gift- en Schuldboeken.)

Van zijne werkzaamheid als Schout bezit het Archief van Hillegersberg slechts enkele, weinig beteekenende herinneringen, doch in zoover van belang, dat sommige mij deden vermoeden, dat wij ten aanzien van het sterfjaar van den schilder tot dusver misleid zijn door de opgave van HOUBRAKEN. In diens werk staat dat LUDOLF DE JONGH overleed in 1697. Men mocht zich er over verwonderen, dat er uit de laatste 24 jaren van zijn leven geen werk bekend is, maar dit kon verklaard worden door zijn hoogen ouderdom of door de bezigheden van het schoutambt. Recht om aan HOUBRAKEN's opgave te twijfelen had men niet. De registers van overlijden, van het middel van begraven, enz. te Hillegersberg gaan niet zoover terug. Maar in de Rekening van Weesmeesters vond ik dat LEUFF DE JONGH, Schout, op 27 Mei 1679 een post had goedgekeurd, terwijl

op 18 September 1679 eene rekening van den secretaris van Hilleegersberg als curator werd behandeld door de twee schepenen en de schout ontbrak. Zou LUDOLF DE JONGH tusschen den 27^{en} Mei en den 18^{en} September 1679 overleden zijn? Die vraag werd toestemmend beantwoord door het Register der Resolutiën van Rotterdam's Vroedschap (Reg. 16 f 261b). In de notulen der vergadering van 11 September staat: „Alsoo door het overlijden van LEUFF DE JONGH „vacant is gevallen het schouts-ampt van Hilleegersberg, is goed gevonden ende „geresolveert dat hetselve ampt bij dese vergadering sal werden vergeven op „heden over acht dagen”. De benoeming werd echter uitgesteld tot 20 September, en de heer JACOB VAN GANGEL, oud-schepen, werd toen gekozen. LUDOLF DE JONGH is dus overleden tusschen 27 Mei en 11 September 1679, en een drukfout in HOUBRAKEN's werk deed tot dusver gelooven, dat hij 18 jaren langer heeft geleefd. In het Register van de acten van taxatiën, te Hilleegersberg, vond ik nog eenige niet onbelangrijke gegevens.

Op 4 October 1679 werd door „de erfgenaemen van LEUFF DE JONGH, „in zijn leven Schout deses ambachts” overgelegd een lijst der nagelaten goederen voor de „collatærale successie”. Uit de opschriften der taxatie blijkt dat hij te Hilleegersberg overleed, zijne vrouw hem overleefde, en dat hij stierf „zonder wettige descendentes”.

De staat, welke van zijne nalatenschap werd ingediend voor de Collaterale successie tot den 20^{en} penning ten behoeve van Holland en West-Friesland, bewijst dat hij in goeden doen was, ofschoon de vaste goederen gedeeltelijk van zijn vrouw's kant kwamen. Op die lijst staat een half aandeel in landerijen, gelegen in het Ambacht van Kralingen, dat door twee Schepenen van Kralingen, blijkens hun rapport van 12 December 1679, werd getaxeerd op *f* 3550; verder een 6^e en een 18^e part in hout- en henneplanden onder Bergambacht, welke Schout en Schepenen van dat Ambacht op 17 October 1679 taxeerden op *f* 113; een 18^e part in twee huizen en twee hennepwerven te Schoonhoven, in een hofstede onder Cabauw, een stuk land en een 6^e part in drie morgens land, door Schepenen van Schoonhoven den 12^{en} October 1679 geschat op *f* 231. Verder moest successierecht betaald worden voor de helft in rentebrieven van Holland en West-Friesland, het Hoogheemraadschap van Schieland, het Ambacht van Hilleegersberg en de Bank van leening te Rotterdam, te zamen bedragende *f* 14.000. En dan was er nog het halve aandeel in een lijfrentebrief „staende ten lijve van „ARIAENTGE PIETERS (LUDOLF's vrouw) ter somme van *f* 50 jaerlijks tot laste „vant Gemeenelant van Hollant ende West Vriesland, ten kantore Gouda”, dat getaxeerd werd op *f* 75.

LUDOLF DE JONGH was geen genie, geen meester van den eersten, maar
Oud-Holland, 1896.

een goed schilder van den tweeden rang. Sommige portretten van zijn hand — zooals die bij den heer WESENDONCK te Berlijn — werden toegeschreven aan B. VAN DER HELST, en hebben werkelijk eenige verwantschap met de werken uit de laatste periode van dezen schilder, ofschoon zij grijzer van toon zijn, wel vlot en breed gedaan, maar wat nuchter van opvatting en behandeling. Dr. A. BREDIUS maakte reeds in zijn werk over het Rijksmuseum te Amsterdam de opmerking dat LUDOLF DE JONGH na zijn thuiskomst in 1643 de gevierde portretschilder van Rotterdam werd en dat hij, niet door de relaties van zijn schoonvader, zooals HOUBRAKEN vertelt, maar tengevolge van den opgang, dien hij bij de aanzienlijke familiën als portretschilder maakte, en de hierdoor ontstane betrekkingen het Majoorchap zal hebben verworven.

Zijn gezelschapsstukken zijn over het algemeen beter dan zijne portretten. Zij zijn frisch en levendig van opvatting, goed gecomponeerd, harmonisch van stemming, dikwerf zeer goed in het clair-obscur, krachtig van kleur, goed geteekend en al zijn de details uitvoerig, niet kleingeestig behandeld. Het verhaal van GERARD VAN SPAAN in zijn *Beschrijving van Rotterdam*, dat L. DE JONGH „zoo „vigilant met het penceel wist te spelen, dat hij een douzijn stukken in twaalf „dagen opslingerde en van ijder honderd gulden bedong” wordt — gelijk Dr. A. BREDIUS reeds opmerkte — door de qualiteit van zijn werk weértegd. Zijne schilderijen zijn tamelijk zeldzaam, en ook hierom is VAN SPAAN's verhaal onwaarschijnlijk, al kunnen zijn ambten hem meer tijd hebben gekost, dan wij gelooven. Hij bleef schilderen ook toen hij Schout was. Misschien had hij de twee vaandels voor de waardgelders van twee compagniën te Rotterdam, waarvoor Burgemeesters hem den 11^{en} November 1665 lieten uitbetalen 72 gulden en 2 stuivers¹⁾, nog te Rotterdam gemaakt. Zeker is dit het geval met het „koninklijk stuk” in den Doele door VAN SPAAN vermeld, waarop hij — volgens dezen schrijver — zichzelf had afgebeeld als Majoor, en JOHAN VAN IJK, Dijkgraaf, als Kolonel. Indien het eerste waar is, dan schuilt er in het tweede een fout. Immers, DE JONGH was Majoor van 12 Aug. 1652 tot October 1665, en Mr. JOHAN VAN IJCK werd Luitenant in 1652, Kapitein in 1653, maar eerst in 1668 Kolonel.

Dit stuk werd in 1849 naar het Museum-Boijmans overgebracht, maar bij den brand van 1864 vernield. In het Gemeente-Archief wordt eene teekening in waterverf bewaard, door D. MOENS in 1807 naar dat stuk gemaakt, welke wel de voorstelling doet kennen, maar het schilderwerk niet. De hoofdofficieren zijn er levensgroot afgebeeld voor het oude Stadhuis, en in 't verschiep ziet men den toren der Fransche kerk. THORÉ (W. BURGER) vermeldt het in zijn *Musées de*

1) *Rotterdamsche Historiebladen* p. 623.

SCHUTTERSTUK GESCHILDERD DOOR LUDOLF DE JONGH, IN 1864 VERBRAND IN HET
MUSEUM BOYMANS TE ROTTERDAM, NAAR EEN TEEKENING IN WATERVERF,
DOOR DAVID MOENS 1807.

la Hollande en zegt: „L'exécution en est large et savante; VAN DER HELST lui-même ne faisait pas beaucoup mieux; et cette grande toile de LUDOLF DE JONGH prendrait place, sans dommage, dans la belle série de représentations civiques que les artistes de ce temps-là ont léguée à la Hollande". Een veel gunstiger oordeel dan deze kunstkenner velde over DE JONGH's portretten van den Vice-admiraal JAN VAN NES en zijn vrouw in het Rijksmuseum te Amsterdam, waarbij hij aantekent. „assez faible, froid et vide; mais les mains sont bien peintes".

Op 22 Januari 1669 werd door Dijkgraaf en Hoogheemraden van Schieland „aen den Schout LEUF DE JONGH ende Mr. JORIS VERHAGE" £ 72 betaald voor eene schilderij, waarmede zij het nieuwe Gemeenlandshuis versierden. ¹⁾ Dat huis is tegenwoordig het Museum-Boijmans, maar ook dit stuk — waarschijnlijk een landschap van VERHAGEN met figuren van DE JONGH — is verdwenen.

Ja, in 1673 schilderde DE JONGH nog het stuk dat tot de verzameling VAN DER HOOP in het Rijksmuseum behoort en aan VAN MUSSCHER werd toegeschreven tot Dr. A. BREDIUS den naam en het jaartal ontdekte. Dit stuk, waarschijnlijk een familieportret, maar geheel als genrestuk opgevat, zoodat Dr. A. BREDIUS het zou willen noemen „Huiselijk geluk", bewijst dat de kunstenaar toen in zijn volle kracht was.

Zonderling genoeg, geen werk van LUDOLF DE JONGH wordt in HOET en TERWESTEN vermeld. Toch ontbreken zij zelfs niet in inventarissen, tijdens zijn eigen leven. In den boedel van ADR. PICK te Delft, van den 11^{en} Maart 1653, worden vermeld drie stukken van LEUF DE JONGH en twee van LEENDERT DE JONGH (een schrijf- of drukfout?). Twee dier stukken zijn vermoedelijk afgebeeld in het door den heer E. W. MOES beschreven album met teekeningen in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam ²⁾. Het eene stelt voor den Verloren Zoon, het andere is een jachttafreel.

Tot de verzameling van JOH. CHR. BAKKER, in Den Haag op 17 April 1662 verkocht, werd NIC. DISPONTEIJN voor f 53 eigenaar van „Een lagghent Jonckertie, geschildert bij LEUVE DE JONG" ³⁾. De weduwe van JACOB GILSEMANS te Rotterdam liet na, 7 Aug. 1665, twee gezelschappen van zijn hand. Ook een „geselschap van LEUFF DE JONGH" is te vinden in den inventaris van SARA DE WITTE, wede MICH. VAN PEENEN, gestorven te Leiden 16 Maart 1667. G. VAN DALFFSEN, de schoonzoon van DE JONGH's zwager DIRK WIJNTRAK, liet, toen

1) OBREEN's Archief V p. 55.

2) Oud-Holland XIII, p. 187.

3) OBREEN's Archief V p. 302.

hij in 1686 in Den Haag overleed, o. a. na: Een tuijn met beelden, en Een lantschap met beelden, van LEUFF DE JONGH¹⁾. „Een lantschap van JORIS VAN HAGE gereet door LEUF DE JONG” staat in den inventaris van Mr. EEUWOUT BLANCKERT, raad en vroedschap te Rotterdam, 26 Oct. 1686. ADRIANA BLANKERTS, wede van JACOB VAN VREDENBURGH, liet te Rotterdam den 12^{en} Febr. 1689 o. a. na: „Een buitenplaats met een Kookken” en een „Gezelschapje” van LEUFF DE JONGH, benevens een „Landschap alwaer een vrouw schapen melkt, sijnde het landschap van „VERHAGEN en de beelden van LEUF DE JONGH”, en „Nog een ut supra”. Ook staan een „schilderij” en „een gezelschap” op zijn naam in de inventarissen van OLIVIER VAN EK en PIETER JACOBS DEN DANSER, te Rotterdam ingediend in 1690 en 1695.

Freiherr OTTO VON HOËVELL bezit op het slot Gnadenthal bij Kleef een mans- en een vrouwsportret, waarvan het laatste gemerkt is: LUDOLF DE JONG fec. anno 1650.

In het Museum te Dresden hangt een portretstuk, door hem geschilderd in 1653, voorstellende een jonge vrouw, die in een leuningstoel zit, met de rechterhand in een boek, dat op een tafel ligt, en met de linker het naast haar staand dochttertje, dat een roos in den schoot draagt, bij de rechterhand houdend. Het is een kniestuk, op grijzen grond. Rechts een zuil met olijfgroen gordijn, en over de tafel ligt een groen kleed. Wijlen Mr. W. WINTGENS, in den Haag, bezat een niet zeer fraai portret van JACOB CATS, in 1659 geschilderd, dat in Aug. 1789 door iemand, die onbekend wilde blijven, werd geschonken aan het Genootschap „Kunstliefde spaart geen vlijt” te 's Gravenhage en dat verleden jaar werd aangekocht voor het Gemeente-museum aldaar. In het Rijksmuseum te Amsterdam bevinden zich de reeds genoemde portretten van den Vice-admiraal JAN VAN NES — door H. A. KLINKHAMER geteekend, door A. BLOTELING gegraveerd en op de prent toegekend aan AERT VAN NES — en van zijne vrouw ALETTA VAN RAVENBURGH. Het eerste is geschilderd in 1666, het andere in 1668. Een damesportret, afkomstig van het kasteel van Heemstede, is in het Museum te Haarlem. Op de veiling der verzameling van Professor P. O. VAN DER CHIJS, den Haag 23 Maart 1868, bevonden zich twee vrouwsportretten — een gedateerd 1654 — en vier mansportretten — twee gedateerd 1667 — welke nog al geleden hadden, en tot de collectie NEVILLE D. GOLDSMIT, uit den Haag, welke in 1876 te Parijs werd verkocht, behoorden twee portretten van DE JONGH. R. à PERSIJN graveerde zijn portret van P. VAN PURMERENT, Pastoor te Delft

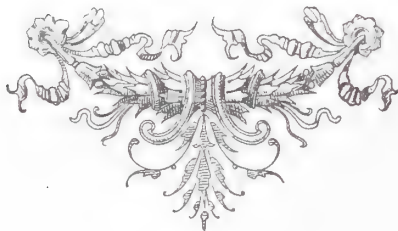
¹⁾ Oud-Holland XIII p. 116.

en kanunnik ten Dom te Utrecht (1587—1663), en dat van CASPARUS VAN DEN ENDE, schoolmeester te Rotterdam, in 1654 geschilderd.

Veel aantrekkelijker zijn zijne binnen- en buitenhuizen met figuren. De heer MIETHKE, te Weenen, bezit een vroolijk gezelschap van jonge lieden, dat volgens BODE omstreeks 1635 is geschilderd en nog geheel den invloed van A. PALAMEDSZ. verraadt. Aan dezen meester ook verwant, maar dunner geschilderd en scherper verlicht, is volgens denzelfden kunsthistoricus een omstreeks 1640 geschilderd groot gezelschap voor een paleis bij den graaf BELGIOJOSO te Milaan. Dergelijke voorstelling — cavaliers, die eenige in een wagen aankomende dames verwelkomen — geeft een in het *Zeitschrift für Bildende Kunst*, 1879, p. 392 beschreven stuk, dat het eigendom is van GOTTFR. SACHSENBERG, te Rosslau. In het Museum te Aschaffenburg bevindt zich een Lezend man bij den haard, dat volgens BODE het midden houdt tusschen een goeden DUCK en een GER. TER BORCH. Een zeer fraai omstreeks 1650 geschilderd stuk is het Gezelschap van jongelui, in het kabinet van Baron STEENGRACHT VAN DUIVENVOORDE, te 's Gravenhage. Van 1665 dateert een landschap met jagers en honden, bij den heer SEMEONOW te St. Petersburg, door WOERMANN in zijne *Geschichte der Malerei*, III, p. 838 geroemd als DE JONGH's fraaiste werk „*frisch, kräftig, leuchtend, an CUIJP erinnernd.*” Een tafelgezelschap, bestaande uit twee dames en twee heeren, dat nog vermeerderd wordt door twee gasten, die de page heeft aangediend, bevindt zich in THIEME's Stiftung, te Leipzig; een binnenhuis met familietafreel, in het Museum te Riga. In de verzameling van den Hertog VAN LEUCHTENBERG te St. Petersburg is een stuk, waarop een jachtgezelschap in een boerenhut uitrust. Door den heer GULTON werd in 1879 ter leen gegeven aan het Bethnal Green Museum te Londen een Halt van ruiters op een weg, dat volgens BODE, een goede DIRK STOOP en de vröegste werken van PHILIPS WOUWERMAN 't meest nabijkomt. Sedert 1884 ontving het Museum te Osna-brück uit het Magazijn van het Museum te Berlijn een Herderstafreel, waar men op den voorgrond onder een boomgroep een jonge vrouw in bonte kleeding ziet, die een schelp aanneemt van een voor haar knielenden jongeling. Rechts achter een boomgroep, bij een bron, staat een herderin te luisteren; links staan een gezadelde schimmel en een hond; meer naar achter een kudde schapen en geiten en een grazend paard, terwijl de achtergrond door bergen wordt afgesloten. De kleur is wat eentonig, het landschap rijk, eenigszins — zegt BODE — in de richting van JACOB VAN LOO en A. VAN DEN TEMPEL. Eindelijk het reeds vermelde stuk van 1673, in het Rijksmuseum te Amsterdam, afgebeeld in BREDIUS' *Die Meisterwerke des Rijksmuseums*, waar een man van middelbaren leeftijd, terwijl hij een glas wijn voor zich zelf vasthoudt, een stuk koek reikt

aan zijn jongsten spruit, die op den schoot der moeder zit, bij wie op den grond een ouder dochttertje kruipt, met een pop in de eene en een rinkelbel in de andere hand. Een wieg, een hondje en andere bij dergelijke interieurs behorende voorwerpen ontbreken natuurlijk niet.

Ten slotte zij vermeld dat op de veiling KAPPEIJNE, Amsterdam, 28 April 1775, twee stukken waren. Het eene stelde voor een heer, die aan een tafel zit met een wijnglas in de hand; naast de tafel staat de kastelein, met de hand op een tinnen wijnpint; op den tweeden grond, bij de schoorsteen een vrouw en een jong man. Het andere was een kroeg, waar een boer, met de pijp in de hand zit te zingen bij een ton waarop een bierkruik staat, terwijl links een jongen met open mond schijnt meê te zingen en nog een boer binnenkomt. Op eene veiling te Rotterdam, gehouden 18 October 1843, was een kamerstuk met een man, een vrouw en drie kinderen met veel bijwerk, en tot de Collectie-Boijmans behoorde eene Slaapkamer, waarin een oude vrouw zit te spinnen en ook andere personen zich bevinden, dat bij den brand van 1864 het lot deelde van het Doelestuk. Den 22^{en} Juni 1889 werd bij CHRISTIE, te Londen, verkocht met de collectie STRUTT, van Derby, een Manege, op DE JONGH's naam, voor £ 152, en tot de Collectie BEEFTINGH behoorde een Binnenhuis met verscheidene figuren, dat *f* 635 opbracht.

DE UITGAVEN VAN EEN EDELMAN IN HET LAATST DER 16^E EEUW

DOOR

MR. W. BEZEMER.

IN het huisarchief van het geslacht VAN WASSENAAR, thans in bruikleen afgestaan aan het Algemeen Rijksarchief, bevindt zich een register van uitgaven van JOHAN VAN MATENESSE over de jaren 1582—1587, waaruit ik hier een kort uittreksel mededeel. JOHAN behoorde tot het aanzienlijke geslacht VAN MATENESSE, dat sinds het begin der 14^e eeuw op het huis Riviere te Schiedam zetelde, en in den omtrek verscheidene goederen bezat, o. a. het ambacht van Hilleegersberg en de landen van Spangen. Als zoon van ADRIAAN VAN MATENESSE en ADRIANA VAN DUIVENVOORDE was hij in 1558 na den dood zijns vaders met de hofstede van Matenesse beleend geworden, en in 1562 huwde hij met FLORENTINE VAN CULEMBORG. Onzeker is of hij, zooals gegist wordt, aan het Verbond der Edelen heeft deelgenomen, doch in 1566 behoorde hij tot de twee afgevaardigden, die namens de Staten van Holland te Brussel opschorting der inquisitie verzoeken moesten. Zijn voorvaderlijk slot Riviere werd in 1574 in de troebelen verwoest, als wanneer hij de wijk nam naar Utrecht; zijn ambacht van Hilleegersberg werd toen door de Rekenkamer aangeslagen. Teruggekeerd schijnt hij zich te 's Hage nedergezet te hebben en nam

een werkzaam aandeel in de leiding der staatszaken, in 1588 werd hij lid van den Raad van State en in 1596 raad der Staten van Holland. Van 1568 tot 1574 was hij hoogheemraad van Schieland. Hij overleed op 64-jarigen leeftijd in 1602.

Het genoemde uitgaafboek is een register in 4°, papier, in perkamenten band, naar het schijnt door JOHAN zelf geschreven. Het opschrift luidt: „*Expense domesticq behalven tgeen dat ick bij ordonnantie hebbe doen betalen duer mijn pachters off rentmeesters*” zoodat wij zijne uitgaven hieruit niet volledig leeren kennen, wat misschien de reden is dat het jaarlijksche bedrag dier uitgaven zoo variabel is. Terwijl hij in 1581 ruim 2100 pond uitgaf, besteedde hij in 1592 ruim 8000 en in 1592 ruim 11000 pond. Het gemiddelde bedrag bedraagt tusschen 2000 en 6000 lib.

Hoezeer JOHAN een ordeliëvend man geweest schijnt te zijn, die zijne uitgaven tot in kleinigheden noteerde, vinden wij toch geen vaste, op geregelde tijden terugkeerende posten. Elke maand geeft hij zijn vrouw geld, doch op ongeregelde dagen en afwisselende bedragen, ook blijkt niet waar voor zij dat gebruiken moest, het varieert tusschen 300 en 500 lib. Een groot deel der huishoudelijke kosten neemt hij voor zijne rekening, wij vinden herhaaldelijk posten van kruidenierswaren enz. van 100 tot 500 lib. in 't jaar; ook zorgt hij voor brandstof, koopt nu en dan slachtvee en betaalt den bakker. Zijne wijnrekening schijnt gemiddeld tusschen de 100 en 200 lib. bedragen te hebben. Meerdere vrouwelijke dienstboden verdienen bij hem een loon tusschen de 15 en 30 lib. 's jaars, en hij geeft haar dikwijls geld om ter markt te gaan. Een vrij aanzienlijke post zijn de jaarlijksche renten die hij, 't zij wegens opgenomen geld, 't zij wegens verkochte lijfrenten, te voldoen heeft. Hij maakt dikwijls kleine uitstapjes en besteedt verschillende bedragen aan drinkgelagen en „bellecier”. Ook zijne kinderen kosten hem geld. Als zijn oudste zoon ADRIAAN in 1584 naar Parijs gaat en zich eenige jaren in Frankrijk ophoudt, trekt deze op zijn vader herhaaldelijk wissels van 100 à 150 lib., en als deze ADRIAAN in 1594 huwt met ODILIA VAN AESWIJN krijgt hij van JOHAN 650 pond voor eene morgengave aan zijne vrouw. JOHANS tweede zoon, naar hem genoemd, kost hem ruim 1800 lib. bij zijne benoeming tot domheer van Utrecht, behalve allerlei kleinere uitgaven; zijn derde zoon KAREL, later baljuw van Putten, kost geld aan paarden en wapenen. Zijne dochters MARGARETHA en AGATHA zijn goedkooper; met nieuwjaar krijgen zij wat in haar spaarpot, en van tijd tot tijd eenige vrouwelijke benoedigdheden, de eerste schijnt sinds 1589 eene vaste jaarlijksche toelage van 100 lib. te hebben genoten. Eindelijk treffen wij nog tal van kleinere loopende uitgaven aan, te veel om op te noemen. Doctor en apotheker zijn aan het huishouden ook niet vreemd geweest.

Wat de muntsoort betreft, waarin de uitgaven zijn geboekt, schijnt althans na 1586 gerekend te zijn met het pondenschild van *f* 1.—, het pond = 20 st. de st. = 12 d. Ik vind namelijk een post waarin een Vlaamsche nobel (= *f* 6.35) wordt gerekend voor 6 lib. 8 st., en een anderen stellende een dubbele pistolet (= *f* 6) op 6 lib. Ook vond ik een rijksdaalder berekend op 2 lib. 4 st. 4 d., en III braspenningen op 7 lib. 10 st., dus 14.8 braspenningen op het pond.

De uitgaafrekening over 1582 geef ik in haar geheel, uit die der volgende jaren, om plaatsruimte te sparen, slechts die posten die mij voor eene vermelding in 't bijzonder in aanmerking schenen te komen.

EXPENSE ANNI 1582 INGAENDE PRIMA JANUARIJ.

Uxor gehaelt uuyt mijn contoort tot dagelike behoeften.....	30 lib.
14e geleent aan ADRIAEN HEYTHOVEN	23 lib.
Gesonden 15e mijn swager VAN OPBURGHEN door doctor G. VOET.....	105 lib.
2e uxor.....	20 lib.
Omtrent deselfde tijt geleent HOGENDORP om zijn tabbart te lossen....	16 lib.
	(summa 194 lib.)

FEBRUARIUS

Uxor 10 lib. et 14e 25 lib. facit	35 lib.
1e ontboden in den raedt, 4e prestare juramentum conformiter quod alii nobiles medio anno te vore gedaen hadden, ende de andere magistraten, officieren etc. betaelt JACOB JANSZ op rekening van wijnen tsijnen huuse gehaelt, daeroff dat hem noch resteerde ontrent 18 lib., dan hier	60 lib.
ARIEN WILLEMSZ BONT van haer renten verschenen in Junio 81 mits cortende drye grooten die mij noch resteerde van voorgaende jaeren, te weten	15 lib.
	(summa 110 lib.)

MARTIUS.

2e uxor.....	25 lib.
8e DIRCK BERNTSZ t'Amsterdam betaelt tiaer renten hem verschenen Petri ad cathedram 81 ten vollen sonder enige cortinge	24 lib.
20e uxor ontfangen ende behouden van WILLEM JAN AERTSZ t'Schiedam	24 lib.
Betaelt CORNELIS HARMANSZ aen reet gelt opden 1e termijn.....	156 lib. 6 st.
	(summa 229 lib. 6 st.)

APRILIS.

SNELLIUS huysvrouw.....	24 lib.
Uxor 8e	21 lib.
Betaelt den impost van de wijnen voor dit jaer den lesten Maert geex- pireert behalve de Rijnse wijnen bij DAMMES GOUT uuytgeslagen die hij moet betalen 20e April.....	23 lib.
	(summa 68 lib.)

M A I U S.

Uxor.....	14 lib.
Voor de peerden VOLS pachter van CLAES HAM.....	3 lib.
Aen brantisers.....	4 lib.
Uxori 120.....	25 lib.
Heer WILLEM om t'Antwerpen om te copen	
Noch voruyt de lade genomen pro uxore.....	30 lib.
	(summa 76 lib.)

J U N I U S.

2e betaelt de wedue van FLORIS GHIJSBERTSZ ter Goude een jaer renten verschenen Jacobi 81.....	18 lib.
3e uxor receptit.....	20 lib.
8e betaelt BRASSER van een half oxhooft aen Frans wijn de court die ick van hem gehadt hebbe.....	15 lib.
Betaelt van weegen tweeskint van OPDAM toeslag (?) van de heerlicheyt van Opdam uuytwijsende de quitancy.....	27 lib. 10 st.
17e betaelt Alderheyligen 81 verschenen JACOB FRIRICKSZ houtcoper sonder costen van wegen de ¹⁾ die tselffe schuldich is aen renten.....	12 lib. 10 st.
26e betaeld op rekening BARBAR COMANS 66 lib., dan sont mij wederom een rosenobel ende Spaensche ducaton facit 11 lib. 10 st, ergo	54 lib. 10 st.
27e uxori.....	24 lib.
	(summa 171 lib. 10 st.)

J U L I U S.

3e aen Steensel van wegen van der Nat over 2 jaer renten als 80 ende 81, costendę alleenlijck den 50en penning de anno 80...	29 lib. 18 st.
5e geteykent een quitancy van 40 gr. van wegen d'erffgenamen van GIJSBERT ARNTSZ VAN DUVOIRDE ende die gelaten in handen van ALMONDE.....	
18e uxor.....	24 lib.
Den derden penning van de verponding de anno 81 van schouten huys JAN den snider absenterende quam weder nae drye weken 16e.	16 st. 6 d.
20e Betaelt den Heyligen Geest ter Gouw twee jaer renten 6 lib. ende een van 26 de laeste verschenen anno 80, cortende den 100e ende 50e penning.....	31 lib. 4 st.
Uxor terwijl ick int Noorderquartier was om BARBAR COMANS van gehaelde lakenen te betalen te vollen 41 lib. als ter marckt ende anders.....	65 lib.
	(summa 150 lib. 18 st. 6 d.)

A U G U S T U S.

1e den rector van Alckmaer heeft ontfangen t'Opmeer op rekening van sijn achterweesen ende montcoste van mijn kinderen van mijn pachters aldaer volgende sijn bekentnisse de somme van	145 lib. 5 st.
--	----------------

Hier schijnt een eigennaam e staan, dien ik echter niet kan ontcijferen.

Noch hem t'Opmeer aengetelt volgende quitantie	100 lib.
Boven sekere penningen, die hem van Opmeer geschikt hebben tot de boecken van mijn soons rekening.....	25 lib.
Betaelt van de verponding van DIERTEN huys.....	4 lib. 13 st. 9 d.
11e Aug. uxor.....	25 lib.
18e affgerekent mit MARKEN BARBAR COMANSDOCHTER ende haer te vollen betaelt tot deesen daghe toe van als tharen huys ge- haelt ende betaelde de rest te weten.....	48 lib. 13 st.
Ende noch ten selfden daghe voor ENGEL ons jonckwijff dat sij daer schuldich was tot haer versuek ende bijweesen.....	16 lib. 14 st. 6 d.
Tenselfden daghe uxor mits dat sij dry gulden gehouden had van tgelt te Bodegraven, daer sij seyde dat sij ENGEL off betalen soude mit het voergaende... (?) tsamen tot dartich gulden toe facit..	15 lib.
Ditto 41 gr. ontfangen van STORM als 38—3 van penninggelt ende de rest van vacatien	
Noch ontfangen van BRONCHORSTEN dienaer een jaer renten van den rentmeester van Suythollant, facit 50 lib. ende gecort den 1000 penning.	
Uxori 25e.....	18 lib.
	(summa 398 lib. 6 st. 3 d.)

SEPTEMBER.

11e betaelt JACOB JANSZ zijn cedul van wijnen gehaelt tot deesen daghe toe, uuytgesondert 17 stoop rode wijns tot 6 st. de stoop, gehaelt 7e Sept., ende betaelt hem.....	62 lib. 4 st.
Noch betaelt den wijnverlater bij accordt van etlicke gepretendeerde craengelt ende anders tot desen 11den toe.....	2 lib.
18e uxor.....	16 lib.
Van vracht ende bellecier tot Leyden op mijn nichts bruloft.....	7 lib.
Bodebroot de bode van Lochem uyten Haech.....	18 st.
geleent W. D. 600.	
	(summa 105 lib. 4 st.)

OCTOBER.

2e onderteykent drye quitancien ende GIJSBERT mijn broeder gele- vert om van de gemeen erffgenamen van GIJSBERT ARNTSZ VAN DUVENVOIRDE tontfangen van PIETER KIES 40 lib. op de vronen anno 78, noch 40 lib. van HEINRICK VAN HEEMSKERK deselfde de anno 80, noch 37 lib. van (?) ende 10 st. ver- schenen op Kermerlant 81.	
Uxori 3e aut 4e.....	24 lib.
Eydem 9e	24 lib.
12e betaelt van twee glazen tot Oosterwijk gegeven op rekening..	8 lib.
18e uxori als sij nae Antwerpen trock.....	100 lib.
21e aen FREDERICK VAN RENES verschoten.....	30 lib.
22e Engel gedaen 30 st., 24e eidem 3 lib., 29e eidem 3 lib., 31e 4 lib. facit tsamen.....	11 lib. 10 st.
Tenselfden daghe CORNELIA VAN FOREEST die bij mij van Delft quam om gelt te hebben om de cleer nae haer lijff te maken, drie daelders van haer gelt gegeven, tstuk tot 30 st. facit 4½ gulden.	

Geleend W. D. 600.

29e betaelt op rekening FRERICK FRERICKSZ van mijn wijts tabbart
ende anders tsijnen huuse gehaelt..... 63 lib.
(summa 259 lib. 10 st.)

NOVEMBER.

2e betaelt 64 ton turffs den schout van Stompwijks zoon de ton 4 st. 12 lib. 16 st.
2e noch LIJNKEN tcamerwijff haer huur 16 lib.
3e opgedaen noch 84 ton van FOSGERT te Berch ende verschoten de
oncosten soe hier volcht voor den vercooper 21 st. van impost,
seven st. van tonnen, 6 st. van op de wagen te doen, 6 st. aen
vier, 1½ st. van de manden, 3 st. aen de dienders van den Haech
van tscip te cloppen, 4½ st. van vollen voor den copper, 18 st.
van wagenvracht, 10½ st. van indragen, 1½ st. van manden
behalve dat ons volck vulden, summe 3 lib. 19 st.
4e ENGEL 3 lib., 9e noch 3 lib., 13e 3 lib. facit..... 9 lib.
5e noch opgedaen 48 ton turffs van vracht etc.
12e aen turff 48 ton betaelt de voirs. aen de schouten van Segwaert
mitsgaders 100 rijsbossen..... 11 lib. 2 st.
13e betaelt aen de 2 glasen int salet de voet 4 st., facit 2 lib. 2 st.,
de vier wyntisers 12 st., de hangnels 10 st. 3 lib. 4 st.
16e betaelt JACOB JANSZ muntmeester te Dordrecht van wegen mijn
swager den heer van Opburgen een jaer renten verschenen
April 81, mits costende van den daelder een stuver over de
verpondinge de anno 81..... 60 lib. 8 st. 6 d.
WILLEM VERDOES ut supra 400 lib,
Betaelt mr. CLAËS DIERT op rekening van de huur van thuys.... 45 lib.
22e betaelt HENRICK VRANCKENSZ over de coop van eenen os.... 58 lib.
(summa 219 lib. 9 st. 6 d.)

DECEMBER.

3e aen vier zeemsvellen..... 2 lib. 10 st.
Van een mantel te voeren den bontwerker. 2 lib. 10 st.
5e uxori 21 lib.
Om sijde grauw coorden tot mijn nachttabbart 6 lib. 4 st.
Om een vilt 1 lib. 10 st.
Betaelt ARIEN WILLEMSZ BONT van een jaerrenten verschenen anno 82
in Junio, costende 3 verpondingsstuffers 18 lib. facit..... 16 lib. 4 st.
21e Rodesteyn 400 lib.
(Summa 49 lib. 18 st.)
Totaal bedrag... 2032 lib. 2 st. 3 d.

1583. April 11 betaelt SNELLIO 48 gl. van een half jaer montkosten van mijn
soon ARIEN, ende noch 2 lib. 10 st. rest van tvoorgaende jaer ende
19 lib. 5 st. 6 d. van extraordinaris oncosten aen geleent gelt tot desen
daghe toe, facit..... 69 lib 15 st. 6 d.

	Mei 28. Uxori om den apteker te betalen ende DIGNA SCRIVERS als sij terstont dede.....	25 lib.
	Juli 5. Uxori daer sij thalve jaer huyshuys off betaelde aen DIERT, de rest ter martganck.....	60 lib.
1584.	Jan. 1. 's Princen hellebardiers tot een nieuwjaer.....	1 lib. 10 st.
	Febr. 3. Verreyst nae Haerlem op mijn nichte hylick te sluyten met SCHAGEN, gins ende weer met bellecier.....	1 lib. 12 st.
	Febr. 8. Tot Delft op de dachvaert verteert int Hemelrijck 16 st., verreyst 14 st.	2 lib. 10 st.
	Mei 11. Voor vier paer schoenen aen IJSBRANT betaelt 2 paer voor mij 1 paer voor mijn soon, 1 paer voor SPIEGER.....	1 lib. 5 st.
	Aug. 16. FRERICK FRERICKSZ huysvrouw betaelt van vijff ellen fluweel tot mijn hosen.....	40 lib.
	Sept. 22. Een huyff voor Margriet.....	12 lib.
	Oct. 4. Van een paer gebreide neerhosen.....	6 lib.
	— 22. Uxori van ooft ende druymen.....	20 lib.
	Nov. 9. PETER GOSENS van een kintgen herinx.....	1 lib.
	— 13. Doctori ANTONIO van sijn visitatio soe aen mijn huysvrouw als aen mij tot deesen dage gedaen, daer sijn declaratie aff beliep 12 lib. ende betaelt 2 Vlaemsche nobelen, facit.....	12 lib. 16 st.
	Dec. 14. Voor de gruene stoel van de graeff van Swartsburg.....	4 lib. 10 st.
1585.	Jan. 1. De portier op thoff voor sijn nieuwjaer 6 st., de boden van thoff 12 st., den dieners van thoff 6½ st., den dieners tot Leyden 6 st.....	3 lib. 12 st.
	Juni. Aen een silveren peperbus.....	13 lib. 16 st.
	Oct. 7. Betaelt GERRIT JANSZ in den Doelen van drinckgelach.....	1 lib. 15 st.
1586.	Febr. 17. MARGARITE filie tot een nieuwjaer.....	5 lib. 11 st.
	— — — GARREBRANT die jode van Orlians voor sijn loon aen mijn soon te bestellen de brieven van change ende lijwaet.....	2 lib.
	April 16. Betaelt van AECHT mijn dochter montcoste duer handen van WIJCHUYSEN voor dryvierendeel jaers.....	54 lib.
	Dec. 2. 4¼ elle paers tot een nachtabbert.....	22 lib. 16 st.
	— 23. CLAES de bontwercker van een mantel ende nachtabbert te voeren	5 lib.
1587.	Jan. 1. De hellebaerdiers van graeff MAURIS.....	32 st.
	— 5. MARGARITE filie, ENGEL et ADRIANA tsamen.....	7 lib. 12½ st.
	Maart 14. Gesonden nae Amsterdam aen den rector om een vaetken Spaense wijns te betalen.....	11 lib.
	April 26. De silversmit van een aentrecker ende drye onsgens van fatzoen ende 6 engels voor MARGRIET.....	4 lib. 13 st.
	Juni 18: Betaelt tot Delft in de Swaen voor vier ellen drierdeel swart laken tot een mantel.....	31 lib. 7 st.
	Sept. 10. Betaelt mijn brouwer van geleverde bieren op rekening.....	75 lib.
	— — — Uxori om PETERNEL de ondermeyt een jaer huysen te betalen.	15 lib.
1588.	Jan. 9. Nieuwejaer MARGRIET 5 lib., JAN 1 lib., CAREL 3 lib., ADRIANE 2 lib. 10 st.....	11 lib. 10 st.
	April 2. Van brieven van mijn zoon van Parijs.....	18 lib.
	— 21. Betaelt van een glas te roucoop.....	10 lib.
	Juli 31. Betaelt int Muelentgen op thoff aen de weerdte aen 4 stoop wijns daer gehaelt ende noch een stoop daerna, facit.....	9 lib.
	Aug. 16. Betaelt van d'eerde die uyt de beeck geschoten is wech te vaeren	3 lib. 13½ st.
	Oct. 5. Uxori om de jonckwijffs JACOMIJN ende JOLENT elcx een halff jaer huysen	23 lib. 10 st.
	Nov. 20. Uxori 11 lib. te Delft om Camerix doeck ende noch 15 lib.	26 lib.
1589.	Maart 27. GEERTGEN PIETER SMOUTEN huysvrouw over de coop van een os elff pont Vlaems.....	66 lib.

	April 9. In St. Joris betaelt van een vaetgen rode wijn etc.....	6 lib. 7 st.
	Mei 25. MARGRIET mijn dochter om een kint te heffen.....	3 lib.
	Juni. Poete Anglico pro epigrammate.....	2 lib.
	Aug. 28. MARGRIET mijn dochter van haer half jaer pensioens haer toegeleyt tonderhouden.....	50 lib.
	Oct. 2. Den leydecker van thuyt daer ick in woon.....	6 lib. 15 st.
	den metselaer.....	15 lib. 1½ st.
	den smit.....	16 lib. 15 st.
	Dec. 1. DIRCK WILLEMSZ aen root fluweel ende een gruen accoutrement voor CAREL.....	31 lib.
1590.	Febr. WIJCKHUIJZEN off zijn wijff van een rappier voor CAREL.....	7 lib.
	„ CAREL om hoy voor sijn peert.....	6 lib.
	Mei 20. Van de heyning in den hoff te maken, van riet, palen, latten, arbeysloon	6 lib. 16 st.
	Sept. 12. Doctor BOUDEWIJN dat hij over mijn dochter heeft gegaen op rekening.....	25 lib.
	Oct. 8. Voor een sack tarwe.....	6 lib.
	„ Van luyen ses posten over mijn dochter 19 lib. 4 st., van tgraft te openen, een nacht bewaren, insetten, toemetselen etc. 12 lib. 7 st., summe in als volgens quitancye.....	31 lib. 11 st.
	De bidster.....	6 lib.
	De luyers tot drinckgelt.....	3 lib.
	Van een doodkist ende wassen cleet.....	12 lib.
	„ 27. De backster in volder betaling van t geleverde broot op de begraeffnis	19 lib.
1591.	Jan. 23. Betaelt JACOB JANSZ apteker van wijnen tsiyen huysse tot desen daghe gehaelt, namentlijk een oxhooft ende twee vaetkens Frans. . .	60 lib.
	April 9. Voor een harnas voor mijn zoon CAREL.....	50 lib.
	„ 17. Om de pasteybakker te betalen volgende zijn ceel.....	30 lib.
	„ Mei. Van een privaet te reynigen, mitsgaders bier, lest etc.	20 lib. 8 st.
	„ „ Den bode die mij een brief brocht van mijn neeff VAN WIBISMA	1 lib. 10 st.
	Oct. 12. Aen een bedt voor WILLEM ons soon.....	16 lib.
1592.	Febr. 3. Den rector STOCKIUS van WILLEM mijn soon een half jaer montcoste.....	48 lib.
	Maart 3. Betaelt CORNELIS VAN NEES sceepstimmerman van de coornsolder dicht te maken, van arbeysloen ende materialen.....	5 lib. 9 st.
	Maart 28. MICHEL WILLEMSZ glaesmaker van de glasen in thuyt van Bruynswijck te stoppen ende verloyen.....	9 lib. 4 st.
	April 24. Voor een ton appelen.....	4 lib.
	Mei. Een stoel ende twee emmers.....	1 lib. 10 st.
1593.	April 16. De weeskynderen om Gootswil.....	1 lib.
	Juni 24. Juffrou DE WIT van vijff ellen sijn lijnwaet.....	8 lib.
	Juli 2. Betaelt voor 13 vellen van luparden.....	15 lib.
	„ 25. Uxori voir ons twee schilderijen tstück 6 lib. aen mr. FRANCHOYS.	12 lib.
	Oct. 27. Uxori van twee copere brantijzers.....	23 lib.
1594.	Febr. 4. Uxori voor keerssen ende zeep.....	30 lib.
	Maart 6. Aen IJSBRANT de schoenmakerssoon voor een paer nachtoffelen ende een paer dobbelde schoen.....	3 lib.
	April 12. Uxori aen twee bedden 34 lib., een tafel 14 lib., de naister 6 lib., pasteybacker 8 lib., spit 7 lib., tafel 3 lib. etc., tsamen.....	72 lib.
	Aug. De schilder mr..... ¹⁾ voor mij ende mijn huysvrouw te conterfeyten voor HUYSSE.....	20 lib.

1) De naam is oningevuld.

	Aug. 22.	DIRCK de snider om 10 ellen swart satijn	37 lib.	
	Sept. 13.	Aen MARCUS DUVOET voor de morgengave van een goude ende peerle ketten voor mijn zoon ADRIAEN.....	650 lib.	
		MARCUS DUVOET de rest van de keten 10 lib. ende 7 lib. voor een trouwring	17 lib.	
1595.	April 26.	Van DIRCK WILLEMSZ 7½ ell bays.....	5 lib.	5 st.
	Mei 24.	Aen luyrmanden voor mijn soons kynt.....	18 lib.	10 st.
	Juni.	Aen de wiech.....	10 lib.	
	Juli 10.	Aen PIETER ARIENSZ glaesmaker tot Delft van mijn glas in de kerck van Ouwerschye	45 lib.	
	Oct. 23.	Van scheren mijn haer.....		6 st.
1596.	Sept. 19.	Voor CAREL mijn zoon om de gequetste wever te geven	14 lib.	8 st.
	Nov.	Mijn dochter op rekening van haer bruloffs cleeren etc.	300 lib.	
	„ 22.	Den schieter van een hart.....	6 lib.	10 st.
	Dec. 26.	Nicht BEATRIS voor vijf silver lepelen.....	20 lib.	
1597.	Jan. 10.	Den timmerman van in de bruloft wat getimmert te hebben....	4 lib.	10 st.
	„ 27.	Van ryviervis op de bruloft geleverd bij GRIET.....	17 lib.	

EEN BRIEF VAN PIETER HEMONY

MEDEGEDEELD DOOR

H. N. J. VAN EELDE.

RIEVEN van bekende personen hebben reeds op zich zelf veel aantrekkelijks. Maar wanneer zij gegevens bevatten, die van belang zijn voor hetgeen zij tot stand gebracht hebben, kunnen zij op nog meer dan aantrekkelijkheid aanspraak maken. Daarom zal de mededeeling van den volgenden brief van PIETER HEMONY, die een zoo goed als volledig overzicht geeft van den arbeid van hem en zijn' broeder, in dit tijdschrift misschien niet onwelkom zijn.¹⁾

De brief is gericht aan den bekenden Utrechtschen burgemeester en oudheidkundige, Dr. CORNELIS BOOTH. Men behoeft zich niet van het spoor te laten brengen door den verkeerden voornaam, dien PIETER HEMONY hem blijkens de initiale op het adres toedicht. De brief bevindt zich onder BOOTH's papieren,

¹⁾ De brief is te vinden in eene *Verzameling van aantekeningen en afschriften over de vijf kapittelen te Utrecht en hunne inrichting*, op het Rijksarchief te Utrecht berustende (Inventaris van het Archief der Provincie Utrecht, Boekdeelen en Bundels, Supplement, no. 870; Collectie BOOTH, B 61.)

tusschen aanteekeningen van diens eigen hand en geen ander van zijn naam is in die jaren lid der Utrechtsche Vroedschap geweest. Toch geeft HEMONY hem al wederom verkeerd den titel van burgemeester, want BOOTH heeft alleen in de jaren 1656 en 1657 die waardigheid bekleed, dus lang vóór het tijdstip, dat ik als dat waarop de brief geschreven is meen te mogen aannemen. Trouwens dit is niet meer dan eene in die dagen gebruikelijke hoffelijkheid.

BOOTH, die zich, waar het de belangen van zijne vaderstad gold, op bijna geen enkel gebied onbetuigd heeft gelaten, nam ook een werkzaam aandeel in de bemoeiingen, waaraan in het midden der 17^e eeuw verscheidene Utrechtsche kerktorens nieuwe klokkenspelen te danken hadden. Hieruit laat zich ook gemakkelijk zijne bekendheid met de HEMONY's verklaren. Hij behoorde van het begin af aan tot de Gecommitteerden, die de Utrechtsche Vroedschap aanwees, om voor het „*beyerwerck*” op den Dom te zorgen, waarvoor reeds in 1664 door FRANÇOIS HEMONY 35 nieuwe klokken werden geleverd.¹⁾ Toen er besloten was tot uitbreiding van het klokkenspel der Jacobi-kerk met 7 kleine klokken, was het BOOTH, die daarover met PIETER HEMONY²⁾ in correspondentie stond.²⁾ Ook wat hij hierover verzamelde en aanteekende, bewijst genoeg, dat het hem ook op dit gebied niet aan de noodige belangstelling heeft ontbroken.

Wij zouden het buiten deze gegevens kunnen stellen, waar het geldt de vraag, wanneer de brief geschreven is. Immers, de inhoud doet ons daartoe zelf het middel aan de hand. Blijkbaar heeft HEMONY bij de samenstelling zijner opgave, in hoofdzaak althans, de chronologische volgorde in acht genomen. Het eerst vinden wij de Zutphensche en Deventersche klokken genoemd, het vroegste werk van de beide broeders hier te lande. Voor de volgende plaatsen kan ik eenige jaartallen noemen, die deze onderstelling billijken. De Westerkerk te Amsterdam kreeg een nieuw klokkenspel in 1660, de Dom te Utrecht in 1664, Hoorn in 1670. Maar, wat de berekening tot nauwer grenzen terugbrengt, het klokkenspel van Weesp werd in Augustus 1676 afgeleverd en dat van Gouda schijnt eerst in 1677 gereed gekomen te zijn.³⁾ Nu overleed BOOTH, voor wien de brief geschreven werd, den 13^{en} Juli 1678 en door deze gegevens naast elkander te stellen, kan men de dagteekening dus ten naaste bij bepalen.

Op eene andere vraag is het antwoord gelukkig met nog meer zekerheid

1) Raadsresoluties van 4 Mei 1661, 2 Nov. 1663, 1 Febr. 1669 enz.

2) Dit blijkt uit twee brieven van PIETER HEMONY, beide uit het najaar van 1668, die op het Utrechtsche Gemeentearchief onder de papieren der familie BOOTH bewaard worden (Bibliotheek over Utrecht no. 1507).

3) Opgave van J. N. SCHELTEMA, in zijne bewerking van de Geschiedenis en Beschrijving der stad van der Goude door C. J. DE LANGE VAN WIJNGAERDEN, p. 231. Zie voor Weesp den aldaar p. 239 aangehaalden brief van PIETER HEMONY d.d. 8 Aug. 1676.

te geven. Bij eene oppervlakkige beschouwing van den brief zou men misschien geneigd zijn te denken dat HEMONY enkel op groote klokken, b.v. luiklokken, het oog had. De cijfers 1, 2 of 3, die hij bij elke plaats voor het aantal gegoten klokken opgeeft, zouden tot eene dergelijke veronderstelling aanleiding kunnen geven. Maar er is geen twijfel aan, of wij hebben hier te doen met klokken spelen, al bestonden deze uit een aantal kleinere klokjes en al loopt er misschien eene enkele luiklok onder. Hiervoor pleit in de eerste plaats, dat de HEMONY's zich hoofdzakelijk met het vervaardigen van zulke speelwerken hebben bezig gehouden, en dan ook daaraan hun grooten naam te danken hebben. Nader wordt dit bevestigd, wanneer men de gewichtscijfers, die HEMONY noemt, vergeelijkt met die, welke van elders voor verschillende plaatsen bekend zijn ¹⁾. Kleine verschillen zal men daarbij buiten rekening kunnen laten, want HEMONY geeft alleen ronde cijfers, en op zijne nauwkeurigheid moet men niet al te veel vertrouwen. Bij de optelling vergist hij zich ten minste 3000 ponden. Op volledigheid mag de lijst evenmin aanspraak maken. Immers de klokken van Amersfoort, den Briel, Purmerend en Leiden, die toch óók door de HEMONY's gegoten moeten zijn, vinden wij niet genoemd.

Ten slotte nog eene kleine mededeeling. Op den achterkant van den brief komt de afdruk van een cachet voor en deze vertoont in een ovaal schild eene klok, van boven aan weerszijden vergezeld van eene kleine vijfpuntige ster. Zoo had HEMONY dus aan zijn beroep niet alleen zijn naam te danken, maar ontleende hij er ook zijn wapen aan. In elk geval zijn wapen en beroep in merkwaardige overeenstemming met elkander.

De brief spreke verder voor zichzelf. Ik wijs er alleen nog op, dat hij, om het origineel zoo getrouw mogeelijk weer te geven en HEMONY's indeeling te kunnen behouden, in twee, over de bladzijden doorlopende kolommen is gedrukt.

1) Ten bewijze laat ik hier eenige opgaven volgen.

Zutphen, 19 klokken, samen wegende 13239, of — met de 2 later, ter vervanging van twee andere, gegoten klokjes — 21 klokken, samen wegende 13445 pond. (O. H. X p. 19).

Arnhem, 25 klokken, samen wegende 25045 pond. (VAN HASSELT, Kronyk van Arnhem, p. 285).

Groningen, Martinitoren, 32 klokken, samen wegende 19556 pond.

„ Aatoren, 28 klokken, „ „ 8370 „

(Mr. H. O. FEITH, in Bijdragen tot de Geschiedenis enz. der Prov. Groningen, IV, p. 164 en 165.)

Hoorn, 32 klokken, samen wegende 11634 pond. (ABBING, Beknopte Geschiedenis der stad Hoorn enz. p. 108.)

Gouda, 32 klokken, het gewicht berekend op 10000 pond. (J. N. SCHELTEMA, a. w. p. 230).

Vgl. verder de *Notitien van eenige klokkenspeelen, door de gebroeders F. en P. Hemony gegoten*, in Navorscher 1857 p. 125. Zie ook aldaar p. 299.

Mijn heer BOOT, hebbe verstaen dat ved. curieuse is om te weeten hoe veel accordt van Clocken dat wij gemacht hebben en waer, soo is dat ick ve. specifi(ca)tie dien aengaende over seijn ¹⁾, ende daer bij op de margie geset *F—P* dat is te seggen FRANS en PIETER, daer de 2 liters ²⁾ staen is te seggen dat wij t'saemen daeraen gewerckt hebben, ende daer maer een letter staet is te seggen dat een alleen aen gewercht heeft.

F.P. Zutphen I . . .	14000	P. Gouda . . . I	10800
F.P. Deventer. I . . .	30000	P. Weesp . . . I	4000
F.P. Arnhem I . . .	25000	P. Enckhuijsen I	1200
F.P. Dosborgh I . . .	2500	P. een te loop I	6100
F.P. S'hartogh-bos . . . I . . .	1700		22100
F.P. Enckhuijsen I . . .	16000		764900
F.P. Amsterdam 3 . . .	55000		
op de zuijderkerck		47 . . . Saemen R	787000
reguleers tooren			
en stadts huijs			
F. Amsterdam 2 . . .	53000		
op d'oude en west			
terkerck.			
F. Rotterdam 2 . . .	31000		
F. Delf I . . .	21000		
F. Campen I . . .	50000		
F.P. Utrecht 3 ³⁾ .	45000		
F. Bommel I . . .	2700		
F. Haerlem 2 . . .	23000		
F. Hassel I . . .	4300		
F.P. Antwerpen 3 . . .	110000		
F. Brussel I, . . .	24000		
F. Gronigen 2 . . .	28000		
F. Mains I . . .	2700		
F. Hambourgh I . . .	8300		
F. Stochholm I . . .	6200		
F. Everbode in Brab. I . . .	2700		

Mijn heer, ister iets daer ick ved. in can dienen, gelive te commandeeren, sal mijn devoir doen om te tonen dat ick bin

Mijn heer burgermeester

v ed: ootmoedigh dienaar

PIETER HEMONIJ.

hebbe noch een onder handen van

¹⁾ zend.

²⁾ letters.

³⁾ T. w. de klokkenspielen van den Dom, de Jacobi- en de Nicolaas-kerk.

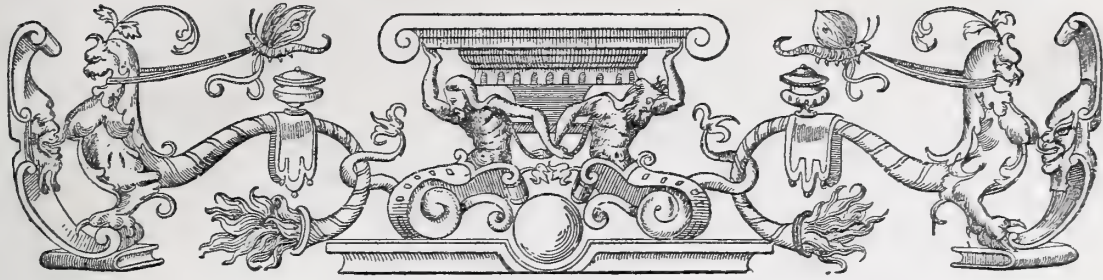
F.	Jr. JAN DE LEUWE I. ¹⁾	2700	omtrent 4000 te loop, hope in een
F.P.	Mastricht I. .	6100	maent gedaen t'hebbe, dan uijtscheyden.
P.	Tongerlo in Brab. . . I..	20000	
P.	Ghendt. I..	59000	
P.	Bodels in Ghendt . . I..	4000	
P.	Eenaeme in Vlanderen I..	84000	
P.	Hoorn I..	11600	
P.	Hesse Darmstadt. . . I..	6100	
P.	Diest. I..	6100	
P.	Hulst I..	6100	
P.	Ostende I..	6100	
		764900 ²⁾	

Adres: Mijnheer
Mijn heer N. BOOT burger-
meester
Tot
port Utrecht.

¹⁾ Dit zal het klokkenspel zijn, dat in 1662 in de kerk van Middelstum geplaatst werd en door HEMONY gegoten was (Navorscher, t. a. p., VAN DER AA, Aardrijkskundig Woordenboek). Het collatierecht dier kerk kwam aan de familie LEWE door het huwelijk van ANNA COENDERS met EVERT LEWE. Hun zoon JAN LEWE was omstreeks dien tijd hoveling te Middelstum. (BRUCHERUS, Gedenkboek van Stad en Lande, p. 126; Mr. H. O. FEITH, Nobiliarium Groninganum, p. 54 en 55.)

²⁾ Dit moet zijn 767900 en ook dus het eindcijfer met 3000 vermeerderd worden.

CORNELIS CLAESZ. SCHEVENINCK

EN ZIJN ZOON

DAVID CORNELISZ.

MEDEGEDEELD DOOR

E. W. M O E S.

IN de portefeuille van *Oud-Holland* ligt sedert lang het volgende afschrift uit een Rentmeestersrekening der Domeinen van Noordholland van het jaar 1571, berustende in 's Rijks-Archief te 's Gravenhage.

Folio 102¹⁰

NYEUWEN BOGAERT

Hiernae volgen bij goede verclaringe ende specificatie alle die kosten bij den Rentmeester Generael van Noordhollandt JEHAN HANNEMAN ten versoucke van mijnen heere die grave van BOSSU, Stadthouder van Hollandt ende ter ordonnancie van mijnen heeren van de finacie ende van der Rekening des Conincx gedaen an den nijeuwen boomgaert van 'de voorn. Mat leggende opten hove alhier in den Hage, gemaect in ponden, schellingen ende penningen van veertich grooten tpondt.

Eerst van alrehande aerdwerck, spitten, missen ende anders.

JAN ende AERT CORNELISZ. enz.

Folio 109.

SCHILDERIJE.

Alzoo dat oude beschot boven vant wulsel van de galerije staende in den grooten boomgaerdt geheel oudt ende op sommige plaetsen met nieuw beschot gelapt ende gevolt was, twelk int gesichte zeer leelick ende ongesien stontd, soe is by ordonnancie van mijn heere die grave van BOUSSU stadthouder van Hollandt geordonneert geweest CORNELIS CLAESZ. SCHEVENINCK meester schilder tvoors: wulsel tot zes vaecken ofte parcken toe te beschilderen mette zesse zomermaenden, als Aprille, Meije, Junius, Julius, Augustus ende September, daerinne gemaect zijn vele ende verscheijden personnagen van allen natien, teijckenen ende factien nae den tijdt ende behooren van twerck, mitsgaders noch die muijren rontsomme beneden tvoorscreven wulsel totte sitbancken toe beschildert met allerhande jachten, daerover die voors: CORNELIS CLAESZ. met zijn zoon DAVID CORNELISZ. meesters schilders ende noch twee jongers onledich zijn geweest van den XXVIIIⁿ Aprilis totten VIⁿ Septembris XV^c tzeventich toe, makende den tijdt van drie ende tnegentich volle werckdagen, eijschende daeroff voor hem allen XXXII stuyvers sdaechs, zulcx hij int schilderen vant stedehuijs van den Hage gehadt heeft, ende heeft noch aen stoffen daeraen verbesicht volgende die specificatie daervan zijnde de somme van XXXVIII £ XII s. Voor alle welcke voors: vacatien, dachuijeren ende stoffen met hun over commen is te ontfangen tsamen in als de somme van hondert tsestich ponden van veertich grooten tpondt, blijkende bij ordonnancie van der camere van der rekeninge gestelt op zijne requeste mette verclaringe van de stoffen hier overgeleverd die desen rentmeester hemluyden betaelt heeft, bij quitancie van den voorn: CORNELIS CLAESZ., hier mede overgelevert, dus hier die voors: CLX £.

Noch betaelt DIRCK HANNEMAN enz.

Geextraheerd uit de Rentmeestersrekening der domeinen van Noordholland van den jare 1571, berustende in 's Rijks Archief te 's Gravenhage.

Deze CORNELIS CLAESZ. blijkt dus een schilder geweest te zijn, wien heel wat toevertrouwd werd. Muurschilderingen te ontwerpen met voorstellingen van de zes zomermaanden „*daerinne gemaect zijn vele ende verscheijden personnagen*

van alle natien" was toch waarlijk geen grof schilderwerk. En waar in oude bescheiden nog tamelijk onbekende schilders met uitsluitend patronymica genoemd worden, zijn wij zoo vaak geneigd, niet veel bijzonders achter hunne kunst te zoeken, en aan de dragers van die namen, als eenvoudige ambachtslieden, niet die aandacht te schenken, die zij verdienen.

Vermoedelijk was hij dezelfde „CORNELIS CLAESZ. *schilder*”, wien 15 Nov. 1538 10 schell. betaald werden voor diverse kaarten ¹⁾. Ook in 1542 verdiende deze „CORNELIS CLAESZOEN *schilder, wonen alhier in den Haeghe*” nogmaals 12 st. voor twee kaarten ²⁾, en in 1565 komt „CORNELIS CLAESZ. *schilder, wonende hier in den Hage*” ten derden male als leverancier van dergelijk werk voor ³⁾.

Onderwijl had hij buiten zijn woonplaats een groot werk verricht.

De laatste Feb. 1548 werd een contract geteekend tusschen de Kerkmeesters der Nieuwe Kerk te Delft en „Meester CORNELIS VAN SCHEVELING *schilder*, tot Delft te coemen scilderen die doeren van de groete Orghel van guede Water-Verwen buyten en binnen, te weten van binnen mitter Historie inder rechter doire, dair David Goliath thoest off slaet, ende in dander doire dair David mittet hooft voir de Stadt die Maechden ghemoetet, ende van buyten mitter Historien van Tubal mit die Instrumenten van Musijcke, als Orgel, Harpen ende diergelijcke, ende sal ghehouden weesen tlandwaet van de selue doeren eerst wel van binnen ende buyten te bestrijcken mit guet Lijm, alsoe dat die Verwen niet doir en moegen slaen, ende sal noch die persoenaigien ende anders alsoe wel die binnen coemen sullen als die buyten staen sullen, maecken liefliick van aensicht ende groet ende vroem nae de groete ende hoechte van de doeren van de selve Orghel, ende sal noch gehouden blyven hier toe te besigen die vroelicxste ende duyrachstighe Verwen, die hy tot Antwerpen sal connen geuinden, ende sal dit voirsz. werck volmaect leueren voir Paeschen naest-comende, ofte hen alderlanxsten binnen een maent hier nae ombegrepen: ende ingeualle die van S. Lucas Gilde binnen Delft, hem yet off-wonnen mit rechte ter cause van syn Gildegelt, sullen die Kerck-Meesters hier van die helft gelden, ende Meester CORNELIS dander helft: ende hier voeren sullen hem die Kerck-Meesters voirsz. betalen gereedt twee pont groot Vlaems, ende die doeren sulcx als voirsz. staet volmaect wesende, noch vijff ponden groete Vlaems. Ende in gevalle CORNELIS voirsz. die selve

1) Navorscher 1870 p. 91.

2) Ibid. p. 93.

3) Ibid. p. 95. Mogelijk is het, dat „CORNELIS *de schilder*”, die in dezelfde jaren herhaaldelijk voor dergelijk werk beloond werd, met dezen CORNELIS CLAESZ. identisch is, maar toch geloof ik eerder, dat wij met twee personen te doen hebben.

doeren leuert soe guet ende wel gemaect als die Kerck-Meesters hem toe-betrouwen, sullen sy hem dair toe noch geuen een pont groet Vlaems, etc.”

DIRCK VAN BLEISWYCK, die dit contract mededeelt¹⁾, getuigt, dat in zijn tijd (1667) deze orgeldeuren nog aanwezig waren, en de anonieme samenstellers van de in 1729 bij REINIER BOITET verschenen „Beschrijving der stad Delft” herhalen dit. Maar in 1840 werd een nieuw orgel, afkomstig uit de fabriek van J. BÄTZ & Co. te Utrecht, ingewijd, en bij de verwijdering van het oude werkstuk van den orgelmaker ADRIAEN PIETERSZ. zijn ook de deuren van CORNELIS CLAESZ. verdwenen.

Hij was dus al tamelijk bejaard, toen hem de muurschilderingen in de galerij van den grooten boomgaard opgedragen werden. Toen dan ook in 1568 het Haagsche St. Lucasgild werd opgericht, komt zijn naam op de lijst van de oorspronkelijke leden onder de eersten voor, en daarbij staat tevens zijn herkomst aangeteekend: CORNELIS CLAESZ. VAN SCHEVELINGE, *schilder*²⁾.

Hij stond hoog aangeschreven bij zijn gildebreeders, tenminste in 1569 werd aan hem opgedragen, de buitendeuren van het altaarstuk „*an ons outer In der Kercke van Synt Anna ende Synte Luyckas*” te schilderen³⁾.

Van zijn kunst is, voor zoover ik kan nagaan, niets overgebleven. Alleen vond ik vermeld, dat op de verkoop van den inboedel van den schilder CORNELIS VAN DER VOORT, te Amsterdam 7 April 1614 „*Een stuck van CORNELIS CLAESZ.*” f 15.— heeft opgebracht⁴⁾.

Den zoon DAVID CORNELISZ. vond ik slechts in 1579 in twee onbeteekende posten.⁵⁾ Het werk, door hem in vereeniging met zijn vader voor het Hof geleverd, droeg zeker de goedkeuring van zijn lastgever weg, want in 1584 werd hem nogmaals dergelijk werk opgedragen „*DAVID CORNZN. schilder van dat hy het Epitaphie van Vrouwe Jacoba inde kercke opt Hoff verlicht heeft met een hout op die muyr inde Galerie een couleur gegeven*”.⁶⁾

1) Beschrijvinge der stad Delft, Delft 1667 p. 254, 255.

2) OBREEN's Archief IV p. 11.

3) OBREEN's Archief IV p. 23.

4) Oud-Holland III p. 193.

5) OBREEN's Archief IV p. 31.

6) ARN. ISING, Het Binnenhof te 's Gravenhage, 's Gravenhage 1879, afd. VIII p. 11a.

DE NAMEN DER STAALMEESTERS

DOOR

JHR. DR. J. SIX.

R zijn van die dingen die men niet onderzoekt, in de overtuiging dat, wanneer zij te vinden waren, iemand anders ze reeds lang zou gevonden en bekend gemaakt hebben. Daartoe behoorde voor mij steeds de vraag wie eigenlijk de staalmeesters, die REMBRANDT schilderde, waren. Onlangs kwam ik er echter toch toe de zaak na te speuren en vond ik onmiddellijk uitsluitsel op die vraag.

WAGENAAR (II blz. 42) vermeld, dat in de kamer der Wardijns van de lakenen in het Staalhof zes schilderijen waren waarin zij waren afgebeeld. Het oudste stuk was van 1559, de vroegst bekende datum van een regentenstuk. Van die zes stukken zijn er maar twee over. Eén gedateerd *In Martio A^o 1599* (Rijks Museum no. 1111) dat ik vroeger, misschien wat voorbarig, aan AERT PIETERSEN toeschreef, en het meesterstuk van REMBRANDT.

Op het Amsterdamsch Archief berusten twee deelen met dezen titel: *Register van Commissarissen en andere officianten die bij mijne heeren van den Oud-Holland, 1896.*

gerechte worden gekozen. Zonder eenige onzekerheid zijn daarin de namen der waardijns van het stuk van Maart 1599 te vinden. Op het jaar 1598 staat:

Den XX^{en} martij 1598 hebben Burgemees^{en} ende schepenen naer ouder gewoonte g'eeligeert de volgende officianten enz.

Wardeyns	}	JACOB JANSZ BEUNING LAMBERT PIETERSZ HENRICK SERVAESZ GIJSBERT MICHELSZ HENRICK BOELENSZ	}	THOMAS PRINS knecht van de wardeyns gecontinueert.
----------	---	--	---	---

Daar de volgende waardijns eerst den 9^{en} April 1599 werden gekozen, zijn de lieden die in Maart van dat jaar geschilderd werden natuurlijk de bovengenoemde wardijns met hun knecht. In het stuk van REMBRANDT kan twijfel bestaan of wij de wardijns, in de wandeling staalmeesters genoemd, van 1661 of 1662 voor ons hebben, sedert de eerste handteekening met het jaartal 1662 terug gevonden werd. Ik heb er vroeger reeds op gewezen, hoe ik uit de feiten meen te mogen afleiden dat dit werk uit het laatst van 1661 en de eerste maanden van 1662 dagteekend en wat wij bij het stuk van 1599 met de wardijns van 1598 zagen, bevestigt mij in mijne overtuiging. Mocht de handteekening met het jaartal 1661 valsch zijn, dan zouden wij nog zekerder kunnen gaan, daar dat jaartal dan nauwelijks anders te verklaren zou zijn dan uit een thans verloren overlevering omtrent de voorgestelde lieden. Het ligt trouwens voor de hand dat zulk een college hun gezamentlijke beeltenis eer tegen het einde dan aan het begin van hun gemeenschappelijke werkzaamheid lieten maken. Daar de waardijns van 1662 eerst den 7^{den} April werden gekozen geloof ik dus zonder schroom de vorigen te mogen erkennen. ¹⁾

Deze zijn onder anno 1661 aldus opgeteekend:

Den 15 April a^o 1661 zijn bij de Heeren van den Gerechte geeligeert tot:

.....

Waerdeyns van de Lakenen.
 WILLEM VAN DOYENBURG.
 VOLCKERT JANSZ.
 JACOB VAN LOON.
 AERNOUT VAN DER MIJN.
 JOACHIM DE NEVE.

¹⁾ DE ROEVER, die deze lijsten kende, en er de namen der staalmeesters niet uit bekend maakte, twijfelde wellicht (voor hem was de schilderij nog van 1661) tusschen de waardijns van 1660 en 1661. Ten overvloede vermeld ik hier nog de namen der waardijns van 1662: JACOB VAN LOON, ARNOUT VAN DER WEYDE, EGBERT DE VRIJ, FRANCOIS VAN DE NOORDT, PIETER JANSZ PAERSLAEKEN.

De naam van den knecht zocht ik tevergeefs. Ook ieder van hen in de schilderij aan te wijzen gaat bezwaarlijk. Bedrieg ik mij niet dan heeft REMBRANDT den middenste der vijf duidelijk als den voorzitter, dus als WILLEM VAN DOYENBURG aangewezen, maar andere eenigzins afdoende aanwijzingen vind ik niet.¹⁾

Onder de genoemde namen is er geen die mij uit de geschiedenis van REMBRANDT bekend is en toch zoude ons allicht het meeste belang inboezemen te weten aan wien van hen REMBRANDT zijn opdracht te danken had. Wellicht kunnen anderen thans hieromtrent het een of ander mededeelen. Voorloopig blijft de invloed van JAN VAN DE CAPELLE, den grooten zeeschilder en kunst-lievenden carmosijnverwer, die REMBRANDT zoozeer bewonderde, nog het meest waarschijnlijke.

Ten slotte zij hier vermeld dat nevens de schets voor de drie figuren links, in de verzameling van den Heer ADOLF VON BECKERATH te Berlijn, uitgegeven door F. LIPPMANN in de *Zeichnungen von Rembrandt Harmensz van Rijn* onder no. 196, 's Rijks Prentencabinet thans, door bemiddeling van den Heer CORN. HOFSTEDE DE GROOT, een schets bezit van de uiterste figuur links, een geschenk van den Heer H. P. GERRITSEN.

¹⁾ Onder de familieportretten bij Jhr. H. M. J. VAN LOON komt geen JACOB VAN LOON ter vergelijking voor.

IETS OVER DEN SCHILDER JAN CORNELISZ. VAN 'T WOUDT.

DOOR

JHR. B. W. F. VAN RIEMSDIJK.

NAGLER zegt in zijne bekende werken het „Neues allgemeines Künstler Lexicon” en de „Monogrammisten” dat JAN CORNELISZ. WOU-DANUS portretten en allegorische voorstellingen schilderde en voert daarvoor aan dat hij diens monogram *J. Wou* of *Woud* met

de uitdrukking „pinx” of „pinxit” er achter aangetroffen heeft op portretten van vorsten door C. en K. VAN SICHEM gegraveerd voorkomende in de Duitsche uitgaven van 1611 en 1614 van EMMANUEL VAN METEREN's Nederlandsche Historiën. Omtrent de allegoriën geeft hij geene nadere aanwijzing; wel zegt hij dat op schilderijen het genoemde merkteeken *niet* voorkomt (sic). Uit een en ander besluit hij dat VAN 'T WOUDT behalve teekenaar ook schilder was.

Ik heb dit beweren van NAGLER nagegaan maar het is mij niet mogen gelukken eene Duitsche editie van EMM. VAN METEREN van 1611 onder de oogen te krijgen; ik meen zelfs aan het bestaan eener dergelijke uitgave, die ook in VAN SOMEREN's „Beschrijvende Catalogus van gegraveerde portretten” niet genoemd wordt, te mogen twijfelen. Daarentegen berust in de Bibliotheek der Utrechtsche Universiteit een exemplaar van de Duitsche editie van 1614, gedrukt bij JAN JANSSEN te Arnhem; de daarin voorkomende portretten ten voeten uit

van vorsten met latijnsche onderschriften, zijn vermoedelijk dezelfde als NAGLER gezien heeft, maar op deze komt het monogram Woud *pinx* niet voor hoewel er reden is om te veronderstellen dat enkele dezer door Woudanus geteekend zijn wegens de overeenkomst die zij vertoonen met één dier portretten, dat van PRINS MAURITS, waarop het monogram *inū* wordt aangetroffen hetwelk door NAGLER naar ik vermeen terecht, hoewel zonder bepaalden bewijsgrond, is beschouwd geworden als het monogram van JAN CORNELISZ, met weglating van den plaatsnaam VAN 'T WOUDT. Een dergelijk portret van PRINS MAURITS, gemerkt *inv.*, treft men nog aan in de Arnhemsche uitgave van 1626 (bij JAN JANSZ.) der „Voornaemste Geschiedenissen in de Nederlanden ende elders beschreven bijwijlen EVERHART VAN REYD.”

Verschillende prenten zijn bekend waarop het merkteeken of de naam van Woudanus als ontwerper of teekenaar voorkomt, o. a. de groote prent van het Theatrum Anatomicum te Leyden, die gemerkt is *Johannes Woudan^o. Delineavit. Jacobo Marcij divulgavit. Lug. Bat.*, maar zonder naam van den graveur. De Heer J. PH. VAN DER KELLEN, die mij deze hoogst zeldzame plaat toonde, schrijft haar toe waarschijnlijk aan BARTHOLOMEUS DOLENDO. Daar er van haar geene beschrijving bestaat, laat ik die hier volgen:

In het midden eener groote vierkante zaal met twee ramen aan elke zijde waartusschen herten en ramskoppen, bevindt zich het amphitheater, bestaande uit 6 concentrisch cirkelvormige banken met leuning. De snijtafel op een breeden voet staat in het midden op een vloer, ongeveer 18 treden beneden den zaalvloer gelegen, die bereikt wordt door twee trappen, gelegen ter weerszijden van de anatomiekast, die het middelpunt der prent uitmaakt. De doceerende professor of doctor ¹⁾ staat voor de kast achter de snijtafel, waarop een naakt mannelijk cadaver met opengespalkten buik, een boek en een schaal liggen. De banken, op wier leuning allerlei geraamten van menschen en dieren staan, de eersten met banieren, zijn met toehoorders gevuld; behalve dezen staan velen in de zaal geleund over de rugleuning der laatste bank. Twee studenten staan links op den voorgrond in gesprek over een afgestroopte menschenhuid, die zij op de armen dragen.

De anatomiekast is bekroond met het zegel der Leidsche Academie, eene

¹⁾ De gelaatstrekken van den dokter en eenige toehoorders zijn zoo karakteristiek, dat ze wel als portretten zijn aan te merken.

Minerva in ovale cartouche met randschrift, staande op een schedel en geflankeerd door twee leeuwen, links de leeuw met den pijlenbundel steunende op het Hollandsche wapen en rechts de leeuw met het zwaard steunende op het wapen van Leyden (de sleutels). Het geheel is bekroond door een gezicht op Leyden, geflankeerd: links door een liggenden naakten man bellen blazende (?), die uiteen spatten (de vergankelijkheid), achter hem de dood met zandlooper en speer en een doorkist; rechts door eene liggende naakte vrouw, hebbende in de eene hand een olijftak en steunende met de linker op een schedel, achter haar de dood met een brandende lamp en voor haar een doorkist waarop „*finis*”.

Als bovenschrift in een strook over de geheele breedte der prent:

AMPHITHEATRVM ANATOMICVM LVGDVNO BATAVORVM.

Onder de plaat is een breede strook gehecht die in 4 talen: 't Latijn, 't Hollandsch, 't Fransch en 't Engelsch bedrukt is met eene beschrijving der voorstelling en daaronder eene legende verwijzende met letters naar de corresponderende die op de prent boven de voornaamste personen en voorwerpen voorkomen. Onder het Engelsch staat: Lugduni Batavorvm, Excudebat IACOBUS MARCIJ. 1609.

De enkele prent met het bovenschrift is hoog 0.458 M., breed 0.55 M. terwijl de tekst in boekdrukrand hoog is 0.123 M. en breed 0.545 M. Deze prent wijkt van eene kleinere door W. SWANENBURGH gegraveerd en ook door Woudanus geteekend, aanmerkelijk af. Daargelaten dat in deze slechts zeer weinige toehoorders worden aangetroffen, ontbreken de bekrooning op de anatomiekast, het gezicht op de stad en de symbolische figuren, ze is gemerkt: *Johanni Cornelii Woudan. Delineavit*, en behoort tot ééne serie met drie anderen, t. w. de Bibliotheek, de Hortus en de Schermschool ook door SWANENBURCH gegraveerd (zie FR. MULLER'S NED. Hist. Pl. 1284 C).

Slechts op drie prenten trof ik den naam van Woudanus als *schilder* aan: de *eene* is de door WILLEM JACOBSZ. DELFF gegraveerde voorstelling van het Heidelberger vat gemerkt met het monogram J. en C. dooreen geslingerd, waarachter *Pinxcit*; de *tweede* is eene groote zinneprent op het *Twaalfjarig Bestand* (No. 1269 van FR. MULLER'S Ned. Hsitorie platen) gemerkt *Pingebat Joannes Woudanus*; de *derde* is een door C. VAN SICHEM gegraveerd portret van

KNIPPERDOLLING, gemerkt . *Woud: pinx*, waarvan de Heer J. PH. VAN DER

KELLEN mij een afdruk toonde en dat volgens NAGLER voorkomt in de „Iconica et historica discriptio praecipuorum haeresiacharum per Christoffel van Sichem Arnheimi 1609 of het Tooneel der Hooft-Ketteren, bijeenvergaderd en in 't koper gesneden

door C. VAN SICHEM'.¹⁾ Dit portret wijkt eenigszins af van de schoone gravure van JOHAN MULLER naar H. ALDEGREVER; het grootste verschil ligt in de houding der handen en den vorm der barret²⁾. Het portret van DAVID JORIS VAN DELFT in gemeld werk en in de Duitsche uitgave er van voorkomende, draagt ook het merk J. C. (dooreengeslingerd) WOU, maar zonder iets er achter.

De redenen die NAGLER geleid hebben om Woudanus onder de schilders en wel onder de portretschilders te rangschikken zijn derhalve zwak en men zal mij gaarne toegeven dat zonder nadere aanwijzing het bewijs daartoe niet geleverd is wanneer hij zich slechts op eenige weinige gravures beroepen kan waarop het woord *pinxit* achter het monogram wordt aangetroffen. Intusschen ben ik toevallig in de gelegenheid eene dergelijke en onbetwistbare aanwijzing te doen daar eene schilderij van zijne hand in mijn bezit is en wel eene copie naar een werk van MAARTEN VAN HEEMSKERCK blijkens de onderteekening

Martinus Heemskerck Invenit
J. Woudan^o pinxit

welke onderteekening met veel zorg door den Heer J. A. BOLAND te Amsterdam gecalcueerd werd.

Het paneel is lang 1.20 M. en hoog 0.67 M. en stelt naar alle waarschijnlijkheid de bekeering van den Hoofdman over honderd Cornelius voor. In vele opzichten toch komt de voorstelling overeen met het geschiedverhaal zooals dat is opgeteekend in het Xe Hoofdstuk van de Handelingen der Apostelen dat ik opsloeg toen ik op het schilderij het bekende witte laken aan de vier hoeken gebonden dat de reine en onreine dieren moet bevatten, ontdekte.

Links van het schilderij zit een in verhouding tot het stuk buitengewoon groote mannelijke figuur (de hoofdman Cornelius, waarschijnlijk een portret) in zwart harnas, waarover een rood opperkleed, blootshoofds, de oogen hemelwaarts gericht en de linkerhand op de borst, onder een troonhemel van roode stof achter

1) Het eenige exemplaar van genoemd werk dat ik onder de oogen heb kunnen krijgen en dat berust in de bibliotheek der Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam is de uitgave van 1677 (Middelburg bij WILH. GOEREE). Het portret van KNIPPERDOLLING hierin draagt *niet* het monogram, dat van DAVID JORIS *wel*. Ook FÜSZLI in zijn „Allgemeines Künstlerlexicon” op het artikel Woudanus gemeld werk besprekende t. w. de Amsterdamsche uitgave van 1608 noemt zijn merkteeken als alleen voorkomende op het portret van laatstgenoemde.

2) Eene olieverscopie hetzij naar het origineel van ALDEGREVER hetzij naar eene gegraveerde copie (verso) van JOHAN MULLER's prent bevindt zich in het Haagsche Gemeente Museum.

een met groen laken bedekte tafel, waarop een groot boek (dat hij met de rechterhand doorbladert) een kleiner, twee beschreven papieren en een rooden tulband.

Meer naar het midden staat dezelfde man in veel kleiner gestalte, te midden van armen, zieken en kreupelen, die hij spijst en vertroost (Cornelius was bekend als „doende vele aalmoezen aan het volk en God geduriglijk biddende”).

Geheel in het midden staat, niet ver van den oever der zee waarheen treden voeren, op een steenen voetstuk een geel koperen of gouden beeld van een Romeensch Keizer in volle wapenrusting met den scepter in de hand.

Rechts nemen drie mannen afscheid van Cornelius; een dezer, die een helm op het hoofd heeft, is gewapend met zwaard en speer. (De twee huisknechten en de krijgsknecht die naar Petrus gezonden worden). Zij begeeven zich, de treden afdalende, naar de zee (Joppe is een havenstad) die bevaren wordt door eenige schepen; vlak bij de kust is een groote driemaster op welks achtersteven prijken het Duitsche rijkswapen geflanqueerd door twee wapenschilden waarop de wapens van Habsburg en Castilie, hoewel met veranderde kleuren, onduidelijk te herkennen zijn. Op het groot-marszeil en het waterzeil komt nog éénzelfde wapenschild voor, zijnde een roode dwarsbalk op een gouden veld, het Oostenrijksche wapen maar weer met andere kleuren; eindelijk hangen nog eenige wapenschilden aan de mars der groote mast, waarvan een, geschuinbalkt van rood en goud eenigszins overeenkomt men Bourgogne-Ancien met veranderde kleuren.¹⁾

In 't verschiet ziet men eene groote phantastische havenstad met torens en paleizen (Joppe of Jaffa) waarachter een hooge berg zich verheft, op welks top een tempel tot in de wolken reikt.

Het reeds genoemde witte laken zweeft nabij dien bergtop in de lucht en meer naar links ziet men de wolken zich tot eene menschelijke gedaante vormen (de engel die aan Cornelius verschijnt).

Links van het paneel achter de groote figuur van Cornelius verheft zich een statig gebouw op kolommen rustende. Een gehelmde man ziet uit een dakvenster waaruit een roode vlag gestoken is, en tusschen de kolommen staan drie met hellebaarden gewapende krijgslieden. Verband tusschen dit laatste tafereel en het geschiedverhaal kan ik niet ontdekken tenzij Heemskerck met de gehelmde figuur Simon Petrus bedoeld heeft die naar het laken ziet; eene dergelijke voorstelling van dien apostel komt mij echter zeer vreemd voor, de drie krijgslieden zouden dan de afgezanten van Cornelius zijn.

¹⁾ Behalve op het rijkswapen dat de goede kleuren voert worden geene andere dan rood en goud op de kleinere wapens aangetroffen. Vermoedelijk phantaseerde Woudanus die kleuren, hetgeen zeer begrijpelijk is als hij naar eene omgekleurde tekening van Heemskerck gewerkt heeft.

DE OVERGAVE VAN
Geschilderd door JAN

VEINSBERG IN 1140.
RNELISZ. VAN 'T WOUTD.

Over het algemeen zijn de figuren goed geteekend; de behandeling van het penseel is gemakkelijk en de schilderwijze in den trant van zoovele Hollandsche meesters uit het laatste vierendeel der 16e eeuw wier namen onbekend zijn. ¹⁾

De groote overeenkomst die de schilderwijze van dit stuk vertoont met een tweede schilderij mij onlangs door den heer MOES gesignaleerd, dat in eigendom toebehoort aan den heer C. M. C. OBREEN te Rotterdam, en hetwelk gemerkt is J en C dooreengestengeld W. 160z, brengt mij er toe dit laatste ook aan Woudanus toe te schrijven.

Dit groote stuk breed 2.58 M en hoog 1.17 M. is niet alleen belangrijk wegens de goede uitvoering, maar ook wegens het portret van den schilder zelf, afgebeeld op den eersten grond *met een palet* in de hand. Hij doet zich in dit stuk, waarvan de heer OBREEN zoo welwillend is geweest de hierbij gevoegde reproductie te bezorgen, als portretschilder kennen, want zonder twijfel zijn zes der op halve grootte geschilderde figuren op den voorgrond, waaronder hij zelf (de derde groote kop van links gerekend) als portretten aan te merken.

Zijn werk doet eenigszins denken aan dat van zijn ouderen tijdgenoot JACOB WILLEMSZ DELF (den ouden) en is als een voorlooper van dat van ADR. VAN DER VENNE te beschouwen.

De bijgevoegde photogravure maakt het overbodig eene uitvoerige beschrijving van dit stuk te geven. De voorstelling is de welbekende overgave van Weinsberg aan Keizer KOENRAAD III van Hohenstaufen in 1140. De opvatting getuigt van veel verbeeldingskracht en van echt Hollandschen humor. Aardig is de uittocht der vrouwen, die het liefste wat zij bezitten dragen, echtgenooten hare mannen, zusjes hare broertjes, nonnetjes den geliefden pater; aardig is het kampleven aan de rechterzijde voorgesteld. Maar ook is het stuk belangrijk wegens de vele details: de belegeringswerktuigen als stormrammen zijn duidelijk te onderscheiden, verder zijn wapens, muziekinstrumenten en andere onderdeelen nauwkeurig weergegeven; ook uit het costuum is menig gegeven te putten.

Dit stuk behoorde vroeger in eigendom aan den Heer L. J. A. SCHELTUS VAN KAMPFERBEKE en ging op de veiling zijner verzameling te Rotterdam in 1876 aan den heer C. ULRICH aldaar over. Na diens overlijden kwam het in 1880 in handen zijner erven en daarop in die van een kunstkooper, van wien de heer

1) Het vermoeden dat dit schilderij eene copie kon zijn van eene bekende gravure naar MAARTEN VAN HEEMSKERCK werd niet bevestigd. THOMAS KERRICH, Cambridge 1829, die het prentwerk naar genoemden meester beschreef, noemt eene dergelijke voorstelling niet; ook in 's Rijks Prentenkabinet wordt bij geen der vele graveurs, die naar hem gewerkt hebben, dit onderwerp aangetroffen. Vermoedelijk copieerde Woudanus geene gravures maar werkte hij naar een schilderij of teekening van dezen productieven meester.

OBREEN het kocht. De onlangs overleden heer Z. L. VAN DEN BERG te 's Gravenhage restaureerde het met veel zorg; het was zijn laatste groote werk. ¹⁾

DR. A. BREDIUS was zoo vriendelijk mij over Woudanus de navolgende acten, overgeschreven uit het Leidsche Notarieel Archief, ter hand te stellen, waarin hij als schilder vermeld wordt:

26 Juni 1594. Huwelijk'sche voorwaarden tusschen JAN CORNELISZ VAN 'T WOUT, *Schilder buyten Delft* (geassist. met DIRCK DIRCKSZ VAN SANTEN tot Delft, synen neve;) en AECHE MATHEUSdr., jonge dochter van Leyden JAN CORN. VAN 'T WOUT brengt in een jaerlijcse rente van 100 car. gulden, die hij zal beuren en heffen uyt de goederen van QUIRINTGEN JANSdr. sijn bestemoeder, wonende tot Delft.

Jan Cornelisz van 't Woudt ²⁾

3 Februari 1615. Testament van JAN CORNELISZ VAN 'T WOUTD, *Schilder* te Leiden. Hy is zieckelijck te bedde liggende. Zijne huisvrouw AECHTGEN MATHEUSdr. VAN EVCK zal hebben het vruchtgebruik van zijn huis in de Lockhorststraat over de Triviale Schole der stad Leiden, mitsgaders een jaarl. lijfrente van f 57.— aan zijne kinderen:

MAERTGEN JANSdr..... f 6.—

JORIS JANSZ..... f 6.—

MATHEUS JANSZ., *het Cleene Consbouck.*

De kinderen zijn verder universele erfgenamen.

Bevend geteekend: JAN CORNELISZ VAN 'T WOUTD. ³⁾

11 Februari 1626. Men verklaart ter instantie van AECHEGEN MATHEUSdr. Wede. van JAN CORNELISZ VAN 'T WOUT ('T WOUT) *in zijn leven schilder*, wesende de moeder van JORIS JANSZ VAN 'T WOUT, dat deze laatste onder Capiteijn WINCKELMAN gedient heeft en in 1625 overleden was. ⁴⁾

Mr. CH. M. DOZIJ, Archivaris der stad Leiden, had de goedheid deze aantekeningen nog aan te vullen. Hem bleek, dat inderdaad reeds 7 Februari

¹⁾ Men vergunne mij hier een kort woord van hulde te brengen aan de nagedachtenis van dezen bekwamen man, die op directe wijze zooveel heeft gedaan om onze oude kunst te behouden. Hoevele schilderijen toch heeft hij niet gerestaureerd? Ik kan volmondig getuigen, dat hij steeds gewerkt heeft met de meeste zorg en met groote oprechtheid. Zijn arbeid kan de strengste critiek doorstaan en steeds heeft hij zich het vertrouwen waardig gemaakt, dat men in hem stelde.

²⁾ Prot. Not. W. OUDEVLIET, Leiden.

³⁾ Prot. Not. A. VAN ALTENA, Leiden.

⁴⁾ " " A. PAEDTS, " "

1615 in de St. Pieterskerk te Lelden begraven werd JAN CORNELISZ., Schilder, uit de Kerckstraet. En 2 Maart 1615 zijn „DIRCK VAN ZANTEN, coorncooper, neeff tot d'administratie en HENRIC LODEWIJCKSZ HAESTENS, bouckdrucker, gebeden vrunt tot de toesichte gestelt voochden over. (niet ingevuld), nagelaten weeskinderen van JAN CORNELISZ VAN 'T WOUT, Schilder, gewonnen bij MATHEUS CLAESSENS VAN EYCXdochter.”

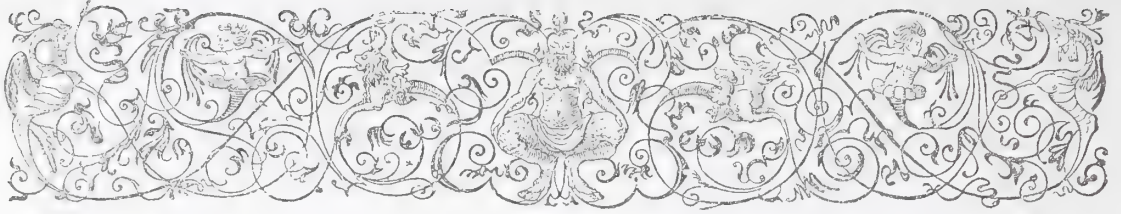
13 Febr. 1620 werd DIRCK VAN ZANTEN ontslagen en vervangen door JAN WILLEMSZ WERKIJN, schoolmeester.

Uit bovenstaande acten blijkt dat JAN CORNELISZ. VAN 'T WOUTD, schilder, afkomstig is van „buyten Delff” zonder twijfel derhalve van het dorpje 't Woudt, $\frac{3}{4}$ uur gaans zuidwestelijk van die stad, in de Gemeente Hof van Delft gelegen, waarvan hij den naam VAN 'T WOUTD en *niet* VAN DER WOUDE, zooals hij ook door FR. MULLER en KRAMM genoemd wordt, aannam toen hij zich vermoedelijk in het jaar van zijn huwelijk in 1594 te Leiden vestigde. Hij bleef daar als schilder en vooral als teekenaar werkzaam tot op zijn dood in Februari 1615.

Dat hij als etser van een portret van SCALIGER A^o. 1607, zooals FÜSZLI aanvoert bekend zou zijn, wordt door deskundigen zeer in twijfel getrokken.

HENRIC LODEWIJCKSZ HAESTENS, *bouckdrucker*, de vriend van Woudanus, bij de laatstvermelde acte tot voogd zijner minderjarige kinderen benoemd, is zeker dezelfde wiens naam als uitgever wordt aangetroffen onder de groote zinneprent op het Twaalfjarig Bestand hierboven vermeld. (Zie FR. MULL, Hist. Atl. No. 1269 en Supplem. 1269^b).

DE ZEEUSCHE NACHTEGAEL

(1623)

DOOR

J. G. FREDERIKS.

II.

EENE aanteekening, geplaatst aan het hoofd van eenige „gheraedsels” in den vorm van epigrammen, I, 48—53, zegt, dat Mr. JOHAN DE BRUNE zijne bijdrage „ten believe van den Artsch-vader van ons Zeeusche poëten” heeft bijeengezocht „uyt syne ghemengde papieren”; een ander bewijs voor het aandeel van CATS in deze onderneming. Deze vierregelige gedichtjes, waarvan de opschriften de antwoorden zijn op deze „gheraedsels”, voldeden hem zelf niet geheel, maar op dit oogenblik bezat hij geen anderen. Het laatste moge dienen tot een voorbeeld hoe hij het Zeeuwsche wapen in een raadsel beschrijft:

Een groot en fel ghediert', met langh ghecolde tuyten
Ten halven in de zee, ten halven oock daer buyten;
Een teecken van het volck, dat daer het woont te land,
Meest ploeghet in de zee, meest bouwet aen de strand.

In een volgend stukje verhaalt hij onderhoudend een rijtochtje naar de Domburgsche paardenmarkt en hoewel die omstreeks Sint-Jan gehouden werd, was de weg toch te zwaar om hard te rijden; vandaar dat het gezelschap den

tijd wat zoek maakte met een pandspel in den wagen. Onze jonge advocaat verspeelde er een handschoen bij, dien hij moest lossen, en dat deed hij met de toezegging van dit reisverhaaltje, dat voor ons weinig belang meer heeft, buiten dit „spelletje van 't kleeden der bruid.” Door het noemen van zijn zwager ROELS bepaalt hij in zooverre den tijd, dat hij, bij hetgeen bij ieder Middelburger toen een „reysse” heette, reeds getrouwd was, en zijn eerste echt werd voltrokken den 6 Februari 1619¹⁾. In het tweede stuk van den bundel, gaf hij dan nog een lied uit zijn jonkmanstijd, onder den titel van Tafereel van de Liefde. Voor het derde deel van den Nachtegael, welks ernstiger inhoud nauwer met het letterkundig karakter zijner vele geleerde geschriften overeenstemt, schreef hij eene warme hulde aan CATS, dien hij vermeldt als thans wonende te Dordrecht, waarheen hij in Mei 1623 was vertrokken.

Een der eerbiedwaardigste personen uit dezen kring is de burgemeester HOFFER. Zijne nauwe verwantschap met de familie TEELLINCK neigde zijn karakter tot het godsdienstige en zijne persoonlijke omgeving was die der aanzienlijk wordende geslachten DE JONGE en STEENGRACHT. In het openbare leven werd hij geroepen in den magistraat zijner vaderstad en was Rentmeester-Generaal Beosten-Schelde; zijne ernstige levensrichting verschafte hem zitting in de Dortsche synode en maakte hem op het gebied der letteren een zedendichter onder zijne niet altijd kiesche kunstgenooten. Wij merkten reeds op, hoe edelmoedig hij dezen bundel had helpen samenstellen. Het was met hem een gelukkiger omstandigheid dan met CATS het geval was: terwijl de laatste reeds voor het oogenblik zijn dichterlijken voorraad had uitgeput, was HOFFER nog in het bezit zijner handschriften, misschien nog wel niet gekomen tot het plan om die gezamenlijk uit te geven, dat eerst in 1635 gebeurd is. Thans liet hij, in de manier van CATS, eenige zijner stukken onder de leiding van ADRIAAN VAN DE VENNE en naar diens teekeningen door den jongen CHR. VAN DER PASSE en anderen illustreeren en zonderde er enkele uit af, die ongewijzigd hier eene plaats vonden, terwijl zij door andere prenten in de Poëmata werden vervangen. De vergelijking tusschen de platen in den Nachtegael met die, welke, zoo in de bundels van CATS als van HOFFERUS geplaatst zijn, toont aan, dat de eene niet zelden de ingeving der andere is — niet zelden zijn ook de bijschriften door andere vervangen. Op lateren leeftijd schrijft HOFFER bij voorkeur gelegenheidsgedichten, veelal ter herinnering aan verwanten en vrienden, maar zijne oorspronkelijke dichtsoort omvat meest leerzame zedekundige opmerkingen, zooals aan zijn tijd

¹⁾ Over de chronologische gegevens, hem betreffende, kan men raadplegen het Maandblad van „De Nederl. Leeuw”, 1894.

eenigszins eigen was, bijzonder aan CATS, doch met meer verscheidenheid in den vorm en de uitdrukkingen. Onze dichter schreef zijne verzen sedert 1615 en uit zijn voorraad heeft hij hier met onbekrompenheid een getal van 33 medegedeeld, waaronder een lijkvers op den predikant BOENART, wiens vader Baljuw te Zieriksee was. Bijna alle hier voorkomende gedichtjes staan in zijn eigen bundel, doch omgekeerd missen wij daarin een paar, die hier opgenomen zijn, en later niet meer herdrukt werden. Als wij den man zoo zien overgaan tot het gelegenheidsdicht, om eindelijk het dichten geheel op te geven, dan moeten wij erkennen, dat zijne gaven verder strekten dan hetgeen hij heeft nagelaten en dat hem in de geschiedenis onzer letteren niet al de waardeering is betoond, waarop hij aanspraak heeft.

Aangaande de geleerdheid van ADRIAAN VAN DER MIJLE kan wel geen twijfel bestaan. Hij behoort tot de tallooze mannen van letteren, die, na zulks vooraf als een onwrikbaar leerstuk te hebben vastgesteld, een onoverzienbare menigte van wetenschap hebben bijeengebracht om te betoogen, dat het Hebreeuwsch de moeder is van alle talen, die de menschheid in bijna negenhonderd verschillende vormen gebruikt als voermiddel der gedachte. Dat de nieuwere taalwetenschap hiermee een andere uitspraak zou doen, was, inzonderheid voor de philologen der vorige eeuwen, eene verborgenheid, die wij hun niet meer ten laste leggen: het tijdvak hunner dwalingen is thans afgesloten en wekt eerder onze bewondering op voor hunne eindelooze navorschingen, dan medelijden met de duisternis, waarin zij wandelden. MIJLIUS heeft den tijd gehad, dat zijn boek *De Lingua Belgica*, in 1612 uitgegeven, een benijdenswaardig gezag had, en zijn kerkelijke strijd behoort tot de historie. Hier is hij ons bekend als een beoefenaar der vaderlandsche dichtkunst, en als een vereerder, inzonderheid van JOHANNA COOMANS, (II, 39).

De ambteloos gemaakte kerkleeraar, die te Dordrecht woonde, had daar twee dichtstukken van Juffrouw COOMANS gelezen, een Nieuwjaarslied en een lofdicht op CATS' onlangs, dat is in 1618, verschenen bundel, dus dat was een paar jaar geleden. Hij herkende in de schrijfster de echtgenoot van zijn vriend VAN DER MEERSCHE en herinnerde zich volkomen beider vriendschap, uit den tijd, dat hij nog in Zeeland was, doch wist van „JANNA” niets anders, dan dat zij eene werkzame huisvrouw en zorgvolle moeder was; van hare dichterlijke gaven had hij geenerlei vermoeden en met eene verwondering, den poëtisch gestemden geest eigen, ondanks zijn gevorderden leeftijd en zorgvolle jaren, wijdt hij haar een vereerend gedicht. Daarin is wel iets overdrevens voor die „eene der jongste Dochteren van PHOEBUS ende een recht voetsterkindt der Musaes”, doch hij schreef dit „met meer oprechte meyninge, als na ghewoonte”. Hierop laat hij eene

Geestelijke Mey-plantinge volgen, blz. 39—42, waarin ook de Balsem Gileads te pas werd gebracht, die destijds bijzonder in zwang was. De dichteres antwoordt hierop, dankbaar voor de verrassende lofspraak, bescheiden en zelfs onderdanig. Zij is geveleid met de hoogschatting van hare huisbestiering en moederzorg, niet minder dan wegens die van hare dichterlijke gaven, die zij zoo „bij 't kinderwieghen” eu „omtrent de wiege-bant” aankweekt. Wij denken daarbij aan de macht der dichterlijke maagschap in zulke tijden van kerkelijken strijd: ANNA ROEMERS, aan den rechtzinnigen CATS, TEELLINCK, HOFFER uit de Synode en den verketterden MIJLIUS, een poëtisch geheel boven geloofsverdeeldheid.

Wij hebben enkele bijzonderheden mede te deelen, een Middelburgsch dichterlijk geneesheer betreffende, die zijn bescheiden offer aan VAN DER VENNE bracht, Dr. LEENDERT PEUTEMANS. Professor BEETS, in zijne vorstelijke uitgave van ANNA ROEMERS, laat hem niet rustig voorbijgaan, zonder de goedaardige opmerking: „Die man heeft zijn naam niet mee”, en inderdaad heeft die naam iets van een voorteeiken. Wat de zaak erger maakt is, dat hij zelf dingen schijnt te zeggen, en soms werkelijk zegt, die ons meer van het spoor brengen dan ons licht geven. Gelukkig heeft de hulpvaardigheid van den archivaris Mr. M. H. VAN VISVLIET ons weder geheel op de hoogte van dezen zeer onvolkomen bekenden man gebracht, door met veel moeite gegevens aangaande hem en zijn geslacht bijeen te zamelen, waarover de lezers van dit artikel zich zullen vereenigen met de betuigingen mijner dankbaarheid. Dit alles, gevoegd bij de berichten dienaangaande, door den heer KESTELOO¹⁾ verstrekt, en uitgebreid door andere aantekeningen, leert ons het volgende:

LEONART PEUTEMANS, de zoon van een gelijknamigen Middelburgschen wijnkooper, werd in 1590 geboren en voor de geneeskunde opgeleid. Hij blijkt niet te Leiden gestudeerd of zijn doctoraat verworven te hebben, maar hij was stadsdokter te Middelburg, van Sept. 1617 tot aan zijn overlijden. Bij de (te Middelburg verschenen) uitgave van CATS' Maechden-plicht, die in 1618 uitkwam, schreef hij een lofdicht op ANNA ROEMERS, van wie hij wist, dat zij ongewone letterkundige verdiensten had, en eveneens schonk hij een eerdicht op den Proteus. Bijzonder valt hier zijne ingenomenheid met „onze Saffo” in 't oog bij het lezen van zijn afscheidslied, voorkomende in deel I, blz. 78 van De Nachtegael. Zelfs voor den meer dan oppervlakkigen lezer, is het een klaaglied in idyllischen vorm, waarin hij, na veel „soeticheden” „uit de beemden van Westhoven” herinnerd

1) H. M. KESTELOO, De stadsrekeningen van Middelburg, waarvan vier stukken uitgegeven zijn, tot 1600, en aantekeningen uit latere jaren mij welwillend door den Bewerker medegedeeld werden.

te hebben, thans wreedelijk van zijne Silvia gescheiden is. En Silvia voltooit de begoocheling door aan haren „Momus” te verklaren, dat zij hem wel bemint „Niet als vryer, maar als vrint.” Dit vertrek had plaats den 11 Juli 1622, dat was op een Woensdag; zij voer af van het Hoofd te Vere en ging naar Zieriksee, waar zij HOFFER en PHILIBERT VAN BORSELEN kende. De doctor zou ons doen gelooven, dat hij of ANNA, dat beiden misschien wat ver gegaan waren; althans de Juffrouw, die doorging voor eenigszins Vestaalsche neigingen te hebben, en thans, zichzelf op verliefdheid betrappende, overhaast naar Amsterdam de wijk neemt. Dan zou men beginnen te denken, dat ook hij Roomsch was en misschien doctor eener buitenlandsche hoogeschool. Op dit punt hebben wij, door de vriendelijke mededeelingen van Dr. SIBMACHER ZIJNEN, de bovendien door den heer Archivaris bevestigde zekerheid, dat PEUTEMANS in Maart 1613 lidmaat der Hervormde gemeente te Middelburg werd. Ten aanzien van vrijages met ANNA ROEMERS, staat het nog slimmer met zijn burgerlijken staat, tijdens het verblijf van Juffrouw VISSCHER. Met al zijne groote hoffelijkheid voor de Amsterdamsche dichteres, was onze poëet sedert 8 April 1616 (de wettige man der toen nog levende ANNA BOREEL. Deze was de dochter van PIETER BOREEL, ook wijnkooper, met wien PEUTEMANS' moeder een tweede huwelijk gesloten had. Of ANNA daardoor verwant was aan de aanzienlijke BOREELS, dan of zij de „qualiteyt” daarvoor miste, blijkt niet, doch zeker is het, dat niet alle BOREELS zich zoo hoog boven hun oorspronkelijken stand, dien van kooplieden, hebben verheven, als de latere patriciers van dezen naam, regenten en diplomaten.

In een tijdschrift over kunstgeschiedenis, is wellicht eene vraag op hare plaats, waartoe mij eene opmerking van den heer OBREEN, Hoofddirecteur van het Rijksmuseum, aanleiding geeft. Nu wij weten, dat deze dokter drie kinderen had: LEONARD, JACOB en PIETER, — is dan de jongste dezelfde schilder PIETER PEUTEMANS, die, volgens HOUBRAKEN (III, 322) den 28 September 1692 te Rotterdam op tragische wijze overleed? Hierop zou men kunnen antwoorden, dat de Nederlantsche Mercurius werkelijk gewaagt van eene aardschudding, te Rotterdam waargenomen, waardoor onze teekenaar, die onder het werk in de anatomiekamer op den warmen middag van den opgegeven dag in den dut geraakt, die scharminkels alle zag heen en weer schommelen met een ijzingwekkend gerammel. Maar het is van elders bekend, dat PIETER PEUTEMANS, de kunstschilder, te Rotterdam begraven werd op den 15 Juni 1698, zoodat die schrik in geen geval de onmiddellijke uitwerking heeft gehad, waaraan HOUBRAKENS verhaal zijn dood heeft gelieven toe te schrijven¹⁾.

1) Zie Rott. Historiebladen, III, 1, blz. 651, en het bekende werk van Dr. HOFSTEDE DE GROOT, bl. 400.

Wij weten, dat ROEMER VISSCHER in ondertrouw werd opgenomen den 26 Februari 1583, en dat ANNA zijn oudste kind was. Haar geboortejaar kunnen wij dus in 1584 stellen, want nauwkeurige gegevens daarvoor ontbreken. De tweede dochter TRUITJE was iets jonger en verliet de ouderlijke woning voor haar eigen huis in 1609, toen zij trouwde met CLAES BUYL. Het meest beroemde kind is MARIA TESSELSCHADE, twee jaar jonger dan ANNA. Het is ons verder bekend, dat de moeder dezer juffers lang ziekelijk was en in Februari 1619 begraven werd, ook dat de oude ROEMER, die mede boven de tien jaar hulpbehoevend was, een jaar later overleed. Daardoor komen wij eenigermate in bekendheid met het huiselijk leven dezer familie, in den tijd, waarop hunne onderlinge betrekkingen werden losgemaakt. De jongste een schoolmeisje of afthans een leerend kind. De middelste eene jonge vrouw, wier huisgezin spoedig aangroeide. ANNA, de goede engel, wier opofferende toewijding nog meer de bewondering van CATS opwekte, die haar kende door de familie zijner vrouw, dan hare groote verstandelijke gaven. De oude lieden, hoog bejaard en naar lichaam en geest afgeleefd. Eindelijk bleven beide dochters alleen over. Thans waren zij, was vooral de oudste, van hare zware plichten ontheven; voortaan waren zij vrij en door hare geldmiddelen onafhankelijk, door hare levensgewoonten, door de bijzondere huislijke omstandigheden en de ten minste uiterlijke vasthoudendheid aan de oude kerk geheel bestemd om zich te geven aan de beoefening der kunst en der letteren, aan het verkeer met de groote vernuften in de omgeving, waarvan hare geboortestad het middelpunt was. Den rouwtijd over de ouders zullen zij in betamende afzondering hebben doorgebracht. Maar in 1621 zien wij haar op den voorgrond treden in het doorluchtig gezelschap van den Muiderkring. En in den daarop volgenden zomer is ANNA op reis. In dat jaar wijdde VONDEL haar een overschoon geboortedicht, waarin hij, jammer genoeg, ons de dagteekening verzwijgt, en ontvangt zij de onsterfelijke hulde van HOOFT, haar vriend en gastheer. Haar vader had bloedverwanten te Dordrecht, die hem, naar gebruik en zeggwijze, hadden „toegelaten” in de bedijking van de Zijpe en elders in de Noorderkwartieren, waardoor zij daarin erfgerechtigd werd en langs dien weg in aanraking werd gebracht met haar lateren echtgenoot, wiens maagschap ook aan de hare verwant was. Door de familie VALCKENBURCH en DE VOGELAAR, en bijzonder door de juffrouwen ELISABETH en SUZANNA uit de eerstgenoemde familie, had zij kennis aan Mr. JACOB CATS en Mr. FABIAAN DE VLIET, die thans, in 1622, te Middelburg woonden, doch spoedig daarop naar Holland gingen.

Eene reis uit Holland naar Zeeland in de zeventiende eeuw, en zelfs veel later, was eene onderneming. Men moest het vooroordeel overwinnen tegen de Zeeuwsche lucht en de gevaren kunnen trotseeren van den watertocht, die beide

niet geheel denkbeeldig waren. Voor eene dame alleen werd deze reis niet raadzaam geacht, behalve voor ervaren en onverschrokken reizigers als MARIA VAN REIGERSBERCH. Het is aannemelijk, dat Juffrouw VISSCHER zich eerst in den Haag ophield, vandaar eenige dagen te Dordrecht verwijsde en eindelijk naar Vere voer, onder vriendschappelijk geleide. Niets verhindert daarbij te denken aan het samenreizen met BEAUMONT, die als Pensionaris van Middelburg vaak in commissie naar Holland ging en ambtshalve Amsterdam, den Haag en Dordrecht, Hollands eerste stad, bezocht om conferentien te hebben; bovendien was hij Dortenaar van afkomst.

Wie haar gastheer te Middelburg was, wordt ons niet gemeld. CATS was daarvoor zoo goed als de aangewezen persoon. Hier staat echter de bedenking tegenover, dat zij (I, 19) des avonds na in gezelschap van CATS geweest te zijn, beproefde een gedicht aan hem te schrijven, dat haar naar eigen meening niet had willen gelukken. Was dit evenwel het bevallige epigram, dat onmiddelijk op deze klacht volgt, dan mocht zij daarover wel tevreden zijn. De ontvanger VAN DER MEERSCH, echtgenoot van JOHANNA COOMANS, kon dat niet zijn, zooals blijkt uit den welkomstgroet der laatstgenoemde dichteres, die echter met ANNA bevriend was. Mevrouw DE VLIET had te veel kleine kinderen voor zulk een logée. Wij hebben dus ook ernstig te denken aan BEAUMONT, uit wiens woning zij vaak genoodigd werd om deel te nemen aan een feestmaal bij andere vrienden, zooals wij opmaken uit berijmde opschriften, waarmede zij haren dank betuigde voor de ontvangen hoffelijkheid.

Wij leerden reeds hiervoor de niet geringe bijdrage kennen, die ANNA toezond aan CATS en aan het hoofd van welke de uitgever deze bijzonderheid schreef in dankbare erkenning. De toen als geschenk medegedeelde berijming der vier reeds aangewezen psalmen, is daarom opmerkelijk, omdat de Dichteres de maat gevolgd heeft, welke de Protestanten voor deze hunnen kerkzang steeds gebruikt hebben. Daarin is eene toenadering van Vader ROEMERS oud geloof tot de aangenomen kerkleer van TRUYTJE; iets van den meegaanden geest, die TESSELSCHADE getuige deed zijn bij den doop in de vergadering der Hervormden van het kind harer zuster; iets van ANNA's omgang met personen van onverdacht rechtzinnig Calvinisme als de VALCKENBURCHEN, als CATS en anderen, die ambts-halve anti-Roomsch waren.¹⁾

1) Deze doop van TEETJE (TADDAEA) CROMBALCH werd in de Herv. Kerk te Alkmaar bediend den 16 Febr. 1625. (Ned. Spectator 1874 p. 233). Eene andere verplichtende opgave van den heer C. W. BRUINVIS is deze, dat de CROMBALCH's onder de Protestanten te Alkmaar voorkomen; terwijl de echtgenoot van ANNA Baljuw was, dat niet veel anders beteekent dan dat hij onroomsch was. De kinderen van ANNA werden volstrekt Roomsch opgevoed; die van TRUYTJE als Hervormden gedoopt; bij TESSELSCHADE schijnt het „om

Op deze psalmberijming volgt een niet minder ernstig gedicht, dat de strengste aanhanger der leerbegrippen van Genève haar in vollen gemoede kon naspreken, het Gebedt op den Bid-dach. Hiervan schrijft VAN DER VENNE, die dit kon weten, in het inleidend woord tot het derde deel, dat dit „loffelick Gebet op den Biddach bij haar mede” — dat is evenals die psalmen — „gedicht [werd], in Zeelandt, doen het ten zelve tijde Bid-dach was”. Hiermede hebben wij een houvast tot tijdsbepaling, want van de destijds uitgeschreven bededagen komt alleen in aanmerking die, welke gehouden is op den 22 Juni 1622, en volgens den kalender op een Vrijdag viel. Wij brengen reeds nu in herinnering, dat ANNA den 11 Juli daaraanvolgende de terugreis uit Walcheren aannam.

Maar dit was niet alleen de persoonlijke bijzonderheid, die de Nachtegaal van de gevierde Amsterdamsche in gedachtenis zou houden. Zij werd reeds bezongen vóór hare komst, in de hoop op haar bezoek en om haar aan te vuren tot die groote reisondernehmung. Gaarne sloegen wij het hoogst bedenkelijke epigram van BEAUMONT over, omdat een man van zijn leeftijd, rang en burgerlijken staat zoo iets niet had moeten schrijven, als wij op blz. 12 lezen. EELCOO VERWIJS heeft van die beruchte weegpartij gezegd, wat misschien niemand anders zoo onzacht zou hebben durven uiten; doch de waardigheid, die de Amsterdamsche dame in haar antwoord wist te leggen, is zeer scherp teekenend voor de dichteres en de al te dartele pensionaris zal het best gevoeld hebben. Zelfs de schrijver der aantekening boven dit epigram heeft niet zonder omzichtigheid gehandeld, wanneer hij niemand noemt, maar eenvoudig zegt: „Seker voortreffelick man, tegens Joffr. ANNA ROEMERS in een weegh-schale ghewoghen ende overwogen zijnde, maeckte op dat gheval 't navolghende gedicht:” enz. Maar uiterst handig is dit gedeelte van haar antwoord:

Verwondert U dan daer niet van
 Dat ick wat meer weech, als een man,
 Die staech met sorghen is belaeen,
 Alleen niet hoe 't syn huis mach gaen,
 Maar die de lasten van 't ghemeen
 Noch bovendien torst op de leen. (blz. 13.)

Wij hopen den overgang tot een ander punt niet al te plotseling te nemen door dadelijk hierop te laten volgen, dat ANNA bitter geplaagd werd met haar

en om" gegaan te zijn. ALBERDINGK THIJM ging in een zijner ijverige beweringen zoover, dat hij het verlaten van den zeedienst door CROMBALCH toeschrijft aan de geringe uitzichten voor een Katholiek op bevorderingen. Met al zijne bekende fictien (vgl. DE FLINES en WOLFF over hunne bekeering, dat een bloot verzinsel is), heeft hij zich nooit gewaagd aan eene religieuse verheerlijking der juffrouwen VISSCHER; veeleer erkent hij, dat hare rechtgeloovigheid zelfs bij de Roomschen verdacht was.

ongehuwden staat. Onze goede voorvaderen hadden zoo hunne burgermansgewoonten in de conversatie; niet altijd waren zij zoo idyllisch; veelal eerder wat stoffelijk over lekker eten en drinken, dubbelzinnig in spreekmanieren en gezellige gewoonten en niet kieskeurig op het gebied der eerbare koppeling. ANNA liep naar de veertig; wel was zij niet zoo mooi als TESSELSCHADE, doch zij miste slechts eene volmaaktheid naar den eisch harer vriendinnen en vrienden, die van echtgenoot en weldra moeder te zijn. Of het te Middelburg onbekend was, en of iemand ter wereld het toen kon vermoeden, dat zij nog geen anderhalf jaar later Juffrouw BOOTH VAN WESEL zou heeten, durven wij niet beslissen. Maar thans had ieder den mond vol van haren gebrekkigen trouwlust, waaraan de meesten harer kunne reeds vroeg voldeden met de praktische wijsheid om niet al te lang in de kindereenzorg te blijven zitten. Met deze kleine zwakheden over en weer moeten wij eenig geduld hebben onder de vriendschappelijke poëtische kibbelingen op dit teere punt.

Aan hoffelijkheid was van weerszijden alle overvloed, niet het minst van den kant der talentvolle en op iedere geestigheid gevatte dichteres. Wij zouden haar en aan de eer onzer letteren te kort doen, wanneer hier verzuimd werd te spreken over de eerste uitgave harer volledige Dichtwerken, door Prof. N. BEETS in 1883 in druk gebracht ¹⁾, onder verwijzing naar belangrijke mededeelingen in het derde deel van Oud-Holland.

De Raadsheer SCOTTE — want Mr. APOLLONIUS had sedert 1609 zitting in den Hoogen Raad — was een man van eene halve eeuw oud, bij de verschijning van De Zeeusche Nachtegael en had reeds 22 jaar vroeger zijn eed als advokaat afgelegd. Wat hij hier als poëet kwam bijbrengen, zal wel tot zijne juvenilia behooren; althans heeft het Dubbel-boere-praetje (I, 53) daarvan al het kenmerk; het is een onnoozele samenspraak tusschen Lieven en Mayken, die elk op hunne beurt niet meer dan ter lengte van een alexandrijnschen versregel aan het woord zijn. In het Zeeus-vreuchden-liet van bl. 69 is meer zangerigheid te vinden, die vermoedelijk wel eenigszins is toe te schrijven aan de maat en de getrouwe navolging van het welluidende lied van TESSELSCHADE: „Pryst vry den Nachtegael”, en dat hier aldus begint:

Zijt welcom *Nachtegael*
Met dijn ghewilde tael,
Om dat ghij vol van vreuchden zijt,
En menich droevich hert verblijt;

¹⁾ Later werd nog een zeldzaam exemplaar ontdekt van een Epithalamium op het huwelijk van DANIEL HEINSIUS met ERMGART RUTGERS, dat afgedrukt is in De Dietsche Warande, N. R., V p. 391.

Dijn quackjes, en snackjes, en vreemt gherel,
Troost yder jonck ghesel
Die claghen, en vraghen
Aen dy, om rechten raet voor haer ghequel.

Voor den Hemel-sang, het derde en ernstigste deel dezer verzameling, schreef hij eene berijming van het laatste hoofdstuk der Spreuken van Salomo, in de maat van den Lofzang van Maria, waarvan wel niemand iets kwaads zal te zeggen hebben. Hieraan laat hij, mede op eene psalmwijze, de berijming voorafgaan van het fameuse zevende kapittel uit gezegd Spreukenboek, waarin der jonkheid eene deure van kennis wordt geopend, waarvan zij „never had any idea before.”

De jongste der drie heeren SCOTTE, de reeds genoemde burgemeester Mr. JACOB, is dezelfde, dien ADRIAAN VAN DER VENNE beschrijft als een bezoeker van zijn Lanwerhof, in zijn Tafereel van Sinne-mal, p. 6:

De Ridderlijcken Schott vol hooggeleerde reden,
Coomt als een *Burger-vooght* als vooren uytgetreden,
En singt een lofgesangh, vol *Hemels* zoete vreucht,
Dat meer als eenigh spel, een sedich hart verheucht.

De hemelvreucht uitte hij (dl. III, blz. 1—7) in een Lof-gesang op den Kerstdag van 1611, terwijl een werkelijk aardig liedje Van de Leeuwercke en vermoedelijk ook het daaraan (I, 24) voorafgaande op de Wout en Zeegoddinnen ons bijna zouden doen vergeten, dat hij een der XXIV rechters was in het treurige staatsproces tegen „de ghevangen Heeren”. Ook komt het mij voor, dat Cupido Honich-dief op blz. 24 van dezelfde hand is; eene navolging van THEOCRITUS, waarvan DANIEL HEINSIUS eene proeve gaf in zijne Ned. poëmata, Amst. 1616, p. 42.

Op blz. 55 van de afdeeling Minne-sang vindt men een fraaie gravure, gemerkt W. PASS. fecit, eene voorstelling naar het ontwerp van ADRIAAN VAN DER VENNE, niet te onrechte betiteld als Schyn-kycker, daar het een jonkman verbeeldt, liggende in een bevallig landschap aan den kant van een helder water, waarin hij zijne eigene beeltenis beschouwt, die zich daarin afspiegelt. De dichtmatige tekst is van den teekenaar en heeft tot opschrift: Zeeusche Meyclacht, hoewel de inhoud niet zoo zeer eene overdenking van dit spiegelbeeld of de uitstorting van eene minneklacht is, als wel eene redevoering in dichtmaat Over de teeken-, graveer- en schilderkunst en hare meerdere voortreffelijkheid boven de letteren. De behandeling van het onderwerp is heel uitvoerig en de zaak is tot in de geringste bijzonderheden ontleed en plaatselijk wel te pas gebracht. Zij doet

denken aan de redevoering van PHILIPS ANGEL, die in 1642 gedrukt werd, en eene merkwaardige overeenkomst met dit dichtstuk heeft. Als kunstenaar zijn deze gebroeders volledig beschreven in de uitmuntende monographie van den heer D. FRANKEN, doch in dezen bundel doet zich ADRIAEN kennen als een meer dan middelmatig poëet, wanneer hij een meer ernstig onderwerp gekozen heeft, dan hij wel eens in zijne andere dichtoefeningen heeft gedaan, waarvan wij nog gelegenheid zullen hebben te spreken. In de laatste afdeeling van den Nachtegael gaf hij eene welluidende berijming van den honderdsten psalm, die stellig behoort tot de best geslaagde proeven om iets beters te leveren dan de Datheensche rederijkerij.

Gelijk reeds werd opgemerkt, was de Const- ende Boeckvercooper JAN ook niet zonder poëtische gaven, doch in dit album heeft hij het niet ondernomen te schrijven, hoewel er wel wat in te vinden is, waarmede hij kon wedijveren. Bij het samenstellen dezer uitgave bevond hij, dat ADRIAEN daarin genoeg vertegenwoordigd was door gezegde twee bijdragen, maar deze werkzame kunstenaar had nog zooveel in voorraad, dat het jammer zou geweest zijn, dit ongedrukt te laten. Er werd op gevonden, dat het wel voegen zou daarmede den omvang van dit boek wat te vergrooten; van hetgeen hij zoo tot tijdverdrijf in de lange winteravonden had bijeengebracht, zou een toevoegsel aan het eigenlijke album gemaakt worden, een getal van 114 bladzijden vullende. Het kreeg tot titel: Tafereel van Sinne-mal en bevat illustratiën, een weinig in den geestigen stijl, zoo woelig mogelijk, dat aan onze vroolijke Vlaamsche en Hollandsche meesters doet denken. Het eerste stuk beschrijft den lauwerhof achter de woning der kunstenaars en geeft ons een goed denkbeeld van hun kunsthandel en het letterkundig vertier in hunne omgeving, terwijl een fraaie plaat ons doet zien, hoe de oude kruidtuin van Dr. LOBEL zich voordeed onder de kunstvolle handelaren, met de Oude Kerk op den achtergrond en het geheel een toonbeeld van echte Oud-Hollandsche tuin-kunst. Volgens zijne vloeiende beschrijving bevatte het huis een wezenlijke bazaar: boeken, atlassen, lakwerken, porceleinen, snuiterijen en daarbij de kostelijke en onmisbare instrumenten van Middelburgsche vinding, de verrekijkers van LIPPERHEY en de zeevaartinstrumenten van LANSBERGEN.

De Veersche notaris-schepen VALERIUS heeft slechts ééne bijdrage geleverd, waarvan wij zijn auteurschap herkennen, maar in zijne poging om iets te doen in het belang der dichterlijke glorie van Zeeland is hij tamelijk wel geslaagd. Naar de wijze der poëten besteedt hij een helderen morgenstond aan eene denk-

beeldige wandeling, eerst naar den waterkant langs kaden en dijken, daarna naar de landzijde van Vere. VALERIUS is sedert geruimen tijd een gezeten en rustig burger der kleine, maar nog altijd tierige stad; hij is juist gunstig gestemd om het goede en aangename te waardeeren, dat hij op zijn morgentochtje bejegt. Het is zelfs niet onwaarschijnlijk, dat zijn gekozen motto beter op zijn toestand en gemoedsaard slaat volgens de door hem gebezigde vertaling van Romeinen XIV:6, dan naar de woorden der statenvertaling en die van VAN DER PALM; men moet hem toestaan, dat hij nauwlettend acht heeft gegeven op den dag en hetgeen deze zijn waarneming aanbod. Met zorgvuldigheid, een weinig inventarisachtig, vermeldt hij, wat zijne zinnen treft, en men vraagt, hoe zulk een ornithologische rijkdom mogelijk is aan den oever der Oortwating, of in de diep vervallen buurt van Zandijk en Zandenburg. Tot afwisseling, en weder naar dichterblijken trant, als hij zijn wellicht evenzeer denkbeeldigen buitentuyn gaat bezoeken, ontmoet hij op dien tocht een gezelschap nette lui, die mede hunne opgewekte stemming uiten, en wel door het zingen van stichtelijke liederen. Voor zijn kring en in dien tijd, zelfs in ruimer opvatting ook voor later eeuw, was het een der stille genoegens van het voorgeslacht om met elkander te zingen, en deze Verenaars zijn bovendien nog zoo wat geletterden. Althans VALERIUS kan niet nalaten hun de namen in den mond te leggen van de sieraden der toenmalige dichterblijke beschaafde gezelschappen. Met eene vrij goed gelukte zinwending doet hij vragen naar berichten aangaande de Juffrouwen VAN DER MEERSCHE en ANNA VISSCHER.

Het moet vaak de aandacht hebben getrokken van beoefenaars der geschiedenis van onze dichtkunst, dat de daartoe strekkende woordenboeken melding maken van iemand, van wien men kennelijk niets anders had mede te deelen, dan dat hij medegewerkt had aan de samenstelling van De Zeeusche Nachtegael. Hierboven is reeds van dezulken gesproken, die ons buitendien onbekend zijn gebleven en wier werk niet altijd doet verlangen naar bijzonderheden van biografischen aard. Omgekeerd hebben wij stukken, die alle kenmerken van oorsprong misschen en zelfs enkele, waarvan wij de initialen niet kunnen ontraadselen. Het zou een onvruchtbare arbeid zijn, zich te wijden aan het onderzoek naar hetgeen ons hier en in dit opzicht onthouden is te weten. In een vriendenkring als die, welke dit album samenbracht, hebben de „naamlooziana” en de pseudo’s, of die met enkele letters onderteekenden, geen opzettelijk geheim gemaakt, waarbij het woord van later dagen, de verdachte aanwijzing van „schuilnamen”, niets heeft

van hetgeen de wijsgeer SCHOPENHAUER eenig boek „eine Anstalt von Lügen und Verleumdung” heet. Aan den eenen kant hebben onbekenden hier dingen van kleine waardij aangebracht; enkele malen worden de auteurs vrij goed herkenbaar, nog zeldzamer doet het geval zich voor, dat men zou wenschen te weten, wie eenig stuk heeft geschreven. Zoo is er in II, 46, eene hulde aan de Zeeuwsche poëten,*aanvangende: „Het ruyschen van de zee, het rollen van de Baren” waarvan de vervaardiging eene verdienste is, doch volgens den inhoud moet toegekend worden aan iemand, die de Zeeuwsche dichters wel weet te waardeeren, zonder tot hen te behooren. Op eene andere plaats (I, 71) lezen wij een rijm, met de letters J. C. onderteekend, en dat dus aan CATS of COOMANS doet denken. Maar de eerste was te zeer in de klassieke letteren ervaren, om aan L. SCIPIO toe te dichten, wat verhaald wordt van PUBLICIUS CORNELIUS SCIPIO den Afrikaner, en Juffrouw VAN DER MEERSCHE was evenzeer voor zulke onderwerpen gewoon een andere maat te bezigen dan zulk een deuntje, waarop dit voorval geneuried is. Met de toeschrijving van de reeds vermelde letters H. V. D. stemt het bevoegde oordeel van dr. TIDEMAN ook in, die de aldus gemerkte stukjes tot de zeer vroege dichtproeven van zijnen BEAUMONT heeft gebracht, en wel uit 1596. (Ged. bl. 24.).

De Zeeuwsche dichtkring — want eene school was deze evenmin als die van Muiden en Dordrecht zulks was — bezat geringe duurzaamheid. JAN PIETERSZ. had het juiste oogenblik gekozen om dit album uit te geven, en hij was door een gelukkig toeval gesteund geworden, toen hij zijn plan met kracht doorzette en spoed maakte met de verspreiding van dezen bundel. CATS woonde reeds te Dordrecht en verkeerde in de Statenvergadering van Holland, toen het boek het licht zag, waarin hij verkondigd wordt de Zeeuwsche poëet bij uitnemendheid te zijn. Juffrouw ANNA VISSCHER had haar Zeeuwsch uitstapje volbracht dat toen een reis heette, was naar Amsterdam teruggekeerd, niet slechts om van daaruit hare dichterlijke gemeenschap met hare vereerders gaande te houden totdat men elkander uit het oog zou verloren hebben, maar om reeds in Februari van het volgende jaar te gaan trouwen met den Baljuw der Wieringerwaard. Volgens HOOFT werd zij daar levend begraven in dat polderland, of huisde te Alkmaar; in elk geval had zij hare betrekkingen binnen een jaar tijds volkomen gewijzigd. JOHANNA COOMANS, of juffrouw VAN DER MEERSCHE, naar toenmaligen stijl, werd nu weldra voor de zesde maal moeder en bovendien weduwe, zoodat er voor haar, na het verlies van haar ech genoot in 1625, niet te veel poëzie meer overbleef, nu zij zorg te dragen had voor de opvoeding van hare kinderen, waarvan

het oudste slechts tien jaar oud was. Ook de uitgever JAN PIETERSZ. VAN DER VENNE ontviel in Maart 1625 aan de zijnen en aan zijn mede-opvolger en broeder. ADRIAEN trok daarop naar den Haag, waar hij nog 37 jaar in eer en aanzien werkzaam was. Weinig later, in 1627, volgde PHILIBERT VAN BORSELEN zijn voormaligen dichtvriend in het graf, waarheen VALERIUS hem reeds een paar jaar vroeger was voorgegaan. Gelijk bekend is, was APOLLONIUS SCOTTE voorlang lid van den Hoogen Raad; alleen zijn broeder JACOB, de „ridderlijke” burgemeester van Middelburg, was daar nog uit den vroegeren kring, aan wiens poëtische werkzaamheid hij evenwel sedert lange jaren geen deel had genomen. Eindelijk noemen wij den toen nog krachtvollen man, die een klaagdicht schreef op het vertrek van ANNA ROEMERS, den 32-jarigen doctor PEUTEMANS. Hij overleed reeds binnen de vier maanden na deze afreize, den 7 October 1622. Als wij weder een dichtgezelschap te Middelburg ontmoeten, zullen wij hen onder de leiding van Mr. PIETER BODDAERT en op diens buitenplaats stichtelijke gezangen hooren voordragen, of als leden van een zanggezelschap, waarin de samenkomenden zich verlustigen met eene eigengemaakte berijming der psalmen. Dat ademde den geest der achttiende eeuw.

BIBLIOGRAFISCHE AANTEKENINGEN.

Zeevsche / Nachtegael, / ende / Des selfs dryerley gesang : / Geheel anders inder vvaerheyt verthoont, als de selve voor / desen by sommige uyt enkel mis-verstant verkeerde- / lijk is gheoordeelt. Door / Verscheyden treffelijcke Zeeusche Poëten byeen ghebracht; ende / verciert met Copere Plaeten. / Hier is noch by-ghevought een Poëtisch vverck ghenaeemt / Tafereel van Sinne-mal.

[Houtsneefiguur, zijnde twee zinnebeeldige voorstellingen; in het bovengedeelte, versierd met beeldjes en bladeren, waarin het wapen van Middelburg, met een band, dragende het opschrift: Pictoribus atque Poëtis. Aan den onderkant, een dergelijke band waarop: T'is al goet Wat cunste doet. Aen weerszijden de standbeelden der dicht- en schilderkunst, gelijk ook blijkt uit de opschriften der voetstukken, Poësis — Pictura.]

Tot Middelbvrg, / Ghedruckt by IAN PIETERSZ VANDE VENNE, Cunst ende Boeck-vercooper, / woonende op den hoeck vande nieuwe Beurse, in de Schildery-winckel, / Anno 1623. / Met Privilegie voor 7 Jaren. /

Aan de keerzijde van het titelblad, het Extract uit de Privilegie, voor den tijd van zeven jaar aan bovengenoemde uitgave verleend, den 22 Juli 1622. Deze datum, welke een jaar ouder is dan de samenstelling van het boek zelf, waarvan enkele stukken van eene latere dagteekening zijn, komt echter overeen met het Octrooi-boeck der Staten-Generaal, toen op genoemden dag met hetzelfde besluit het eigendomsrecht van Coste-Oud-Holland, 1896.

lick mal ende het Haechse Voorhout, en onder meer andere ook van dit werk aan JAN PIETERSZ. verzekerd werd.¹⁾

De uitgever onderteekende zijn bericht tot den Kunst-lievende(n) Leser; In Middelburgh, den 16. Mey. Anno 1623; zijn broeder ADRIAEN onderschreef het woord, dat hij aan zijn tafereel van Sinnenmaal deed voorafgaan, eveneens te Middelburgh, „int bywesen der bloeyende lustighe Maent Mey” van hetzelfde jaar.

Het formaat dezer uitgave is in kwarto; wèl bestaan er afdrukken op grooter en beter papier, dan die, welke gewoonlijk in de kwarto-verzamelingen der Werken van CATS voorkomen, maar de drukken zijn in alles gelijk.

Na het titelblad volgt 1 pag. met „De namen der gene, die haer stemmen by ghebracht hebben, tot de Zeevsche Nachtegael.” Hierachter komen 3 pp. met gemelde voorrede van JAN PIETERSZ., waarna het eigenlijke album begint, en op de volgende wijze is ingedeeld:

Het eerste deel, / ofte / Stem / vande / Zeevsche / Nachtegael : ghenaeamt / Minnesang. / Met Privilegie.

Op de keerzijde, een woord aan den Liefdighe(n) Leser. Hiertusschen en tusschen p. 1 van den tekst een blad, hebbende aan de eene zijde een titel in letterdruk en op den tegenkant eene illustratie, beide als volgt:

[Titel]: Wapen-schild alle eerlicke Iongmans toe-gheeygent, door Ionckvrov IOHANNA COOMANS, Weerde Huysvrouwe van d'Heere JOHAN VAN DER MEËRSCHEN, Rent-meester van de Edele ende Mogende Heeren Staten van Zeelandt.

[Wapenschild]. Geïnspireerd op dat in CATS' Maechden-plicht, door C. SCHILLEMANS naar A. VAN DE VENNE, doch ongemerkt en niet gepagineerd.

Tekst, van p. 1—86, voorzien van de volgende illustraties:

P. 20. Cupido Brille-man; het beeldje van Venus gelijk op het veel kleinere in de Emblemata van ZACH. HEINSIUS; Amor draagt den pijlkoker op de rechterheup en houdt den verrekijker verkeerd vast.

P. 41. Geheel verschillende voorstelling van het al of niet op elkaar passen van de schepen of de notendoppen, zooals die in de Sinnebeelden van CATS voorkomt.

P. 55. De Schijnkijker, illustratie van ADR. v. D. VENNE voor zijn eigen gedicht, gravure van W. PASS. Deze uitgave schijnt wel de oorspronkelijke en met de meeste zorg gemaakte bewerking te zijn.

Het Tweede deel,..... Seden-sang. Ter keerzij van het titelblad, vierregelig gedicht van A. PIETERSZ. VAN DE VENNE; verder 2 pp. voorbericht en 60 blz. tekst.

Op blz. 21. Amor op het hollende paard, met de toom in eene omwolkte hand.

P. 27. Edelman met gevederden hoed, mantel en zwaard, zijn eigen schaduw beschouwend; de omgeving is een fraai en zorgvuldig bewerkt landschap.

De gekoppelde honden, blz. 31, schoon behoorende bij den tekst van HOFFER, is zeer afwijkend van de plaat in diens Poëmata, schoon het hoofdenbeeld van beide voorstellingen wel overeenkomt.

Het derde deel, de Hemel-sang heeft mede zijn epigram aan de rugzijde van den titel, geteekend met de letters der kenspreuk van den dichter Ick Soeck en vind, met een kort voorbericht. Dit gedeelte telt 63 blz. en heeft slechts ééne illustratie.

1) De heer M. G. WILDEMAN te 's-Gravenhage had de goedheid dit, na vergelijking met het privilege op het Rijksarchief, volgens de opgave van het titelblad te bevestigen. Vgl. D. FRANKEN Dz., Adr. van de Venne, Amst. 1878, p. 24.

Blz. 21. Eene tuinwandeling bij enkele dichtregelen van HOFFERUS. Het is opmerkelijk, hoeveel deze afbeelding met die bij HOFFER zelf van elkander verschillen; ook heeft de overlevering in beide, of althans in een daarvan den bloemhof van den dichter meenen te zien, doch men oordeelt thans, dat dit het werk der verbeelding van den kunstenaar is, die deze illustratie te ontwerpen had.

Tafereel / van / Sinne-mal: / waer in / Verscheyden verthooningheu werden aenghewesen, met Poëtische vermaeckelijcke, ende Leersame / Sinne-dichten, en Sang-Liedekens. / Gemeynsaem by een gevought, ende verciert met verschey- / den Copere Platen. / door A. V. VENNE.

[Zelfde vignet als voor De Zeevsche Nachtegael, en met hetzelfde adres op het titelblad.]

De uitgever richt zich op de keerzijde van het titelblad Aen de Soet vermaecksoeckende Lesers; vijf hieropvolgende pp. bevatten de toelichting van den inhoud door den dichter. De tekst telt 114 bladzijden.

De eerste afbeelding is die van den Lauwer-hof, ofte Rust-plaetse, van Mercurius zijnde de al of niet met de werkelijkheid overeenkomende voorstelling van den tuin achter de woning der VAN DER VENNE'S.

De overige illustraties, door verschillende handen gegraveerd naar de teekeningen van ADRIAEN VAN DE VENNE, hebben de bijschriften: Dicke Leendert, Boeren-campien-om, Minne-coppel, Slyphers-liedt, Eyer-clacht, Zeevsche Mossel-man en Sinne-Bom-meken, welke de dichter-teekenaar grootendeels heeft toegewijd aan zijne kunstgenooten JACOB DE GHEYN den jongen, MICHEL LE BLOND, WILLEM JACOBSZ. DELFF en PIETER DE MELDERT, en aan de const-rycke Jonckvrou MAGDALENA VAN DE PASSE.

Een enkele maal is het merk van den graveur dezer teekeningen van VAN DER VENNE te ontdekken of zelfs wordt de naam duidelijk te lezen. Daar de meeste prenten t.t. eene collectie behooren en dus niet afzonderlijk aanwijzen, wie de teekening in plaat bracht, zij hier opgemerkt, dat P. DE JODE, P. SERWOUTERS en H. V. QUEBORN hier zichtbaar werkzaam geweest zijn.

Hetzelfde werk. Langwerpig 8°.

Te Rotterdam bij Is. VAN WAESBERGHE, 1632.

Met geëtste copieën van de tegenzijde¹⁾, naar de gegraveerde prenten der uitgave van 1623.

Hetzelfde werk in 8°. 294 pp.

Te Amsterdam by ANTHONIE JACOBSZ. (LOOTSMAN) 1633.

Met gegraveerde copieën naar de gegraveerde prenten der kwarto-uitgave van 1623, zoodanig, dat acht stuks à rebours zijn bewerkt.

Hetzelfde werk. Langwerpig 12^m 654 pp.

Te Amsterdam by JOOST HARTGENS, 1651.

De koperen platen zijn verkleind; De Lauwerhof onveranderd; dikke Leendert van de tegenzijde genomen; ook de titelprent (van 1651) is die van 1632 à rebours, zoodat in dat gezicht op Middelburg uit het zuiden de gebouwen in de omgekeerde volgorde geplaatst zijn.

1) Naar de hulpvaardige aanwijzingen van Jhr. W. HORA SICCAMI, Onderdirecteur van het Amsterdamsch Prentenkabinet (Rijks Museum).

NIEDERLÄNDISCHE KUNST

IN DEN

GALERIEN MANSI ZU LUCCA

VON

EMIL JACOBSEN.

UNTER den Collectionen niederländischer Kunst in Italien kommt gewiss der Galerie des Marchese GEROLAMO MANSI in Lucca, besonders durch ihren reichen Bestand holländischer Bilder, ein hervorragender Platz zu. Ich hege demnach die Hoffnung, dass nachfolgender kurzer Bericht über denselben den Lesern des „Oud-Holland“ nicht unwillkommen sein dürfte. Marchese RAFAELLO MANSI, der Ur-urgrossvater des jetzigen Besitzers der Galerie, des Marchese RAFAELLO ORSETTI MANSI, hat die Sammlung durch seine Heirath mit einer PARENISI im J. 1742 bekommen, und ein Ahne dieser PARENISI soll im J. 1676 mit einem Fräulein VAN DIEMEN aus Amsterdam verheirathet sein. So erklärt es sich, dass die Sammlung eine für Italien befremdend grosse Anzahl holländischer Bilder aufzuweisen hat.

Von der anderen kleineren Galerie MANSI (in Piazza Maria Bianca) habe ich auch im Nachfolgenden einige Bilder erwähnt. Als ich dieselbe besuchte, war sie

indessen wegen des Todes ihres Besitzers zur Versteigerung verurtheilt. Diese hat jedoch noch nicht stattgefunden.

DIE GALERIE GEROLAMO MANSI.

C. H. VERELST. Bildnisse. In der glatten Behandlung schon eine Vorahnung des ADRIAAN VAN DER WERFF. Beide signirt: C H VERELST F 1636. Ob mit dem Sittenmaler PIETER VERELST verwandt?

DAVID VINCKBOONS. Bauerngelag. In lackrother Farbe strahlend.

JAN MARTSEN DE JONGE. Ein Bauer im Kampfe mit Marodeuren. Das hochhängende Bild ist signirt und mit der Jahreszahl 1639 versehen.

JAN WEENIX. Schöner Park mit Fontaine: im Vordergrunde eine reich ornamentirte Vase, ein rother Papagei und der unvermeidliche todte Hase. Alles malerisch geordnet. Zu seinen besseren Bildern gehörend.

PIETER CLAESZ. Das Frühstück. Breit und pastos gemalt. Signirt: PC 1653.

ESAIAS VAN DE VELDE. Zwei kleine Landschaften, voll bezeichnet. Gelbgrünlicher Ton. Mit Strichen und Pricken mehr gezeichnet als gemalt. Flüchtig ausgeführte Skizzen des Meisters.

Stilleben: eine Schale mit Trauben und Pflirsichen. Feiner, olivenartiger Ton, leuchtende Farben. Mit einer sehr schwer zu entziffernden Signatur aus den Buchstaben D L T Z E T F R (?), theilweise ineinander geschlungen.

MATTHIAS WITHOOS. Ein grosses, flottgemaltes, prächtiges Gartenbild (die Villa d'Este). Mit Architektur, Bildsäulen, antiken Vasen belebt und voll rother prangender Blumen. Etwas in der Art des JAN WEENIX und doch verschieden behandelt. Das Bild ist signirt und trägt die Jahreszahl 1666.

PIETER PAULUS RUBENS zugeschrieben. Die zwei Bilder mit Satyren und Nymphen sind wohl tüchtige Arbeiten aus der Schule des RUBENS, jedoch nicht von dem Meister selbst.

Der segnende Heiland. Halbfigur. In einem rothen goldverbrämten Mantel eingehüllt. Die rechte Hand segnend erhoben, die andre auf die mit einem Kreuz gekrönte Weltkugel gestützt. Steht Halbfiguren Christi von QUENTIN MATSYS nahe.

ROMBOUT VAN TROYEN. Der Brand Trojas. Nicht ohne Einwirkung der Rembrandtschen Schule. In goldbraunem Ton flüchtig gemalt. Signirt: R. TROYEN fec.

PIETER CLAESZ. Geräucherte Häringe. Signirt PC 1627. Noch ein drittes Bild ohne Signatur.

JAN STEEN zugeschrieben. Tischgebet. Das Bild ist nicht von JAN STEEN.

AERNOUT SMIT. Zwei Marinen. Feiner, grauer Ton. Herrlicher, frischer Wellenschlag. A. SMIT signirt.

CHRISTOFFEL VAN DER LAMEN. Elegante Gesellschaft, die in einem Parke mit den Kolben spielt. Hohe, steife Figuren. Die Landschaft breit gemalt. Das Bild ist bezeichnet: CH. VAN DER LAMEN 1641.

Ders. Elegante Gesellschaft in einem vornehmen Salon, Durchblick in einen anderen Salon. Mit der Jahreszahl 1641.

Ders. Herrschaftlicher Park mit vielen vornehmen Personen. Breit und flott gemalt. Es befinden sich in den Privat-Zimmern des Marchese MANSI noch mehrere Bilder dieses sonst so seltenen Meisters. In der Galerie CORSINI zu Rom finden sich zwei, besonders in der Färbung sehr an RUBENS erinnernde Gemälde. Die Bilder hier erinnern dagegen mehr an ANTHONIE PALAMEDESZ.

ROELOF JANSZ. VAN VRIES. Sehr schöne an RUISDAEL erinnernde Landschaft. Bezeichnet: RVRIES.

MATHYS NAIVEU: Die Verkäuferin. In der Manier DOU's. Jedoch breiter als dieser und in kräftig leuchtenden Farben gemalt. Signirt: MNAIVEU 1669.

FRANÇOIS SNYDERS. Prachtvolles Fruchtstück. Die Figuren nicht von RUBENS wie angegeben ist.

JAN VAN HUCHTENBURGH. Zwei mächtige Schlachtenbilder.

KAREL DUJARDIN. Schöne Landschaft von einem kleinen Strom durchrieselt, mit Hirtenstaffage. Wird PYNACKER genannt, ist jedoch echt bezeichnet: C. DUJARDIN. ¹⁾

¹⁾ Nach einer früheren Notiz des Herrn Dr. BREDIUS.

FERDINAND BOL.
DAS OPFER ABRAHAMS.
Galerie Mansi in Lucca.

JAN MIENSE MOLENAER. Bauerngelag.

FERDINAND BOL. Das Opfer Abrahams. Das kolossale Bild, welches noch der Frühzeit des Meisters angehört, ist vielleicht das bedeutendste seiner Werke ausserhalb Hollands. In den Figuren ein mächtiger Zug; dabei sind sie einfach, ohne Schwulst. Doch ist namentlich die Landschaft, besonders die Behandlung des Pflanzenwuchses, von erstaunlicher Grossartigkeit. Der dominirende Farbenton ist goldbraun, jedoch von einem bläulichen Schimmer leicht touchirt, der in den Schatten der Carnation stärker betont ist. Das Bild ist signirt: F. BOL fecit.

JACOB OCHTERVELT. Ein Soldat in Besuch bei einer Dame. Ein farbenschönes Bild dieses feinen Rotterdamer Meisters. Bezeichnet: J. O. V.

JAN CORNELISZ. VERMEYEN. Sehr fein ausgeführtes Prospect oder Vogelperspektiv der Schlacht bei Tunis 1535. „Taunetum expugnatum A^o. 1535”.

Derselbe. Die Einnahme Roms 1527 mit Prospect der Stadt um diese Zeit, auf welchem man die Erbauung der Peterskirche gewahrt wird „Roma Capta, A^o. 1527”.

Derselbe. Ein drittes Bild, die Schlacht bei Pavia 1525. „Captio Regis Fra. A^o. 1525”. In ähnlicher Weise behandelt. Die drei Bilder sind wahrscheinlich als Vorlagen für Teppichwirkerei zu betrachten. Einige ähnliche Darstellungen im Schloss zu Coburg. Sonst ist der Meister selten geworden. Wenn ich die Vorlagen zu den in Madrid sich befindenden Teppichen mit Darstellungen aus den Feldzügen KARL V. in Tunis, (jetzt in der kaiserlichen Galerie zu Wien ausgestellt, früher unzugänglich), ausnehme, weiss ich nichts mehr, was man dem seiner Zeit so berühmten Meister zuschreiben kann.

P. SCHORMIS (?) Herrlich leuchtendes Stilleben mit todtten Vögeln und hängenden Hasen, in grünelbem, metallenen Ton gemalt. Bezeichnet: P. SCHORMIS (?) (Vielleicht POWELS SCHOTANUS?)

GYSBERT D'HONDECOETER. Hühnerhof mit einem Pfau. Von bedeutender koloristischer Feinheit. Bezeichnet: G D H (verschlungen) 1632.

Wüstenlandschaft mit Staffage. Nicht von REMBRANDT, wie angegeben wird. Eher dem BARTHOLOMEUS BREENBERG ähnlich, jedoch schwächer.

Die Versuchungen des hl. Antonius. Von HERRI BLES oder von einem verwandten Meister.

JOHANNES LINGELBACH. Grosses Hafenbild. Voll bezeichnet: JOHAN LINGELBACH me fecit.

ADAM WILLAERTS. Zwei Marinebilder. Graugelber Ton. Beide bezeichnet: *A. W.* 1640.

JAN VAN GOYEN. Zwei Marinen. Namentlich das eine Bild, mit einer Burg am Gestade, sehr schön.

LUDOLF BAKHUIJSEN. Grosse Marine. Bezeichnet: BH

Fruchstück (Äpfel) im goldenen Ton gemalt. Soll CJ VAN KEVLEN bezeichnet sein.

Landschaft mit Diana im Bade. Staffage. In der Manier CUYLENBORCHS. Bezeichnet: P^o. G. V.

ROMBOUT VAN TROYEN. Noch zwei Bilder dieses sonst ziemlich seltenen Meisters. Sie stellen einen geheimnisvollen Vorgang in einer Grotte dar. Goldbraun leuchtend in der Farbe. Flüchtige, prickende Pinselführung.

Verschiedene Stilleben werden PIETER DE WITTE (PIETRO CANDIDO) zugeschrieben, sind aber von PIETER CLAESZ.

DANIEL SEGHERS. Maria mit dem Kinde als Basrelief dargestellt, en grisaille gemalt, aber von einem reich gefärbten Blumenkranz umgeben.

DAVID TENIERS Jr. Der verlorene Sohn. Das Bild ist nur eine alte Copie, und zwar, wenn ich mich nicht täusche, von dem schönen Bilde desselben Gegenstandes in der Berliner Gallerie.

PIETER BRUEGHEL Jr. Vier grosse Bilder, ländliche Feste und Ähnliches darstellend. Alle bezeichnet P. BRUEGHEL 1620. Es geht schon aus dem Datum hervor, dass nicht der ältere, sondern der jüngere PIETER BRUEGHEL der Meister ist. Die kräftig gefärbten lebendigen Schilderungen stehen jedoch, was Feinheit und Charakteristik anbetrifft, hinter den Bildern des Vaters beträchtlich zurück. (Beschrieben von BREDIUS im Nederl. Kunstbode.)

Der heilige Hieronymus in seiner Zelle. Sehr gutes Bild in der Art des MARINUS VAN REYMERSWALE.

JAN CORNELISZ. VERMEYEN.
DIE EINNAHME ROMS 1527.
Galerie Mansi in Lucca.

NICOLAES BERCHEM. Nachtstück. Fackeltragende Hirten ihr Vieh treibend. Schwacher Mondschein. Feine, für BERCHEM ungewöhnliche Beleuchtung. Undeutlich bezeichnet: BERGHEM 1652 (?)

LUCAS VAN LEYDEN zugeschrieben. Anbetung der Könige. Das etwas roh ausgeführte, jedoch charaktervolle und fließend gemalte Bild ist nicht von LUCAS VAN LEYDEN, (wie häufig wird dieser Name nicht missbraucht!) sondern von einem mir unbekanntem Niederländer. Es ist bezeichnet £ 1523 (ob echt?)

MELCHIOR D'HONDECOETER. Zwei prachtvolle grosse Hühnerhofbilder. Bezeichnet.

GERARD TER BORCH zugeschrieben. Zwei Bildnisse. Mann und Frau. Lebensgrosse Kniestücke. Sehr tüchtige Portraits, aber nicht von TER BORCH.

DIRCK VAN BABUEREN. Christus im Tempel. Datirtes Bild dieses seltenen Utrechter Meisters.

DE WETH. Zwei Bilder, mit Darstellungen von Priestern.

PAULUS BRILL. Landschaft.

THOMAS WYCK. Zwei bezeichnete Bilder.

DIE GALERIE GIAN BATT. MANSI (Piazza Maria Bianca).

1. Saal Nr. 5. QUENTIN MASSYS zugeschrieben. „Quadro allegorico“. Das Bild stellte eine Art Memento Mori dar. Eine junge Laute spielende Frau, welcher ein älterer Mann zwei Totenköpfe präsentiert. Mit dem Spruche: „Het is beter te stervē dan in wellust te levē“. Das Bild ist bei weitem nicht fein genug für QUENTIN MASSYS, wenn es auch an seine Manier erinnert.

Nr. II. LUCAS VAN LEYDEN zugeschrieben. Die hl. Magdalena. Sie ist mit einem Mantel von braunrothem Sammt prachtvoll bekleidet. Auf dem Kopf trägt sie eine Haube mit feiner Goldstickerei und einem Edelsteingeschmeide geziert. Hinter ihr zeigt sich eine herrliche Felsenlandschaft, weiter zurück gegen den Horizont werden ein blaugrüner See und niedrige Berge sichtbar. Dieses schöne Bild, das mit LUCAS VAN LEYDEN nichts zu thun hat, dürfte dagegen wirklich von QUENTIN MASSYS herrühren.¹⁾ Der

1) Auch der „Cicerone“ schreibt das Bild dem QUENTIN MASSYS zu.
Oud-Holland, 1896.

Typus des länglichen, fein geschnittenen Gesichtes, die bleiche Carnation mit den schwachen, olivenartigen Schatten, deuten auf ihn hin. Das in herrlichen Farben wunderbar leuchtende Bild kann zu den schönsten der in Italien sich befindenden altniederländischen Gemälden gerechnet werden.

2. Saal Nr. 24. P. P. RUBENS zugeschrieben. Martyrium eines heiligen Bischofs. Skizze. Nicht von RUBENS, sondern nur eine schwache Nachahmung oder Copie.
3. Saal Nr. 13. P. P. RUBENS zugeschrieben. Die mystische Vermählung der hl. Catharina im Beisein mehrerer Heiligen. Die Farben sind prächtig genug, die Typen aber flau. Von einem Nachahmer des RUBENS.
4. Saal Nr. 14. Maria, die dem nackten Christkind ein Glas Wein zu trinken gibt. Ein feines Bildchen des Meisters vom Tode der Maria.

AANTEKENINGEN OMTRENT EENIGE DORDRECHTSCH E SCHILDERS.

DOOR

G. H. VETH.

XXXIX.

PIETER HERMAN SZ. VERELST EN ZIJNE ZONEN.

N het schilderregister van Dr. JAN SYSMUS leest men ¹⁾ *Verelst. Haegh. Conterfeiter. Boertjes. Hiet Symon.* Hierbij teekent Dr. BREDIUS aan *Hier is onze vriend weer deerlijk in de war. Over Pieter Verelst en diens zonen Herman en Simon* ²⁾ *zal de Heer Veth in Oud-Holland berichten.*

De aanleiding tot dit bericht was, dat de Heer BREDIUS op mijne vraag, of hij ook eenige aantekeningen over PIETER VERELST had verzameld, de goedheid had mij al zijne aantekeningen omtrent PIETER en HERMANUS VERELST ten gebuik af te staan.

Wat ik in de volgende bladzijden over deze beiden heb kunnen mededeelen, ben ik dan ook grootendeels aan zijne aantekeningen verschuldigd en zijn deel hieraan wordt nog vermeerderd, doordat ook de in OBREEN's Archief voorko-

1) O. H. 1894, bl. 167.

2) Ofschoon SIMON noch door geboorte, noch door werkzaamheid aldaar, tot de Dordr. schilders behoort, heb ik gemeend, naar aanleiding deze belofte, hetgeen ik van hem wist hier ook te moeten mededeelen.

mende *Uittreksels van de Haagsche Schilderboeken*, waaraan ik verschillende bijzonderheden ontleende, meerendeels door hem zijn bezorgd.

Evenals bij Dr. SYMUS bestaat bij de verschillende schrijvers omtrent deze schilders groote verwarring.

VAN GOOL, die wanneer hij de Haagsche Schilderboeken die ten zijnen dienste stonden goed had geraadpleegd, beter had kunnen weten, maakt PIETER, HERMAN en SYMON tot broeders. IMMERZEEL volgt hem hierin en geeft verder eenige verwarde berichten, terwijl KRAMM, die door het Manuscript van TERWESTEN beter omtrent de familieverhouding ingelicht was, ons enkele zekere berichten daaruit ten beste geeft, maar toch de verwarring door zijn voorgangers gesticht niet geheel kon ophelderen.

Met de mij ten dienste staande hulpmiddelen heb ik getracht in die duisternis het noodigē licht te ontsteken, ofschoon er hier en daar nog altijd vraagteekens zullen blijven staan.

De naam VERELST schijnt in Dordrecht in het laatst der 16^e en de eerste helft der 17^e eeuw ruim vertegenwoordigd te zijn geweest.

Op de lijst der ingekomenen in het St. Lucasgilde aldaar¹⁾ vindt ik van 1585 tot 1638 niet minder dan 6 leden van dien naam en zeker zullen wel niet allen die hem voerden lid van dit gild zijn geweest.

De laatst ingekomene is onze PIETER; de aantekening luidt:

Den 12 July 1638 is in 't schildersgilt gecoomē Pieter Hermense Verelst noch jonck gesel zijnde ende is van den eersten eet en heeft het gilt gecoft voor 2 engelsche nobels.

Uit deze aantekening volgt:

dat hij, de som betalende die een stadgenoot, geen zoon van een lid zijnde, verschuldigd was, te Dordrecht moet zijn geboren; dat hij, daar hij om lid te worden den ouderdom van 20 jaar moest hebben bereikt, niet na 1618 kan zijn geboren, en dat hij nog ongehuwd was.

Wanneer en waar hij gehuwd is heb ik evenmin als den tijd zijner geboorte in de Dordsche registers kunnen vinden.

Maar toch is de tijd van zijn huwelijk bij benadering te bepalen door eene aantekening voorkomende in het doopboek der Hervormde gemeente te Dordrecht vermeldende dat op 14 Januari 1643 werd gedoopt een kind van PIETER VERELST en ADRIANA VAN GESEL²⁾ dat den naam van HELENA ontving. Daar

1) Obreen Arch. D. I bl. 182 en volg.

2) VAN GESEL was een toenmaals te Dordrecht bekende naam. CORNELIS VAN GESEL was het eerste kind dat in 1572, na de predikatie onder den Lindenboom van de Kloveniersdoele werd gedoopt. (Zie BALEN, bl. 1063).

zijn zoon HERMAN ouder was en PIETER in 1638 nog jong gezel heet, moet zijn huwelijk met ADRIANA VAN GESEL omstreeks 1640 hebben plaats gehad. 1)

Uit het bovenstaande blijkt dat VERELST in Januari 1643 nog te Dordrecht woonde; maar kort daarna verhuisde hij naar 's Gravenhage. Immers vindt men in het *Kladboek* van 't St. Lucasgilde aldaar: *Verelst, schilder woont omtrent de huysinge van Jan van Goyen, over de bleykerye, heeft beloofd het gilde te voldoen, Rest den 14 April 1643.*

Hoewel deze aantekening aan duidelijkheid te wenschen overlaat, volgt er toch uit dat hij op den vermelden datum reeds te 's Gravenhage woonde.

Eene acte, gepasseerd den 11 Maart 1644, bevestigt zijne vestiging aldaar, en wijst tevens nog op zijne vroegere woonplaats. In die acte *bekent Sr Pieter Verelst, Konstmeester ende schilder in den Hage aen den Heer Gozewinus Hoeffslager, Raet in Wetten te Dordrecht bij acte van 25 April 1643, geobligeert te zijn..... en zoo spoedig mogelijk aen zijn daerin genoemde verplichtingen te zullen voldoen.* (Not. J. KIP. 's Hage.)

Welke verplichtingen dit waren blijkt niet, misschien betroffen zij het maken van eenig schilderwerk; maar zij kunnen ook wel van geldelijken aard zijn geweest, want zoo als verder blijken zal, was het met 's mans finantien niet best gesteld.

Intusschen had hij zich nu voor goed in den Haag gevestigd, want den 10 Juli 1644 deed hij den eed als burger aldaar en den 5^{en} April 1645 werd hij als schutter beëdigd.

Voordeelig schijnt het hem in zijne uieuwe woonplaats niet te zijn gegaan, want telkens werd hij wegens schuld aangesproken; zoo 5 December door ENGEL WESTERHOUT, 2 Oct. door CLAES PANEEL, *syde laekenvercooper*, 17 Sept. 1649 door HENDR. MOLENIJSER *Chirurgyn* voor *f* 47.— *over verdient salaris en loon en twee jaren scherens volgens 't register*, en 9 Nov. 1649 door denzelfden waarschijnlijk omdat hij het bovengenoemde nog niet had voldaan.

In 1647 komt hij voor als kooper van een stukje van JAN MIENSE MOLENAER, voor *f* 37. 10 st. Daar zijne finantieele omstandigheden wel niet toelieten voor zich zelf schilderijen te' koopen, zal dit als lasthebber zijn geweest.

Ook met de betaling der huurpenningen was hij niet geregeld, zooals uit

1) Uit dit huwelijk werden 8 kinderen geboren en wel:

HERMANUS geb. te Dordrecht? 1641 of 1642.

HELENA gedoopt te Dordrecht 14 Januari 1643.

SIJMON gedoopt te 's Hage 21 September 1644.

WILHELMUS gedoopt als voren 26 October 1646.

JOHANNES gedoopt id. 29 October 1648.

ISABELLA gedoopt id. 26 Juni 1650.

En twee kinderen ged. id. 28 Juni 1651 die de namen van WILLEM en JACOB JOHANNES ontvingen.

het volgende is op te maken. In dato 9 Sept. 1651 *Compareerde ter camere van schepenen van 's Gravenhage, Pieter Verelst, Mr. schilder woonende alhier, clagende dat hij, sijn huysvrouw gelijdende naar Amsterdam, hem bij eenen Willem Drijffhoudt ende den Notaris Duercandt, van welke hij sijne huysinge in huijre was bewoonende, hem tot groot nadeel van sijn goeden naem en faem en crediet was naergegeven dat hij was defailjant..... en banquerot gespeelt gelijk sulks claerlijk was blijkende bij onderteekeninge van seeckeren req^{te} aen den gereghte gepresenteert* enz. VERELST verklaart daarentegen gaarne en prompt zijne huurpenningen te willen betalen, waarmede de HH. DRIJFFHOUDT en DUERCANDT genoeg namen.

Den 17 October 1651 werden *ten versoecke van Pieter Verelst op de groote marckt alheijr ('s Gravenhage) aen schilderijen vercoft voor de somma van £ 2128 — 8 — 8.*— Waarschijnlijk heeft deze verkoop gelegenheid gegeven tot afdoening van schulden en voor eenigen tijd den geldnood gestuit.

In de St. Lucasgilden waren van ouds verschillende ambachten vereenigd waarvan velen niet tot de kunstvakken konden worden gerekend. Wel behoorden de schilders overal daartoe in de eerste plaats; maar terwijl in sommige van die gilden o. a. tinnegicters, lantaarnmakers, glazenmakers, leemplakkers enz. waren opgenomen behoorden in andere weder boekbinders, boekverkoopers en plateelbakkers tot dit gild.

Sommige dezer vakken waren vroeger werkelijk kunstvakken geweest; maar door den loop der tijden, tot gewone handwerksvakken vervallen. Hierdoor voelden de eigenlijke kunstbeoeffenaars zich daarin niet meer op hunne plaats en hadden zij in verschillende steden gepoogd zich af te scheiden en was hun door den magistraat vergund zich tot afzonderlijke confrerien te vormen.

Te 's Gravenhage had zich in den laatsten tijd ook eene dergelijke beweging geopenbaard die in 1656 tot eene daad kwam.

Onder de 48 personen die op den 16 October van dit jaar, ter vergadering in de Herberg het Hof van Holland werden ontboden om mede te werken tot de oprichting eener nieuwe Confrerie bestaande uit de meester Schilders, Glaschrijvers, Beeldhouwers en Plaatsnijders, behoorde ook PIETER VERELST, en daar reeds in 1642 te Dordrecht, en dus nog tijdens zijn verblijf aldaar, een dergelijke afscheiding en oprichting eener Confrerie had plaats gehad, mag men aannemen dat hij tot diegenen zal hebben behoort die in deze zaak groot belang stelden en dat hij de beweging krachtig zal hebben gesteund.

Den 19 Febr. 1657 wordt door PIETER VERELST een huis gehuurd staande in het Juffr. Idastraatje, voor 4 jaar à *f* 170 's jaars.

Het is mij onbekend wanneer zijne echtgenoot ADRIANA VAN GEZEL is overleden; maar in het trouwboek der Groote Kerk te 's Gravenhage vindt men op 16 September 1657 de volgende aanteekening:

*Pieter Verelst wedr met Juffr. Elisabeth Scholts j. d.
Getrouwt 30 Sept. door D^s Lotius.*

Volgens Art. 19 van den Gildebrief der Haagsche Schilders Confrerie¹⁾ moesten de leden die schilders waren, ter versiering der Gildekamer *een stuck schilderije van yeders eygen handt naer hun beste vermogen geschildert* leveren. VERELST (hier VAN DER ELST genoemd) voldeed den 26 October 1657 aan deze verplichting daar hij *een stuckie schilderije inhoudende eenige Tabak drinkers ter camere deed brengen van sijn hant gemaect en bij hem geset op f 50—0—0.*²⁾

Zulk een schilderij mocht door den maker voor een ander worden ingewisseld, mits dit was van geen mindere waarde. Van dit verlot werd door hem den 19 November 1659, volgens een bijgevoegde aanteekening, gebruik gemaakt; wat de voorstelling van dit in de plaats gegeven stuk was wordt daarbij niet vermeld.

VERELST schijnt omstreeks dezen tijd een aantal leerlingen te hebben gehad. Als een aardig staaltje hoe het in die leerplaats toeging kan het volgende dienen.

Zekeren HENDRIK MONIJ, leerling van VERELST, legt in diens tegenwoordigheid, ten verzoeke van ANDRIES DE HAAN, schilder, den 19 November 1657 ten overstaan van den Notaris VALETTE te 's Gravenhage eene attestatie af, die ik hier verkort laat volgen. Omstreeks vijf maanden geleden was op den winkel van PIETER VERELST, Mr. schilder, kwestie ontstaan tusschen de leerlingen OTTO OYENS en GABRIEL SIERICK, waarbij de eerste den anderen met een stok op het hoofd sloeg, hem verscheidene builen toebrengende.

VERELST op den winkel komende, bestrafte OYENS daarover, terwijl een der leerlingen, ANTHONY DE HAEN, voor zijn eigen ezel zittende, hem eveneens het onbetamelijke zijner handelwijs onder het oog bracht. OYENS hierover in drift ontstoken zeide dat deze zich daarmede niet had te bemoeien, terwijl zijne woede ten top steeg toen hij bemerkte dat men intusschen zijn maatstok had gebroken. Hij zeide dat het een schelm was die het gedaan had, waarop al de leerlingen ieder voor zich al lachende zeiden: ik heb het gedaan, en dit gezamenlijk herhaalden met de vraag: Zijn wij dan altemaal schelmen? MONIJ en DE HAEN

¹⁾ Obreen Arch. D. IV bl. 52.

²⁾ Obreen Arch. D. IV bl. 128.

herhaalden later nog eens al lachende, ik heb het gedaan, wilt gij nu ons ook slaan? OYENS verklaarde zich daarop bereid om met beide te vechten; maar zich bedenkende noodde hij alleen DE HAEN uit tot een tweegevecht met messen of degens, en deze het altijd als kortswijl opnemende verklaarde zich daartoe bereid. Na vele besprekingen over de vraag welke wapens men zou kiezen en waar het gevecht zou plaats hebben, zei DE HAEN al spottende, dat hij bij een zwaartveger twee mooie nieuwe degentjes had gezien, en noodigde OYENS uit die te samen te gaan bezichtigen; maar OYENS weigerde dit, zeggende dat hij niet met zijn vijand samen wilde gaan. Een andere leerling, HERMANUS GREVENBROECK zeide al spottende, „jongens gij zult elkander zeer doen” en al de leerlingen, de zaak slechts als jokkernij opvattende, begonnen daarom te lachen. Alleen OYENS bleef ernstig verstoord. Zekere BROENS en BROWNE verklaarde nog dat OYENS bij hem op het Binnenhof was gekomen en hem verzocht heeft zijn degen te mogen leenen om daarmede met DE HAEN te gaan vechten, waarop deze dit weigerende gezegd had *ik ben een soldaat en leen niemand mijne degen, wilt gij er een hebben gaat bij den zwaartveger.*

Dat deze verklaring omstreeks 5 maanden na het gebeurde werd verlangd doet vooronderstellen, dat deze zaak nog later moeilijkheden heeft veroorzaakt.

Van al deze leerlingen is ANTHONIJ DE HAEN¹⁾ de eenige die ik later als fijnschilder genoemd vond.

VERELST had voor ANDRIES DE HAEN, vader van ANTHONIJ, een familiestuk geschilderd bevattende de portretten van gemelden DE HAEN met diens huisvrouw en kinderen. Over den prijs van dit stuk ontstond een verschil dat in November 1657 voor schepenen van 's Gravenhage werd gebracht. Deze gelasten dat het schilderij zou worden bezorgd *ter camerè vnn schepenen om aldaer by Deken en Hoofdman van de confrerie van 't St. Lucasgilde gevisiteert geexamint. en oock getauxseert te worden.* Nadat dit onderzoek had plaats gehad, werd den 19 December uitspraak gedaan, waarbij de waarde van het stuk werd gesteld op f 185, welke som door DE HAEN moest worden betaald, na aftrek van hetgeen hij al reeds aan VERRLST had voorgeschoten, terwijl ieder van hen aan de confrerie moest betalen een *Rixdaelder.*

In 1659 werd VERELST uit zijn tweede huwelijk een dochter geboren die den 3 October in de Kloosterkerk werd gedoopt. Ik vermoed dat de moeder na hare bevalling ziekelijk is gebleven, of zich althans voorstelde niet lang te zullen

¹⁾ Deze kwam 16 Aug. 1658 in de St. Lucasconfrerie te 's Gravenhage als leerling van VERELST. (OBREENS Arch. D, V. bl. 145.) In hetzelfde deel wordt op bl. 119 een schilderij vermeld „*Koeyen van de Haen*”. Zie over ANTHONY DE HAEN ook Oud-Holl. 1883, bl. 298 en 1895, bl. 119.

leven. Immers reeds den 18 December 1659 maakt Joffr. ELISABETH SCHOLTS ¹⁾ *huysvrouwe van d'Heer PIETER VERELST, Constrijcke schilder wonende in den Hage*, haar testament. Haar eenige erfgenaam zal zijn *haer lieve man PIETER VERELST* mits hij hun dochter MAGDALENA zal onderhouden. Getuige is Monsr. OTTO HOYNCK, schilder. Prot. Not. A. VAN WARMENHUYSEN, den Haag. Waarschijnlijk heeft de vrouw het maken van haar testament niet lang overleefd.

PIETER VERELST schijnt ten dien tijde in eenig aanzien bij zijne confreres te hebben gestaan, want wij vinden hem den 13 October 1659 tot hoofdman der confrerie van St. Lucas gekozen om te dienen tot 18 October 1660. ²⁾

Den 7 Febr. 1662 huurt *de Heer Pieter Verelst constrijck schilder alhier in den Hage* een huis en erve aan de zuidzijde van de Veerkade voor 6 jaren tot f 200.— 's jaars. Prot. Not. de Vos, den Haag. Getuige is zijn zoon HERMANUS. ³⁾

Op de lijst der leden van de Haagsche Schilders Confrérie, begonnen in 1660, vindt men den naam PIETER VERELST, waarachter staat *Is wt den Haege metterwoon vertrokken.* ⁴⁾ Dat dit bijschrift van later tijd is, volgt reeds daaruit, dat hij nog 30 Januari 1662 zijne bijdrage aan de confrerie betaalde; ⁵⁾ maar niet minder uit het huren van een huis in Febr. 1662, en wel voor den tijd van 6 jaar, zoodat hij toen nog wel geen plan scheen te hebben den Haag te verlaten. KRAMM deelt ook nog uit de manuscr. aantekeningen van TERWESTEN mede dat hij op de lijst van 1665 als levend lid en oud Hoofdman der Confrerie voorkomt. Alleen zeker is dat hij den Haag voor het einde van 1668 had verlaten, daar op 6 November van dat jaar, *op de Princegracht ten versoucke van de Erfffgename van Bartholomeus Drijffhout als by den gerechte geauthoriseert tot de vercoopinge van de goederen van den geabandonneerden boedel van Pieter Verelst, schilder, vercocht werd aan goederen voor de somma van £ 410 — 15.—*

Wat sedert met hem is voorgevallen en waar en wanneer hij overleden is, is mij onbekend.

PIETER VERELST schilderde portretten, binnenvertrekken en stillevens. Slechts in een Museum hier te lande is, zoover ik weet, eene schilderij van hem aanwezig, namelijk in dat te Haarlem. Daar vindt men onder No. 166 van den catalogus *Een Hollandsch huisgezin*: gem. P. VERELST f. an^o 1665.

1) Een merkwaardig bewijs voor de slordigheid met namen in dien tijd is, dat zij in deze acte evenals bij haar huwelijk SCHOLTS wordt genoemd, maar bij de aantekening van den doop van haar kind SCHUIJLS, terwijl zij haar testament onderteekent SCHÜLS.

2) Obreen Arch. D. IV. bl. 76.

3) Deze was dus toen meerderjarig d. i. minstens 20 jaar. Dit bevestigt mijne vooronderstelling dat hij 1641 of 42 zou geboren zijn.

4) Obreen Arch. D. V, bl. 154

5) Obreen Arch. D. IV, bl. 150.

Die National-Gemälde Galerie te Berlijn heeft twee stukken van P. VERELST. No. 830. *Bildniss einer alten Frau im dunklen Kleid und Mantel* gem. P. VERELST 1648 en No. 875 *Die Näherin. Vor einem hohen Camine ein junges Mädchen an einem grauen Rocke nähernd, in der Rechten die Scheere haltend.* Ongemerkt. ¹⁾

Verder vindt men werken van hem in de Musea te Kopenhagen, Dresden, Kassel, Weenen, Praag en Pest en in verschillende bijzondere verzamelingen: als te Londen, Lord BUTE, *Violspeler* 165...

Linden, Dr. LAPORTE, *Boerengezelschap.*

Hamburg, WEBER, *Kaartspelers.*

Berlijn, Een der paleizen, *Damesportret* 1653, *Dorpschirurgijn* 1664.

Gaunö, Reedtz-Thott, *Mansportret* 1654, en *Damesportret* 1654.

Kopenhagen, Madsen, *Stilleven* 1655.

Praag, Museum, *Kaartspelers.*

Mainz, Coll. OPPENHEIM, *Kaartspelende Italianen*, 20 figuren, 1652.

Berlijn, Coll. WESENDONCK, *Rookend mannetje.*

Bearwood bij Londen, Coll. WALTER, *Schrijfmeester.*

De *Catalogue Raisonné des collections privées de la Suède par Olof Gramberg*, Stockholm 1886, vermeldt onder No. 217 *Une Jeune femme occupé à coudre*, sign. P.V. ELST. 1650, in het bezit van den heer UGGLAS te Forsmark.

Op de tentoonstelling van schilderijen van oude Meesters te 's Gravenhage, ten behoeve der Watersnoodlijdenden 1881, was onder den naam van PIETER VAN DER ELST een schilderijtje No. 129 *Fongen by het vuur*, gem. P. v. E. paneel o.18 h. o.16 br., eigenaar de Heer I. G. DE HAAN. Dit is ongetwijfeld van P. VERELST.

Op verkooping en kwamen o. a. de volgende stukken van PIETER VERELST voor.

Veiling WILLEM II., 9 Sept. 1851 te Amst. *Deux beaux portraits; un seigneur et une dame de distinction.* H. 116. L. 0.95. Toile.

Veiling ROOS, Amst. 9 Oct. 1855. *Een deftig mansportret.*

id. BRONKHUYSE te Leiden 13 en 14 Oct. 1863. *Portrait de jeune homme.* H. 0.79. L. 0.65. Toile.

Vente Coll. WEBER DE TREURENFELS. Paris Avril 1867. *Interieur. Deux*

¹⁾ Ik had mijn zoon, den schilder JAN VETH, verzocht, tijdens zijn verblijf te Berlijn, de hiergenoemde schilderijen eens nauwkeurig te bezien en mij zijn oordeel over de kunstwaarde er van mede te deelen.

Zijn oordeel luide wat betreft No. 830: Het stuk is heel ult de verte gezien uiterst Rembrandtiek bedoeld, maar inderdaad meer gelijkend op de manier waarin o. a. SCHALCKEN schilderde. Er is het onfrische in van zwarte kunst clairobscur. Ofschoon niet geheel onbekwaam vond ik de behandeling rond, zoetig en geaffecteerd. Een stukje chemiset en een sieraad in het costuum zijn beter geschilderd. No. 875 is zoover ik vinden kon niet geteekend. Het is wel in dezelfde techniek zeer vloeiend geschilderd. Een beschaafd maar slap genrestukje.

Overigens berust hetgeen hier omtrent de kunst van P. VERELST wordt medegedeeld schier geheel op mededeelingen van den Hr. E. W. MOES.

personnages assis devant un tonneau, causent gravement. Celui qui est a gauche porte de longs cheveux retombant sur un habit brun; il tient a la main un verre a moitié rempli. Celui de droite, en veste verte et culotte rouge coiffé d'un bonnet fourré, est occupé a bourrer sa pipe. Vers le fond, un troisième individu se trouve près de la porte ouverte et semble écouter la conversatisn. Bois H. o.25. L. o.20.

Vente Hotel Drouot, Paris 8 Mai 1869. *Portrait d'homme a longue barbe, la tête coiffée d'une toque rouge.*

Veiling ROOS. Amst. 31 Oct. 1871. *Musiceerende en rookende boeren* Paneel h. o.20, br. o.17.

In de verzameling van den Heer VAN DALFSEN, overl. te 's Gravenhage 1684, kwam *Een Haringh etertje van Pieter Verelst* voor.¹⁾

Bij de taxatie der schilderijen van PIETER MICHELET te 's Hage 1670 werd een schilderij voorstellende *Boeren* door PIETER VERELST geschat op f 8.— zeker niet veel; maar o. a. ook een PAULUS POTTER twee mannen te paard op f 12.00.²⁾

PIETER VERELST had zooals wij hiervoren zagen tal van leerlingen waarvan echter alleen ANTHONY DE HAEN en zijne beide zonen HERMANUS en SIJMON als schilders bekend zijn gebleven.

HERMANUS was, zooals ik hierboven heb aangetoond, in 1641 of 42 waarschijnlijk te Dordrecht geboren. Het gezin verhuisde in 1643 naar 's Gravenhage, waar hij dus zijne opvoeding genoot. Verder is ons van zijne jeugd niets bekend.

In de boeken der Haagsche schildersconfrérie vindt men de volgende aantekening: *den 9 Juny 1663 heeft Harmanus Verelst voor hem en voor zijn broeder Simon Verelst 't recht de Broederschap toecomende betaelt met 12 guldens voor yder 6 guldens alsoo het soonen syn van een meester.*³⁾ HERMAN had ruim den leeftijd voor het meesterschap, zijnde 20 jaar, bereikt, maar SYMON die in 1644 geboren was, werd waarschijnlijk slechts als leerling aangenomen.

Op een lijst van de *Naemen van alle de Meesters die onder de Edele Haagsche Const en Schilders-Broederschap hebben gestaen en begrepen zyn geweest nemende aenvanck van den jaere 1660*, vindt men de namen van HERMAN en SIMON VERELST, met het bijschrift: *woonen nu tot Voorburgh.*⁴⁾ Dit bijschrift van later datum laat ons in het duister omtrent den tijd dat zij daar zijn gaan wonen; maar staat ook buiten verband met hun lidmaatschap der Confrerie dat

1) O.H. 1895 bl. 114.

2) O. H. 1889 bl. 279.

3) Obreen Arch. D. V bl. 132.

4) Obreen Arch. D. V. bl. 154.

zij ook bij vertrek naar elders konden behouden. Dat HERMAN althans nog lid dezer Confrerie bleef blijkt daaruit, dat hij 17 Febr. 1663 zijne contributie aan het gild betaalde, ¹⁾ 12 Nov. 1664 zich verbond om uit zijne nalatenschap ter instandhouding der vereeniging *f* 25.— te doen betalen ²⁾ en dat hij den 6 September 1665 ter voldoening aan de bepaling dat ieder meester een werk van zijn eigen hand zou schenken ter versiering van de kamer der confrerie, *een blom vlesse met een rosie en andere bloemkens ter caemere heeft gebracht getaxeert op f 15 — 0 —* ³⁾.

Het moet niet lang daarna geweest zijn dat hij naar Amsterdam verhuisde, gelijk de volgende Huwelijksproclamatie, voorkomende in de Amsterdamsche Aanteekenboeken, aanwijst:

20 November 1667.

HERMANUS VERELST, *jonghman van 's Gravenhage met CICILIA FENE, van Venetiën, j. dr., beide woonende tot Amsterdam.*

Den 24 Febr. 1668 machtigt ABRAHAM PERZIYN in den Haag iemand te Amsterdam om voor hem te ontvangen van, en desnoods bij rechte daarvan te vervolgen *Sr. Hermanus Verelst, schilder, woonende tot Amsterdam f 50 — 5 — voor geleverde en gemaakte kleeren.* Not. P. DE CRETSEER, den Haag.

17 April 1670 doet HARMAN VERELST (te Amsterdam) insinueeren JOHANNES VAN KEULEN, en aenseggen dat hij ingevolge 't vonnis van 15 April l.l. *bereijst is UE. de twee schilderijen 'sijnen huysse staende te laeten volgen, mits alvorens betaelende;* anders wenscht VERELST voor beschadiging enz. der schilderijen niet aansprakelijk te zijn. Not. CORN. VAN POELENBURGH, Amsterdam.

Tot zoover gaan de zekere berichten omtrent HERMAN VERELST, maar die omtrent zijn latere levensgeschiedenis zijn zeer vaag en tegenstrijdig.

Volgens TERWESTENS handschriften komt hij nog in 1680 als levend medelid der Haagsche confrerie voor en is dus na dien tijd waarschijnlijk te Amsterdam *als aldaar gestabileert, en langen tijd woonachtig geweest zynde,* overleden.

Volgens een ander door IMMERZEEL medegedeeld bericht bezocht hij Rome en verbleef naderhand te Weenen totdat die stad in 1683 door de Turken werd belegerd, wanneer hij zich met zijn zoon CORNELIS ⁴⁾ naar Londen begaf, waar hij volgens PILKINGTON in 1690 zou overleden zijn.

Dit laatste schijnt nader bij de waarheid te zijn. Immers werd, volgens

1) Obreen Arch. D IV bl. 150.

2) Obseen Arch. D. IV bl. 101; achter den naam is later gesteld *Obiit Nihil.*

3) Obreen Arch. D IV bl. 134.

4) Zie over hem WEYERMAN D. IV bl. 272.

mededeeling van den Heer MOES, zijn dochter MARIA in 1680 te Weenen geboren ¹⁾ en wijzen de volgende aan dien heer bekende portretten op zijn verblijf in Duitschland en Engeland.

Van zijn verblijf in Duitschland is het portret van LUDWIG WILHELM I. Markgraaf van Baden, genoemd „Türken-Ludwig”, een souvenir (R. WHITE sc.), van dat in Engeland de volgende:

Hampton-Court, Portret van de Hertogin van Portsmouth, als Flora.

Woburn-Abbey, Duke of Bedford, Portret van Lady Anne Russell.

Ditton Park, Portret van Miss Jennings.

Newbattle-Abbey, Portret van den 1sten Markies v. Lothian.

Van dit laatste spreekt ook de Hr. HOFSTEDE DE GROOT in Oud-Holland ²⁾. Het wordt daar genoemd: een *attractive and curious bust portrait*, door den bloemschilder (HERMAN) VERELST. HERMAN staat hier tusschen twee haakjes, beteekent dit eenigen twijfel over dien naam, dan zou ik vragen of, al heeft HERMAN ook wel eens een bloem- of fruitstuk geschilderd, het woord *bloemschilder* niet eer wijst op SYMON?

Wat de kunst van HERMANUS betreft zagen wij verder dat hij een bloemstukje aan de confrerie gaf; maar toch meen ik, ook met het oog op het bovenstaande, dat hij voornamelijk portretten vervaardigde. Men zou zelfs moeten aannemen dat hij als portrettist reeds vroeg eenigen naam had daar hij in 1668 Mr. JOHAN DE WITT en zijne echtgenoot WENDELA BICKER schilderde. Deze portretten kwamen voor in eene veiling ROOS, gehouden te te Amsterdam 25 April 1871. Zij hangen thans in het Rijksmuseum te Amsterdam.

De Heer MOES zag nog een *Bloemstuk* (vaas met bloemen) gem. H. VERELST in het Museum te Kassel en *Druiven* in het Paleis Hampton-Court.

VAN GOOL zegt dat hij in het kabinet van den Heer P. L. DE NEUFVILLE een kunstig geschildert bloemstuk van HERMAN zag; maar deze is zoo onbetrouwbaar in wat hij over de VERELSTEN zegt, dat het evengoed van SYMON zou kunnen zijn.

SYMON de tweede zoon van PIETER VERELST, werd te 's Gravenhage gedoopt den 21 September 1644. Hij kwam tegelijk met zijn broeder HERMAN

1) MARIA VERELST werd geboren te Weenen 1680 en overleed Londen 1744.

De Hr. MOES kent 7 portretten van haar, vijf heeren, copien van oude origineelen op Welbeck Abbey bij den Hertog van Portland; Een portret van een krijgsman in het Museum te Dresden en een portret van een jong man in het Museum te Neurenberg. Dit laatste is gemerkt M. VERELST. Zij wordt in GERBERS Lexicon der Toonkunst (II. p. 719) als musisienne genoemd.

WEYERMAN, die haar waarschijnlijk door eene schrijffout N. VERELST noemt, vertelt wonderen van hare bekwaamheid en inzonderheid van hare taalkennis. (Gesch. der Ned. Sch. D. IV bl. 253 en volg.

2) 1893 bl. 215.

9 Juni 1643 in de Haagsche schildersconfrèrie en woonde met hem eenigen tijd te Voorburg. Hij schijnt reeds op jeugdigen leeftijd naar Londen te zijn gegaan en daar als bloemschilder veel opgang te hebben gemaakt. Merkwaardig is wat DE LAIRESSE, in zijn betoog, dat schilders wel kunnen slagen wanneer zij van het algemeene tot het bijzondere overgaan maar niet wanneer zij een vak met vrucht beoefnende zich verbeelden alle onderwerpen te kunnen behandelen, van hem zegt ¹⁾: *Indien er een doorluchtig bloemschilder is geweest, zoo was het Verelst* ²⁾. *Noch Mario de Fiori, noch pater Segers, noch de Heem hebben het zoover gebracht: doch hij is eindelijk, door zijne slechte ruiling, van een aangename lente in een bedroefden winter vervallen en gesmoord.*

Ook WEYERMAN ³⁾ roemt hoogelijk zijn werk en zegt o.a. dat *hij een schilder is geweest uit duizent, een Man die met zo veel oordeel zijne bloemtafereelen schikte dat men ze alomters zo zeer om de heerlijke houding, en om de aardige lichten en schaduwen die hij daarop te pas bragt moet beminnen, als om de keurlijk geschilderde bloemen. Zijn kunstpenceel is breed, zuiver en snel, drie qualiteiten die juyst alle bloemschilders niet bezitten en schoon hij zeer uytvoerig schilderde, echter wist hij die brede manier te bewaaren op zijne bloemen en fruyten dewelke zo wel van verre hunne werking doen als van nabij enz.* maar tevens vinden wij bij hem de verklaring van zijn val waarop LAIRESSE doelt.

Verblind door den lof die hij inoogste kreeg hij zulk een groot denkbeeld van zich zelf dat hij er zich op liet voorstaan alles te kunnen schilderen. De prins van Condé tijdens de regeering van KAREL II in Engeland zijnde en de Hertog van Buckingham, aan wie deze pralerij hinderde, wilden hem beproeven en vroegen hem of hij hunne portretten wilde schilderen, wat VERELST gaarne aannam; maar ofschoon hij in de gelijkenis vrij wel slaagde, versierde hij ze met zooveel bloemen, dat de Koning en de hofstoet, toen zij ze zagen, op het eerste gezicht uitbarstten in 't lachen. Toch werd hij voor zijn werk ruim betaald, en prees men het bovenmate. Dit was evenwel zijn ongeluk. Hij werd zoo opgeblazen dat hij zich de grootste van alle schilders dacht en zich niet eens verwaardigde zijne kunstbroeders te groeten. Hij kon 's nachts niet slapen, ging geheele dagen al mijmerende wandelen, en verviel tot geheele krankzinnigheid. Dit ging zoover dat hij aan het hof liet vragen om een uurtje met den Koning te mogen komen praten en meende dat hem dit niet gewijgerd kon worden want was KAREL koning van Groot Brittanie, hij, SYMON VERELST, was de koning der schilders.

1) G. DE LAIRESSE, Groot schilderboek. Derde druk 1836. II D., 2e stuk, bl. 186.

2) Ofschoon de voornaam niet genoemd wordt doelt dit, in verband met het verhaal van WEYERMAN, buiten twijfel op SYMON.

3) Levensbeschrijving der Ned. Kunstschilders D. III. bl. 248 en volg.

Later kwam hij wel weder tamelijk bij zijn verstand, maar toch heeft hij nooit meer als te voren kunnen schilderen.

WEYERMAN zegt ¹⁾, dat hij omstreeks het jaar 1710 in Londen zijnde, daar SIMON VERELST meermalen bezocht. Hij woonde toen bij eenen Londenschen kunstkooper LOVEJOY genaamd. WEYERMAN kon zich niet genoeg verwonderen hoe het mogelijk was dat die man zoo was vervallen. Immers waren *zijne geschilderde bloemen niet alleenlyk voos en wolachtig gepenceelt, maar ook daarby misteekent en zo groot van omtrek, dat de roode en witte Roozen tweemaal grooter waren als het leven* enz.

Ziedaar in 't kort wat WEYERMAN ons van SIMON VERELST verhaalt. VAN GOOL heeft getracht dit verhaal als geheel leugenachtig te bestempelen maar op geen enkelen redelijken grond. Hij weet eigenlijk niets van VERELST. Alles berust op gissing, zoodat hij hem omstreeks 20 jaar te vroeg laat geboren worden en de ontmoeting met WEYERMAN 8 jaar te laat stelt. Hierdoor zou VERELST bij het bezoek van WEYERMAN al meer dan 90 jaar oud hebben moeten zijn, en dat is zijn voornaamste bezwaar tegen het verhaal. Bovendien meent hij dat als SYMON VERELST zulk een bekwaam bloemschilder was geweest, hij, daar hij tweemaal in Engeland is geweest en vele kabinetten aldaar bezocht, ook wel iets van zijn werk zou hebben gezien of door liefhebbers daarover hooren spreken.

Maar wat WEYERMAN verteld schijnt bevestiging te vinden in het verhaal van den kunstliefhebber ALLARD DE LA COURT, die in 1710 met twee andere liefhebbers Londen bezocht. Men had kennis gemaakt met SYMON VERELST, wiens schilderijen men den 24 Juni 1710, ging bezichtigen en nu zegt DE LA COURT: *als waarende deese man in mijn huys gelogeert, liet mij verzoeken of geneege was syn const te sien, dat nooit diergelyke in Hollandt of Italiën soude hebbe gesien, dog wanneer 't selve sag vielt seer af, was slegt geschildert. Dorst evenwel nog £ 100 voor een stukje eyssen, synde een seer slegt Bloemstuk.* ²⁾

Hieruit blijkt dat hij in dien tijd nog een hoog denkbeeld van zijn werk had terwijl het minder dan middelmatig was.

Dat hij evenwel in zijnen goeden tijd werkelijk zeer verdienstelijk schilderde getuigt Dr. BREDIUS als hij zegt dat *Simon fraaie bloemstukken schilderde, die thans helaas meestal in Rachel Ruysch omgedoopt zijn en ook als twee droppels water op haar werk lijken.* ³⁾ Dr. BREDIUS bezit een klein gem. bloemstukje van S. VERELST, en zag fraaie stukken van hem onder andere namen o. a. in het Museum te Frankfort. Ook is een zeer fraai bloemstuk van S. VERELST in de Gallerie POMMERSFELDEN.

1) Hij zegt: *Wij gingen hem omtrent 18 jaren geleden dikmaals bezoeken.* Daar het derde deel van zijn werk in 1729 werd uitgegeven meen ik dit dus op omstreeks 1710 te mogen stellen.

2) Oud-Holland 1887, bl. 71.

3) *ibid.* 1894, bl. 167.

KRAMM zegt dat er op de tentoonstelling te Manchester in 1867 een portret van MARIA VAN MODENA, gemalin van JACOBUS II was, door SIMON vervaardigd. F. BOGAERTS die zich in tijd en plaats van geboorte deerlijk vergist, zegt dat SIMON VERELST in 1721 te Londen is overleden. Dit kan waar zijn, hij zou dan omstr. 77 jaar zijn geworden.

KRAMM noemt nog eenen J. VERELST van wie op den Catalogus J. OTTENHUSLEY Amst. 1798 onder No. 10 en 11 een bloem en een fruitstuk voor kwamen.

Ik meende eerst dat hier J in plaats van S. was gelezen; maar de heer MOES deelde nog een en ander mede waaruit blijkt dat er werkelijk een schilder JOHANNES VERELST is geweest. In 1691 was hij getuige te Londen (Hist. Mss. Com. XIV Rep. Appendix 6. p. 21—25). Bij Redford (I. p. 25, 27) wordt een auctie vermeld van JOHN VERELST, painter. Terwijl de volgende schilderijen van hem aan den Heer MOES bekend zijn.

Parijs, Louvre. Damesportret.

Brunswijk, Museum. Bloemen.

Boston, Museum. Dood gevogelte.

Pommérsfelden, Coll. SCHÖNBORN. Bloemen in een glas.

Brunswijk, Coll. VIEWEG. Vogels.

Stockholm, M. F. SANDER. Bloemen.

Ik vermoed dat het ook een zoon van PIETER was. Immers werd den 19 October 1648 te 's Gravenhage een zoon van dezen gedoopt die den naam van JOHANNES ontving.

Hilversum, Mei 1896.

JAN JOSEPHSZOON VAN GOYEN.

NIEUWE BIJDRAGEN TOT ZIJNE BIOGRAPHIE

DOOR

DR. A. BREDIUS.

DE oudste bron voor VAN GOYEN's levensgeschiedenis is en blijft ORLERS. Ik wil met die in 1641 reeds gedrukte biographie aanvangen. De nauwkeurige geschiedschrijver van Leiden zegt ¹⁾:

„Sone van JOSEPH JANSZ. VAN GOYEN, in zijn leven een beminder vande Teecken- ende Schilder-konsten, is binnen Leyden gebooren inden Jare 1596 op S. Ponciaens avont, te die tijden geweest sijnde den 13. Januarij. Naer dien als ick gheseyt hebbe sijn Vader een Liefhebber was vande voornoemde Consten, soo heeft hy goedtgevonden sijnen Soon te doen leeren de fundamenten van dien, wesende de kennisse om alle dingen wel te kunnen stellen, ende teekenen, omme daer toe te gheraecken, so heeft hy hem gebracht ende bestedet by COENRAET SCHILPEROORT, de welcke te dier tijden voor een goet Lantschap-schilder bekend was, out sijnde ontrent tien jaren: by den zelven de eerste

¹⁾ J. J. ORLERS, *Beschrijvinghe der Stadt Leyden. 2den dr. Leyden 1641 p. 373, 374. Oud-Holland, 1896.*

beginselen, in een tijd van drie maenden geleert hebbende, ende zijn Vader siende, dat hy grooten lust hadde, om voort te mogen gaen, heeft hem gebracht by ISAACK NICOLAI, Geestich Schilder ende Burgermeester deser Stede geweest sijnde, mede voor een cleynen tijd. Ende daer noch by eenen JAN ARENTSZ. DE MAN, redelick goet Schilder. Ende dat alles alleen omme wel te leeren teyckenen. Zijn Vader ghesint sijnde om hem te doen leeren Glas-schrijven ende Glas-maecken, heeft hem gebracht by eenen HENRICK CLOCK. Maer VAN GOYEN verclaerde geen lust noch begeerte tot die wetenschap te hebben, maer dat zijne gheneghtheden streckten totte Schilderconste. Omme daeromme te volghen zijn begeeren, heeft hem zijn Vader bestedet tot Hoorn in Noort-Hollant, by een goet Schilder genaemt WILLEM GERRITZ, by de welke hy ontrent twee jaren gewoont heeft, omme de Pinceel te handelen ende te leeren schilderen. Dien tijd voleyndet wesende, is hy wederomme na Leyden gecomen, ende de Schilderconste met grooten yver ende lust by hem selven geoeffent. Ontrent negenthien Jaren oudt sijnde, heeft hy begeerte gehadt om Vranckrijck te besien, ende zijne Const aldaer te oeffenen, een Jaer tselve Coningrijk doorwandelt hebbende, comt wederomme naer Leyden, continuerende met geduyrich te Schilderen. Zyn Vader siende, dat hy alreede inde Schilder-const seer gevordert hadde, ende dat zijne begeerte streckte, omme verder te mogen comen, heeft hem gebracht tot Haerlem, by den uytmundenden, vermaerden Lantschap-Schilder ESAIAS VAN DEN VELDE, by den welcken hy een Jaer geweest is, ende zoo toegenomen hadde, dat hy bequaem was omme hem alleen, ende by hem selven, met grooten lof, tot verwonderinge van alle Liefhebbers van de Schilder-conste, zijn voorghenomen wit te mogen vervolgen. Daer inne hy zo verre ghecomen is dat hy tegenwoordich geworden is, een van de cunstickste Lantschap-schilders, ende aerdicheyt van Beelden inne de zelve, die in onse tegenwoordige eeuw, vermaert ende bekent sijn. Gelijk daer van konnen getuygen de menichvuldige schilderijen, die by alle Liefhebbers in grooter waerden gehouden werden. Binnen Leyden hem totten Houwelicken staet begeven hebbende, heeft hy aldaer met grooten naarsticheyt, ende aengenaemheyt van een ygelicken zijne Const gheoeffent, totten Jaere 1631 toe. Ende heeft hem daer naer om eenige redenen, van hier metter woon begeven in s' Graven-Hage, aldaer hy tegenwoordich [d. i. 1641] noch is woonende."

De volgende biograaf van VAN GOYEN was HOUBRAKEN. Hij volgt echter ORLERS op den voet en voegt er alleen aan toe: „daar hy ook gestorven is (d. i. te 's-Gravenhage) in 't laatst van Grasmaand 1656." En in de biographie van JAN STEEN vertelt hij hoe deze in den Haag natuurlijk bij VAN GOYEN in

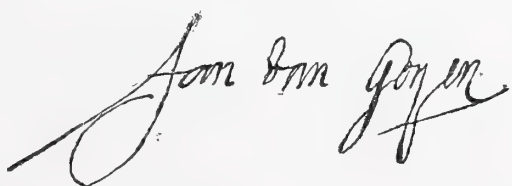
de leer kwam, waarover straks later bevestigende berichten. Thans volgen in 't kort een reeks van documenten, het bovenstaande aanvullende of bevestigende.

6 November 1631 verkoopt Mr. JAN VAN GOYEN, Schilder, *wonende tot Leyden*, aan JAN GARBRANTSZ. VAN NIEROP een tuin buiten de Koepoort van Leiden voor *f* 240.—¹⁾ Hij woonde toen dus nog te Leiden. Eerst 13 Maart 1634 betaalde hij 5 £ voor zijn burgerrecht te 's-Gravenhage²⁾. Maar denkelijk woonde hij er reeds een poosje voor dien tijd. Hij was toen reeds lang gehuwd; reeds 23 Oct. 1619 transporteerde „JAN JOSEPHSZ., schilder, getrouwt zijnde met oude ANNATGEN WILLEMSdr., mitsgaders Jonge ANNATGEN WILLEMSdr., geholpen by de voorsz. JAN JOSEPHSZ. als haeren voocht binnen Leyden een weesrente van *f* 3 — 7 — 0.

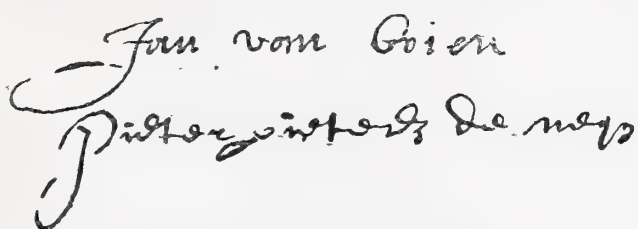
Geteekend: JAN JOSEPHSZ. VAN GOYEN, schilder.³⁾

De vrouw heette ANNA WILLEMSdr. VAN RAELEST en leefde nog in 1672.

In Dec. 1628 taxeerde VAN GOYEN de schilderijen van zijn collega AERNOUT VAN ELSEVIER. 21 Dec. 1638 was VAN GOYEN nog eens te Leiden en teekende eene Acte als getuige:

 ⁴⁾

Een vroegere handteekening van VAN GOYEN, door hem 16 April 1627, met zijn collega DE NEIJN onder een acte te Leiden geplaatst, is gelijk aan die op zijn vroegste schilderijen:

 ⁵⁾

15 Februari 1632 legateert MAERTGEN JANSdr. VAN GOYEN, ongehuwde persoon, aan JAN JOSEPHSZ. VAN GOYEN een vierde van haar vermogen.⁶⁾

1) Transporten der Gemeente Soeterwoude. Rijksarchief.

2) Burgerschapsregisters. den Haag.

3) Prot. Not. P. D. VAN LEEUWEN, Leiden.

4) " " H. BRASSER, Leiden.

5) " " D. VAN GROTELANDE, Leiden.

6) " " J. V. D. MEER, Leiden.

In elk geval trok VAN GOYEN tusschen 1631 en 1634 naar den Haag. 13 Maart 1635 kocht hij een huis en erve aan de Noordzijde van de Veerkade aldaar voor *f* 1100.— contant en een rentebrief van *f* 56 — 5 — 0's-jaars, te lossen den penning zestien met *f* 100.— teffens. 25 Juni 1645 was deze schuldbrief voldaan en betaald. 1) Het was een begin van VAN GOYEN's zucht tot huis-speculaties, die hem helaas! geen geluk zouden aanbrengen. 2 Sept. 1636 kocht hij „sekere erve, gelegen besuyden den Cingel van de Hage, wesende een gedeelte van den tuijn van Jonr. WILLEM VAN OUDSHOORN, gequoteert N°. 4 voor aen de Cingel 30 voeten en achter aen 't Noorder 24 voeten breed, belast sijnde met 148 £ 7 β, wesende de derde en laeste paeye van den coop van 't voorsz. erve. Van welke coop de vercooper (ARNOLD DE VOGEL) bekende voldaan te wesen mette somme van 301 £ 13 β. 1). Tegelijkertijd werd onze schilder aangetast door de tulpenwoede; van zijne speculaties geven de volgende stukken uit 1637 blijk :

CONTRACT TUSSCHEN ALLERT CLAESZ. VAN RAVESTEIJN

ENDE

JAN VAN GOYEN.

F L O R A.

Wij ondergeschreven bekenne met den anderen verackoordeert te zijn op dese condysien, dat ick aen Meester JAN VAN GOEIJEN hebbe vercocht 1 tulpaen genoemt den Hagenauer, voor 18 guldens ende vyer tulpaens genaempt Rijswijckers tstück 9 guldens, noch daerenboven 4 Ryswijckers, waerdych zynde stuck 9 guldens, waertegen oock RAVESTEIJN sal genijetten te weeten voor de 4 Ryswijckers een schijlderije *genaempt de Schylderije van Judas*, waerdich sijnde 36 guldens ofte 32 guldens aen gelt; daervoor dyt alles sonder arch ofte lijst hebben wij dyt boven geschreven onderteijckent op den 27 Januarije 1637. Noch hijer en boven 1 Macx dragende met een osset (?) van 50 aessen voor een schylderye genaempt van RUYSDAELLE 2) waerdych zijnde 60 — 0 — 0.

w. g.: A. C. VAN RAVESTEIJN. JAN VAN GOYEN.

In margine bij de schildery van Judas staat: dese schijlderye werom geven voor een maert, van 9 £ compt hem 3 £.

Op de achterzijde: 90 — 0 — 0, noch 1 Macx voor 60 £, daervoor hebbe ick 1 schylderye van 60 £.

1) Registers verkooping en huizen, den Haag (Rijksarchief).

2) SALOMON RUYSDAEL, volgeling van VAN GOYEN.

OBLIGATIE OP JAN VAN GOYEN . . 858 £.

F L O R A.

Bekenne ick ondergeschreven gecocht te hebben van de Burgemeester RAVESTEIJN dese naergenoemde tulpaen, als eerst 2 plompen stuck tot 2 £, 5 troey cleuren stuck tot 3 £, 4 schylders stuck 6 £, twee orange kamelotten stuck tot 4 £, 1 collijn van de meyster tot 16 £, 1 gemermelde goeyer tot 36 £, 1 paerel tot 18 £; na dese gecocht 1 Jan Gerijtsen tot 60 £, 1 root en geel van Leijen tot 40 £, 1 branson bijesselijn tot 10 £; nae dese noch vyer macxen tot 60 £ tstück, 1 pont root en geel gevlamt te weeten: 1 vierendeel paltoens, 1 vierendel plompen, 1 vierendel geryt Wijlmsen, 1 verendel gebijesdens van Kornaert met 1 pont soo gouwe laeckens als belopers saemen tot 80 £ noch 2 £ gouwelaeckens en belopers onder melkander tpon 15 £ noch $\frac{1}{2}$ pont gevlamde geel en root tot 40 £ noch 1 Swijtser tot 18 £ dese is dragende bollen behalven haer avance dye den vercooper aen hem is behoudende, maer sal de betaelinghe sonder uytstel geschyeden op de leverantie, maer indijen dese bollen wijerden ghestoollen ofte vergaen sal den vercooper nijet ghehouden sijn te leveren. Dyt alles sonder arch ofte lijst hebben wij dese onderteijckent op den 4 February 1637. Somma 843 £.

Noch ses schijlders stuck 12 £ 12 Rijswijckers stuck 12 £, 2 Gelders stuck 3 £.

Inventaris van ALLERT CLAESZ. VAN RAVESTEYN in sijn leeven
Oudt-Burgem^r van den Hage. 1641.

JAN VAN GOOYEN is schuldich per Obligatie ter saecke van coop van Tullipaenen bollen de somme van 843 £

Denselven VAN GOYEN is schuldich volgens contract over coop van Tullipaen per reste de somme van 54 £.

Idem is schuldich ter saecke als boven een schilderije van Judas, waerdich 36 guldens ofte 32 guldens aen gelt twelk hier pro Memorie.

In margine: Overgelevert.

Deze curieuse papieren berusten in het Haagsche Gemeente Archief. (Wees en Momboir papieren,)

8 Juni 1641 koopt JOHAN VAN GOYEN, schilder, een losrente van 125 £ te XL gr. 's-jaers, welke rente hij verzekert „ende gehypothequeert heeft op „seeckeren thuynde thuynhuysken mette twee huysen by hem daerop alrede „beginnen te bouwen ende noch verder te bouwen staende en gelegen bezuyden

„de nieuwe Molstraet tegenover de H. Geesthuysen alhier. Enz. Bekennende „voldaen te wesen mette somme van 1600 £” enz.

In margine. Op huyden de origineele rentebrieff voldaan ende betaelt dus hier geroyeert: 25 April 1643. ¹⁾

7 Febr. 1642 koopt VAN GOYEN een dito losrente van 100 £ 't pont jegens den penning 20 's-jaers, verhypothèqueert op zeeckere huysinge ende erve aen de Suytbinnencingel van 's-Gravenhage. Bekennende voldaan te wesen met f 2000.— ¹⁾.

8 Juni 1641 had hij nog gekocht een thuyt ende thuythuysken (wàar is niet ingevuld) doch het blijkt uit de belending dat het een stuk van het land van Jonckhr VAN OUDSHOORN was. Daar werd in VAN GOYEN's tijd een nieuwe Cingel gebouwd en hij behoorde tot de ijverige bouwers dier dagen.

25 Sept. 1654 kocht VAN GOYEN een huis en erve in de Wagestraat (waarin hij ook 2 jaren later overleed) voor f 350.— contant en overnemende een rentebrief van f 1150.— Tegelijkertijd verkocht hij aan den verkooper zijn tuin en erve op de Zuidbuitensingel voor f 500.— ²⁾

Uit de register van den 8en penning noteerde ik nog:

1646. Over 't. H: Geesthuys oostwaert van de Groenmarckt:

JAN VAN GOYEN heeft een nieuw huys gebouwt, is bevonden verhuurt voor 80 £, compt. over den 8en penn..... 10 £

Over de Valbrugge benoorden Haechs wal beginnende van 't westen naer 't oosten van de pannebackery:

1649. JAN VAN GOYEN heeft twee nieuwe huysen gebouwt..... yder verhuurt voor 96 gulden int jaer, comt over den 8en penn..... 24 £

De princegracht aen de Noortzyde:

1650. JAN VAN GOYEN, schilder, heeft een nieuw huys gebouwt 1650, is verhuurt voor 140 gulds., compt over den 8en penn. . . 17 £ 10 β.

Daarnaast: denselven noch een nieuw huys gebouwt, verhuurt mede als voren, comt..... 17 £ 10 β.

Maar er werd 11 jaren vrijdom van verponding verleend.

Deze aantekeningen zijn nog zeer onvolledig. Maar het zijn de bewijzen voor de ondernemings- en speculatiezucht ³⁾ van den bij dat alles zoozeer ijverig doorschilderenden VAN GOYEN, wiens geestige landschappen wij nog thans zoo

¹⁾ Register van de constitutiën. Haagsch Schepen Archief. (Rijksarchief.)

²⁾ Registers Verkoopingen van huizen. Rijksarchief.

³⁾ De heer E. WARNECK te Parijs bezit een alleraardigst schetsboek van VAN GOYEN. (Een tweede berust in het Prentenkabinet te Dresden.) Bij al de geestige ontwerpen van zijne landschappen, van huizen en kasteelen, vindt men krabbels van deuren en vensters met maten er bij.

hoogelijk waardeeren. Jammer dat al zijne pogingen om zijn vermogen te vergrooten daarheen leidden, dat hij insolvent sierf. Herhaaldelijk verkocht hij en gros zijne schilderijen en die zijner discipelen, soms tot hooge bedragen. Maar het baatte alles niets. 1652 verkocht de Vendum^r JORIS BOCK ten huysse van JAN VAN GOYEN aen schilderyen voor de somme van..... 3749 — 9 β.

13 April 1654 idem aan printen en schilderijen voor..... 2812 — 0 —

27 Sept. 1856 ten versoucke van de Wed^e en de erffgenamen (onder beneficie van Inventaris) van wijlen JOHAN VAN GOYEN, in de Wagestraet aen meubelen, schilderijen en andere goederen

vercoft voor..... 2415 — 4 β.

Eén lijst van zulk een veiling is ons bewaard gebleven. Ik weet niet zeker of alle veilingen in dat register van het jaar 1647 zijn. Op den omslag staat alleen:

REGISTER VAN VENDUWE VAN SCHILDERIJEN BEGINNENDE OP DEN

8 APRIL 1647.

De verkoopers zijn: 1. A. VAN DER VENNE. 2. DE HEN en BURCHHOORN (weér doorgehaald). 3. SCHUYFF (= JOH^s. SCHOEFF). 4. MOMPER (FRANCOIS DE MOMPER). 5. BOGAERT. 6. DALENS. 7. VERELST. 8. HENNUS en CROOS. 9. MATHIEU DU BOIS. 10. TONGERLOO. 11. SPYKERMAN. 12. VAN GOYEN, 13. SWINDERWYCK en Consorten. 14. JAQUES DE CLAEUW (VAN GOYEN's schoonzoon). 15. JORIS DE BOCK. 16. VAN BEYEREN ende VAN DER LAECK. 17. HEYNSBERGEN.

In al deze collecties komen vele stukken van VAN GOYEN voor. Hij zelf verkoopt met SCHOEFF, zijn buurman en navolger samen; maar daar is haast geen enkel stuk van hemzelf bij. Eerst N°. 159 is een principael van VAN GOYEN dat *f* 8.— opbrengt! N°. 160 een dito *f* 6 — 4 — 0. N°. 161 een dito *f* 10.—. N°. 183 een dito *f* 32.—. N°. 184 een dito *f* 31.—. N°. 188 een dito *f* 9.— 5 st. N°. 189 een dito *f* 8.— 10 st. De 191 schilderijen brachten slechts ruim *f* 1279.— op. In de andere veilingen varieeren de prijzen van zijne stukken tusschen *f* 5.— en *f* 30.—. Maar dit waren dan al zeker de grootsten en importantsten.

Maar ééns heeft VAN GOYEN een hoogen prijs voor eene schilderij ontvangen; het was ook het grootste stuk dat hij ooit schilderde: het gezicht op den Haag, voor den Haag geschilderd en nog berustend op het Haagsche Gemeente-Museum. Hij kreeg er 650 gulden voor! Wonderlijk is de volgende aantekening, waaruit blijkt dat het stuk in 1651 geschilderd werd en men in 1653 eerst geloofde dat het nog niet betaald was, en daarmede een schuld van VAN GOYEN aan de stad kon gekort worden, tot men ontdekte dat onze schilder reeds 7 Augustus 1651 het bedrag had ontvangen.

Resolutien van Schout. Burgem^m en Schepenen 2 Mey 1653.

Is toegestaen dat JAN VAN GOYEN aen sijne resterende coopenn: van de erven bij hem van de Magistraet gecocht en de verlopen interessen ofte renten van dien corten sal de sommè van 650 gulden mette interessen van dien tsedert den 5 Augusti 1651 tot d'effectuele afreeckeninge ofte liquidatie toe over coop van een schilderie *den Haech in 't groot* hangende in Burgemrs Camer volgens 't accoort bij de Heeren JOHAN DOEDIJNS & THOMAS CLETCHER als daertoe bij Burgem^{rs} gecommitteert, op de voorsz. 5 Augusti gemaect.

(Dit is doorgehaald. in margine:)

Alsoo de 650 £ in desen geroert, opten 7 Augusti 1651 sijn voldaan bij ordonnantie als in den Blaffert beginnende Catharijne 1650 fol. 84, daeromme alhyer geroeyeert dese resolutie.

Maar dat was een groote uitzondering. De thans met duizenden betaalde landschappen van VAN GOYEN — ik meen dat het „royale" Museum te Brussel ééns ca 60,000 francs voor een VAN GOYEN betaalde — brachten in zijn tijd maar weinige guldens op.

Geen wonder, dat de schilder omzag naar andere bronnen van inkomsten. Maar het baatte alles niets — hij overleed insolvent. Nog in 1652 betaalde hij aan de stad *f* 1911 — 17 st. voor aflossing van kapitaal en 3 jaren renten op zijn huis aan de zuidzijde der Nieuwe Veerkade gelegen. Een jaar te voren was hem een jaar uitstel verleend. Maar 22 Sept. 1655 werd er o. a. beslag gelegd op *f* 100.— die de schilder JACOB VAN DER DOES als huurder van een zijner huizen aan VAN GOYEN schuldig was. Kort na zijn overlijden werd het volgende stuk opgemaakt:

30 Juni 1656. ANNITJE WILLEMSdr. VAN RAELEST wede van wijlen JOHAN VAN GOYEN in sijn leven Mr. schilder alhier, JOHAN STEEN, *Brouwer in de Roskam* tot Delft als man en voocht van MARGARIETA VAN GOYEN, JACQUES DE CLAUW, schilders tot Leijden als getrouwt hebbende MARIA VAN GOYEN beyde d^{rs} die Erffgenⁿ ab intestato soude sijn van de voorn: JOHAN VAN GOYEN overleden alhier in s' Gravenhage, in dien qualite imp^{ten} van Mand^t ende brieven van benefitie van Inventaris, contra de Hⁿ Pr RAMP, ARENT VERHOECH, CORNELIS COUWENBURCH VAN BELOIS, Mr. CORNELIS VAN VEEN, Ad^t, de Wede van VINCENT BENNINGCK, ARENT VAN DALEN Hofmeester, Doctor JOHAN BLANCKENDAEL, de Wede van WILLEM DE WILDE, wonende alhier, HENRICUS VAN EEM, ENGELBRECHT v. D. VLOET, Rentm^r. van de kinderen van den Heer van OVERSCHIE, ende SIXTUS VAN SIJSBERGEN wonende tot Delft, ende JAN COELENBIER wonende tot Haarlem, alle Credi-

teuren van den sterffhuys van den voorn. JOHAN VAN GOYEN mitsgaders d'onbekende crediteuren ende legatarissen indien daer eenige souden mogen wesen ged^{ens} omme Mand^t ende brieven van benefitie van Inventaris te sien presenteeren ende interineren. (Uit het bijschrift blijkt dat de Procureur van de impetranten reeds op 17 Mei 1656 had geimpetreert en hij presenteert die benevens inventaris en acte van cautie. De crediteuren verzoeken copij daarvan. ¹⁾)

In de „Verbaelen” ²⁾ vond ik een soort afrekening van den boedel, die mij niet altijd even helder is, maar toch een blik doet slaan op hetgeen VAN GOYEN nog overgebleven was van zijne huizen.

Achterevolgende den app^e van 20 Febr. 1657 sijn voor ons Schepenen van s' Gravenhage gecompareert:

ANTHONY VAN DER DRIFT als Procureur van JOHAN STEEN en JAQUES DE CLAUW, wonende tot Leijden, beyden nomine Uxor^{is}. Nevens de Wed^e van JAN VAN GOYEN, impetranten van het benefitie van Inventaris.

MATHIJS VAN BERCKELOO als Proc^r van den Ontfangen der verpondingen en de Heer ARENT VAN DER HOOGH als Executeur van den Testamente van za: CORN: BAM.

NIC. VAN DER ELST als Proc. van Pr RAMP, JAN en CATH. COELENBIER tot Haerlem.

JOHAN TIENEN voor HENDR. VAN DER EEM en Hoffm^r VAN DALEN en ENGELBT VAN DER VLOET als Rentm^r van de kinderen van LAMBERT D' OVERSCHIE.

JOHAN HAVELAER en d'E. SIXTY VAN SIXBERGHEN als Erffg: van GER. DRUIJVESTYEN.

P^r. VAN NOORT, als Proc. van DE HONDT, schepen CORN. COUWENBURCH VAN BELOIS, ADRIAEN MATHAM, en M^r P^r VAN NOORT.

Alle Crediteuren en Schulteijschers disputerende op de preferentie ende Concurrentie van de penn: geprocedeert van den boedel, meubele, ende immeubele goederen naergelaten by za: JOHAN VAN GOYEN, M^r schilder alhier.

Uit de uitvoerige bescheiden blijkt dat VAN GOYEN in „het huys t'einden de Wagestraet is gesturven.”

Uit de 1450 gld. van dat huis worden betaald de verkoopingskosten en de Ontfanger der verpondingen. En de familie D'OVERSCHIE met *f* 750

1) Rollen Schepenarchief, den Haag.

2) Schepenarchief als voren.

en de verlopen rente over 1656 en 1657 jegens den penn. 16.— volgens brief van 19 Jan. 1642.

Daarna ARENT VAN DALEN met *f* 600.— en 3 jaren interest volgens brief van 27 Mei 1632.

Van de twee huizen op de Princegracht Noordzijde samen voor *f* 6700.— verkocht aan HERTOCH MOERKERCKEN en d'Heer THEODORUS SCHUYLIUS, eerst de kosten van den verkoop, dan de verpondingen, vervolgens PR. RAMP met *f* 6000.— cap. volgens brief van 2 Oct. 1645 en 2 Juli 1646 ieder à *f* 3000.—.

Van de huizinge Noortzij Nieuwe Biercade jegens den Suytingel vercoft aen GER. BULSINGH voor *f* 3200.— eerst kosten en verpondingen, dan JOHAN COELENBIER *f* 1600.— en de verlopen interesten over 2½ jaar.

En PR. RAMP nog *f* 2000.— met verl. interest volgens brief van 12 Oct. 1652.

Van het daarnaast liggend huis door CORN. VAN DER HOOCH voor *f* 2060.— gekocht eerst de vendukosten en verpondingen, en ARENT V. D. HOOGH met *f* 2000.— volgens brief van 7 Febr. 1642 (waarvoor hij en PR. RAMP hun hypotheek in dit huis laten varen).

En van het huis door HAVICK STEEN gekocht over het H. Geesthuis aan de Oostzijde van de vaart voor *f* 2110.—, eerst vendukosten en verpondingen, door CORN. COUWENBURCH met *f* 1200.—, volgens brief van 12 Dec. 1647. De overschietende penningen zullen worden gereserveerd ad opus jus habentium.

Van de huurpenningen dezer huizen zullen worden betaald „de nootsakelijke reparatiën aan de huizen gedaan.”

Van de meubelen en goederen de kinderen en erfgenamen onder benefitie van Inventaris.

Slot:

Ende alsoo parthijen den anderen verders niet ende condon verstaen hebben aengenomen te doen een eysch van Preferentie..... naer de vacatie aennemende de kinderen onder benefitie van Inventaris mede haerlieder Rekening van den ganschen boedel te doen enz.

Aldus enz.

18 May 1657.

JAN STEEN heeft ons eene alleraardigste schilderij nagelaten, waarop wij zijn schoonvader met zijne drie dochters geconterfeit vinden. Dit stuk bevindt zich in Belgie bij den Graaf D'OULTREMONT, zoo het niet reeds in andere handen overgegaan is. In een zeer deftig vertrek ziet men VAN GOYEN met ziju guitigen schoonzoon (JAN STEEN was 19 Sept. 1649 met MARGARETHA VAN GOYEN gehuwd) en drie dochters gezellig bijeen. Alles ademt hier nog welvaart, bijna luxe. Boven den schoorsteenmantel leest men: Discite mori.

Bekend is de overigens zeldzame ets van VAN GOYEN'S deftig portret door CAREL DE MOOR.¹⁾ Het portret zelf, door TER BORCH geschilderd, werd te Parijs in Juni 1890 in de veiling MAY verkocht. Jammer dat het niet voor eene Nederlandsche, resp. Haagsche verzameling kon verworven worden. Waar het nu is weet ik niet. Het bracht toen 7200 francs op.

Dat VAN GOYEN bij zijne kunstbroeders in aanzien stond, bewijst zijne benoeming tot Hoofdman van het St. Lucasgilde in 1638. Hij werd in 1640 herbenoemd, doch komt later niet meer voor op de lijsten der Hoofdlieden.

Als een curieus staaltje van onnauwkeurigheid, zelfs in authentieke Archiefdocumenten diene het volgende.

Op eene officieele lijst van „getaxeerde personen voor de 1000e en 200e „penning van 1654—1660 incluys” staat:

Alzoo JAN VAN GOYEN al in den Jaere 1654 insolvent is comen te overlijden 500 en isser mede van den voorschreven jaere 1654 alsmede van de jaeren 1655, 56, 57, 58, yder jaer tot III £ 1659 tot XV £ en de 1660 tot III £ niet ontfangen.

En het is toch zonneklaar dat VAN GOYEN eerst in April 1656 overleed.

Nog een kleine aanvulling uit de Appointementen van Schepenen.

Op de req^{te} van GERRIT VAN DER PUT, Mr. Ebbewercker:

Geexam^t den inhoudē der req^{te} enz. ordonneeren den Vendum^r JORIS BOCK de 105 car. gulds aan GERRIT VAN DER PUT te betalen, mits dat denzelve daer-vooren sal stellen souffisante cautie de restituendo indien naemaels bevonden mochte werden sulcx te behooren, ten waere de Wed^e en de Swaegers van JAN VAN GOYEN redenen hadden ter contrarie.

7 Martii 1657.

En nog een paar losse aantekeningen:

In 1638—1639 richtten de bewoners van de nieuwe „Biercaey” een Request aan de stedelijke regeering met verzoek de „parpetten” weg te nemen, die veel slik enz. veroorzaakten; zij uitten daerbij de meening „dat in dit geval de kade spoedig betimmert sijn soude met scoone huizen” en wel omdat het een plaats was „daer veel pasaetie valt en alle veerscuiten moeten passeeren om aen de „groenmarck te comen; ’t soude groot vermaeck geven voor de bueren ende lust „ende coraetie (courage) voor de geerfde om te timmeren.”

Dit stuk is geteekent door J. V. GOYEN, NICOLAES VAN BEIJEREN, PEETER SCHUIFF (Constvercooper).

De bueren moesten bij de Heeren Burgem^m komen, waar haar gezegd werd: dat men de parapetten en houten planken wel weg zou nemen, maar dat zij,

1) Men vindt eene reproductie in J. PH. VAN DER KELLEN'S *Peintre graveur*.

buren, dan de steenen kade voor hare kosten moesten doen maken en onderhouden op nadere conditiën. Daarvoor werd dan weer door den Magistraat elf jaren vrijdom van verponding verleend voor de gebouwde en nog te bouwen huizen. Onder de handteekeningen, die deze oorkonde bekrachtigen vinden wy weër die van JAN VAN GOYEN, en ook die van CLAES DIRCKSZ. VAN BALCKENENDE, den bekenden bouwmeester van den Doelen, den schoonvader van PAULUS POTTER.

In April 1642 was er echter nog geen kade. Den bureu werd nu gelast binnen 6 weken het werk te beginnen. Onder dit laatste stuk staan twee rapporten van den Gerechtsbode van 1640—1642. In het eerste: JAN VAN GOYEN gaff tot antwoord: dat de buyren eerst by malcander mosten comen, ende dan daernaer met de Heeren daervan sprecken."

In het rapport van April 1642: de huijsvrouw van VAN GOYEN seyde: soo een ander doet sal ick mede doen.

Ten slotte: 8 April 1642 syn alle bureu gecompareert geweest en beloofst het voorgenoemde werck te voltrecken, nae de ordre van het contract, wtgenomen 5 personen. Hieronder zijn de schilders JAN VAN GOYEN en DIRCK DALENS. ¹⁾

28 Mey 1657. JAN PIETER RAMP bekent ontvangen te hebben van THEOD. SCHUYLIUS *f* 2300.— voor het huis van za: JAN VAN GOYEN, westzijde Princegracht en *f* 2500.— van HERTOCH VAN MOERKERCKEN van een huis aan dezelfde van de Princegracht gelegen. ²⁾

7 Aug. 1650 transporteert Joffe MARIA WARNIERS, Wede van VINCENT BENNING in den Haag, ten behoeve van VICTOR VAN GRIECKEN tot Leijden een obligatie van 1000 car: glds. haer competerende uijt den boedel van JAN VAN GOYEN, in sijn leven Mr. Schilder alhier en noch *f* 230 — 13 — 0 en dat samen voor *f* 450 in comptanten gelde. Mocht VICTOR VAN GRIECKEN echter meer uit den boedel voor deze pretentie ontvangen dan moet hij dat aan MARIA WILLEMS VAN RAELEST, Wed. van voorn. JAN VAN GOYEN terugbetalen. Mocht hij minder krijgen dan zal zij comp^{te} dat aan hem terug betalen.

HAVICK STEEN te Leiden teekent als getuige! ³⁾

25 October 1666 verklaart Mr. HENDRICK VAN SLINGERLANDT, pasteybacker te 's Gravenhage, dat hij al over ettelijcke jaeren geleent heeft gehad aen sijnen broeder JOB LAMBERTZ VAN SLINGERLANDT verscheydene stucken schildery, te weten: de Stadt Dordrecht, wesende een principael van Mr. JAN VAN GOYEN en VAN DER MERCK, noch een stuck van JACOB VAN DER MERCK en JAN VAN GOYEN, en een stuck, zijnde Zwanen, van ROELANDT SAVERY. (Na het over-

1) Registers straten en wegen. Portefeuille 2 Haagsch Gemeente Archief.

2) Prot. Not. VAN ADRICHEM, den Haag.

3) " " G. VALETTA, den Haag.

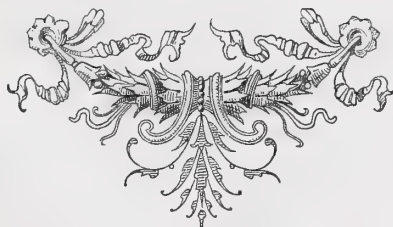
lijden van den broeder moeten die stukken aan des Compt^s kinderen worden ter hand gesteld ¹⁾).

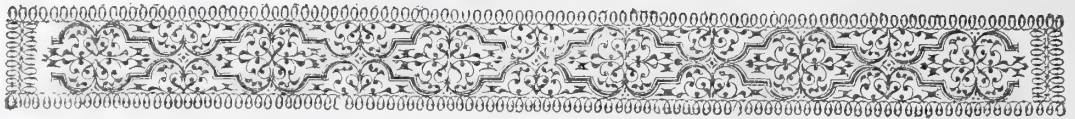
20 Mei 1672 maakt ANNA WILLEMS VAN RAELEST, Wed. JAN VAN GOYEN, wonende in 't Hoffken van de Heer VAN NIEUCOOP te 's Gravenhage haar Testament. Zij is „Sieck van lichame.” Prelageert aan haar Nichten ELIJSABETH DE CLAUW en ANNA DE CLAUW kleederen, aan JAN DE CLAUW een gouden hoep, aan CORNELIS STEEN, haren Neve een gouden Souverain van 15 gulden en ADOLPH CLAUW, haren Neven haer portret met de copye vant portret van haren man za: JAN VAN GOYEN, aan CATHARINA en THADDEUS STEEN kleedingstukken; voorts zijn hare erfgenamen, GEËRTRUIJT, ELISABETH, ANNA, JAN, ADOLPH en ADRIANUS CLAUW, JOHANNES, HAVICK, CONSTANTINUS, CATHARINA en THADDEUS STEEN, hare neven en nichten, bij egale porties ²⁾).

Het is niet mijne bedoeling hier nader op het werk van VAN GOYEN in te gaan. Het is herhaaldelijk uitvoerig behandeld en naar waarde geschat. Ik herinner aan MICHEL's uitnemende studie in de „Revue des deux Mondes”, aan BODE in zijne artikelen over de Hollandsche Landschapschilders in de „Zeitschrift für bildende kunst”, aan de „Meisterwerke des Rijks Museums”, de biographie in den nieuwen „Catalogue Raisonné” van het Mauritshuis, enz. Hier zijn slechts voor het eerst de documenten gepubliceerd, waaruit bij de het laatst genoemde werken geput is.

¹⁾ Prot. Not. P. VAN GROENEWEGEN, den Haag.

²⁾ „ „ M. VAN HEUVEL, den Haag.

PARDONBRIEF TEN BEHOEVE VAN ANTHONIS VAN DOYENBURCH

MEDEGEDEELD DOOR

H. N. J. VAN EELDE.

PHILIPPUS by der gratien Goidts Conynck van Castille, van Leon, van Arragon, van Navarre, van Naples, van Sicille, van Maiorcke, van Zardanie, van den eylanden in Indien ende vasten landen der zee Ooceane, Eersthertoge van Oistenryck, Hertonge van Bourgoigne, van Lothir ¹⁾, Brabant, Lembourg, Luxembour, Gheldre ende van Melanen, Grave van Habsbourg, Vlaenderen, Artois, Bourgoingnen, Palsgrave ende van Henegauwe, Hollandt, Zeelandt, Namen ende Zutphen, Prinche van Zwave, Marcgrave des heylicx Ryx, Heere van Vrieslandt, Salins, Mechelen, van der stadt steden ende landen van Vtrecht, Overysell ende Groeningen, ende dominateur in Asie ende Africke, Allen den geenen die dese onse open letteren sullen sien Salut;

Doen te weetene, dat wy ontfaen hebben die oidtmodige supplicatie van ANTHONIS VAN DOYENBURCH, geboeren in onse stadt van Vtrecht, inhoudende hoe dat de suppliant (spreeckende zonder jactantie) gecommen es van goeden eerlicken geslacht ende treffelicke ouders, die altyt Godt zyne heylige kercke ende huere prince onderdanich geweest zyn, ende hebben gefondeert ende gedoteert van huere eygen patrimonien zeeckere vicarie oft ewygen geestelicken dienst in de Buerkercke onser voors. stadt Vtrecht, met twee missen der weke ter eeren Gods, zynder gebenedyder moeder Maria, Sint Jan Baptiste, Sint Bartholomeeus ende der heyliger maget Sinte Barbele, behoudens den outsten van den geslechte de presentatie van der selver vicarie ofte geestelicke officie, ende dyennaevolgende heeft wylen HERMAN VAN DOYENBURCH, als de olste van den voors. geslachte, van der selver vicarien in den jaere xv^o. vyer en twyntich voor deerste reyse voersyen ende daer toe gepresenteert den voors. suppliant, als wesende clercq, getonsureert ende daer toe bequaeme, dewelcke daerop vercregen heeft van saliger heeren HENDRICK VAN BEYEREN, bischop tot Vtrecht voors., behoerlicke provisie ende institutie van selve beneficie, ende dien volgende heeft de voors. suppliant selve beneficie altyts peiselick

¹⁾ sic; meer gewoon Lothryck (Lotharingen).

beseten ende den dienst Godts daer aen clevende gedaen doen by priesters, zoet behoert ende tsurplus van den vruchten ontfanen ende hem daer mede onthouden als een clercq ende geestelick persoon behoert; ende nae dat hy lange jaeren (zoe te Coelen als in Vranckryck als oick naederhandt lange tyt te Loeven) gestudeert heeft, zoe in utroque jure als zunderlynge in litteris humanioribus et philosophia, zoe es hy over sekere corte jaeren van Loven gecomen tot Vtrecht voor. by zyne vrienden, om seeckere zyne affairen uuyt te reyckene, ende soe hy geen onderwint en heeft begeert van andere officieen oft beneficien, te vreden zynde met sulcken staet ende provisie als hem Godt ende zyne vrienden verleent hadden, heeft daer een cleyn huysken gehuyrt voor eenygen tyt, tot hy weder te Loven hadde moegen keeren ende hem daer simpellick onderhouden met een maerte ¹⁾ die hem diende, oudt ontrent vyftich jaeren, ende overdeynkende hy suppliant zynen ouderdom, als hebbende sess en veertich jaeren oft meer, hem afreckende van allen weerlicken occupatien, onderwindingen ende negotiatien heeft hem geoccupeert ende gedelecteert in varietate lectionum et studiorum suorum, zoe well in litteris bonis ende in philosophia als oick in den heyligen scriften, hebbende by hem opera CHRISOSTOMI, AMBROSII, AUGUSTINI, HIERONIMI episcopi Ruffensis ende andere diergelycke, heeft oick altyts geleeft ende hem gehouden als een goet kint der heylicher kercken ende kersten mensch, gaende ordinarie ter missen, tsermoene ende ander godlycke diensten, uuytvaerden, begravingen in cloisters ende ander godshuysen, ende bisondere es altyt jaerlicx ten behoerlicken tyde geweest te biechten ende ten heyligen sacramento als een goet gehoersaem kersten kint, sonder dat hy suppliant berucht oft gesuspecteert es geweest van eenyge ketterie oft andere quade secten, noch dat hy oick noyt zyns levens waer hy geweest is oft geconverseert heeft, voirtgesteld heeft, geargueert, gedisputeert oft gesustineert eenyge quade lerynge oft valsche opinien in den cristen geloeve oft hem der religie onderwonden in eenygen manieren, maer hem altyt geholden heeft in onse oude warachtige religie der heiliger kercken, alsoe syn ouders gedaen hebben ende ons de heilige kercke van Roemen leert; dan is gebuert, soe hy curieus is in varietate lectionum ende dat hy gesyen hebbende ex libello quondam episcopi Ruffensis ende ECKII pro assertione vere nostre religionis de confutatie by hem gedaen tegens de onwaerachtige leerynge ende valschen opinien van MARTHIN LUTERUS ende zyne adherenten, is hy suppliant geneicht geweest uuyt nyuwschiericheyt om de voors. boecken van MARTINUS ende gelycke eens te leesen, nyet om die te achtervolgen maer om huere quaede opinien breder gesien hebbende, hem by onse heylige leeraers hyerboven genoempt soe veel te beter te stichten, confirmeren ende heure quaede opinie te wederleggen; ende zoe hy eenyge van de voors. boecken van MARTINUS ende anderen gecregen hadde ende daer inne somtyts secretelick begonnen te lesen, is gebuert dat onse schoutet van Vtrecht, des by eenen Jode des suppliants quaetwillige geadverteert zynde, es ten huysen van hem suppliant gecommen ende vindende in zyne librarie de voors. boecken, te weten soe well de goede als oick de quade, heeft de quade met hem genoemen ende den suppliant zynen gevangen gemaict ende voor justitie aengesproecken, hem aenseggende onse placcaten ende verboeden getransgresseert thebbene ende over sulcx aenlyff ende goede gestraeft te worden, uuyt saicken alleenlick dat hy suppliant onder hem gehadt soude hebben de voors. verboeden boecken, sonder hem voider oft andersins van eenyge secrete communicatien, conventiculen, quade leeryngen, valsche opinien, disputatione ofte eenyge ketterie te betichten, alsoe men oick metter waerheynt nemmermeer aen hem vinden en sall; waer tegens de voors. suppliant, die hem van alle quade secten ende heresien onschuldich kent ende daervan noyt gesuspecteert oft achterhaelt en is geweest, heeft geandtwoert declinatorie, versueckende (gemerct hy notorie clericus tonsuratus ende beneficiaet es zoe voors. es ende oick suppoest onser universiteyt van Loeven) dat hy geleverd ende gesonden behoert te werden in handen van zynen geestelicken rechter, om aldaer by hem geordelt te worden nae gelegentheynt van der saicken; ende hangt noch de materie op de voirs. declinatorie ongedecideert, ende hoe well dat hy suppliant nae gescreven rechte well verhoept daar inne gefondeert te zyne, nyet min hem kerende tot onse goedertierenheynt heeft ons oidtmoedelick gebeden, gemerct hy

¹⁾ dienstmaagd.

met egeene ketterie besmet en is noch van andere faiten berucht, maer alleenlick mesdaen soude hebben voor alsoe veell als de voors. quade boecken uuyt curiositeyt onder hem gehadt te hebben ende in eenyge van dyen gelesen, oick mede dat hy geestelick persoen is, ende om andere redenen hyer boven verhaelt, dat ons believen soude in contemplatie van de eedele ende blyde alliantie van huwelicke gemaect metter eedele prinsesse van Vranckryck den suppliant 't voors. feyt te vergeven ende te remitteren, midts hem stellende alsulcke penitentie als ons believen soude, die hy willichlick aengaen ende volbreynge sall, ende hem hyer op doen expedieren onse behoerlicke brieven van pardoen:

Soe eyst dat wy die saicken voors. overgemerct ende hyer op gehadt tadvys van onsen lieven ende getrauwen President ende luyden van onsen Rayde tUtrecht, die daerop alvoeren gehoort hebben onsen Schout ende die van den gerechte aldaer, den voors. ANTHONIS VAN DOYENBURCH suppliant genegen wesende, tsynder bede ende begeerte ende hem willende hyer inne gratie ende genaede prefereren voor rigeur van justitie, hebben in den gevalle als boven vergeven ende quytgescholden, vergeven ende schellen quyte uuyt onse sonderlinge gratie midts desen tfait, mesnse ende transgressie boven verclairt, mitsgaders alle peyne, boete ende breucke, corporelle ende criminele, daer inne hy ter cause van dien mits datter aencleeft tegens ons ende justitie mesdaen ende mesbruyckt mach hebben, abolierende ende afdoende alle procedueren tegens den voors. suppliant begonst ter cause voors. *enz.*

Behoudelick dat die voors. suppliant gehouden werdt 't voirs. fait ende mesnse tegens ons te beteren, civilick nae der gelegentheyte van der mesdaet ende faculteyt van zyne goeden, ende dat bovendien de voors. suppliant sall gehouden zyn hem te houden ende geconfineert blyven binnen onse voors. stadt van Vtrecht, zonder daer uuyt te gaene, den tyt van eenen gehelen jaere beginnende van den date van zyne slakyng, op peyne van te verbuieren den effect ende gratie van desen, mitsgaders oick te betaelen de wettelicke costen van justitie, die daeromme gedaen zyn; allet¹⁾ ter taxatie ende arbiterscepe van den voors. van onsen Rayde van Vtrecht, die wy daertoe committeren, denwelcken wy bevelen (eerst ende alvoerens verbrant zynde de voors. gereprobeerde ende verboeden boecken by den suppliant gevonden ende voor hun geroepen, die ghene dier over behoerden geroepen te zyn) zy procederen well ende deuchdelicken ter verificatie ende interinemente²⁾ van desen onsen brieve ende oick ter taxatie van den civile boete ende costen van justitie voors.³⁾ *enz.*

Gegeven in onsser stadt van Brusselle den negensten dach van April int jaer ons Heeren duyssent vijff hondert negen en vyftich⁴⁾, van onsen rycken van Spagnen, Sicilen etc. t 4e ende van Naples t 6e. *enz.*

Uit het Register van Crimineele Sententiën van het Hof Provinciaal van Utrecht, Dl. III, no. 43 (Rijksarchief, Utrecht).

1) sic.

2) registratie.

3) Het Hof gaf hieraan uitvoering bij vonnis van den 15en Februari 1561. De civile boete werd daarbij bepaald op honderd Carolus gulden. Het volledige (blijkens eene aantekening in margine, gecollationeerde) afschrift, dat in dit vonnis van den pardonbrief werd opgenomen, is hier behoudens enkele verkortingen gevolgd.

4) Niet in 1551, zooals door een drukfout in DE HOOP SCHEFFERS Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland (I p. 439 noot 3) aangegeven staat.

DE PROMOTIE
VAN
CONSTANTYN HUYGENS

DOOR
PROF. DR. J. VAN DER VLIET.

ORISSEN, *Const. Huygens*, p. 28: „Aan het einde van het enkele jaar, dat hij te Leiden mocht doorbrengen, gelukte het hem *door eigen kunde en vlijt, niet door een anders hulpe*, gelijk hij met fierheid doet opmerken, zoodat dit toen reeds eene uitzondering schijnt geweest te zijn, eene proeve zijner studie, *de fideiussoribus*, tot verkrijging van den *doctoralen graad* aan te bieden.”

TEN BRINK, *Schets eener gesch. d. Ned. Lett.* p. 368: „MAURITS (CONSTANTIJS oudere broeder) *promoveerde* binnen het jaar en CONSTANTIJN, die tevens ijverig zijne muziek en ontluikende gave voor poezie behartigde, juist na een jaar verblijf aan de akademie. Hij verdedigde zijn *proefschrift over borgtochten, de fideiussoribus*, onder HEINSIUS en wilde zich nu bij de Haagsche balie vestigen.”

WORP, *De gedichten van Const. Huygens*, dl. I, p. 102. aant. 2): „HUYGENS is dus een der eerste dagen van Juni 1617 te Leiden in de rechten *gepromoveerd*.”

Is het niet vreemd, dat wanneer werkelijk HUYGENS in 1617 gepromoveerd is, d. i. den *doctorstitel* heeft behaald, hij in een tijd en in eene omgeving, die *Oud-Holland*, 1896.

toch waarlijk niet afkeurig waren van titels, nimmer *doctor* genoemd wordt? Is hij wel werkelijk in den zin, waarin *wij* dat bedoelen, *gepromoveerd*?

De *acta Senatus* der Leidsche Universiteit verspreiden over deze zaak geen licht, daar er juist in dien tijd eene gaping bestaat, die zich van 28 April tot 26 Juni 1617 uitstrekt. Evenmin het *Diarium* van prof. EVERARD VAN BRONCKHORST, hoogleeraar in de Rechten te Leiden, loopende van 1591—1627, dat door den Deventer bibliothecaris, den heer VAN SLEE, voor het Historisch Genootschap wordt uitgegeven. Ook daarin is tusschen 30 Juni 1615 en 22 Nov. 1618 niets opgeteekend.

Raadplegen wij zijne eigene mededeelingen. *Serm.* I, vs. 337 vlg.

sic properans, iam fratre*domum ad maiora vocato,
 quem pater ad patrios usu formaret honores,
 cujus¹⁾ et haeredem moriens cum laude reliquit,
 solus ego *specimen studiorum rite* daturus,
 quamque brevis labor et sudor profecerat anni,
 restiti; et arte operaque mea, non ullius, ut fit,
 quo se jure *Fidejussor*, qua lege ligatum
 agnoscat, qua contendat ratione solutum,
 expono *tabulis, quales Academia valvis*
praefigi jubet, instantis praemissa duelli
 indicia et laetae currentis ad arma inventae.
 praescripta lucente die, certamen inivi,
 concursu patrio et patrum, grandique corona
 auditorum et athletarum turgente lyceo:
 quo plausu rem gesserimus, sine testibus absit
 dicere me de me. Proh res mortalium inanes
 et nihili! vixdum bene sexagesimus anni
 circulus exivit, de tot mihi testibus unum
 in vivis video: populus quid relliquus? Umbra est.
 at *Swanenburgi* saltem si vita superstes,
 ille sui certe quam vix adjutus opella
 praesidii, non turbato certamine vultu
 palluerim Lugdunensem quasi rhetor ad aram,
 ille fateretur venerando candidus ore.
 victor, composito sermone, sodalibus, urbi,
 civibus, et meritis de me doctoribus aegra
 mente vale dixi, felicia quaeque precatus.
 post epulas, quas ista fere solennia poscunt,
 egressus chara aeterno mihi nomine Leida
 ad patrios una redii cum patre penates.

Wij hebben hier het verhaal der geheele plechtigheid van de voorbereiding af, tot aan den afloop van het diner toe, waarna vader CHRISTIAAN zijnen 21jarigen zoon 's avonds mee naar den Haag nam. Vooreerst blijkt uit deze verzen, dat HUYGENS in elk geval niet *onder HEINSIUS*, die trouwens professor in de letteren

1) Vreemde constructie, men verwacht: *quorum*.

was, maar *onder* SWANENBURGH *gepromoveerd* is, om het voor het oogenblik zoo te noemen. Immers hij zegt duidelijk dat, als SWANENBURGH nog leefde, hij zou kunnen getuigen, hoe weinig hij de hulp van diens *praesidium* noodig had gehad. ¹⁾

Voorts schijnt uit HUYGENS woorden te blijken, dat er geen sprake is van een *proefschrift*. Immers het *specimen studiorum*, dat hij naar oud gebruik zou geven, bestond uit den inhoud van *tabulae*, die *ad valvas Academicas* werden aangeplakt en wel moeielijk iets anders bevat kunnen hebben dan *stellingen*. Dat die stellingen werden gedrukt en evenals de tegenwoordige dissertaties bij de professoren werden rondgebracht, ziet men uit hetgeen BOOT meedeelt uit een brief van H. aan zijn broeder ²⁾. Uit een postscriptum „blijkt dat hij opponenten zocht „voor zijne *promotie* — deze zaak werd dus evenmin als thans aan het toeval „overgelaten. VINNIUS had aan HINIOSA gezegd, dat hij misschien ook iets zou „in het midden brengen, en daar DEDEL verzocht had dat de stellingen hem „bijtijds zouden gezonden worden, hoopte hij op diens overkomst.” De laatste brief (24) is blijkbaar in haast geschreven. Het slot luidt aldus: *haec raptim ut vides effutio, ita nunc nescio quibus non typographicis negotiis distrahor*. Daarop volgen deze gemakkelijke woorden: *deinde agyrtam brevi et circulatorem agam*, zal ik de rol van rondbrenger en reizend marktschreeuwer vervullen, *ubi singulis Professoribus, viris horrendis, viris barbatis, nugonibus per excellentiam ineptis, distribuendae Theses erunt*, wanneer ik mijne stellingen bij de verschillende hoogleraren zal moeten rondbrengen, schrikwekkende, baardige mannen, bij uitnemendheid verwaande beuzelaars.” De minachtende toon, waarop de aanstaande staatsman hier van de hoogleraren spreekt, voorspelt reeds den dichter, die zes jaar later van „den Professor” zou schrijven: *hij schouwt een Kinder-baes met even sulcken ooghen als hem een staatsman doet*.

In overeenstemming met de boven vermelde opvatting van HUYGENS' *promotie* is een brief door BOOT in de Bijlagen zijner verhandeling afgedrukt en waarin tusschen de regels te lezen staat, dat vader CHRISTIAAN een weinig zuinig was uitgevallen. Hij is in 't Latijn gesteld en luidt vertaald aldus: „Voordat u voor „mijne disputatie overkomt, waarde vader, blijft er een bezwaar af te doen, waaraan „ik u intijds wil herinneren, dat u namelijk, zooals toeschouwers bij openbare

1) De loop van den zin, waarin dit wordt gezegd is door het verlangen om de toespeling op Juvenalis Sat. I, 47, die in de woorden *palluerim Lugdunensem quasi rhetor ad aram* ligt opgesloten, te plaatsen eenigzins onduidelijk geworden: letterlijk vertaald luiden de woorden aldus: SWANENBURGH zou kunnen getuigen hoe ik, ter nauwernood bijgestaan door een weinigje hulp (*Opella*) van zijn voorzitterschap, niet met een gelaat door den strijd ontroerd verbleekt ben, evenals enz. De onduidelijkheid wordt daardoor veroorzaakt, dat men de ontkenning, die bij het woord *palluerim* behoort, bij *turbato* wil voegen, terwijl de zin eigenlijk zou eischen dat aan beide begrippen eene negatie werd toegevoegd.

2) De Lat. brieven van CONST. HUYGENS, p. II, uitgegeven in de *Verhandelingen der Kon. Acad. van Wet. afd. Letterk.*

„vermakelijkheden plegen te doen, niet van huis gaat dan met eene welvoorzienere beurs, en niet meent, dat men ook op de banken van deze vertooning wordt toegelaten, anders dan door bemiddeling van deze. U begrijpt licht, wat ik bedoel; *maar is dit niet het geval, verneem dan duidelijker*, wat er van de zaak is. Aan den voorzittenden hoogleeraar plegen voor het verleenen van zijne medewerking dadelijk na de disputatie twee halve rozenobels of een heele, naar verkiezing, te worden uitbetaald; aan den Akademischen pedel voor het aanplakken der stellingen, het binnenleiden van vrienden, professoren enz. minstens een daalder. Dit zijn de officieele uitgaven, waarom dadelijk op den dag zelven der disputatie moet gedacht worden. *Derhalve verzoek ik u er aan te denken, zoodat ik u er niet voor de tweede maal aan behoef te herinneren en om mij geen last te veroorzaken, door daaromtrent iets anders te besluiten*. Want dat mijn beurs in staat zou zijn zulke slagen te dragen, daaraan behoeft u niet te denken, en al kon zij dat ook, dan nemen wij, straks rechtsgeleerden, onze toevlucht tot de wetten, die ons aanraden, *dat het meer in ons belang is niet te betalen, dan het eens betaalde terug te vorderen*. Over de onkosten voor het drukken der theses gemaakt zal ik bij eene nadere gelegenheid uitvoeriger schrijven.”

In het gedicht en de toespraak waarmee H. van de Akademie afscheid nam, komt niets voor dat over de vraag eenig licht verspreidt, behalve het opschrift van het eerste: *Post disputationem iuridicam Lugduno discedens*.¹⁾ In het dagboek (Hs. A) staat alleen.... *May disputo publice*: ik disputeer in het openbaar.

HUYGENS schijnt dus de *summos in iure honores* niet te hebben behaald, wat trouwens niet vreemd klinkt na een verblijf aan de Akademie van slechts ruim één jaar. Hij zinspeelt er in zijne afscheidstoespraak dan ook op, dat zijn vader zijne tehuiskomst wenscht: *me, auditores nobilissimi, evocat ab hisce Musarum delicys non contemnenda autoritas eorum qui supremum in me meaque imperium natura obtinent*.²⁾ Anders is het zijnen beiden gouverneurs gegaan, van wie aan JOHANNES BROUART *gradus in medicina supremus e decreto Magnifici Rectoris et senatus collatus est*³⁾ en JOHANNES DEDEL *post operam in examine et disputatione pulchra praeclarissime navatam ad summum in iure Gradum*⁴⁾ is toegelaten. In de opschriften van de gedichten door hun leerling aan die heugelijke gebeurtenissen gewijd, wordt dan ook uitdrukkelijk vermeld: *ornatissimo doctissimoque iuveni*

1) Na mijn rechtsgeleerd twistgesprek, bij mijn vertrek uit Leiden.

2) Mij, geachte toehoorders, roept van deze genietingen der Muzen weg het niet te miskennen gezag dergenen die door de geboorte over mij en het mijne het hoogste bewind hebben.

3) WORP. H. Ged. I p. 25. De hoogste rang in de geneeskunde krachtens besluit van den R. M. en den Senaat is toegekend.

4) WORP. H. Ged. I p. 51. Tot den hoogsten rang in de rechtswetenschap na de voortreffelijke proeve van bekwaamheid afgelegd bij het examen en het „fraaie” dispuut. Deze *pulchra disputatio* komt ons eenigszins verdacht voor. Zou er in de Leidsche Acta Academica niet staan: *et disputatione publica?*

*Foanni Brouardo pro gradu doctoratus in medicina consequendo disputanti; ingenuo iuveni Foanni Dedel publice pro gradu doctoratus de pignoribus et hypothecis disputanti.*¹⁾

Over de verschillende vormen, waaronder men de Universiteit placht te verlaten, verspreiden eenig licht de volgende uittreksels uit het bovengenoemde *Diarium* van prof. VAN BRONCKHORST, welwillend medegedeeld door den heer VAN SLEE. Daar lezen wij sub dato 23 Oct. 1591: *privatim promotus Adrianus Veen in licentiatu a A. Beyma: respondit de servitutibus.* 16 April 1591. *P. van der Wede promotus privatim in licentiatu V. I. (utriusque iuris).*

21 Juli 1592. *Gysbertus Damaeus Leydensis promotus privatim in licentiatu medicinae; respondit de vertigine; numeravit 44 florenos, et decretum ut Licentiati promotori solvant honorarii loco 4 florenos; doctores vero sex florenos in privatis promotionibus.*

„Soortgelijke aantekeningen komen herhaaldelijk voor”, voegt de hr. VAN SLEE er bij. „Daaruit blijkt m. i. duidelijk, dat er twee soorten van promoties waren, eene *pro gradu licentiati* en eene *pro gradu doctoris*. De *licentiati* worden steeds uitdrukkelijk onderscheiden van wie als *doctor* promoveerden en komen verder in het *Diarium* niet meer als akademieburgers voor. Het geeft den indruk dat zij daarmee hunne studien voltooid konden rekenen, al sloot dit niet uit, dat een enkele later nog naar den doctoralen graad dong.

„Wat verder deze promotie betreft, lees ik op 4 Aug. 1592: *exhibitum a Fctis scriptum de forma examinis, quod instituetur in promotione Licentiatorum et Doctorum, quod approbatum est a Curatoribus cet.*

„8 Oct. 1592. *Eodem die publice in Academia praelecta sunt nova statuta de promovendis Doctoribus et Licentiatis, ut posthac non promoveantur, nisi adhibito examine.*

„Iets omtrent de inrichting van dit examen verneemt men uit het aangeekende op:

„28 April 1594. *Examinatus est a Beyma, me et Grotio maior Perssynius (absente Tuningo in negotiis Academiae). Responisit ad plurimas quaestiones commode et mediocriter.* En dan volgt op:

„30 April 1594: *datae sunt illi explicandae duae leges.*²⁾ *Una L. puberes de V. O.*³⁾ *Altera lex pen. C. d. cond. indeb.*⁴⁾ *Quas dextre satis explicabat,*

1) „Aan den zeer begaafden en geleerden jongeling J. B., disputeerend ter verkrijging van den graad van doctor in de geneeskunde; aan den talentvollen jongeling I. D. bij zijn openbaar dispuut ter verkrijging van den doctoralen graad »over panden en kustingen”.

2) Hier hebben wij dus de beide wetten, wier verklaring op het zoogenaamde „tweede gedeelte van het doctoraal” in den studententijd van schrijver dezes nog verlangd werd.

3) Hier hebben wij dus een examen, dat aan de verkrijging van het Licentiaat voorafging.

4) Cod. IV. t. 5.

sed non aequè promte et apposite respondebat ad argumenta objecta, praepeditus tum angustia temporis tum timore quodam. Dignus iudicatus est, qui ad gradum licentiatum sumendum (quem tantum petebat) privatim vel publice admitteretur.

„Geheel op dezelfde wijze ging het examen toe van *Schelto Rispens, Frisius* op 7, 8 en 11 Aug. 1594.

„Dat met dit licentiaat werkelijk de studietijd volbracht geacht kon worden, blijkt m. i. ook uit het feit, dat deze promotie soms zelfs plaats had met de kap.

„Dat dit Licentiaat echter vooraf moest gegaan zijn, als de doctorsgraad begeerd werd, blijkt uit de volgende mededeelingen:

„20 Sept. 1593. *Venit hic D. Polmannus, advocatus Leowardensis, qui filium suum, Dolae promotum in licentiatum, hic in Doctorem promovendum curavit, cui ego altero die contuli gradum Doctoris.*

„16 April 1601. *Promotus privatim in licentiatum juris N. N. Frisius. Respondit de duabus decadibus iuris controversi, frigide admodum et inepte. Gradus illi collatus a Dom. Tuningo. Et cum post primam disputationem seu gradum Licentiae (!) adeptum peteret gradum Doctoratus, conclusum ut suo periculo alteram susciperet materiam defendendam pro doctoratu assignandam illi ex arbitrio professorum. Interim gravi et seria admonitione Rectoris commotus de periculo repulsae quod metuendum illi esset in gradu Licentiati tandem acquievit.*

„Soms echter werd het Licentiaat niet gevorderd van bekwame studenten, die doctoreerden, zooals volgt uit deze aantekening:

„*Ultimo Februarii 1602 contuli gradum doctoris Gijsberto Vloswijck Amsterodamensi. Actui praesentes erant D. Justinus de Nassow et Scaliger. Convivium Doctorale in meis aedibus celebratum est. Disputavit pro Gradu Doctoris si ñ e praeside de duplicibus et mixtis iudiciis exacte et egregie. Opposuerunt Gisbertus Culenburch, Sonnius Faber, Nicolaus Cisius, Joh. Vitellius et D. Swanenburch. Non disputavit pro Licentia, sed decretum fuit a Senatu Academico ut disputationes antea ab eo habitae exercitii gratia de servitutibus et substitutionibus ei imputarentur pro gradu Licentiae.*”

Gelijk men ziet wordt er in de laatste aantekening melding gemaakt van eene disputatio door een student vrijwillig, zonder dat er van het verkrijgen van een graad sprake is, in den loop van zijn studietijd gehouden. Van dergelijke disputeren wordt bv. ook gewaagd in een brief van VOETIUS van Febr. 1650, waarin verhaald wordt hoe studenten bij den bekenden hoogleeraar komen en hem verzoeken onder zijn praesidium zekere stellingen te mogen verdedigen, hetgeen dan ook werkelijk plaats had. Als een dergelijk dispuut schijnt ook de verdediging der stellingen „de fideiussoribus” te moeten worden opgevat, alleen met dit verschil dat deze in dit geval de slotacte was van het verblijf aan de Akademie.

Uit de excerpten uit het dagboek van prof. VAN BRONCKHORST blijkt duidelijk, dat het verschil tusschen het Licentiaat en het Doctoraat ongeveer hetzelfde was, als dat tusschen onzen graad van doctor en candidaat. Zooals thans de theologen zich gewoonlijk met den laatsten graad tevreden stellen, en dit in de litterarische en philosophische faculteiten ook vaak voorkomt, zóó de tijdgenooten van HUYGENS met het Licentiaat. Tot de kennis van de beteekenis en het verschil der beide graden kunnen overigens bijdragen de formules voor de bullen uit te reiken aan Licentiaten en Doctoren, opgeteekend in de *Acta Academiae Ultraiectinae* dl. I, waaraan eenige concepten van bullen voorafgaan.

Formula bullae licenciati. Rector et professores cet. Nos acqussimae honestissimaeque eius petitioni satisfacere volentes, eundem per universam iuris prudentiam examinare curavimus per clar. N. N. consultissimosque viros iuris in hac Academia antecessores ac¹⁾.... sibi praescriptas accurate et subtiliter explicantem nec non ad dubia atque argumenta a nobis mota et opposita solide respondentem ac tandem theses inaugurales de... sine praeside strenue ac feliciter defendentem audivimus. In quibus omnibus cum insignem eruditionem suam ac iuris peritiam pari cum modestia coniunctam nobis aliisque probasset, qui virtuti et honestis studiis debetur honos, petenti merito contulimus. Quapropter ex auctoritate ac potestate nobis ab Illustr. ac Potentibus Provinciae Ultraiectinae ordinibus concessa atque tributa eundem D... per clar. vir. collegam nostrum D..... Juris utriusque Licentiatum creavimus et renunciavimus, creamus et renunciamus, dedimusque ac damus hoc nostro diplomate facultatem de iure respondendi, consultandi, atque in foro causas agendi. Tribuimus ei insuper omnes immunitates, privilegia ac praerogativas, quaecunque vero Juris Licentiatu legibus vel consuetudine concedi tribuque solent. Quae omnia cet.

Ook aan het Licentiaat waren dus maatschappelijke rechten en voorrechten verbonden, bepaaldelijk voor juristen de uitoefening der rechtspraktijk. Bij HUYGENS vinden wij evenwel nergens sprake, zoo min van den graad van *Licentiaat* als van dien van *Doctor*, evenmin van een examen, dat ook volgens deze bul aan de verdediging der *theses inaugurales* moest voorafgaan. Voorts verdient opmerking dat de *disputatio pro gradu Licenciati* of *Doctoris, sine praeside* plaats heeft, terwijl HUYGENS zich er wel op beroemt, dat SWANENBURGH hem nagenoeg niet geholpen heeft, maar het dispuut toch onder diens praesidium heeft plaats gehad, evenals in het geval van den student van VOETIUS.

Een tweede concept vóór dezelfde *Acta* opgeteekend betreft het doctoraat, en luidt na eenige, niet ter zake doende consideratien: (Er staat boven: *in*

1) Hier zijn eenige woorden ter nadere invulling, naar het schijnt, open gelaten.

superlativo gradu). cum itaque orn. doct. vir D. N. N. diligentem Medicinae operam satis diu navasset atque iam ad exhibendum eruditionis suae specimen paratus esset, petissetque a nobis, ut ipsum titulo Academico doctrinae suae conveniente ornarem: nos aequissimae honestissimaeque eius petitioni satisfacere volentes, habita primo vitae ac morum ratione praemissoque tentamine, eundem per universam Medicinam diligenter examinari curavimus per Cl. N. N. doctissimosque viros Medicinae in hac Acad. professores et Casum difficilem atque Aphorismum ex Hippocrate sibi praescriptum accurate subtiliter explicantem nec non ad dubia atque argumenta a nobis mota ac opposita solide respondentem ac tandem theses inangurales de cum adiectis corollariis publice sine praeside summo cum applausu strenue ac feliciter spectatissimae auditorum frequentiae defendentem audivimus Medicinae doctorem renunciamus cet.

Hier gaat dus aan de verkrijging van den doctoralen graad een tentamen, een examen en eene verdediging in het openbaar van theses, *sine praeside*, vooraf.

In een derde concept, dat wat het begin betreft veel op het tweede gelijk, luidt het slot aldus:

In quibus omnibus cum laudabilem eruditionem suam ac Medicinae peritiam pari cum modestia coniunctam nobis aliisque probasset, nec non disputationem inauguralem de cum adiectis corollariis feliciter defendisset, virtuti atque honestis studiis debitum honorem petenti merito contulimus. Quapropter dedimusque ac damus hoc nostro diplomate facultatem cathedram doctoralem conscendendi, Medicam docendi et interpretandi, praxin Medicam exercendi, aegros invisendi, remedia praescribendi et consilia ineundi.

In de lijst van promotien aan de Utrechtsche Akademie tusschen de jaren 1636—1652 komen voor: *liberalium artium ac philosophiae theoreticae magistri* (het laatste nog als toevoegsel aan den titel van *doctor in de letteren* vóór de wet van 1876); ook enkel *artium liberalium magistri*; omgekeerd: *philosophiae doctores et liberalium artium magistri*; verder *iuris utriusque, theologiae* en *medicinae doctores* en eenmaal ook een *juris licentiatus*.¹⁾ Daar is ook sprake van een *gradus doctorae*.

Staat dus de promotie van CONSTANTER op tamelijk losse schroeven, niet minder onzeker is de datum waarop zijne afscheidsdisputatie zou hebben plaats gehad. De hr. WORP zegt: „HUYGENS is dus een der eerste dagen van Juni 1617 te Leiden in de rechten gepromoveerd. Den juiststen datum weten wij niet, omdat in de *Acta Senatus* — eene gaping is enz!” Dit *dus* grondt zich waarschijnlijk

¹⁾ 1642. MARC. DE LA PALMA *iuris licent. renunt. in conclavi Acad. per. huic propter festinationem specialiter indultum, ut de questionibus miscellis a se conscriptis biduo post examen disputaret.* Men zie ook het boek van SCHOTEL, de Leidsche Academie in de 16de, 17de en 18de eeuw, Hoofdstuk XXII *de graden*.

op de datums geplaatst onder de afscheidstoespraak na de disputatie, nam. 31 Mei en die onder het bij die gelegenheid vervaardigde Latijnsche gedicht, nam. 1 Juni.

De hr. BOOT schrijft daaromtrent: „Dat hij niet, zooals men uit den datum onder de toespraak zoude vermoeden, 31 Mei 1617 gepromoveerd is, maar na 8 Juli van dat jaar, denkelijk den 9den of 10den, blijkt uit den laatsten brief dezer reeks n°. 22.” In eene noot op p. 9 zijner verhandeling voegt de hr. BOOT hieraan toe: „Uit een postscriptum van een brief aan MAURITS (n°. 28) *gedateerd 27 Mei*, vernemen wij, dat de Rector Magnificus *den 15den Juni* voor de verdediging van het proefschrift bepaald had. *Hierin is dus later verandering gekomen.*” Zien wij wat de brieven hieromtrent leeren.

De brieven, waarin voor ons doel iets te vinden kan zijn, zijn natuurlijk die van het jaar 1617. Zij zijn niet talrijk en allen of aan CONSTANTYNS vader of aan zijn broeder MAURITS gericht. Gedeeltelijk zijn zij voor ons onderwerp zonder belang, omdat zij handelen over het drukken van een zeker gedicht op den dood van een beroemden naamgenoot zijns broeders, waaraan de jonge dichter groot gewicht hechtte en dat ook bestemd was om onder de oogen van prins MAURITS te komen, ofschoon deze, naar HUYGENS eigen woorden, van poezie weinig verstand had en er niet veel voor gevoelde.

De eerste brief dezer reeks, n°. 19 van de geheele verzameling, is een uitvoerig stuk, waarin op schertsenden toon bedankt wordt voor een geschenk in geld door den vader aan zijne beide zonen vereerd en wordt verzekerd, dat dit geld nuttig gebruikt wordt en niet het slechte voorbeeld van anderen wordt gevolgd. Hierbij worden eenige bijzonderheden meegedeeld over het leven van andere studenten, met wie CONSTANTYN in hetzelfde huis schijnt gewoond en het middagmaal gebruikt te hebben. „Ik beken het ongaarne” schrijft hij: „zoozeer „is het voorkomen van onze vroeger zoo fatsoenlijke samenwoning¹⁾ veranderd, „dat ik met recht kan zeggen, dat wij een samenraapsel van liederlijkheden en „ondeugden²⁾ binnen de wanden onzer woning voeden. Dit zij gezegd, de goeden „niet te nagesproken, want ik zonder er enkelen uit. Want onder de anderen³⁾ „gaat de een zich te buiten aan sport, de ander gaat bankroet tengevolge van „het spel, een derde houdt zich met vrouwen op — liederlijke, verwaande⁴⁾, god- „delooze, en, wat het onverdragelijkste is, smaadzuchtige lui, waarvan de een „op zijne adellijke afkomst, de ander op den rijkdom zijner voorvaderen steu- „nend en trotsch, niets goed vinden, dan wat zij zelf doen; zij spotten met de

1) *contubernium*.

2) *intra parietes domesticos*.

3) Aanhaling van *Persius. Sat. V. 51*.

4) *putidi*.

„braven, haten de deugd en beschouwen vroomheid als een verwijt.” Hij zelf laat zich door dat alles niet van den goeden weg afbrengen, integendeel is het zien der ondeugd hem een prikkel tot deugd. „Wanneer ik derhalve, na soms den geheelen dag aan mijne boeken gewijd te hebben, 's avonds bij den gemeenschappelijken maaltijd gekomen ben en het dronkene gedrag dier lieden, niet door de studie, maar door den wijn bezwaard, aanschouw en ik vergelijk dat rampzalige leven met het mijne, dan smaak ik een groot genot. Wees er van overtuigd, dat men bijna dagelijks dergelijke tooneelen kan aanschouwen enz.” Men geloof HUYGENS gaarne op zijn woord, wanneer hij verzekert, dat hij te Leiden geen slechte voorbeelden heeft gevolgd — geheel zijn verder leven is er borg voor — alleen zou men wenschen, dat hij wat minder met zijne eigene braafheid ingenomen was geweest.

Verder wordt in dezen brief verslag gedaan omtrent den voortgang van CONSTANTYNS studien: hoe hij eerst een algemeen overzicht over het recht had trachten te verkrijgen en daarna zich meer in bijzonderheden met de meest noodzakelijke en meest voorkomende onderdeelen had bezig gehouden, „*Wanneer later ten slotte naar uwe meening de terugtocht zal moeten aangenomen worden, waarbij, wat ge ook van plan moogt zijn omtrent mijn broeder, ik niet schroom eenig uitstel van termijn te vragen, zal ik uit een dezer onderwerpen stellingen kiezen, om die, met hoop op goeden uitslag, aan een openbaar onderzoek te onderwerpen.*” Deze brief, de oudste, waarin van theses en disputatie melding wordt gemaakt, is van 9 Maart (VII° Id. Mart.) 1617.

De volgende brief — de brieven zijn, althans voor dit jaar, geheel averechts gerangschikt — is n°. 26, gedateerd 19 Mei (XIV° Cal. Jun.). Daarin bedankt hij voor het aanbod eener vacantie, dat hem, naar het schijnt, door zijn vader was gedaan. „Met al mijne krachten streef ik thans naar dien gewenschten eindpaal mijner studien, ter wille waarvan gij mij drie andere maanden bovendien hebt geschonken; dientengevolge ben ik geheel verdiept in en zweet op de voorbereiding mijner openbare disputatie, die mij reeds bijna drie weken achtereen aan mijne boeken gekluisterd houdt, voor zoover althans de zwakte mijner oogen het toelaat. De grens van betwiste punten, tegenwerpingen en vragen is eindeloos: wanneer men meent gedaan te hebben, bemerkt men dat men pas begonnen is; men meent het einde te zien, het blijkt, dat men nog met de beginselen bezig is. Zoozeer, dat als men niet met ontembare hardnekkigheid zich tegen deze hydra verheft, men nooit iets vooruitkomt. Het verlies van één dag kan door drie dagen studie niet ingehaald worden. Alleen onafgebroken werkzaamheid belooft de overwinning, die ik mij verbeeld reeds uit de verte te zien schemeren. Ik verlang nog maar één ongestoorde week: wie mij die mocht

„misgunnen, bewijst mijnen studien een zeer slechten dienst. U zult het mij, „hoop ik, dus niet kwalijk nemen, wanneer ik, met het oog op mijn eigen belang, „uwe wenken niet opvolg en mijn broeder, gelijk gij ziet, onverzeld laat trekken. „Wij zijn niet zoo ver van elkaar af. Wij kunnen dagelijks komen en terugkeeren; „als wij maar eens aan deze moeielijkheden ontkomen zijn enz.”

De nu volgende brief is van den 3den Juni (n°. 25) (*proprid. non. Jun.*). „Sinds ik uwe meening, vereerde vader, verstaan heb over het vaststellen mijner „disputatie op het laatste uur vóór mijn vertrek, ben ik dadelijk begonnen te „denken over de kleine afscheidsrede, die, naar uwe opmerking, dadelijk na het „dispuut behoort gehouden te worden. Dientengevolge heb ik die reeds gereed „en nog eenige poezie bovendien, opdat ik niet, terwijl ik mij verdienstelijk maak „tegenover mijne bloedverwanten, de Muzen schijn te verwaarloozen. Als de „stellingen gedrukt zijn zult gij zien, wat ik te midden van dit gezeur over rechts- „kwesties, onder bescherming van Phoebus, van de vreedzame godinnen heb „weten te verwerven. *Overigens heb ik niet ongaarne den dag van het dispuut „eenige weken verschoven*, van wege het grootē aantal van dergelijke dispuuten, „die gewoonlijk tegen de vacantie door verschillende personen over verschillende „onderwerpen plegen gehouden te worden, terwijl ik meen het genot en het nut, „aan dergelijke oefeningen verbonden, zoolang ik althans nog aan de Akademie „ben, mij niet te moeten laten ontgaan.

Intusschen bereid ik mij op mijn gemak op den aanstaanden woordenstrijd „voor en besteed, zooals een verstandig zeeman doet, het uitstel, waartoe slecht „weder mij dwingt, tot het uitrusten van mijn schip.”

Uit dezen brief van 3 Juni blijkt dus, dat het dispuut, met goedvinden van vader CHRISTIAAN, nog eenige weken is uitgesteld. De volgende gedateerde brief is van 21 Juni (*XI Cal. Quint.*). Hierin deelt hij mee, dat hij *eindelijk*, zij het ook *zeer ongaarne*, voldoet aan het verzoek zijns vaders, om hem de stellingen ter beoordeeling te zenden, en geeft te kennen, dat hij in dit verzoek meer een uitvloeisel ziet van *vaderlijke macht* dan van *vaderlijke liefde*. — Over het algemeen heeft hij eene zeer aardige manier, om op eenen bescheidenen en eerbiedigen toon, zijn vader de waarheid te zeggen en zijn eigen zin door te drijven. — Wanneer namelijk een ander de oogen in zijn werk slaat en er verbeteringen in aanbrengt, schijnt het hem niet meer zijn eigen werk toe en hij zal het niet meer met dezelfde onbevangenheid kunnen voordragen. Hij spreekt daarbij van zijne *opstelletjes* (*compositiunculas*), waarmee waarschijnlijk alleen de theses bedoeld zijn. Hij laat verder aan zijn vader het oordeel over, of het bijgevoegde Latijnsche gedicht het drukken waard is en bezweert hem ten slotte, noch zijn oom, noch zijn broeder een oog in het een en ander te laten

slaan. Uit dezen brief volgt, dat op 21 Juni de stellingen nog niet gedrukt waren.

Van 7 Juli (*Non. Quint.*) is de twintigste brief. „*Gij hebt nu de afdrukken mijner theses in handen, W. V., die, gelijk zij reeds van het begin af aan deden, nu vooral u behooren: sinds zij namelijk den afdruk van uw naam op het voorhoofd dragen. Derhalve bestaat er geen reden om in dit geval een omhaal van stadhuiswoorden aan te wenden: Ik draag u op wat ik aan u verschuldigd ben, of liever uw eigendom. Weg derhalve met die gewone plichtplegingen, waarvan ik mij overtuigd houd, dat gij evenmin een gretig lezer, als ik schrijver, zijt.*” Hij had ook zijn oom ZWERIUS (SWEERS) in de opdracht opgenomen; als deze niet naar Antwerpen vertrokken was, zou hij hem per brief hebben uitgenoodigd, en wel in eenigzins hoogdravende (*verbis-aliquanto solennioribus*) bewoordingen, omdat de gewoonte van den tijd meebrengt, het vernis der woorden te dikker op te leggen, naarmate de vriendschap geringer is.

Overigens betreft hij de waarschijnlijke afwezigheid van oom SWEERS bij het dispuut, zijn vader echter wacht hij bij die gelegenheid met groot verlangen.

Van den volgenden dag is n°. 22 (8° *Id. Quint.*), waarin CONSTANTYN zijn vader opmerkzaam maakt op de noodzakelijke onkosten aan de plechtigheid verbonden en waarvan de inhoud boven is weergegeven.

Eindelijk bevat de collectie nog drie niet gedateerde brieven (23, 24, 27), allen aan MAURITS. In 24 komt de vroeger besprokene uitdrukking over het rondbrengen der theses voor, hetgeen dus bij de afzending daarvan nog niet had plaats gehad, en n°. 27, overigens zonder belang, bevat het postscriptum over de opponenten.

Zoo blijft ten slotte nog n°. 28 over, die voor de bepaling van den datum der disputatie van het meeste gewicht is, van wege het volgende postscriptum: *Voor twee dagen ben ik bij den Rector Magnificus geweest. Deze heeft een dag voor mijne disputatie vastgesteld, nam. den 15den der volgende maand: derhalve moet ik over het drukken mijner stellingen gaan denken.* Het is deze brief, die prof. BOOT deed schrijven: „uit een p.s. van een brief aan MAURITS (n°. 28), „gedateerd 27 Mei, vernemen wij, dat de R.M. den 15den Juni voor de verdediging van het proefschrift bepaald had. Hierin is dus later verandering gekomen.”

Prof. BOOT heeft zeker gelijk, dat de promotie niet vóór 8 Juli kan hebben plaats gehad, immers de brief over de onkosten is van dien datum. Dat reeds den volgenden dag de plechtigheid zou zijn geschied, is niet zeer waarschijnlijk.

Allerwaarschijnlijkst is het echter, dat de door den Rector vastgestelde datum de ware is.

Immers de brief (n°. 28) met het P.S., waarop prof. BOOT zich beroept, is niet, gelijk hij meent, gedateerd 27 Mei; maar eene maand later, 27 Juni,

zoodat de 15de der volgende maand, de 15de Juli is. Er heeft namelijk eene kleine vergissing plaats gehad bij de lezing van den datum van brief 28. Er staat: *Leydae 6° Kal. V les, d. w. z. Quintiles* of *26 Junii. Quintiles* is echter niet voluit geschreven, maar aangeduid door den cursieven vorm van het getal V, met het achtervoegsel *les*.

Zóó sluit dus alles en is er in de plannen van den R. M. geen verandering gekomen.

In het bovenstaande meen ik *bewezen* te hebben, wat ik in mijne redevoering¹⁾ over de Latijnsche poezie van HUYGENS (p. 9) slechts kon *beweren*: „De „promotie van HUYGENS, waarvan men gewoonlijk spreekt, moet dan ook niet „als eene verwerving van den doctoralen graad worden opgevat, maar als eene „vrucht van het verlangen om in het openbaar een bewijs te geven, dat zijne „studien niet zonder vrucht waren geweest.”

Tevens wees ik er op, dat zich zóó ook het verlangen van HUYGENS verklaarde, om tijdens zijn verblijf in Italië te Padua te promoveeren, een verlangen, welks vervulling slechts door gebrek aan tijd werd verhinderd.

In de tweede plaats bleek het, dat de *disputatio*, waarmede het verblijf van HUYGENS aan de Leidsche Academie een einde nam, in geen geval vóór 10 Juli 1617 en hoogstwaarschijnlijk den 15den Juli heeft plaats gehad.²⁾

Voor de waardeering en het recht verstand onzer letterkunde is noch het een, noch het ander van eenige beteekenis: maar het is een nieuw bewijs, dat als men de gegevens der traditionele geschiedenis op het eene of andere punt eens nauwkeurig narekent, er op de betrouwbaarheid dier gegevens nog al eens wat af te dingen valt.

1) Redevoering uitgesproken in de Algem. Verg. van het Prov. Utrechtsch Gen. van Kunsten en Wetenschappen, gehouden den 19 Juni 1894.

2) Uit het een en ander blijkt opnieuw, dat men met de datums van het journaal door HUYGENS vader begonnen, door zijne moeder en hemzelf voortgezet, voorzichtig moet wezen. Immers daar staat p. 9 onder het jaartal 1617..... *May disputo publice*. Het heeft allen schijn, dat deze aanteekening geschreven is, vóór dat tot het uitstel der disputatie was besloten, dus *ante factum* en dat zich zoo het weglaten van den datum verklaart. In elk geval, waar eene gebeurtenis, als de dood van OLDENBARNEVELD twee maanden te vroeg gedateerd is (zie mijne *Redevoering* p. 7), kan men bij minder belangrijke feiten niet anders dan eenigzins wantrouwend zijn. In het tweede handschrift (C) van het Dagboek staat alleen: *A Leiden 20 May 1616. Ad (P) meam disputationem*. Wanneer dit *ad* goed gelezen is, de uitgever schijnt er aan te twifelen, heeft HUYGENS waarschijnlijk daarmee willen zeggen, dat hij te Leiden gebleven is, *tot aan* zijne disputatie.

BIJLAGEN.

9 MAART.

Ep. no. 19. *Verbosa et grandis epistola venit*

*A Capreis: bene habet*¹⁾

Et sane si isto supplicii genere, Colendissime pater, in cessantes et peccantes, ut ais, filios animadvertere decretum est tibi, peream nisi quotidie iurgiorum præbere quam fugere ansam mavelim. Nempe hoc illud est, quod vetus poeta

*Solea,*²⁾ *puer, obiurgabere rubra,*

hoc illud, quod Graeci, *aureo sandalio vapulare*. Itaque si quid ultra est, quod reprehensum in nobis cupis, agedum inpinge, iam diu porrigimus manum isti ferulæ: tanti erit a patre obiurgatum fuisse. Ceterum de liberalitate, quod ais, paterna (quandoquidem de Latinitate, si Diis placet, expostulare quandantenus nobiscum libuit) si quidem Romane loquendum sit, nequaquam admittimus. *Disce,*³⁾ *sed ira cadat*. Cum sponte tua et ne rogatus quidem præstare nobis istuc beneficii constituisses, non de liberalitate, quæ petitionem Latinis præsupponit sed munificentia tua gloriari per Calepinum licuit. Mitto iocum et serio tibi pater, gratias communi nomine refero quantum pote maximas pro collata in utrumque nostrum seu liberalitate, seu munificentia vero paterna, vero tua. Communi ibidem nomine rogo, ne qua unquam in suspicionem venias aliis quam honestis atque necessariis sumptibus impendi quantulumcumque id peculii est, quod fidei nostræ concreditum voluisti. Turpis est sui collaudatio et mihi id summopere invisum dicendi genus; tu, sis, famam consulito, hæc certiolem faciet

an siccis dedecus obstem

Cognatis, an rem patriam rumore sinistro

*Limem ad obscænum frangam,*⁴⁾

quanquam sane, si quid pravis exemplis tribuendum, non longe ea quaerenda sint. Invitus fateor. Adeo immutata est facies honestissimi istius quondam contubernii nostri ut colluivem nequitiarum atque vitiorum intra domesticos

¹⁾ *Juvenalis. Sat. X 71.*

²⁾ *Persius. Sat. V 169.*

³⁾ *Persius. Sat. V. 91.*

⁴⁾ *Persius. Sat. V. 163.*

parietes alere nos non immerito dixerim. Quod pace bonorum tamen credas velim; et paucos quidem eos excipio. Nam inter cæteros

*hic campo indulget: hunc alea decoquit: ille
in venerem putret¹⁾,*

homines nequam, putidi, impii atque, quod intolerabile, contumeliosi; quorum hic generis nobilitate, iste patriis divitiis freti ac tumidi, nihil quam quod ipsi faciunt rectum putant, quibus probi derisui, virtus odio, pietas opprobrio est. In medio huius contagii collocatus ego, tantum abest ut pellicere valeant me blandi isti comites, velut physica quadam contrariorum antiperistasi magis in dies atque magis virtutis in me studium confirmari sentio. Habetque ea insignis vitiorum deformitas nescio quid stimuli, quo sui quidem ipsius taedium, virtutis vero commendationem affert. Itaque cum toto nonnumquam die libris impenso vesperi ad communem caenam ventum est et temulentos hominum, non studiis sed vino gravium gestus contemplari libuit, facta tum demum istius miserrimae vitae cum nostra collatione, nimis quantam voluptatem capio. Crede autem istius modi spectaculorum tantum non quotidie copiam dari. Sed plura de his coram; iam diu enim timeo, ne quid taedio sim: agnosces ferventem indignatione animum; fere enim libens lingua evomit quod invitus oculus intuetur. Et iam pene epistolae modum excessivus: aliquid addendum tamen de studiorum progressibus, de quibus uno verbo omnia bona et speres et confidas velim. Absoluta aliquando summaria ista iuris lectione ad exactam ac specialem porro singulorum tractatum excussionem alacri animo accessi, ubi, ex consiliis eruditiorum, facto magis frequentium atque necessariarum materiaram delectu, familiaris eas atque perspectas reddere conor mihi, quantum quidem totis viribus atque assidua lectione assequi potis est, postmodum aliquando, ubi receptui canendum tute suaseris, cuius ego termini prorogationem aliquantulum petere non verebor, (quicquid de fratre in animo habeas) Thesibus ex harum aliqua publico examini suppositis bono Eventui cum bono Deo litaturus. Hunc rogo, ut aspiret bonus, et bene caepta secundet.

Tu, pater colendissime, vale et me ama, qui sum, qui, fui qui ero in perpetuum tibi

filius obsequus

Constantinushuygens

Leydâ VII° Id. Mart.

CIO IO C XVII.

1) *Persius*, Sat. V. 57. Thans leest men: *putris* (de HSS, *putri* en *putrit*.)

19 MEI.

Ep. n° 26. S. P. Agnosco vestigia pristinae indulgentiae, Rev. Pat., dum ne rogatus quidem assiduitatis nostrae curriculum interrumpere tua sponte maluisti, quam ut Paternae liberalitati ulla in re defuisse videreris. Ego vero ut huius me beneficii qualiscunque participem in praesentia reddam, quaedam quasi naecessitas non sinit. Totis modo viribus aditor ad optatam istam studiorum metam, cuius gratia tres alios menses insuper indulsisti mihi; itaque totus haereo et sudo in apparatu publicae disputationis, quae me iam pene tres continuas septimanas libris affixum mordicus detinet, quantum quidem per debiles hosce oculos licet. Controversiarum objectionum quaestionum finis infinitus est, ubi absolvisse speres, incepisse discas: finem videas, in principio haeres. Adeo quidem, ut nisi invicta pertinacia in hanc hydram insurgas nihil unquam profeceris. Unius diei dispendium tribus non restituitur. Sola assiduitas victoriam pollicetur, quam ego iam quasi per nebulam e longinquo prospicere mihi videor. unicam modo hebdomadem non interruptam expeto, quam qui invidet, perperam sane de studiis mereatur meis. Itaque non jam fore spero quod aegre ferre possis, si propriae utilitati consulens mandatis tuis parum obtemperare visus fortasse fui, dum fratrem incomitatum, ita ut vides, dimittere sustinui. Non ita longo itinere disiungimur: quotidie ire et redire dabitur; modo hisce salebris aliquando emergamus; neque enim animum despondeo: dedit aliis, dabit deus his quoque finem. Hunc precor ut caeptis annuat et te, pater, incolumem tibi tuisque longum servet. Vale et me ama, qui sum tibi cet.

Raptim Leydae XIV° Cal. Jun.

CIO IO CXVII.

3 JUNI.

Ep. n°. 25. Ex quo mentem tuam R. P. discedens intellexi de conferenda disputatione in ultimam profectionis horam, simul de oratiuncula valedictoria statim a disputatione, ut monueras, habenda cogitare coepi. Itaque iam eam in promptu habeo et aliquid insuper poetici, ne dum bene de parentibus, perperam de musis mereri videar. Excusis thesibus videbis, quid inter has controversiarum tricas, patrocinate Phoebos, a pacificis deabus impetrare valuerim. Disputationis porro diem in aliquot hebdomades non invitatus distuli, ob ingentem eiusmodi disceptationum frequentiam, quae, instantibus, uti nunc, feriis varie a variis moveri solent, quippe harum et voluptatem et utilitatem, dum quidem in Academia versamur, neglegere imprudentiae dixerim. Interea temporis commode me in *λογομαχίαν* meam praeparo et, quod prudens nauta solet, adversae tempestatis moram instruendo navigio impendo. haec volui nescius ne esses. Tu, Rev. Pat., vale.

Lugd. Bat. pro prid. Non. Jun. CIO IO CXVII.

21 JUNI.

Ep. n°. 21. Obsequor aliquando mandatis tuis, R. P. ac, nisi cum patre colloquar, animo dixerim aegro atque invito; adeo id me male habet subijcere cuiusquam, vel doctioris iudicio compositiunculas meas, priusquam publico eae officio perfunctae sunt; ad quem usque diem, ut sinu authoris eripiantur ab extraneo non sine vi atque iniuria, a parente non sine patriae magis potestatis quam charitatis impulsu fieri videtur. Neque ita tamen ut supra censuram omnem collocata mea mihi arroganter persuadeam, sed ut verbo quod res est eloquar, vix ab animo meo impetro ut correcta ab aliis verba pro suis deinceps agnoscat; unde quod prius cum voluptate contexueram, mox cum taedio recitaturus sum, si quidem tu hisce censoriam, quod vereor, virgulam inducis. Poematium epilogicum, quod vides, thesibus subiungendum non inepte censui. Tu videris an typos mereatur. Vale, pat. Col^o et fratris vel avunculi oculos, quaeso, in haec arcana ne admitte.

Raptim Leydae XI° Cal. Quint. CIO IO CXVII.

P. S. Quod de Gallico poemate frater meo nomine rogabit, si me meamque famam diligis, quaeso ne recusa.

26 JUNI.

Van Ep. n°. 28 gedagteekend: Leydae 6° Kal. Quintiles CIO IO CXVI (sic) en aan MAURITS gericht is alleen het postscriptum voor ons van belang.

P. S. Ante duos dies conveni Rectorem Magnificum. Is mihi diem disputationis statuit 15um mensis proximi. itaque de excudendis thesibus porro cogitandum.

7 JULI.

Ep. n°. 20. Habes exemplaria thesium mearum, Rev. Pat., quae, uti iam inde ab initio, ita nunc maxime tuae sunt, ex quo videlicet nominis tui characterem in fronte gestant. itaque non est, quod huc sesquipedalium verborum ambages conferam; Tibi quod debeo, imo tuum tibi D. D. D. facessant tralaticia ista, quorum te non magis avidum lectorem, quam me scriptorem esse, iam pridem persuasum habeo. Avunculum Zuerium, quem dedicationis istius participem faciendum ex officio duxi, absque Antverpiam profectus esset, literula eminus conveniendum staturam, et quidem, verbis, si diis visum, aliquanto solennioribus. Etenim ita ferre praesentis saeculi mores videntur, ut ratione deficientis familiaritatis verborum fucus accrescere debeat. Nunc oblatus itineris excusationem libens accipio. De praesentia istius viri, qua cariturus die disputationis videor, serio doleo. te colende pater avide expecto et valere cupio. Festinanter Leide. Non. Quintil. CIO IO CXVII.

8 JULI.

Ep. n°. 22. beginnend met *priusquam ad* is de vroeger besproken brief over de onkosten aan de disputatio verbonden, gedagteekend 8° Id. Quint., die door Prof. BOOT is meegedeeld.

De drie ongedateerde brieven aan MAURITS zijn 23, 24 en 27. Daarvan luidt n°. 24 :

Nescio quid nugeris de Arte Notariatus. Hic habes Wilandii praxin, nec nostram tamen, ut opinaris, sed Huberti Theologi.

De valetudine matris male me habet. Deus omnia bene vertat. Doctor BAVIUS, anatomicus, abiturit ad patres, et iam paene conclamatum est. Ibimus. ibitis!

Linteis praeter soccos et brachialia non egeo: ea velim die Sabathis mittantur. Sordida, ubi visum erit sorori, remittam.

Haec raptim, ut vides, effutio, ita nunc nescio quibus non typographicis negotiolis distrahor.

Blijkens de laatste zinsnede moet deze brief vóór n°. 20 vallen (7 Juli), daar toen de theses reeds gedrukt waren.

Ten slotte het postscriptum van n°. 27 over de opponenten :

De opposituris nondum satis constat, Bommius, Hiniosa, Bronchorstius polliciti sunt operam suam, forsan et Duyckium vel Boelenium cras invitabo. Nuper literas a Dedelio meo accepi: is rogavit, vt theses in tempore transmitterem, quo spem praesentiae suae dedit. Deinde et D. Vinnius Hiniosae dixit oppositurum forsitan sese.

CONSTANTYN HUYGENS
EN
JEAN LOUIS GUEZ DE BALZAC,
DOOR
DR. J. A. WORP.

ER zijn waarschijnlijk weinig menschen geweest, die, op vrij eenvoudigen voet levende, zoovele beroemde mannen hebben gekend als CONSTANTYN HUYGENS. Men kan bijna zeggen, dat er 60 jaren achtereen geen staatsman, geen veldheer, geen geleerde, geen kunstenaar van grooten naam in Europa heeft geleefd, met wien hij niet in aanraking is gekomen; zijne brieven, die thans nog in ons bezit zijn, geven daarvan het bewijs.

Dat BALZAC, dien men wel eens den schepper van het Fransche proza proza heeft genoemd, één zijner *Discours* aan HUYGENS heeft opgedragen en hem tot scheidsrechter koos in een wetenschappelijken strijd, dien hij met DANIEL HEINSIUS voerde, is bekend. Daar mij nu brieven, tusschen BALZAC en HUYGENS gewisseld, in handen kwamen, geloof ik door deze uit te geven niet alleen een helderder licht te kunnen doen schijnen over dien letterkundigen oorlog tusschen den Franschen prozaschrijver en den beroemden Leidschen professor, maar tevens de verhouding te kunnen aanwijzen tusschen BALZAC en HUYGENS.

Natuurlijk hebben die brieven eene toelichting noodig en wel in de eerste plaats een paar woorden over BALZAC zelf. Verschillende omstandigheden toch, en onder deze niet het minst de roem van zijn naamgenoot, den lateren romanschrijver HONORÉ DE BALZAC, hebben den ouderen schrijver zoozeer doen vergeten, dat in onzen tijd één der uitgevers van zijne werken deze aldus inleidt¹⁾: „Je voudrais rappeler la faveur du public éclairé sur un grand écrivain tombe dans un injuste oubli. Si la langue française a quelque droit de se glorifier de son influence et de ses chefs-d'oeuvre, il serait souverainement ingrat de laisser périr le nom et les écrits de celui qui l'a faite ce qu'elle est.”

GUILLAUME DE GUEZ, een edelman uit Languedoc, had zich, nadat hij tot het gevolg van verschillende voorname edelen had behoord, te Angoulème neergezet en was daar gehuwd met eene jonkvrouw DE NESMOND, die hem de heerlijkheid Balzac, aan den oever der Charente gelegen, aanbracht. Uit dat huwelijk werd in 1594 JEAN LOUIS GUEZ DE BALZAC geboren. Hij ontving eene geletterde opvoeding en studeerde o. a. een poos te Leiden, waar hij den 8sten Mei 1615 als student in de rechten werd ingeschreven²⁾; of hij dus veel geprofiiteerd heeft van de lessen van professor DOMINICUS BAUDIUS († 1613), zooals zijne biographen beweeren, meen ik met het oog op de beide bovengenoemde jaartallen te mogen betwijfelen. In het vaderland teruggekeerd sloot BALZAC zich aan bij LOUIS DE NOGENT, toen aartsbisschop van Toulouse, later kardinaal van La Valette, en nam in 1618 met dezen prelaat deel aan de zoogenaamde „onderneming van Amadis”, die ten doel had de Koningin-Moeder, MARIA DE MEDICIS, in het kasteel van Blois gevangen gehouden, te bevrijden. De aanslag gelukte; de Koningin ontvluchtte en nam haren intrek in het huis van BALZAC's vader te Angoulème, waar kort daarna de jonge BALZAC kennis maakte met RICHELIEU, door den Koning afgezonden, om de zaak te sussen. De machtige prelaat beloofde den talentvollen jongeling gouden bergen.

In 1621 vertoefde BALZAC eenigen tijd te Rome als vertegenwoordiger van den aartsbisschop van Toulouse en in 1624 gaf hij zijn eersten bundel brieven uit, die verbazend veel opgang maakte, doch hem ook een stortvloed van pamfletten op den hals haalde. In 1631 volgde *le Prince*, een fraai gesteld, maar langdradig vertoog, dat eene lofrede moest zijn op den Koning, maar door verschillende omstandigheden weinig succes had en den schrijver niet anders aanbracht dan zijne benoeming tot historiograaf en staatsraad, een paar slecht bezol-

1) *Oeuvres de J. L. de Guez Sieur de Balzac*.... publiées sur les anciennes éditions par L. Moreau.... Paris, Jacques Lecoffre et Cie... 1854, 2 vol.

2) JOHANNES LUDOVICUS BALSATIUS ZANCTONIENSIS 20. J.

De departementen Charente en Charente inférieure vormen de vroegere provincie Saintonge.

digde betrekkingen. BALZAC, die een tijd lang de hoop had gekoesterd, dat hij tot eene hooge waardigheid in de kerk zou worden geroepen, trok zich terug naar Angoulême en leefde daar zeer eenvoudig te midden zijner familie; zelf is hij ongehuwd gebleven. In zijne geboorteplaats schreef hij eenige zijner meest be-roemde werken, de *Socrate chrestien*, de *Aristippe* en het grootste deel zijner brieven. Zijn invloed nam steeds toe en de beste zijner tijdgenooten erkenden, dat hij het Fransche proza hervormde. „Monsieur DE BALZAC,” zegt de abt CAS-SAGNES in het voorbericht van BALZAC's *Oeuvres complètes* (1665), „est venu en ce temps de confusion et de désordre, où toutes les lectures qu'il faisoit et toutes les actions qu'il entendoit, luy devoient estre suspectes; où il avoit à se défier de tous les maistres et de tous les exemples, et où il ne pouvoit arriver à son but qu'en s'esloignant de tous les chemins battus, ny marcher dans la bonne route qu'après se l'estre' ouverte à luy-mesme: Il l'a ouverte en effet et pour luy et pour les autres; il a fait entrer un grand nombre d'heureux genies, dont il estoit le guide et le modele. Et si la France voit aujourd'huy que les escrivains sont plus polis et plus reguliers, il faut qu'elle en rende l'honneur à ce grand homme dont la memoire luy doit estre en veneration.”

Toen de Académie werd gesticht, was BALZAC één der eersten, die tot lid werden gekozen; hij nam de benoeming na eenig tegenstribbelen aan en heeft dan ook slechts ééne maal eene zitting bijgewoond, om er fragmenten van zijn *Aristippe* voor te dragen. Het is echter BALZAC, die den prijs voor de welsprekendheid, welken de Académie om de twee jaren toekent, heeft ingesteld.

BALZAC's leven in het kleine Angoulême was niet eentonig. Ieder man van beteekenis, die in de buurt kwam, bezocht den beroemden schrijver en uit geheel Europa stroomden hem brieven toe. Wel beklaagde hij er zich dikwijls over, dat men hem zoo weinig met rust liet, doch men behoeft maar even een blik in zijne werken te slaan, om te begrijpen, dat de schrijver ijdel genoeg was, om die „vervolging” en die „vermoording met beleefdheden” niet al te kwalijk te nemen.

BALZAC was niet alleen een zeer smaakvol schrijver, maar ook een uitstekend prater; hij sprak nog sierlijker dan hij schreef. Zijne kennis was omvangrijk. Hij heeft jaren lang te worstelen gehad met eene zwakke gezondheid en is den 18^{den} Febr. 1654 op 60jarigen leeftijd gestorven.

De groote beteekenis van BALZAC was natuurlijk voor CONSTANTYN HUYGENS niet verborgen gebleven. In 1624 was BALZAC als schrijver opgetreden; in Febr. 1626 schreef HUYGENS een Fransch vers ter eere van THÉOPHILE DE VIAU

(1590—1626), den beroemden dichter, en van BALZAC, den grooten prozaschrijver ¹⁾. Hij stelt hen voor als tweelingen en zegt o. a.:

»Depuis ce temps tousiours vniz
D'ame, d'humeur, de fantasie
Il se trouue dans voz escritz
Une si viue sympathie,
Qu'en ce siecle des clair-voyans
Les plus entenduz vous oyans,
Vous prennent pour la mesme chose,
Et vous jugeans si peu divers
Croyent que THEOPHILE en prose
C'est à dire BALZAC en vers.»

In 1632 kwam HUYGENS met den Franschen schrijver in aanraking door de tusschenkomst van den baron DE SAINT SURIN, een vriend van BALZAC, die zich eenigen tijd in ons land heeft opgehouden. HUYGENS schreef een brief ²⁾ aan hem, waarin hij BALZAC tot in de wolken verheft en die aldus eindigt: „Je ne demande rien au S.^R DE BALZAC que l'extreme effort de sa patience; qu'il vous honore comme il doibt, et qu'il me souffre comme il pourra, encor moins, qu'il ne prenne point la peine de me haïr.” SAINT SURIN liet bij zijne terugkomst in Frankrijk in 1632 den brief aan BALZAC lezen; deze trad met HUYGENS in briefwisseling en de Fransche prozaïst en de Hollandsche staatsman, die elkander nooit hebben ontmoet, zijn eenige jaren lang in correspondentie gebleven.

Voor een groot deel handelt die briefwisseling over de *Herodes Infanticida* van DANIEL HEINSIUS. Dit Latijnsche treurspel had in 1632 te Leiden bij ELZEVIER het licht gezien en was aan HUYGENS opgedragen. BALZAC had vele aanmerkingen op het stuk, vooral deze, dat de Furiën er in optreden, die toch in Israël niet thuis behooren. Hij schreef, nadat hij er eerst met HUYGENS over had gecorrespondeerd en HEINSIUS had geantwoord, een lang vertoog in den vorm van een brief aan HUYGENS, die volgens afspraak dat stuk aan HEINSIUS te lezen gaf. Deze voelde zich beleedigd door den toon, dien BALZAC hier en daar had aangeslagen; hij was bovendien niet overtuigd van de goede trouw van den Franschman, die in zeer beleefde woorden harde waarheden zeide, en beantwoordde het vertoog met eene Latijnsche verhandeling, waarin hij BALZAC's aanmerkingen trachtte te weerleggen. Geeft BALZAC's brief blijken van groote belezenheid en goeden smaak, HEINSIUS overstelpt zijn tegenstander met de bewijzen eener reusachtige geleerdheid. De Leidsche professor stelde zijn handschrift aan HUYGENS ter hand en deze zond het aan BALZAC. Ook HEINSIUS richtte zich

1) Vgl. *Gedichten*, II, blz. 134.

2) Hij bevindt zich bij de *Lettres françaises* van H., No. XLIX der HSS. van de Kon. Akad. v. Wetensch. te Amsterdam. De brief heeft adres noch datum; zie echter den brief van BALZAC van 26 Maart 1632 hier achter.

in zijn stuk aan den secretaris van FREDERIK HENDRIK, die daardoor in zeker opzicht tot scheidsrechter in het geschil werd gekozen, eene moeilijke taak, daar hij BALZAC gelijk gaf, maar zijn ouden vriend niet gaarne wilde kwetsen naar aanleiding van een treurspel, dat aan hem zelf was opgedragen.

De vrede is niet hersteld tusschen de twistende partijen; later, in 1636, zijn de verhandelingen van beiden gedrukt¹⁾ en nog in 1645 is de strijd voortgezet door SAUMAISE²⁾, die zijn landgenoot natuurlijk gelijk gaf en den gehaatten HEINSIUS vinnig bestreed.

Een letterkundige twist als deze laat ons thans volkomen koud, maar het is nog al eigenaardig, dat in zulk een strijd beide partijen zich tot HUYGENS richtten, die de kampioenen er aan moet herinneren, dat hij niet geroepen is „à seoir comme Iuge de la Lice, mais à tenir ferme comme le faquin, sur qui vous rompiez voz lances de part et d'autre.” En hoe hoog BALZAC HUYGENS stelde, blijkt uit de overdreven lofspraak in het begin van zijn *Discours* (blz. 4):

„Il faut que vous me juriez que vous estes Hollandois, pour me le persuader, et je ne puis croire que sur vostre serment vne verité si difficile. Vous écriuez le langage que nous parlons avec autant de grace, que si vous estiez nay dans le Louure. A Florence vous passeriez pour citoyen, et pourriez mesme pretendre rang dans l'Academie della Crusca. En voila trop pour vn homme de dehors; qui n'a pas seulement pris la peine de nous venir voir, et a mieux aymé vsvrper nostre François et nostre Italien, que de nous en auoir l'obligation. Il n'y a point d'apparence de vous multiplier en tant de façons, et que ce soit encore vous qui ayez fait au Pays Latin le progres que ie remarque dans vos Epigrammes. Vous prenez tout seul la gloire qui pourroit suffire à trois, et assemblez ce qui deuroit estre partagé. Cette ambition n'est pas de Hollande, et sent bien d'auantage l'injustice des Tyrans, que la moderation des Republiques,” etc.

Na 1636 werd de briefwisseling eenigen tijd gestaakt, maar in 1639 vatte HUYGENS haar weder op en BALZAC antwoordde. In 1641 schrijft HUYGENS aan den baron DE COUVRELLES³⁾, dien hij vroeger in Engeland had leeren kennen en die in de buurt van den Franschen schrijver woonde⁴⁾:

1) *Discours sur vne tragedie de Monsieur Heinsius, intitulée Herodes Infanticida.* (Vignet.) A Paris, Chez Pierre Rocholet, M.DC.XXXVI. Avec Priuilege de sa Majesté.

BOISROBERT bezorgde de uitgave en droeg het boek op aan den kanselier SEGUIER. Achter het werkje is o. a. een brief van B. aan H. van 2 Febr. 1633 afgedrukt. Den 15den Jan. 1636 was het boekje gereed.

Danielis Heinsii Epistola, qua dissertationi D. Balsacii ad Herodem Infanticidam respondetur: multaque diuersae eruditionis hac occasione excutiuntur. Editore Marco Zuerio Boxhornio, (Vignet) Lvgd. Batavorum, Ex Officina Elzeviriana. CIJICXXXXVI.

De opdracht aan H. is van 12 Juli 1636.

2) *Clavdii Salmasii ad Aegidium Menagium epistola super Heroe Infanticida, Heinsii tragoedia, et censura Balsacii.* Parisiis, Apud Viduam Mathorini Dapuis, M.DC.XLV. Cum Priuilegio Regio Christ.

3) Zie *Gedichten*, III, 297, 316.

4) De brief, die den 14den Maart werd geschreven, bevindt zich bij de *Lettres françaises*.

„Puis que vous estes voisin de M. DE BALZAC, et jouïssez de ce que tout le monde vous doibt enuier, je vous supplie que par occasion il puisse sçavoir de vous que je suis au monde et son tres humble seruiteur. Je ne luy ay point escrit, depuis une belle longue lettre qu'il m'a enuoyée, sans date: par ce que j'auoy à la prendre pour response à d'autres mienes, et que l'affaire d'un Amy qu'il m'y recommandoit s'estoit vidé de soy mesme et sans mon entremise. Apres quoy j'ay creu que mes lettres sans subject ne luy pourroyent seruir que d'importunité 1).”

In Aug. 1644 bood HUYGENS BALZAC een exemplaar aan van zijne *Momenta desultoria*, waarvoor hij reeds den 29sten Maart eene Latijnsche opdracht had geschreven 2).

Den 18den Febr. 1654 stierf BALZAC. HUYGENS schreef eenige verzen op zijn dood 3) en beklagde zich in een brief 4) aan CONRART, den secretaris der Académie, met wien hij jaren lang heeft gecorrespondeerd, over BALZAC's stilzwijgen gedurende de laatste jaren: „Je ne puis m'empescher de vous dire par forme de complainte, que depuis quelques années en çà je me suis trouué frustré à la fois de la communication, et comme j'en puis juger, de l'amitié de ces deux illustres de vostre país, qui sont M. DE BALZAC et DE CORNEILLE, sans seulement pouuoir me faire esclarcir du subject de leur froideur, quelque soin que j'aye prié mes amis d'en prendre. Le premier n'est donc plus: pour le dernier,” etc.

De hier uitgegeven brieven van BALZAC 5) bevinden zich in een bundel papieren van HUYGENS in het Rijksarchief. Ook het *Discours* en een brief, dien BALZAC zelf heeft gepubliceerd, zijn in die verzameling. Eene vergelijking van het handschrift met den gedrukten brief geeft een aardigen blik op de wijze, hoe BALZAC veranderde wat hij eens op papier had gesteld. De brieven zijn door twee verschillende personen geschreven en niet van de hand van BALZAC zelf, die altijd dicteerde. De brieven van HUYGENS bevinden zich bij de *Lettres françaises* in de Bibliotheek der Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam; zij zijn brouillons en meestal niet onderteekend. Enkele korte noten zijn aan de brieven toegevoegd.

1) BALZAC antwoordde daarop den 2den Juli 1641 in een brief aan DE COUVRELLES (vgl. *Lettres choisies du Sr de Balzac. A Leiden, Chez les Elseviers. 1652, blz. 62*).

2) Vgl. *Gedichten*, III, 305.

3) T. a. p., V, 117—119.

4) De brief is van den 16den April; hij bevindt zich bij de *Lettres françaises*.

5) Het adres is meestal:

A Monsieur
Monsieur HUYGENS, Con.^{er} et secretaire (d'Estat) de
Monseigneur le Prince d'Aurange.

I.

A. M. HUYGENS.

Monsieur

Je ne me plains plus de la Fortune: Elle me fait au moins quelque courtoisie parmy les iniures que i'en recois, et puis qu'elle souffre que vous m'aymiés, c'est à dire qu'elle a soin de moy au milieu de la persecution qu'elle me suscite. J'ay appris cette bonne nouvelle dans vne lettre que vous escriués à M.^r le Baron DE SAINT SURIN; et il vous tesmoignera qu'après l'auoir leüe, ie n'ay rien désiré pour la perfection de ma ioye, que d'estre celuy que vous me faites, et de ressembler a mon portrait. Si c'est le charbon de Hollande que vous tracés de pareils ourages, il surpasse toutes les couleurs, dont on se sert icy pour farder, et la beauté ne vous couste gueres. Mais vous ne me ferés pas accroire cela. Je connois l'or et l'azur, et le distingue d'avec le charbon. Je voy, Monsieur, les embusches que vous me cachés. La facilité de vostre style en couure la force, mais elle ne l'enerue pas, et sous vne negligence apparente ie trouue de l'art et des ornemens. Il ne vous suffit pas au lieu où vous estes, de faire mieux que nous, et de posséder a nostre exclusion l'ancienne et la solide vertu: Vous nous allés encore oster ce qui reste de passable dans les Estats corrompus, ie veux dire la gloire du langage; et ne permettés pas que nous nous consolions avec ce petit iouet de la perte des veritables biens. Apres auoir cinquante ans vaincu, vous voulés a cette heure persuader, et vous rendre maistres des hommes par vne voye plus douce et plus humaine que la premiere. C'est estre en effet, comme on vous a nommés autresfois, les freres du peuple Romain, et les heritiers de ces vieux Catons, qui faisoient profession de la seuerité, et n'estoient pas ennemis des Graces: C'est parfumer le fer et le cuiure, et adiouster a la liberté et a la discipline de Sparte la galanterie et les delices d'Athenes. M.^r DE SAINT SURIN m'a fait la dessus d'excellentes relations, et vous nous l'aués renuoyé avec le coeur blessé, et l'ame esprise de ce qu'il a veu. Il ne s'en faut de gueres qu'il n'en soit deuenu mauuais françois. Au moins n'a t il plus pour sa patrie qu'une affection de deuoir et de reuerence: Vostre Jsle possède son amour; et i'ay grand peur que vous aurés plus d'aymant pour l'attirer, que nous n'aurons de cheisnes pour le retenir. Il est tout plein des obiets qu'il a laissés, et quand ie luy parle de nostre Cour et de nos broquilleries, il me fait response de vostre police et de vostre ordre. Sur quoy, Monsieur, vous me pardonnerés bien, si ie change mon compliment en reproche, et si ie vous demande raison de ce que vous me

desbauches vn amy qui tempere par son seul visage toutes les amertumes de ma vie. Le nombre de ceux qui me persecutent est presque infiny: mais pour combien pensés vous que ie conte vn si braue deffenseur: Si vous me le rauissés, ie suis desarmé contre la mauuaise fortune: Je pers ma consolation dans l'aduersité, et mon exemple pour la vertu. Et vous considerant comme le principal autheur de cette disgrace, ie ne sçay comment ie pourray ne pas vous hayr, et perseuerer en la resolution que i'ay prise d'estre passionnement

Monsieur

Vostre tres humble et tres affectionné seruiteur

BALZAC.

le 26. Mars 1632.

Si Mr HEINSIUS et Mr CUNAEUS¹⁾ ont publié quelque chose de nouveau, vous m'obligerés bien fort de m'en faire part. Ce sont deux hommes, selon mon iugement, comparables aux Anciens, et qui valent tout ce que l'Italie a produit de plus docte et de plus poli sous le Pontificat de LEON dixiesme²⁾.

II.

A BALZAC.

Monsieur.

L'ay de la peine à resoudre quelle interpretation je doibs à la faveur que m'a voulu faire M. le Baron DE Sr SURIN. C'est bien l'effect d'une bienveillance extreme, qu'il ayt daigné me frayer le chemin à l'honneur de vostre cognoissance, dans laquelle j'avoué qu'il y a plus de quoy m'enfler que dans ma portion hereditaire en ceste fraternité adoptiue du peuple Romain que vous ramenteuez à la vanité de ma nation. Mais, ayant resolu de me produire à voz yeulx, qui valent ceux de tout ce grand païs, dont je n'ay encor rien veu que ce qui en paroist en haute Mer, ceste mesme bonté l'obligeoit elle pas à me couvrir de sa liurée et d'habiller un peu le barbarisme à la mode, a fin de vous le rendre moins insupportable? et faut il que prostitué en chemise, j'en recognoisse à l'auteur de ma honte les obligations d'un bienfaict sans reproche? Au moins, Monsieur, quelque patience que vous tesmoigniez auoir apportée au desplaisir de me veoir, dans ce pourtraict que je luy enuoyay de mes imperfections, en souillant celuy de vos vertuz de mon encre, il y auoit moyen de vous accabler plus legerement

1) DAN. HEINSIUS (1580—1655) was sedert 1605 professor te Leiden. BALZAC heeft hem dus persoonlijk kunnen kennen, evenzeer als PETRUS CUNAEUS (1586—1638), die sedert 1612 professor in de rechten was.

2) GIOVANNI DE MEDICI (1475—1521) werd in 1513 tot Paus gekozen en nam den naam van LEO X aan.

de moy, de faire moins de violence à vostre bonté, et d'empescher que ce rencontre ne deuinst choq et secousse. Si M. DE Sr SURIN m'eust voulu estre aussi liberal à peu pres de la bouche que de la main, et un peu m'assister des fleurs de sa langue, dans le rapport d'un si digne ami vous eussiez peu trouuer passable ce qu'il estoit raisonnable que vous abominassiez en ses couleurs naturelles. Mais en fin, il a fallu, que je seruisse de jouët à la faueur precipitée de l'un, pour exercer la pitié de l'autre, ou que, comme une bale de paume, passant de main en main, je vous donnasse à chascun le mesme plaisir de me renuoyer. Je ne sçauoy pas que la fortune me gardoit cette piece d'employ pour cette année, et cependant, à m'en expliquer rondement, elle est si loing de mon desplaisir, qu'au contraire, Monsieur, je pense n'en auoir jamais eu de plus digne; touts chemins me rient, par où l'on me puisse conduire à la felicité de vous entendre parler. Il est vray que j'en ay usurpé la possession depuis quelques années, et qu'il y a longtems que je me trouue aux escouttes de voz merveilles dans la presse infinie de voz lecteurs, mais depuis que me tirant à part vous commencez à m'entretenir seul à seul, et me jeter de ces roses que par ci deuant j'ay esté bien aise de ramasser à mesure que vous en auez semé parmi le peuple, je desdaigne ma fortune de jadis, et fay estat, que ce n'a esté que la saison de mes aduersitez, quand je n'ay eu que le bonheur de vous cognoistre sans reflexions. Il reste que vous me permettiez de vous supplier, que ces grands bienfaits d'aujourdhuy soyent sans repentance, que je n'aye commencé d'estre du nombre de voz amiz, pour acheuer de l'estre quelque jour, qu'il n'y ayt point de fin à ce qui est si proche de son commencement, et qu'au moins je me console dans l'esperance de la durée d'un bien acquis sur le tard. C'est à dire, Monsieur, que vous ne vueillez jamais vous informer de ce que je vaulx à par moy et que je n'entre jamais en vostre imagination qu'en la suite de M. DE Sr SURIN. La difformité d'un Lacquay More nous plaist, si quelque grand ami l'ameine. Permettez que le seruice que j'ay voué à cettuy-ci des vostres me conserue le bien de vostre souffrance. C'est tout ce que j'ay jamais osé pretendre, et c'est dont le seul espoir que vous m'en donnez m'obligerait à demeurer tousiours

.....

Monsieur.

L'embrasse chaudement le tesmoignage que vous rendez à mes deux grands amiz les Srs HEINSIUS et CUNAEUS, et m'asseure qu'ilz se flatteront tant que permettra leur modestie, de l'honneur de vostre approbation. Vous verrez s'il vous plaist, dans ce peu de feuillets que le premier a donné naguere au publiq,

s'il ne vous preste dignement la main à ramener le siecle de LEON X^e. L'autre n'a pas tant accoustumé de se communiquer et n'y a rien depuis sa République des Iuifs¹⁾, piece tres-estimée parmi nous, par où il ayt faict preuue du progres de sa suffisance, que l'estude des Loix et cette profession espineuse occupe principalement²⁾.

III.

A M. HUYGENS.

Brief, gedateerd: A Balzac, le 2. Fevrier 1633, en afgedrukt achter het *Discours* (zie boven), blz. 135—146. De brief handelt over den dood van een vriend, zeker SAINT-SURIN, die bij het beleg van Maastricht gesneuveld schijnt te zijn, en daarna over het treurspel van HEINSIUS, dat HUYGENS hem heeft toegezonden.

IV.

AU S.^R DE BALZAC.

Monsieur;

Puis que vous persistez à me souffrir apres M. DE S.^T SURIN, et ne permettez pas que, pour un si beau chainon perdu, toute la chaisne se desnouë, donnons ordre, s'il vous plaist, à noz postes, et n'endurons plus que noz lettres viellissent jusqu'à l'aage de plus de moiz qu'il ne faut de jours pour leur passage. Trop en auoyent dormi voz dernieres, que me rendit le S.^R d'AIGUEBELLE³⁾ au siege de Rhinbergue⁴⁾, et trop plus veritablement les mienes, dont vous me representez tant d'auantures. Mais cela se peut corriger, si au lieu de vous cacher, comme vous deburiez, dans ces incertitudes, et de m'embarasser le grand chemin devers vous, pour m'y veoir moins souuent, vous voulez resoudre de me nommer quelque amy affidé à Paris qui dedans ceste forest s'oblige à la conduite de noz correspondences. C'est lors, Monsieur, que je m'estudieray à vous faire paroistre combien j'estime la faveur de vous entendre de loin, et le contentement d'encor

1) *De republica Hebraeorum libri III*, het beroemde werk van CUNÆUS, had in 1617 het licht gezien.

2) Boven den brief staat:

Datée le 3.e de May 1632, mais escrite deuant Maestricht.

Het beleg van Maastricht duurde van 10 Juni tot 22 Aug.

3) AIGUEBERE deed den 26sten Aug. 1625 den eed als kapitein in dienst der Staten. (Mededeeling van den Heer J. H. HINGMAN.) Later is hij weer in Franschen dienst overgegaan, zooals blijkt uit eenige brieven van hem aan H., op de Leidsche Bibl. aanwezig, uit de jaren 1635—1644.

4) Rijnberk had zich den 2den Juni na een kort beleg aan den Prins overgegeven.

despiter l'Espagnol à ce point, que de luy faire veoir, que son enuie ne nous separe pas d'un pas, et que le feu qui ne vous a bruslé qu'à Bruxelles et qui parmi habiles gens se comptera tousiours *inter ignes fatuos*, n'eust pas seulement esté cognu à la Haye, si l'aduis n'en fut venu d'un des bouts de la France. Passez moy seulement le grand delay des presentes, et apres l'excuse que vous debuez à une maladie de quasi deux moiz, qui m'auoit faict quitter l'Armée, considerez qu'apres m'y estre r'engagé dans les confusions de la Guerre, j'ay trouué à dire par ma nonchalance ce principal subject de mes responses, qui va joint à cestes, l'ayant laissé chez moy parmi des papiers enserrez, qu'il ne falloît pas qu'autre que moy se meslast de fouiller. Passez-moy, dis-je, ceste remise, et j'auray soin de ne vous en irriter plus jamais. Il y a certes en ceste copie de Monsieur HEINSIUS de quoy vous diuertir pour ceste fois, et vostre bonté vous dira qu'il est un peu raisonnable que je m'en targe, puis que j'ay mis peine à vous la presenter si correcte de ma main¹⁾. C'est, Monsieur, de quoy je n'ay pas voulu me dispenser, de peur que la negligence de quelqu'un des miens ne vous fist perdre quelque point ou pointe de ceste diction que vous recriez à si bon droict, et n'en ay pas mesme couppé la queuë ni le *Balzacus noster*, puis que cela vous regarde comme moy, et que nous y faisons les deux costez du Triangle. Vous y verrez au reste, comme il defend le Iudaïsme payen de son Herode, et ne tiendroît qu' à moy de l'emporter jusqu' à un discours publicq; mais je pense que vous trouuez dans ce peu d'apologie tumultuaire de quoy l'en excuser. Il est d'ailleurs dans les grands estudes, aueq beaucoup d'assiduité; et n'ayant faict qu'acheuer en jouant ceste derniere piece poetique, que jadis il auoit entamée à plus de loisir, il me semble qu'on le destourneroit mal à propos sur un subject de peu de sequele. C'est tout autrement, Monsieur, que je juge du theme que vous luy voulez proposer de nostre Ami incomparable, qui me faict vouloir du mal, non pas aux terres innocentes qui l'ont veu, mais à moy, qui l'ay laissé mourir, sans considerer à temps, combien son grand courage me le rendoit mortel, et ne me suis point aduisé de jouir, aueq ce qu'il falloît de reuerence et de haste, de ce qui estoit diuin et perissable; ains me l'ay tousiours voulu espargner, comme je fay Seneque et voz liures, de peur de les acheuer: Mais voyant que M. HEINSIUS ne s'offre pas de son mouuement à ce panegyre, je me paye des raisons que j'en puis imaginer, et croy qu'il se retient de profaner de lieux communs les vertuz transcendentés dont il ne receuoit les impressions que de mes rapports. Les grandes estudes qui l'exercent depuis plusieurs années,

¹⁾ HUYGENS had den vorigen brief van BALZAC aan HEINSIUS laten lezen — deze drukte hem in het Latijn vertaald later achter de *Epistola* (blz. 259—262) af — en HEINSIUS had er op geantwoord.

sont les langues et mysteres de l'Orient, et pour preuue de ses progrez, que j'estimé infiniz, une sorte d'elucidation sur les obscuritez plus celebres du Nouveau testament; où certes il ne se dira rien de dit, ni ne se trouuera tasche, que celle de mon nom, auquel depuis longtems il destine ceste belle oeuure, desjà, ce me dit il, enflée en gros volume¹⁾. Iamais vous ne verrez plus belle usure du grand talent de vostre eloquence, que si vous l'employez à luy desiller ces affections injustes, et à le rappeler *ad frugem*, hors de ceste humeur prodigue, qui le porte à entasser sur moy les plus riches pieces de son labour. Au moins faictes moy non pas la faveur, mais la justice de croire qu'il n'exerce aucun traffiq raisonnable, lors que, se ressouenant de la dedication de mes oeuures poetiques, il veult sembler me rendre la pareille de quelque chose, indigne certes de sa consideration. Vous ne vous en debuez plus informer, s'il vous plaist; ce que ses passions luy font releuer d'un eloge si specieux, n'est que le poil follet de mon Adolescence, et, comme j'eus dès lors l'esprit de les intituler, *Versus inopes rerum nugaeque canorae*²⁾, outre que de six liures il n'y en a qu'un Romain, un autre Roman (François et Italien) et quatre de pur Flamen; qui estant la piece d'arme dont j'escrime le plus franchement et, j'ose dire, aueq un peu d'autorité *inter populares meos*, je vous prie d'aggreer qu'incognue qu'elle vous est, je tasche de l'exempter du soupeçon que vous en feroient naistre les desfaits des deux premieres. Quelque jour ie me rendray si pliable aux instances de noz Imprimeurs, que de remplacer de quelques pieces mieux meuries les bresches qu'y fera ma rigueur des moins mettables, *quorum nunc post otium ac tempus, refrigerato inuentionis amore, competens mihi iudex factus sum et quae olim tanquam lector perpendam*³⁾; et alors me demanderay-ie de quel front je doibs resoudre à me presenter deuant vous en ce nouuel habit, ou à trouuer encor des montagnes qui me couurent. Voyez, Monsieur, comme je vous promeine par des destours malplaisants, et comme je mets peine à remplir ce papier en sorte qu'il n'y reste plus de lieu à la memoire du *μαναπιστης* où j'ay tantost failli de m'engouffrer. Ie n'en dissimule point la fraude. A vous la gloire de pouuoir louer ce que nous ne nommons pas qu'à nostre honte, quelque honeste interpretation que vous donniez à ce que nous auons commis de crime en le perdant: à nous la peine de vous l'entendre regretter de si bonne grace, qu'il nous semble de le reperdre tous les jours, à mesure que vous vous limitez le bon interualle. Il n'y a justice diuine ni humaine qui trouue rien à redire à ce chastiment; mais je veux que

1) Er wordt gedoeld op *Danielis Heinsii Sacrarum Exercitationum ad Novum Testamentum libri XX.* 1639. Het boek is aan HUYGENS opgedragen.

2) HOR. A. P., vs. 322. Het was het motto van H.'s *Otia* (1625).

3) QUINCT. Ep. ad Tryph., 2.

faucibus haereat ce qui m'en reste sur le coeur, et estrangleray ici mon discours, de peur que la conclusion ne m'en sorte par les yeulx, et que je ne vous die, aueq plus d'emotion que je ne doibs, comme, *per eosdem manes*, je suis *ad manes usque*

Monsieur,

Vostre tres-humble et tres-acquis seruiteur

C. HUYGENS de Zuylichem.

Le 15.e de Decemb. 1633.

P. d.

Au Latin que vous m'avez donné, j'ay rendu cest epiphoneme, que bien scauoy-ie que vous auiez fait du sejour à Rome, mais non pas que c'eust esté du temps de Ciceron ou du jeune Pline, ambiguité qui pourra bien embarasser les Chronistes de ci apres. Si vous souffrez qu'on vous remet l'eschange d'un peu de vostre or en cuire, voyci de mes plus fresches folies, dont je versay la premiere au sortir de la belle Estude que M. HEINSIUS s'est accommodée depuis peu ¹⁾. L'autre m'a esté demandée pour le pourtraict de l'Admiral P. HEIN ²⁾ qui nous remporta la Toison d'or l'an 1629 et trouue un peu plus d'accueil parmi les gens de lettres qu'il ne luy en faut de droict. La troisieme, en forme d'epitaphes, n'est que d'aujourd'hui, et de plaisir, sur un Cynique qui nous fit la faveur d'acheuer de viure hier ³⁾. A quoy j'adjouste trois mots pour le tombeau de la bonne Infante ⁴⁾, qui certes a merité le regret de ses ennemis. — En parlant du jeune Pline, je me ramentois un sien passage qu'en despit du marquis D'AYTONA ⁵⁾ j'ay graué sur le front de vostre Prince; si vous l'avez remarqué à par vous, et vous l'estes appliqué, je feroy feste du concours de noz pensées, si non, laissez moy dire, qu'il y a, *Praecipere qualis esse debeat Princeps, pulchrum quidem, sed onerosum, ac prope superbum est; laudare vero optimum Principem, ac per hoc posteris, velut e specula, lumen quod sequantur ostendere, idem utilitatis habet, arrogantiae nihil.* Lib. 3. ep. 18.

V.

A M. HUYGENS.

Monsieur

Mon premier dessein estoit de vous escrire a l'accoustumée, mais la matiere s'est grossie entre mes mains, et ne conceuant qu'une lettre, ie me suis apperceu tout d'un coup que j'auois produit un liure. Vous le ferés trouuer bon si il vous

¹⁾ Vgl. *Gedichten*, II, 255. ²⁾ T. a. p., 203. ³⁾ T. a. p., 273, 274. ⁴⁾ T. a. p., 275, 276.

⁵⁾ Don FRANCISCO DE MONCADA, Markies van AYTONA (1586—1635), was sedert 1630 opperbevelhebber in de Spaansche Nederlanden. Hij had, volgens B.'s laatsten brief, het werk van dezen *Le Prince* (1631) „fait brûler en plein conseil". Zie ook het begin van dezen brief.

plaist a Monsieur HEINSIUS, et me conseruerés en ses bonnes graces la part que vous m'y aués acquise. A vous dire le vray, ie suis passionné de sa vertu. Ce n'est plus affection, c'est transport. Je brusle d'impatience de le voir, et d'embrasser cette diuine teste, dont il est sorti si grand nombre d'excellentes choses. Il est poete, Il est orateur, Il est philosophe, Il est Critique. Et tout cela en vn souuerain degré, et de telle sorte que comme au iugement de Sylla il y auoit plusieurs Marius en Jules Cesar, il y a aussi a mon aduis plusieurs MURETS,¹⁾ plusieurs CASAUBONS²⁾, plusieurs FRACASTORS³⁾ etc. en nostre HEINSIUS. Je vous prie de m'enuoyer vn catalogue de tous les ouurages qu'il a publiés iusques a present; et que je scache aussi par vostre moyen quel age il a; quelle alliance il a prise, et quel homme estoit ce RUTGERSIUS⁴⁾, dont il a espousé la soeur; combien il en a eu d'enfans, en quel estat sont ses affaires particulieres, et quel appointment luy donne vostre Republique. Vous me pardonnerés bien vne si honneste curiosité, et le desir que i'ay d'entrer dans les interests, dans les sentimens, et dans les secrés mesme de ce rare personnage, s'il me iuge capable d'une si digne communication. Il y a de grands Princes qui m'escriuent: quelques vns m'ont fait l'honneur de me visiter, et plusieurs estrangers de condition releuée me demendent tous les iours mon amitié; Mais tout cet esclat ne m'esblouit point, et ie suis plus glorieux de vostre bienueillance et de celle de vostre amy, que ie ne le serois de la faueur de deux souuerains.

Neanmoins, Monsieur, si cette passion vous incommode, et si tant de questions vous embarrassent, deschargés vous sur quelqu'un des vostres de la peine de m'escrire, et faites comme moy, qui generalement en tous mes ecris me sers de la main d'autruy, et ne signe pas seulement de la mienne. On est sur le point d'imprimer vn volume de mes discours, et vn autre de mes lettres, où vous poués croire que vous ne serés pas oublié, et qu'on y verra Monsieur HUYGENS en gros caractere⁵⁾. Il y a quelques iours que ie vous enuoïay trois exemplaires de la derniere edition de mon *Prince*, et ie m'asseure, que vous me ferés la faueur d'en donner vn de ma part a Monsieur de VANDERMIJLE, et vn autre a Monsieur HEINSIUS. Je me seruis de l'adresse d'un marchand flamand,

1) MARC ANTOINE MURET (1526—1585), die lang te Rome geleefd heeft, was één der beroemdste geleerden van zijn tijd.

2) ISAAC CASAUBON (1559—1614) van Genève was o. a. een tijd lang bibliothecaris van HENDRIK IV en professor aan verschillende universiteiten. Hij was een beroemd philoloog.

3) GERONIMO FRACASTOR (1483—1553), geb. te Verona, was medicus en Latijnsch dichter.

4) JANUS RUTGERSIUS (1589—1625), geb. te Dordrecht, de bekende philoloog, is in Zweedschen staatsdienst geweest.

5) In de *Lettres du Sieur de Balzac. Dernière édition, reueüé et corrigée de nouveau. A Rouen, Chez Jean Berthelin*..... 1634, is echter geen brief aan H. opgenomen.

nommé DRVQ, qui demeure a vne lieüe de ma maison, et qui me promet de vous faire rendre en mains propres mon paquet. Maintenant ie vous escriis par la voye de Madame DESLOGES¹⁾, qui a vn fils marié en votre Cour, et avec charge dans vostre armée. Si vous desirés que nostre commerce s'eschauffe, et que nous parlions plus souuent ensemble, vous pourrés luy confier ce que vous voudrés me faire tenir, et vous seruir de cette commodité, qui a mon aduis sera la plus courte et la plus seure te toutes. C'est

Monsieur

Vostre treshumble et tres passionné seruiteur

BALZAC.

A Balzac le 15.de May 1634.

VI.

A M. HUYGENS.

Monsieur

J'attens de vos nouvelles, et de celles de nostre cher Mr HEINSIUS. Je ne doute point qu'il ne me donne entiere satisfaction sur les propositions que ie luy ay faites, et ne me monstre la verité que ie cherche. Aussi ne l'ay ie interrogé que pour estre instruit, et mes argumens ne sont pas des tentations de pharisien, mais des demandes de Cathecumene. Je vous enuoye pour luy le poëme de Mr FAVEREAU²⁾, que i'accompagne d'une lettre que ie luy escriis. Vous m'obligerés s'il vous plaist, Monsieur, de luy faire rendre le tout, et de le supplier de trouver bon que ie traite desormais avec luy comme Aenée avec la Sybille, et que mes complimens soient changés en questions, ou de morale, ou de politique, ou d'anti-quité. Je ne demande de sa part ny estude ny meditation. Je sçay que les heures serieuses de sa vie sont destinées a la gloire du public, et il ne faut pas amuser a bouscher des trous, et à rabiller des breches vn ouvrier occupé a bastir des Temples et des Palais. Je me contenteray donc de ses premieres et plus legeres pensées, et ne desire qu'il employe à ses responses que le temps qu'il met

1) Mevr. DESLOGES was eene vriendin van BALZAC en CONRART. Ook HUYGENS heeft een paar brieven aan haar gericht (*Lettres françaises*). Zij was de moeder van CHARLES DES LOGES, kapitein der garde van den Prins, sedert 1637 sergeant-majoor in het leger der Staten (mededeeling van den Heer J. H. HINGMAN), die gehuwd was met MARGARETHA VAN DER MYLE, eene dochter van CORNELIS V. D. M. (1578—1642).

2) JACQUES FAVEREAU (1590—1638), geb. te Cognac, was dichter en Conseiller du Roy en la Cour des Aydes. *Oud-Holland*, 1896.

a se deshabiller, apres qu'il a pris son bonnet de nuit. Quand il escrit avec pompe, et ornement, ie suis ravi de son eloquence; mais son Latin a tous les iours ne laisse pas de me plaire fort, et ie ne voy point de stile, d'enseignement plus noble ny plus agreable que le sien. Jl me semble qu'il fait mention en quelque endroit de ses Poemes d'un Traité qu'il a fait autrefois *de la constitution de la Tragedie*¹⁾. Mais il ne se trouue point ches les Libraires de Paris, où i'auois mandé qu'on me le cherchast. Vous me ferés beaucoup de faueur de me l'enuoyer avec les Poemes de BAUDIUS²⁾ de la derniere Edition, et le Liure de la Republique des Juifs de Monsieur CUNAEUS, s'il y en a aussi vne Edition nouvelle. Je croy, comme ie vous ay desia escrit, que l'adresse de Madame DESLOGES sera la plus seure pour nostre commerce, et Monsieur son fils aura ie m'asseure beaucoup de soin de tout ce qui luy sera recommandé de voste part. Au reste ce Mr FAVEREAU dont i'escris a Mr HEINSIUS, est vn homme de grande consideration parmy nous, estimé du Roy et de M. le Cardinal, et toutpuissant en sa compagnie. Jl desire fort vostre amitié, et ie la luy ay promise. Vous ne m'en desauouerez pas, et me pardonnerés bien les libertés que ie prens, puis que ie suis

Monsieur

Vostre très humble et très passionné seruiteur

BALZAC.

A Balzac le 3. Ianuier 1635.

VII.

(A M. HUYGENS.)

Discours sur une tragedie de Monsieur HEINSIUS, intitulée Herodes Infanticida. A Monsieur HUYGENS. — Een HS. van het opstel, 60 folio-bladzijden groot, is in den bovengenoemden bundel op het Rijks-archief; het stuk heeft geen datum.

VIII.

AU S.^r DE BALZAC.

Monsieur;

Ie n'iray pas si auant que vous, mais je commenceray de bien plus loin. Car, au pas que nous tenons, il y a plus d'icy en France, qu'aux Molucques:

1) *Danielis Heinsii de Tragoediae constitutione liber* had in 1611 het licht gezien.

2) DOMINIQUE LE BAULDIER (1561—1613), van Rijssel, was sedert 1602 professor te Leiden. Hij heeft Latijnsche gedichten geschreven.

et j'ay à vous rendre compte de trois de voz paquets, qui en ont fait le chemin en un An et beaucoup de moiz. Le premier arriua sans date, et muet: mais trois Princes ont parlé pour luy, aux Sieurs VANDER MYLE, HEINSIUS, et moy; suiuz de trois mains vuides de grand papier, comme d'une liurée blanche; hye-roglyphe, dont le mystere me demeure incognu jusqu'à present. Le second supplea largement au default, et m'apporta l'ample Censure qu'il vous a prins enuie de donner à l'Infanticide de nostre Amy, mais tout cela en aage de sept à huict moiz. La troisieme depesche, presque autant vielle que les autres, me fut rendue à l'Armée dans deux jours apres la perte du Fort de Schenck¹⁾; d'où il est à propos que j'entame la justification de mon silence, sur ce que vous pouuez imaginer des occupations de ma charge en des tourbillons d'Estat de tant de consideration. Je reuins pourtant à moy, et de ce degré à vous, Monsieur, dans quelque temps apres; et m'estant esgayé dans la lecture des illustres Poesies de Monsr FAVEREAU, m'en deschargeay, selon la clause fideicommissaire de vostre derniere volonté, sur Monsieur HEINSIUS; de qui je receus bien la response dont ce paquet ne sera que l'enveloppe²⁾. Ce fut sept sepmaines depuis la date de ce que je luy en auoy escrit. A toute periode il fault que je vous ennuye de ce calcul; car il m'importe, que vous ayez cognoissance d'une infinité de trauerses, que je ne sçay quel Demon, Iuif, ou Payen, ou neutre, et hors de controuerse, va fourrant parmi le peu d'interualle qu'il y pourroit auoir entre noz conferences. Mais en effect vous trouuez les causes de ceste derniere longueur dans la calamité publique de nostre Academie; d'où la contagion desmesurée ayant en fin fait desloger M. HEINSIUS, qui s'y estoit par trop hazardé, j'estime que mon paquet, adressé au lieu de sa demeure ordinaire, y aura croupi vn temps, soubz la negligence de quelque valet, et puis aura cerché le Maistre en vain, auant que de sa proumenade il ayt esté établi en ceste retraicte d'où il vous escrit, et qui vous semblera, comme à moy, *nimum vicina Cremonae*³⁾, quand la Carte du país vous dira, qu'il n'est qu'à une grosse heure de la miserable Leiden; où il ne restera tantost que les morts, pour enterrer les morts. Mais vous attendez, Monsieur, une histoire de plus d'importance, sur le subject de vostre discours, et vous tarde asseurement de sçauoir, pourquoy on a tant mis à y respondre. Je vous puis dire là dessus, que si vous sçauiez, combien peu d'heures il y a esté employé, ce seroit le premier subject de vostre estonnement. Et certes, dans les grandes occupations

1) Den 27sten Juni werd Schenkenschans bij verrassing door den vijand genomen.

2) HUYGENS zond dus te gelijk met dezen brief het antwoord van HEINSIUS, dat in 1636 gedrukt is met den titel *Epistola caet.*

3) VIRG. Ecl., 9, 28.

que se donne M. HEINSIUS, et que luy donnent de loin tous les grands personnages de la Chrestienté, c'est chose assez incroyable, comme il a acheué cest escrit, tost apres que je l'auoy encor sceu dans la delibération, s'il y debuoit mettre la main au point. Car il a branslé la dessus: et je vous en diray la raison tantost, si mon loisir et vostre patience le souffrent. Icy faut il que je reuienne aux embaraz, aux desastres, aux puissances de l'Air, que j'ay dit voltiger entre vous et moy. Je prins a charge de faire transcrire la minute de l'Amy, qu'une apresdinée nous auions leuë en Carosse, comme, à ma longue instance, il s'estoit venu esgayer quelques jours chez moy. I'eus de la peine à trouuer un homme qui s'en peust acquitter à mon gré. Trouué qu'il fut, et en oeuvre, on m'aduisa, qu'un enfant luy mouroit de la Peste; que l'affliction le destournoit de ma besoigne, pressée, à cause du departement de l'Armée que je sçauoy estre proche. Aussi tost je la luy fay oster: et tout en mesme temps nouvelles vienent de la marche effectiue de l'Armée françoise vers le Luxembourg ¹⁾. De là d'autres diuertissemens, et bien esloignez des combats en papier: tout le monde à cheual; et moy en presse d'affaires, à l'ordinaire de noz sorties en campagne. Le meilleur expedient me sembla, de faire porter quant et moy mon depost, si peut estre au loisir de quelque siege, un honest' homme se trouueroit, qui me prestast sa plume assez sçauante à copier ceste diuersité de langages. Mais de cela point de nouvelles, en tous les coings d'Armée que j'ay faict fouiller. et de vray, Monsieur, comment n'auons nous pas roulé l'Esté passé? quelle est la sepmaine de noz gazettes, que vous ayez trouuée compatible aueq le seul souuenir des Muses? quelle furie de Ieruzalem, ou de Rome esgale à celles des trois fleaux de Dieu, qui nous exercent jusques à present? En fin, regetté aueq ces troupes dans noz terres, apres auoir un peu respiré de la calamité qui nous a obligé de les venir ruiner, la plus proche ville du Camp m'aourny à peine la main que vous voyez; n'estant plus resté d'apparence d'en enuoyer chercher en Hollande, où dorenaunt tout escriuain est en soupçon d'empoisonner son lecteur. C'est le recit, Monsieur, que j'ay pensé debuoir à vostre satisfaction, à l'honneur de M. HEINSIUS, et à mon innocence, dans ce grand delay, que Monsr D'AIGUEBELLE me promet d'abreger par la seureté de ses adresses. Pour ce qui est du reste, un personnage plus versé en Hebrieu, que je ne suis, et qu'il semble que vous ne voudriez l'estre, a suppléé le peu de mots de ceste langue, que vous trouuerez icy. La reueuë du Grec et du Latin, où mon escriuain auoit beaucoup faict de violence à l'exacte curiosité de l'auteur, a esté de ma tasche. Et en somme me voyci à l'entrée de ma lettre, que je debuoy commencer, en vous disant, que

¹⁾ Het Fransche leger, dat met het Staatsche Leuven belegerde, trok plotseling weg in de richting van Luxemburg.

voysi la duplique de M. HEINSIUS, sur les doubtes que vous auez meuz d'abord et soustenuz depuis. Si je n'y adjouste rien de mon sentiment, souuenez-vous, que je n'ay point esté appelé à seoir comme Iuge de la Lice; mais à tenir ferme, comme le faquin, sur qui vous rompiez voz lances de part et d'autre. Le reste seera mieux à ces grandes Ames de M. l'Archeuesque de Thoulouse¹⁾, et M. l'Euesque de Nantes, dont je reuere les portraits de vostre main, non pas sans doute toutefois, si, en vostre endroit, leur Arrest n'approchera de l'opinion de l'orateur ancien, *Eum qui declamationem parat, scribere non ut vincat, sed ut placeat: cupere enim se approbare, non causam.* Car vostre grand aduersaire me commande de croire qu'il y a plus de gayeté que de bon escient en vostre plaidoyé. Ie me licentieray un peu seulement et la piece de bois parlera, pour vous prier tous deux, que les aigreurs soyent tousiours loing de la dispute. l'en ay fort requis M. HEINSIUS, mais il s'est plaint d'abord, qu'à son regret extreme, on l'agaçoit au contraire, et que voz roses piquoyent, plus qu'il n'auoit merité, ni les gens du mestier accoustumé de souffrir sans ressentiment, chose que j'ay veu luy desplaire d'autant plus, qu'elle luy rendoit ambiguës les offres de vostre amitié, et c'est de ces reflexions que partoit le doute, dont j'ay parlé, s'il debuoit respondre, ou couper broche à des amertumes, naissants de la douceur de ces exercices. Quoy que c'en soit, Monsieur, vous me pardonnerez bien, d'auoir tousiours maintenu la candeur de voz intentions, contre ce qu'il a pensé auoir subject d'en imaginer, et trouuerez bon, s'il vous plaist, que je persiste à vous tenir uniz, sauue la dissention de lettres, tant que ne m'en donnerez autre ordre. Ie le veux ainsi de mes propres mouuements, et seray bien trompé, si vous venez à m'en desadvouër. Il reste de vous satisfaire sur les questions que vous proposez touchant d'autres circonstances de ce grand personnage. Le Catalogue de ses oeures, dont je feray joindre la copie à ce paquet, vuidera le premier article; l'original est de sa main, et de là, cher aux mienes, qui manient tout ce qui vient de luy aueq reuerence, *ως υπερφωές τὸ χρέμα καὶ δαιμόνιον.* Ie ne sçay quels de ces liures vous auez veuz. S'il vous en manque en France, j'y suppleeray d'icy, selon la liste que vous m'en enuoyerez; esperant qu'en cest interualle la communication des Librairies de Leiden, où maintenant il n'y a point d'accès imaginable, se rouurira.

Pour ce qui est de son aage, s'il n'a passé les 50 ans, il en est à la veille. Mais sur de ses effigies et ailleurs cela se trouue plus exactement. Sur l'enquete de la personne et qualitez de feu le Sr RUTGERSIUS, son beau frere²⁾, il m'es-

1) Over den aartsbisschop van Toulouse, zie de inleiding.

2) HEINSIUS was in 1617 gehuwd met ERMGARD RUTGERS, die in Sept. 1633 stierf. Hun zoon was de beroemde philoloog NICOLAUS HEINSIUS (1620—1681).

crituit un jour ces mots : *Rutgersium, affinem meum, si e plurimorum scriptis, etiam quae eius nomini inscripta sunt, non didicit, Gustavi Magni Regium Consiliarium fuisse, et in tota fere Germania, Dania, ac Belgio ad tempus Oratorem, obiter moneri poterit.* Tel l'auons nous cognu ; personnage celebre, et proprement *magnae ac variae eruditionis* ; de quoy en sa jeunesse *Aduersaria* ¹⁾, qu'il a faict imprimer en assez gros volume, ont faict foy au monde. — De la soeur de cestuy ci, tres honeste femme, (qui le laissâ veuf il y a pres d'un an) il a eu un fils, qui reussit grandement aux estudes, et je ne sçay quels autres enfants. Les appointements qu'il tire de la Republique sont mediocres, mais plusieurs : en qualité de professeur, de Secretaire et de Bibliothecaire de l'Uniuersité, outre celle d'Historiographe de l'Estat : charge dont aussi le feu Roy de Suede l'a honoré, aueq tiltre de conseiller et quelque emolument. Celuy de Cheualier luy a esté porté de Venise, non brigué ni mendié : mais receu des mains de l'Ambassadeur de ceste Republique, sous une jolie protestation en forme de petite harangue, nerveuse et masle, qui se trouue dans quelqu'une de ses oeuvres. Tel est l'exterieur, Monsieur, de ce rare esprit, que je m'assure que vous estimez. Je vous en depeins l'escorce, parce que l'auiez désiré. Sans vostre curiosité, tout cela n'est pas digne d'estre nommé en mesme page aueq HEINSIUS, tant cheri pour autre chose, tant cognu, tant admiré, tant recherché jusqu'à Rome, et par tout ailleurs, sous conditions auantageuses, et promesse d'entiere liberté de conscience, dans le mesme Vatican. Ay-ie pas bonne grace, de vous auoir protesté d'entrée, que je n'alloy gueres loing, et de m'estre proumené, jusqu'à ce quatriesme feuillet ? mais c'a esté en vous suiuant : vous n'y trouuez que ma promptitude à redire. et passe donc pour ce coup ; une autre fois vous pourrez m'examiner aueq plus de retenue ; et ma response en suiura les mesures. et d'abord je me hasteray vers la fin, comme j'ay bien enuie de faire icy, mais apres deux questions que je vous doibs en eschange : où est ce volume de voz discours, et cest autre de voz lettres, que vous nous promettez de deuant 18 moiz. et puis, quelle interpretation nous debuons à ce papier blanc dont j'ay parlé. S'il s' serui à me sommer d'escrire : voyci de quoy le remplir à peu pres. Si à autre intention de vostre seruice, obligez moy de m'en esclarcir. Je sers mieux que je ne deuine, et ne tiendra jamais qu'à vous que je ne soye trouué à toute espreuue,

Monsieur,

Voste tres-humble et plus acquis seruiteur

Panderen le 3. de Nouembrè ^{*} 1635.

1) Waarschijnlijk worden de *Variarum lectionum libri VI* (1618) bedoeld.

Sur le point de fermer ce paquet je reçoy de M. HEINSIUS la belle anatomie que vous luy avez représentée de M. FAVEREAU, et ce sçavoir aussi uniuersel que le nom de la vertu me rauit hors de moy, mais non pas sans confusion, de ce que vous l'avez voulu forcer à descendre de son throne pour rechercher mon amitié! elle luy seroit acquise, s'il y auoit de la relation supportable entre nous, maintenant, tout ce que je luy offre de plus familier que l'admiration, profane la reuerence que je luy doibs, et defereray à tousiours.

IX.

A M. HUYGENS.

Monsieur

A mon arriuéee en cette ville i ay trouué vostre paquet qui m'y attendoit, et Monsieur DE AIGUEBERE prest de s'en retourner en Hollande. Je luy ay descouuert le fonds de mon coeur sur quelques particularités dont i ay appris que vous desirés esclaircissement, et l'ay coniuéré de vous rendre conte de la conférence que nous auons eue. Il m'a promis de me faire cette faueur, et de vous confirmer a loysir ce que ie vous escriis à la haste. Mais ie vous l'escriis, Monsieur, auec toute la franchise et toute la sincerité que vous deués attendre d'vn homme qui fait particuliere profession et d'estre veritable et d'estre vostre seruiteur. Je vous diray donc en premier lieu que ie ne sçay que c'est de ce fantosme blanc dont il est parlé dans vostre lettre, et que iusques icy m'estant expliqué auec quelque succes en termes intelligibles, ie n'ay point suiet d'auoir recours aux Enigmes et aux Hieroglifiques pour acquerir nouvelle reputation: Beaucoup moins pour me faire deuiner a mes amys, et exercer mal a propos leur subtilité. Si bien qu'a mon aduis il faut que cette multitude d'enuelopes soit de l'inuention d'vn valet trop soigneux et trop preuoyant, qui fit le paquet chez le marchand Hollandois, que i'auois prié de s'en charger pour le vous faire tenir. Et ainsi ie suis tres innocent de ce costé là, comme ie vous supplie de tout mon coeur de ne me point croire coupable du reste. J'aymerois mieux auoir bruslé tous mes liures que d'auoir fasché le moins considerable de mes amys, et Monsieur HEINSIUS me fait vn extreme tort de penser que i'aye voulu le choquer dans les propositions que ie luy ay faites. Je vous ay souuent protesté que ie ne demandois qu'instruction: Maintenant que je l'ay receue, ie demeure entierement satisfait, et acquiesce a toutes les responses de l'Oracle. Mais de grace, Monsieur, qu'on s'arreste a la destruction de l'ouurage, et que nostre amitié se conserue dans la ruine de mes opinions. Cela se peut sans beaucoup de peine par l'adoucissement de quelques endrois de l'Escrit que i ay marqués, sur lesquels vous ferés ie m'asseure

consideration pour l'amour de moy, qui vous honore et estime parfaitement, et suis autant qu'homme du monde

Monsieur

Vostre treshumble et tres fidele seruiteur

BALZAC.

A Paris le 23. Mars 1636.

Le moment de loysir dans lequel ie vous escriis ne me permet pas de vous entretenir comme ie voudrois. Mais Monsieur DE AIGUEBERE me fera l'honneur de suppleer à ce defaut, et vous aués Monsieur, trop de connoissance de sa haute probité pour pouuoir douter de la verité des choses qu'il vous dira.

X.

AU S.^R DE BALZAC.

Monsieur ;

Vostre Ambassadeur tres-extraordinaire, qui part d'icy aueq la reputation d'auoir mieux merité ce tiltre, que les plus diligens Ministres d'aucun Estat, me laisse aussi peu de part au rapport de sa negotiation, qu'il m'en a octroyé en la conduite de voz affaires. En quoy, bien qu'il me pese de me veoir supplanté aux honneurs de vostre employ au Septentrion, que j'auoy presumé ou de posseder, ou d'acquérir sans corriual, je ne laisse de receuoir à beaucoup de consolation, de vous veoir mieux serui que par le passé, et mon ambition, quoy que des plus fortes, n'a point honte de se rendre icy à mon extreme affection au bien de vostre seruice. Monsieur D'AIGUEBERE donq, sans paraphrase, vous va rendre compte de la chaleur de ses offices à l'endroit de Monsieur HEINSIUS, sur le subject de voz instructions. Que si d'abord, Monsieur, vous le trouuez harassé, prenez-le pour un orateur hors d'haleine, plus tost que pour un courrier fatigué de la poste, et vous luy aurez fait une retribution aussi juste qu'estoit celle que defera le Roy d'Espagne à son general d'Armée, quand il nous eut persuadé à la Trefue. S'il s'oublie; je dis, s'il s'humilie à vous toucher en passant d'un peu de debuoir que j'aye tasché de joindre à l'assiduité de ses peines, pour destourner vostre grand amy et aduersaire du stile qu'il soustient que la pointe du vostre auoit aiguisé en sa main, dites que *dormitat Homerus*, et luy passez la beueuë, en consideration du succes de son entremise, que veritablement vous ne debuez qu'à luy, et duquel sa bonté seule me rendra partisan. Si ce n'est, Monsieur, que la vostre vous induise à receuoir en payement les bonnes intentions de ceux qui vous doibuent du seruice effectif. Sous la faveur de cest article je m'avouë de l'Ambassade, et certes si au depart de ce soigneux collegue il reste à vuidier icy

des minutes dont je soye capable, et pour lesquelles il suffise de vous vouloir beaucoup de bien, ce sera moy qui en guetteray les moments et vous feray veoir à tres-bonnes enseignes, que tant qu'il n'y a point de Monsieur D'AIGUEBERE en Hollande, j'y suis,

Monsieur,

Vostre plus humble et plus affectionné seruiteur

le 27e de May 1636.

N'attendez rien de moy, s'il vous plaist, sur le present de voz oeuvres; j'ay resolu de m'en dispenser jusques à ce que je m'en soye saoulé ou que vous entendiez ma langue maternelle. En ceste-ci et toute autre je me recognois impuissant à produire les moindres sentiments que j'en ay.

XI.

A BALZAC.

Monsieur;

L'interualle qu'on me donne entre la presse de l'Imprimeur et le partement du premier ordinaire de ceste sepmaine est de si peu d'heures, que pour preuenir tout le monde comme je doibs en la depesche de ceste lettre, qu'on vient de m'escire pour la seconde fois, et de me dedier pour la troisieme, force m'est de vous l'envoyer en chemise¹⁾. De quoy cependant, si l'auteur, nostre amy, et vostre aduersaire, prend cognoissance, il advouëra que c'est l'habit de la verité qu'il defend, et l'emblemme de la liberté permise entre amiz, en matiere de controuerse, où l'honneur et la conscience sont hors d'interest. Vous jugerez, s'il vous plaist, comme il y a encor appuyé la premiere de nouveaux soustiens, et s'il ne s'est moderé en l'autre, de sorte, que vostre Apostre n'ayt subject de se plaindre, d'auoir trauaillé toute la nuict sans rien prendre. Je ne vous auanceray rien la dessus de mes sentimens, n'ayant peu employer ce peu de loisir qu'à tourner le premier feuillet du liure, et à vous r'asseurer par ceste occasion precipitée qu'en toutes celles de vostre seruice et contentement je seray des premiers à vous tesmoigner que je suis parfaitement etc.

Le 22e de Iuin 1636.

¹⁾ Met dit briefje werd HEINSIUS' *Epistola*, die juist verschenen was, aan BALZAC toegezonden.
Oud-Holland 1896.

XII.

A M. HUYGENS.

Monsieur

J'ay receu avec vostre lettre la Dissertation imprimée de Monsieur HEINSIUS : Mais de vous en escrire mon sentiment, ce me seroit vne entreprise trop dange-reuse. Je n'ay garde d'oser iamais douter de l'infaillibilité de sa doctrine, et me suis trop mal trouué du commencement de nostre commerce, pour me hazarder d'aller plus auant. Il me suffit de vous auouer, qu'il y a de l'apparence que i'estois perdu sans vostre protection, puis que sous elle mesme ie n'ay pas esté en seureté. C'est vn bouclier qui a esté percé en mille endroits, et qui, a vous parler franchement, m'a plûstot serui de parade que de deffence. Mon grand aduersaire, ainsi que vous le nommés, a voulu faire vn exemple de vostre pauure sup-plicant; et a tesmoigné, ou qu'il ne croyoit pas que vous m'aymassiés beaucoup, ou qu'il ne consideroit pas beaucoup ceux que vous aymiés. Neanmoins, Mon-sieur, si i'auois l'esprit querelleur, l'affaire iroit peutestre plus loin; et on me veut persuader qu'il n'y a que ma personne de blessée, mes propositions estant encore aussi saines et aussi entieres qu'auant les attaques qu'il leur a faites. Mais que le champ luy demeure, puis qu'il ne peut souffrir de rencontre, pour ne pas dire de resistance; et ie luy cede volontiers tous les auantages de cette action. Il a mieux aymé me prendre que me recevoir, et a preferé vn trophée a vn hommage. Pour cela ie ne suis pas resolu de changer de naturel, ny de me dédire de mes premieres ciuilités. Je m'arreste d'ailleurs sur les mesmes bornes qu'il a franchies, et respecte le mesme caractere qu'il a violé: Je parle de vostre affection et de vostre estime, qui me sont plus cheres que mes Escrits ny que ma reputation, et que ie ne scaurois ne pas honorer, en quelque lieu que ie les rencontre. Il faut, Monsieur, qu'il y ait tousiours dans le monde des iniustes et des opprimés, et que ie sois vn des innocens qui souffre la persecution d'Herodes. Mais il n'est rien de si dur que l'amitié ne digere. Je vous donne de bon coeur mes iniures et mes ressentimens, et suis content d'estre mal traité, pourueu que ie vous tesmoigne par là que ie suis

Monsieur

Vostre tres humble et tres affectionné seruiteur
BALZAC.

A Balzac ce 10. Septemb. 1636.

XIII.

AU S.^R DE BALZAC.

Monsieur;

Quand vous m'auriez prins pour l'autheur de l'Infanticide, et de la censure de voz censures, vous ne sçauriez me chastier de rien de plus cruel que le silence dont vous me persecutez il y a, ce me semble, pres de quarante ans. Pour tesmoigner ce que M. DE ST. SURIN pouuoit sur vostre esprit, vous m'avez receu comme à disner chez vous et faict gouster les premieres douceurs de vostre amitié: pour monstrier ce qu'on a perdu en la perdant, vous m'avez faict sortir avec opprobre de ce festin, où vous souffrez les honestes gens, où je me tenoy du nombre des conuiez, et où j'auoy desià la main dans un plat, et l'oeil dans beaucoup d'autres. Il n'est point de Tantale qui en ayt tant souffert. Depuis cet exil vous auez sceu l'esclat de foudre qui m'a frappé¹⁾, et ne vous en estes point esmeu. Vous m'avez sceu en larmes, *καὶ ἀφέστηκας μακρόθεν*, et auez mieux aymé faire force à vostre naturel, que charité à l'affligé. Il n'est point d'Espagnol qui s'obtinast de la sorte contre un enemi d'Estat. Et, s'il faut tout dire, vous auez sceu de M. D'AIGUEBAIRE, combien je suis esloigné d'auoir merité ces rigueurs. En fin, Monsieur, voylà ma bile vomie. Si en mesme temps je pouuoy triompher de la melancholie, produicte en grand' partie par voz froideurs, il me resteroit un phlegme mediocre, mais capable de supporter de plus rudes injustices, et du sang suffisamment; à m'escayer aueq vous sur des matieres moins mal plaisantes. En attendant veoir quel visage vous retournerez à me faire, je viens au deuant de vous aueq toute la Maison que j'ay acheué de bastir à la Haye²⁾, pour vous faire veoir que tout chassé que je suis de la vostre, il me demeure encor assez d'impression et de reuerence de la premiere amitié gratuite dont vous m'avez honoré, pour vous ouurir la miene, et m'estimer heureux au point de n'en pouuoir souhaitter dauantage, quand vous daigneriez *vili succedere tecto*, et prendriez la peine de venir apprendre dans noz bouës ce que valent voz collines, et dans noz marais gelez ce que vous debuez au Dieu qui vous a faict naistre sur la mousse des fontaines. C'est, Monsieur, le franc dessein de vous en conuier qui me porte à vous demander la patience de contempler les pieces de ce Bastiment. P'advouë, et vous n'aurez point de peine à me l'accorder, que tout ce que je vous represente ne vault qu'une cabane en France, que j' imagine comme un grand voisinage de Palaiz: mais vous me permettrez de vous asseurer,

1) HUYGENS' vrouw SUSANNA VAN BAERLE was den ioden Mei 1637 gestorven.

2) In Mei 1637 had H. het huis betrokken, dat hij op het Plein had laten bouwen.

que ma situation supplée aux plus grand defaults de ma structure, et que, peut estre, à la Haye, qu'on repute des moins mauuaiz villages du monde, il ne s'en trouue gueres de meilleures. Ainsi, Monsieur, quand les difformitez du dedans vous desgousteront de l'appartement, que je tiens prest à vous loger, vous en trouuez le remede à la fenestre, en vous diuertissant sur une illustre Plaine, rebordée de deux rangs de Tilieux et ceinte d'une rue de largeur magnifique qui embellie de beaucoup de bons bastiments de mon costé, s'estend en ligne droicte à pres de 2000 pas, où des saillies de mes Galeries la flanquent, et, si j'auoy des heures à perdre, m'en fourniroit la matiere en un passage infini des meilleures compagnies de la Cour voisine, tant en Carosse qu'à pied. Si tout cela ne vous esbransle non plus que mes calamitez, ie vous supplie, Monsieur, qu'au moins vous m'accordiez la faueur de me veoir de loing en ces Tableaux, et que, si vous me laissez au desespoir de jouir de vous entre mes murailles, vous m'obligiez de censurer mon architecture sur leurs ombres, et de m'y marquer les faultes qui vous font horreur d'en approcher. Tout ce qu'il y a de reparable sera corrigé à vostre goust, et en un país où on commence à se picquer de ceste science, sans me compter, vous aurez obligé des peuples, dont il est certain que la meilleure part fait tant d'estat de vous, que voz opinions y vaudront des arrests. De mon costé j'ay esté sur le point de faire parler ces figures par une sorte de dissertation latine, où, possible, je me fusse ingeré en des remarques considerables sur le subject de l'Architecture ancienne et moderne, en quoy il me semble qu'il reste encor à dire, *quod qui ante nos fuere, multa agentes, non peregerunt, ut quidem nulli nato post mille saecula praeclusa sit occasio aliquid adhuc adjiciendi*: mais tant d'ennemiz conjurez de mes estudes, qui sont les occupations publiques, m'en ont fait desister jusques à present. Si la campagne où nous venons d'entrer m'en donne tant soit peu de loisir, je reprendray les erres de ce que j'en auoy esbauché, et au bout de mon dessein vous feroiy encor arbitre de mes songes. Afin que si vous resistez à tant de semonce, et que ni mon bien ni mon mal ne vous altere, je me donne au moins le contentement de vous dire souuent, ce qui sera tousiours veritable, que je suis sans reserue,

Monsieur,

Vostre tres-humble et tres-acquis seruiteur

C. H.

Au Camp sous le fort de Philippine en Flandre

6e de Iuillet 1639.

XIV.

A. M. HUYGENS.

Brief zonder datum, waarop H. aanteekende: R(ecepi) 1640; hij is als twee brieven gedrukt in de *Lettres choisies du Sr de Balzac. A Leiden, Chez les Elseviers.* 1652, blz. 160 en 37, met de datum's 25 Jan. en 1 Febr. 1640. De beide namen, die in den bundel niet genoemd worden, zijn Mad.^e FORGUES en MORIAC. Aan den brief is het volgende postscriptum toegevoegd, dat niet in den bovengenoemden bundel is opgenomen.

Monsieur DE THOU¹⁾ me fist l'honneur de me venir voir il y a quelques iours, et me parla d'un commencement de guerre civile parmy vos Docteurs, et de la querelle des Hellenistes. A vous dire vray, il semble que vostre amy aspire a la Tyrannie, et que d'une Republique il veuille faire vne Royauté. On m'en a conté d'estranges choses; et si elles sont veritables, il n'estoit pas plus dangereux autrefois de disputer contre celuy qui avoit trente legions. Je passeray asseurement dans l'esprit de Monsieur DE SAUMAISE²⁾, pour un des flatteurs de ce Tyran, puis que ie n'ay point effacé le tiltre d'*Incomparabilis*, que ie luy ay donné dans vne de mes lettres latines, non pas mesme depuis la *Censure de mes Censures*, ainsi, Monsieur, nommés vous son liure, quoy que ie n'aye iamais eu dessein de le censurer. Il a mal pris certes ma bonne intention, et n'a pas receu mes civilités, comme il devoit. Et au reste, bien qu'il soit riche en lieux communs, et qu'il traite grand nombre de belles matieres, il semble a quelques vns qu'il ne les desmesle pas assés, et que sa facon d'escire est un peu embarrassée: Outre que mesmes ces belles matieres ne sont pas tousiours en leur place, et qu'elles ne font rien a nostre affaire. Il s'esgaye sur des choses, dont i'estois demeuré d'accord avec luy, et change l'estat de la question, ou ne la touche que legere-ment. De sorte que ie n'ay pû encore apprendre de luy, si un corps composé de differentes, voire de contraires especes, se peut dire nature, et si les Anges des Juifs et les Furies des Payens *eiusdem dramatis personae esse possunt*. Car en effet vous m'auouerés, qu'il y a bien de la difference d'vser des mots de Tartare et d'Acheron, que l'vsage a autorisés, et qui ne sont plus ce qu'ils estoient,

1) Of FRANÇOIS AUGUSTE, die in 1642 onthoofd werd, omdat hij de samenzwering van CINQ MARS niet had aangebracht, of JACQUES AUGUSTE, die later Fransch gezant in den Haag is geweest.

2) CLAUDE DE SAUMAISE (1588—1653) was in 1631 professor te Leiden geworden; hij was een heftig tegenstander van HEINSIUS.

ou d'introduire sur la scene des Megeres et des Tisiphones avec des Gabriels et des Raphaels,

vt turpiter atrum
Desinat in piscem mulier formosa superne,
Serpentesque auibus gementur, tigribus agni¹⁾.

Je ne vous dis rien de ses diuers stratagemes, et des mauuais offices qu'il m'a voulu rendre de tous costés. On m'en a escrit de Rome: Et le Pape, qui ne lit gueres non plus que les autres hommes *l'Errata*, qu'on met, a la fin des liures, n'a pas esté fasché de se voir nommé dans celuy d'un Protestant, *ipsum etiam Ecclesiae caput*²⁾. Quoy qu'il en soit, quand il n'auroit pas toutes les vertus morales, i'estimerois tousiours infiniment ses qualités intellectuelles; et d'ailleurs vostre amitié est vn caractere, qui me sera inuiolable, en quelque lieu que ie le rencontre, et que ie veux reuerer en la personne mesme d'un Ennemy. Au demeurant il ne seroit pas bien, Monsieur, de vous parler de tant de choses, et de ne vous dire pas vn seul mot des exercices de mon Desert. Scachés donc, *si hoc scire tanti est*, que ma retraite n'est pas tout a fait la sepulture d'un homme viuant; et que i'ay des ourages faits et plusieurs matieres pour en faire qu'il faudra enfin estaler, puis que le Monde ne veut pas que ie resue secretement, et sans luy en rendre conte. Ie destine tout cela a mes amys, qui sont mes Princes et mes Souuerains; et n'ayant pas d'assés bonnes parolles à leur prester, comme Platon a fait aux siens dans ses Dialogues, pour le moins ie leur veux adresser les miennes, bonnes ou mauuaises; et ie vous aduertis d'auance que vous vous y verrés en plus d'un endroit. Cependant il est tres vray que ie ne parle iamais de vous que comme d'une personne extraordinaire; et qu'en vostre profession ie vous oppose a toute la gloire de la sage et bien disante Jtalie; Je n'en excepte pas son ANNIBAL CARO,³⁾ ny ses BEMBES et ses SADOLETS⁴⁾, qui ont esté des Secretaires Illustres, et qu'on estime plus que leurs maistres. Mais ce n'est pas icy le lieu de faire l'Eloge de Monsieur de ZULICHEM,

Et dabitur nostris aliquando haec purpura fuis.

1) HOR., A. P., vs. 3—5.

2) HEINSIUS had op blz. 14 van zijne *Epistola* geschreven: *Ecclesiae caput*; in de Errata werd dit veranderd in *Ecclesiae Romanae caput*.

3) ANNIBAL CARO (1507—1566), een Italiaansch dichter, is secretaris geweest van PIETRO LUIGI FARNESE, hertog van PARMA.

4) PIETRO BEMBO (1470—1547), een beroemd philoloog en kardinaal, was secretaris van Paus LEO X, evenals zijn vriend, de kardinaal JACOPO SADOLETO (1477—1547).

XV.

A M. DE BALZAC.

Monsieur;

Qui feroit la recolte dans un Cimetiere, et d'un amas de beaucoup de pieces mortes penseroit renouër un beau scelete, je m' imagine qu'il y reussiroit, comme a fait le Sr BARLAEUS en l'assemblage de ces os pourris. Je vous supplie de considerer s'il y a comparaison moins seiche que je me puisse appliquer. Voire Monsieur, j'apprehende que vous en preniez la peine et me dedis de ma supplication. C'est un liure que je vous presente ¹⁾. Demeurons en là s'il vous plaist. Tout ce qui va au destail est nuisible, et ne sera pas necessaire que vous me sachiez mauuais poete, pourveu que vous apperceuiez qu'à quelque prix de mon honneur mesme que ce puisse estre, je suis rai de me ramenteuoir à l'honneur de vostre souuenir, venerable relique à mon ame, en cest esloignement, qui semble ne deuoir jamais souffrir que je vous puisse dire qu'en papier que je suis,

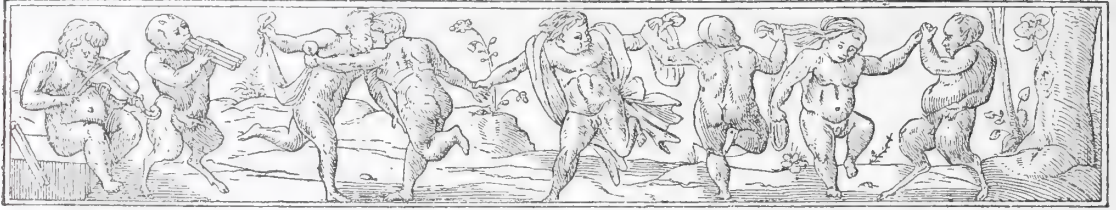
Monsieur,

Vostre tres-humble et tres-acquis seruiteur

Deuant le Sass de Gant, 8^e d'Aoust 1644.

1) Zie de inleiding. De *Momenta desultoria* waren door BARLAEUS uitgegeven.

EEN VERZAMELING FAMILIEPORTRETTEEN DER HUYGENSEN

IN 1785.

MEDEGEDEELD DOOR

E. W. M O E S.

IN de familie HUYGENS stonden alle kunsten hoog in aanzien, en niet het minst de beeldende kunsten. Vele leden hebben zelf met meer of minder succes hunne krachten op dit punt beproefd, en aan de teekeningen van CONSTANTYN Jr. kan zelfs artistieke waarde niet ontzegd worden.

Dat bij zulk een geslacht, waar ook een gepaste ijdelheid niet gemist werd, de familieportretten een aanzienlijk aantal moesten uitmaken, ligt voor de hand, en in den „*Staat en Inventaris*” van de goederen, nagelaten door de laatste afstammeling in rechte lijn van den dichter, vinden wij in Hoofdstuk 351 de welsprekende bewijzen hiervan.

Ik deel hierom dit hoofdstuk in extenso mede, hiertoe vriendelijk in de gelegenheid gesteld door de eigenares van het handschrift, Mej. STAATS EVERS te Arnhem.

„Staat en Inventaris van alle zoodanige goederen, effecten en penningen, als met de dood ontruimd en nagelaaten zijn; bij de Hoog Ed: Geb: Vrouwe SUSANNA LOUISA HUIJGENS in leeven Vrouwe van St. Annaland en Zeelhem, Douairière van den Hoog Ed: Geb: Heere WILLEM BARON VAN WASSENAAR Heere van Ruijven etc. etc., gewoond hebbende in 's Gravenhage en aldaar overleeden den 21 December 1785.”

Deze inventaris was opgemaakt door den notaris LAMBERTUS SIJTHOF ten verzoeke van MATTHEUS THEODORUS HOEUFFT, Kolonel van de infanterie en Majoor van het Regiment Hollandsche gardes te voet, Mr. JAN THEODORUS ROYER, Secretaris en Griffier van den Hove van Holland, Zeeland en Vriesland, en Mr. WILLEM HENDRIK TEDING VAN BERKHOUT, Raad in de Vroedschap en Oudschepen van Delft, benevens den notaris SAMUEL PRIJN, die opkwam voor de overige erfgenamen.

FAMILIE POURTRAITEN EN EENIGE ANDERE STUKKEN
DAARTOE RELATIEV.

1. Het groote stuk verbeelende het geheele Familie van HOEFNAGELE.
2. GEORGIUS HOEFNAGELE.
3. Dezelve met zijn kind.
4. MELCHIOR HOEFNAGELE door C. HOEFNAGELE geschilderd, klein.
5. JACOB HOEFNAGLE. } Echtelieden, twee stuks.
6. ELISABETH VEZELER. }
7. Een dochter van dezelve ovaal.
8. JORIS VEZELER. } Echtelieden, vader en moeder van ELISABETH VEZELER.
9. MARIA BOOGHE. }
10. Dezelve oud zijnde, twee groote stukken.
11. CHRISTIAAN HUIJGENS de oude in miniature.
12. Dezelve ouder: borstbeeld.
13. Dezelve oud.
14. SUSANNA HOEFNAGLE dochter van JACOB HOEFNAGLE en ELIZABETH VEZELER, n°. 5 en 6.
15. CONSTANTIJN HUIJGENS zoon van CHRISTIAAN en JOHANNA HOEFNAGEL een kind zijnde met een hond verbeeld.
16. Dezelve zeer jong op de luit spelende.
17. Dezelve oud 27 Jaren.
18. Dezelve ten voeten uit met zijn klerk of knegt.
19. Dezelve met zijn vijf kinderen in vijf ovale medaillons, groot stuk.

20. Dezelve borstbeeld in 't graauw in een krans van bloemen op koper.
21. Dezelve ter halver lijve in 't klein.
22. Dezelve borstbeeldig in 't klein in een doos met talkjes.
23. Dezelve oud ter halver lijve.
24. Dezelve oud 90 Jaren in pastel.
25. Dezelve in marmer gebeeldhouwd medaillon.
26. Dezelve in prent met lijst.
27. Dezelve borstbeeld.
28. SUSANNA VAN BAERLE huisvrouw van CONSTANTIJN HUIJGENS } twee
29. SUSANNA VAN BAERLE jong, klein ovaal pourtrait } stuks.
30. Dezelve in een goude pourtraitdoos.
31. JAN VAN BAERLE } vader en moeder van SUSANNA VAN BAERLE.
32. JACOMINA HOON }
33. DAVID HOON vader van JACOMINA HOON, klein pourtraitje.
34. CONSTANTIJN HUIJGENS, zoon van CONSTANTIJN, jong in een pourtraitdoosje.
35. Dezelve } twee stuks.
36. MARIA RIJKART zijne huisvrouw }
37. CHRISTIAAN HUIJGENS tweede zoon van CONSTANTIJN en broeder van
laatstgemelde CONSTANTIJN den Jonge, in een pourtraitdoosje met
talkjes.
38. CHRISTIAAN HUIJGENS kniestuk.
39. Dezelve, ouder borststuk.
40. Dezelve in een marmer medaillon.
41. LODEWIJK HUIJGENS jongste zoon van CONSTANTIJN HUIJGENS en broeder
van de twee vorige, in een pourtraite doosje.
42. Dezelve ouder op koper in een ovale lijst.
43. Dezelve nog ouder op borstbeeld.
44. JACOBA TEDING VAN BERKHOUT deszelvs huisvrouw in miniature.
45. Dezelve ter halver lijve.
46. Dezelve, copie naar 't voorgaande.
47. Tien stuks zijnde alle Heeren en Vrouwen uit de Famielle van TEDING
VAN BERKHOUT.
48. CONSTANTIJN HUIJGENS Heer van Zeelhem, zoon van LODEWIJK HUIJGENS
en JACOBA TEDING VAN BERKHOUT, n°. 41 en 44.
49. Ovaal PHILIPPINE DOUBLET huisvrouw van denzelven.
50. LODEWIJK HUIJGENS zoon van denzelven, zeer jong overleeden.
51. SUSANNA LOUISA HUIJGENS zijne dochter Douariere VAN WASSENAAR—
RUIVEN in haar eerste jeugd geschilderd.

52. SUSANNA HUIJGENS dochter van CONSTANTIJN HUIJGENS n°. 15 ter halver lijv.
53. Dezelve in waterverw klein ovaal, door haar broeder geschilderd 1663.
54. Nog eens met haar man, twee stuks.
55. Dezelve klein pourtrait in een doosje met talkjes.
56. Dezelve miniature in een ijvoordoosje.
57. Dezelve met haar oudste dochter, kniestuk
58. PHILIPS DOUBLETH Heere van St. Anna Land haar man, dito } twee stuks.
59. Dezelve beide met hunne twee dogters in een stuk.
60. PHILIPS DOUBLETH hun zoon, een kind zijnde overleeden.
61. Deszelfs broeder mede in zijn kindsheid overleeden.
62. Beide dezelve broeders in een Nis met bijwerk.
63. De copie van hetzelfde stuk door de vrouwe VAN RUIVEN in waterverw geschilderd.
64. GEERTRUID HUIGENS dochter van CHRISTIAAN n°. 11 en zuster van CONSTANTIJN n°. 15 huisvrouw van PHILIPS DOUBLETH den Oude en moeder van PHILIPS DOUBLETH n°. 58.
65. GEERTRUID HUIGENS borststuk.
66. Dezelve dito
67. PHILIPS DOUBLETH } vader en moeder van PHILIPS DOUBLETH n°. 58.
68. PHILIPS DOUBLETH de Oude } vader en moeder van n°. 58.
69. Zijne huisvrouw
70. Een Heer uit de Familie DOUBLETH.
71. JOHAN DOUBLETH broeder van PHILIPS DOUBLETH no. 58.
72. Een Heer uit de Familie van DOUBLETH.
73. Een Heer uit de Familie van VAN DER GOES.
74. Een Dame ter halver lijv.
75. Een dito ten voeten uit.
76. Jufvrouw SCHILDER, klein pourtraitje.
77. Drie oude miniatuur.
78. Pourtraitje van de Familie of geallieerde aan denzelve.
79. Een dito manspourtrait met olijverw op koper.
80. Een pourtraitje in waterverw van een dame in een kastje of pourtraitdoosje.
81. Een teekening naar PALAMEDES in lijst met glas.
82. Een dito zijnde kaartspelende kinderen in kouleuren.
83. Een dito zijnde een Landschap.
84. Een stukje met vrugten en bloemen door HOEFNAGLE in lijst en glas.
85. Een vles met bloemen door dito dito.

86. Een dito als boven.
87. Een dito.
88. Eenige bloemen door dito dito.
89. Een roosje door SUSANNA VAN BAERLE naar HOEFNAGLE.
90. Een manshoofd in profiel door PHILIPS HUIJGENS met lijst en glas.
91. Een Hercules door LODEWIJK HUIJGENS.
92. Een copietje naar een prent van LUCAS VAN LEIDEN door CHRISTIAAN HUIJGENS.
93. Eenige boertjes door DIRKSZ. (?) VAN DORP.
94. Een dito stukje als boven.
95. Een dito.
96. Een dito zonder lijst of glas.
97. Een marmer plaatje waarop een peerdje geschilderd.
98. Een boek met teekeningen meest van de Familie.
99. Een dito.
100. Een dito.
101. Een dito.
102. Eenige dito kleiner.
103. Eenige exemplaren afdrukken van het huis op 't Plein.
104. Eenige dito van Klingendaal.
105. Eenige afdrukken van portraiten van HUIJGENS reeds vermeld.
106. Eenige wapens tot de genealogie behorende.
107. Vier groene roemers met divisien etc. besneden.
108. Nog eenige snuiserijen niet waardig te specificceeren als een koperen penningplaat van CHRISTIAAN HUIGENS etc.

Al is deze lijst zeer uitgebreid¹⁾, toch worden er, voor wat de oudere generaties betreft, nog stellig lang niet alle portretten op teruggevonden die van de verschillende HUYGENSEN gemaakt zijn. Immers door de huwelijken van verschillende leden zal stellig al veel in andere handen zijn overgegaan, toen de oorspronkelijke verzameling nog bij de laatst overgebleven telg van het beroemde geslacht aanwezig was²⁾, en buitendien hebben wij nog genoeg aanwijzingen van portretten die bestaan moeten hebben en toch niet op de lijst voorkomen.

¹⁾ De nummering der portretten is van mij.

²⁾ Zoo komt het portret van CONSTANTYN, dat 21 Oct. 1880 te Utrecht op de verk. coll. Barones VAN UTENHOVE VAN HEEMSTEDÉ verkocht werd, toch stellig van CONSTANTYNS nichtje MARTHA MARIA, die in 1664 met HENDRIK VAN UTENHOVE gehuwd is.

Ofschoon nergens de namen der schilders genoemd zijn, kunnen toch de portretten die van CONSTANTYN door MIEREVELT in 1625, door LIEVENS in 1627, door VAN DYCK in 1632, door MIEREVELT nog eens in 1641 en door NETSCHER in 1672 geschilderd zijn, niet alle onkenbaar op de lijst verscholen zijn.

Maar in de boven opgesomde portretten hebben wij toch het belangrijkste deel, zoowel in aantal als in gehalte. Deze werden na den dood van SUSANNA LOUISA bij loting onder de erfgerechtigden verdeeld. Deze erfgerechtigden waren vrij talrijk, daar alle afstammelingen van SUSANNA HUYGENS en PHILIPS DOUBLET meedeelden, d.w.z. behalve de reeds genoemden nog JOHAN PHILIPS HOEUFFT, Heer van Oyen, Kolonel der cavalerie, LOUISA PHILIPPINA ROYER, Mr. ALEXANDER JEROME ROYER, Secretaris der Staten van Holland en West-Friesland, ANNA VAN DER MIEDEN, weduwe van CORNELIS MEURS, ELISABETH VAN DER MIEDEN, echtg. van JOHANNES VAN ERP, SUSANNA JACOBA VAN DER MIEDEN, echtg. van WEMMER VAN DE VELOUW, AGATHA HESTER GERLAGH, PHILIPPINA GEERTRUIDA THOMASIA GERLAGH, echtg. van JAN LOUIS GERLAGH, WILLEM DANIEL GERLAGH, Mr. JACOB PIETER TEDING VAN BERKHOUT, Schepen van Haarlem, ALETTA MARIA TEDING VAN BERKHOUT en Mr. JAN TEDING VAN BERKHOUT, Schepen van Leiden.

Het resultaat van de loting is helaas niet bekend, en slechts van weinige portretten kunnen wij de verdere geschiedenis met eenige zekerheid nagaan.

Het stuk van HANNEMAN in het Mauritshuis werd in Maart 1822 door het Rijk aangekocht van Freule PAAUW geb. HOEUFFT. Dit kan alleen zijn Freule CATHARINA JACOBA PAAUW geb. HOEUFFT (geb. 10 Juli 1785, gest. 17 Mei 1862), wanneer tenminste de opgave in den grooten catalogus van het Mauritshuis juist is. En het portret van CHRISTIAAN HUYGENS in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, dat door Prof. MOLL aan de 1ste Klasse van het Kon. Instituut is nagelaten, heeft op de achterzijde een aanwijzing dat het aan den Kolonel HOEUFFT VAN ST. ANNALAND toebehoort heeft. Deze LEONARD HOEUFFT, de zoon van MATTHEUS THEODORUS voornoemd, stierf te Rotterdam 15 Febr. 1818.

Een belangrijke aankoop werd omstreeks denzelfden tijd te 's Gravenhage gedaan door JOSEPH GUILLAUME JEAN CAMBERLYN, die van 1815 tot 1827 in militaire diensten in Noord-Nederland verblijf hield en een ijverig kunstverzamelaar was. Hij stierf te Gent 3 Jan. 1861 en liet zijn verzameling na aan zijn neef Ridder HYACINTHE CAMBERLYN D'AMOUGIES te Brussel. Deze is sedert eenige jaren overleden, maar de verzameling wordt nog door zijn weduwe op haar buitenverblijf te Pepinghen in eere gehouden. Aan een mededeeling van den zwager van den heer CAMBERLYN, den heer HYACINTHE VAN DER DUSSEN DE KESTERGAT

heb ik de navolgende nota te danken, die onder de papieren van zijn zwager gevonden is, en die mij door vriendelijke bemiddeling van Prof. Dr. D. J. KORTEWEG ter hand gesteld is.

- NETSCHER (GASPARD). *'t Portret van CHRISTIAAN HUYGENS, broeder ¹⁾ van den beroemden CONSTANTYN, halverlijf, rustende met zijn linkerarm op een rood fluwele kussen, t'welk ligt op een basrelief, waarop kindertjes verbeeld zijn, gemerkt 1671. — Paneel, h. 0.10.9, br. 0.8.5. ²⁾*
- Idem. *Eene jonge mooie vrouw, in wit satijn gekleed, met de armen over elkander en een takje oranjebloemen in de linkerhand, kniestuk van zijn besten tijd. — Paneel h. 1.4.0, br. 1.0.5. ³⁾*
- Idem. *Een mansportret, denkelyk JAN DE WIT, rustende met de rechterarm op een basrelief, verbeeldende een stuk van een hond en een kind, en houdende in de linkerhand een rol papier, kniestuk. — Paneel, h. 1.5.9, br. 1.0.5. ⁴⁾*
- Idem. *Een jonge schoone vrouw, leunende met de rechterarm op een stuk muur en houdende de linkerhand op de borst, kniestuk, 1661. — Paneel, h. 1.5.9, br. 1.2.0.*
- Idem. *Een jonge schoone man met een roode fluweelen tabbert om, rustende met de rechterarm, en wijzende met dezelfde hand, terwijl de linker de tabbert vast heeft, kniestuk, 1669. — Paneel, h. 1.4.6, br. 1.2.2. ⁵⁾*
- Idem. *Een bejaarde vrouw, met een horlogie in de linkerhand, en het beeld van den vernielenden tijd in een basrelief achter haar; zij is in het zwart gekleed en gekapt, en gezeten in een rooden fluweelen leuningstoel, bijzonder schoon, 1668. — Paneel, h. 1.4.6, br. 1.2.2. ⁶⁾*

Voorts behoort bij deze verzameling ook het groote familietafreel van POURBUS.

1) Deze fout komt natuurlijk voor rekening van den opsteller van dit lijstje.

2) Dit portret is gemerkt: C. NETSCHER 1671, en op de achterzijde staan de initialen CHR. HVG.

3) Dit portret is gemerkt C. NETSCHER 1690, en is dus geschilderd niet door CASPAR maar door CONSTANTIJN NETSCHER. Achterop staat een aanwijzing dat het behoort heeft aan J. P. HOEUFFT. Dit is JOHAN PHILIPS HOEUFFT, Heer van Oyen, Generaal Majoor, de oudere broeder van bovengenoemden LEONARD HOEUFFT.

4) Dit is vermoedelijk PHILIPS DOUBLET Jr., die in 1667 door CASPAR NETSCHER geschilderd is.

5) Dit is gemerkt: NETSCHER 1669.

6) Gemerkt: C. NETSCHER 1668. Dit zal GEERTRUYD HUYGENS zijn, de zuster van CONSTANTYN, en de weduwe van PHILIPS DOUBLET Sr.

Volgen eenige opmerkingen naar aanleiding van den Staat en Inventaris.

1. Dit stuk is 28 Aug. 1696 op eigenaardige wijze door „CONSTANTIJN Jr. verworven. Wij lezen daarvan in zijn Journaal¹⁾: *Smergens was tot neef HOEFNAGEL [te Brussel], die mij was komen besoecken, en verreuyldte aen hem peerden tegen schilderijen, te weten: mijn Engelsch rij-peerd, dat verleden voorjaer te Londen gekocht hadde met een sael, voor een schilderije van POURBUS, van het geslacht van HOEFNAGELS, daer groote-moeder HUYGENS in quam, hebbende een papegaey op haer hand, ende oudt omtrent 15 à 16 jaeren.*”
2. Dit is de schilder JORIS of GEORGIUS HOEFNAGEL.
4. Wie MELCHIOR HOEFNAGEL is, weet ik niet. Des schilders voorletter is zeker een schrijffout voor G.
- 8, 9. Dit waren copieen, geschilderd door DE VOS te Antwerpen. De Hertogin van Lotharingen bezat de origineelen, geschilderd door QUINTEN MASSYS, en zij had de beide copieen aan CONSTANTYN vereerd.²⁾
17. Dit* zou het portret kunnen zijn dat M. Jz. MIEREVELT in 1625 van CONSTANTYN geschilderd heeft (W. DELFF sc.). Hij was toen wel nog niet geheel 27 jaar oud, maar zoo nauw keken onze voorvaderen niet. Het kwam voor op de veiling coll. M. C. VAN HALL, Amsterdam 27 April 1858.
19. Natuurlijk het welbekende schilderij van HANNEMAN in het Mauritshuis.
20. Vermoedelijk het portretje door JOHANNES COSSIERS 1625, waar pater SEGHERS een bloemkrans om geschilderd heeft. Het is bezongen door SIMON INGEN.³⁾
23. Vermoedelijk het portret door CASPAR NETSCHER 1672 in het Rijksmuseum te Amsterdam. Ook dit is in 1825 gekocht. Tweemaal heeft ABR. BLOOTELINGH het graveerd.⁴⁾
25. Vermoedelijk het medaillon door ARTUS QUELLINUS 1651, dat eertijds in het bezit van A. D. SCHINKEL en van Mr. W. WINTGENS was, en dat thans in het Haagsche Gemeentemuseum berust. UFFENBACH zag

¹⁾ *Journaal van CONSTANTIJN HUYGENS den zoon, 1688—1696, II, Utrecht 1877 p. 628, 629.*

²⁾ Bijzonderheden ontleend aan een brief van J. BUYCX aan CONSTANTYN, Breda 8 Jan. 1653, in de verzameling HUGENIANA der Kon. Akademie te Amsterdam (HSS. 42 aa, no. 120). HUYGENS schreef zelf aan het hoofd van dezen brief: „J. BUYCX aengaende de 2 Contrefeitsels van mijn overgrootvader en moeder VEZELAER, gedaen door QUINTIJN MASSIJS, daer van mij de Hertoginne van Lorraine de Copijen heeft vereert, gedaen door N. DE VOS, tot Antwerpen.”

³⁾ SIMON INGEN, *Eenige gedichten*, Amsterdam 1658 p. 45.

⁴⁾ Hiernaar te verbeteren de opgave in mijne *Iconographia Batava* nr. 3873,9,12.

- er in 1711 ook een in de Academie, in lood, geel geschilderd, dat hij evenwel voor CHRISTIAAN aanzag.¹⁾
28. Dit aan GONZALES COQUES toegeschreven miniatuurportretje kwam voor op de verk. Amsterdam 3 Dec. 1841 en op de verk. coll. A. MOS, Amsterdam 3 Dec. 1861.
35. Dit kan een der portretten zijn, die ADRIAEN HANNEMAN in 1663 van CONSTANTIJN JR. geschilderd heeft²⁾.
- 38, 39. Vermoedelijk het portret dat thans in de Koninkl. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam hangt, en het portret door CASP. NETSCHER te Brussel.
40. Dit borstbeeld in marmer is van de hand van JACQUES CLAIRION, en bevindt zich in de Sterrenwacht te Leiden.
42. Vermoedelijk het aan J. DE BRAY toegeschreven portretje in de Universiteit van Amsterdam, dat daar doorgaat voor het portret van CHRISTIAAN. Deze verkeerde toeschrijving komt al voor op de verk. coll. JER. DE BOSCH, Amsterdam 1812.
43. Vermoedelijk geschilderd door JACOB VAN LOO.³⁾
45. Vermoedelijk geschilderd door JOHANNES MYTENS⁴⁾.
58. Vermoedelijk geschilderd door CASP. NETSCHER in 1667⁵⁾, en dan waarschijnlijk het derde der portretten te Brussel.
- 65 of 66. Stellig het laatste der portretten te Brussel.
67. Dit kan het portret door J. v. RAVESTEYN zijn, dat 5 Nov. 1868 te Rotterdam verkocht is.

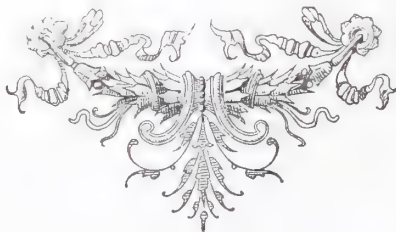
1) UFFENBACH, *Reizen* III, Ulm 1753. p. 375.

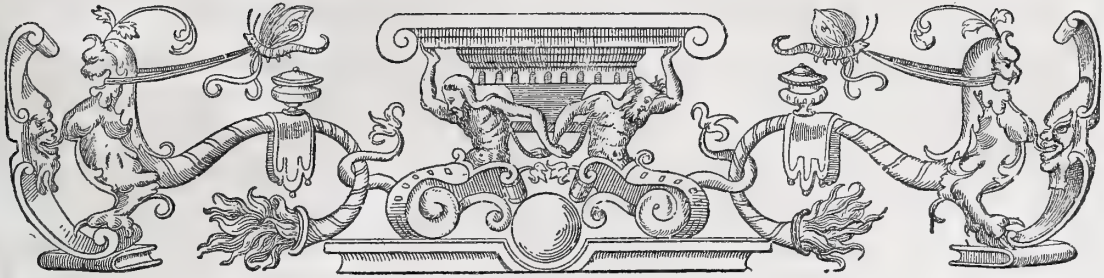
2) CHRIST. HUYGENS, *Oeuvres complètes*, IV, Haarlem 1891, p. 331, 334, 337.

3) CHRIST. HUYGENS, u.s. IV p. 324.

4) CHRIST. HUYGENS, u.s. IV p. 349.

5) CHRIST. HUYGENS. u.s. VI, Haarlem 1895, p. 156.

Constantijn Huygens en de Schilderkunst

DOOR

H. J. EYMAEL.

MORGEN is mijn dichter jarig" zong eenmaal een aankomend Muzen-zoon en wijdde aan JACOB VAN LENNEP een lied vol geestdrift en bewondering. — „Morgen is *mijn* dichter *driehonderajarig*” zeg ik hem na, maar DE GENESTETS gouden veder is, helaas! niet in mijn schoot gevallen en van een lofzang ter eere van CONSTANTIJN HUYGENS kan dus bij mij geen sprake zijn. Trouwens, 't zou nog de vraag wezen, of die hem bijzonder aangenaam was. Eer- en klinkdichten zijn hem gedurende zijn leven zoo veelvuldig toegezongen, dat hij, naar mij dunkt, in de „zalige gewesten” er wel zijn bekomst van zal hebben. Aangenamer hulde meen ik hem dan ook op zijn feestdag te bewijzen, door in eenvoudig proza voor zijne eer als kunstenaar op te komen en de meening van mijn hooggeschatten vriend, Dr. A. S. KOK, te weerleggen, welke hem geringschatting van de schilders en hunne kunst te laste legt, een verwijt, dat den Dichter der „*Korenbloemen*”, zoo hij althans nog acht slaat op het „werren” dezer „werld”, diep moet gegriefd hebben.

Dr. KOK, die zich op het gebied der vaderlandsche zoowel als op dat der vreemde letterkunde een welverdienden naam heeft verworven, geeft sinds eenigen

tijd in het bekende tijdschrift *Noord en Zuid* onder den bescheiden titel van *Avenlezingen* litterarische causerieën, welke de belezenheid en de kennis van hunnen auteur op iedere bladzijde staven en menige wetenswaardige bijzonderheid uit het leven en de werken van bekende schrijvers òf aan de vergetelheid ontrukken, òf in een nieuw daglicht stellen.

In n°. 43 dezer reeks maakt hij, sprekende over bijschriften van dichters onder hunne portretten, ook van HUYGENS gewag en zegt van enkele zijner gedichten, dat zij „een niet zeer hoogen dunk geven van 's dichters hart en oog voor de schilderkunst”; ja, getuigt zelfs bij een hunner, dat er „zelden grooter gebrek aan waardeering ten opzichte der schilderkunst zoo driest is uitgesproken.” Door Dr. WORP en mij op levensbijzonderheden en geschriften van HUYGENS gewezen, die het tegengestelde aantoonen, erkende Dr. KOK in n°. 52 ruiterlijk, dat er alle recht en reden tot een protest onzerzijds was geweest, en dat, al zijn de door hem aangehaalde puntdichten niet weg te cijferen, de gevolgtrekking, die hij eruit had opgemaakt ten opzichte van HUYGENS' kunstliefde en kunstsmaak door hem moest teruggenomen worden. De zaak was dus weer in orde; doch daar wil een ongelukkig toeval, dat de schrijver de hand legt op nog enkele gedichten en brokstukken van gedichten, die hem weer aan het wankelen brengen, en waarin „hem zulk een beslist tegenbewijs gegeven wordt, dat hij alle verdere gevolgtrekkingen aan den Lezer kan overlaten.”

't Zal het doel dezer regelen zijn, mijn vriend KOK van dwaling te overtuigen en alzoo te verhoeden, dat de gevolgtrekkingen zijner lezers voor HUYGENS ongunstig zouden luiden.

Er is een bekend Fransch spreekwoord, dat zegt: „Donnez moi deux lignes d'écrit d'un homme et je le ferai pendre.” Zonder het in de verste verte te willen, of zelfs te weten, heeft Dr. KOK zich van het daarin aangegeven recept bediend om HUYGENS, wel niet op te hangen, maar hem toch als een minachter der edele schilderkunst aan de kaak te stellen. Inderdaad, wanneer men slechts enkele grepen doet in de uitingen van een schrijver en vooral van een dichter, d. i. een dikwijls onder den indruk van het oogenblik sprekend kunstenaar, dan kan men tot allerlei dwaze voorstellingen komen. Van dezelfde methode gebruik makende, zou ik met het grootste gemak den schrijver van *Trijntje Cornelis* en van de *Sneldichten* als den meest onkieschen, meest zedelloozen man van zijnen tijd kunnen voorstellen. En wie, die VONDEL alleen uit zijn hekeldichten kende, zou zich niet van zijn karakter als dichter en als mensch een geheel averechtsch

denkbeeld vormen? Doch wie zou ook zulk eene wijze van beoordeeling goedkeuren? Stellig niemand, Dr. KOK in de eerste plaats niet. En daarom verwondert het mij wel eenigszins, dat deze, vooral na de aanduidingen hem door Dr. WORP en mij gegeven, het niet de moeite waard geacht heeft, dieper in zijn onderwerp door te dringen en in dit opzicht althans „den ganzen Menschen” te leeren kennen. Ik wil trachten, voor zoover de mij toegestane ruimte dit gedoogt, het door hem verzuimde te doen en vestig daarom allereerst de aandacht op een geschrift, dat ons omtrent HUYGENS' leven en denkwijze de zekerste inlichtingen geeft en dus door Dr. KOK stellig had moeten geraadpleegd worden. 't Is het overbekende: CONST. HUGENII *De vita propria Sermonum inter liberos Libri duo*, door HUYGENS op 83-jarigen ouderdom opgesteld, en dat, niet voor openbaarmaking bestemd, ons den dichter, gelijk DE GENESTET zegt „in huiselijk négligé”, dus zoo natuurlijk en onopgesmukt mogelijk, voorstelt. Het heeft daarenboven de verdienste van later dagteekening te zijn dan alle door Dr. KOK geciteerde verzen en zou dus, als dat noodig ware, de er mede strijdige uitingen uit vroeger tijd te niet doen.

Na verteld te hebben, hoe zijn voortreffelijke vader hem in zijne jeugd in alle takken van wetenschap en kunst, liet onderrichten zegt hij, tot de schilderkunst komende (Vertaling v. LOOSJES, blz. 22):

De volle zuster der beminde Poezy,
 De schoone schilderkunst sloeg nu haar oog op mij.
 Hoe zal 'k die eedle kunst meer naar heur waarde roemen
 Dan door eenvoudig haar de kunst van zien te noemen.
 'k Bestempel heur daarmede in d' eigenlijken zin,
 Zij boezemt aan den mensch een geestbeschaving in,
 Zoo groot, dat zij, die niets van haar beginsels weten,
 Bij een beschaafd geslacht zelfs blinden mogen heeten;
 Ja blinden zijn zij, want de hemel, aarde en zee
 Beschouwen ze ongeroerd, als 't redelooze vee,
 Dat bukkend naar den grond, het gras scheert van de weiden,
 En weten, 't geen zij zien, bezwaarlijk te onderscheiden.
 Op d' omtrek van het schoon van houding, koloriet,
 Van evenredigheên let hunne boerschheid niet.
 De schilderij, met rook en oudheids stof betogen,
 Heeft, hoe voortrefflijk ook, geen waarde in zulker oogen,
 Door wie, voor 't zaaklijk schoon der oude schilder bent
 Verblind, de voorrang wordt den nieuwren toegekend.
 't Is alles duisternis en nevel om hen henen,
 Wijl zich de ervarenen zien door middaggloed beschenen.
 Dit wist mijn vader, die, der Kunst niet ingewijd,
 Verlangde, dat zijn kroost, door oefening en vlijt,
 Zooveel ten minste van die schoone kunst zou leeren,
 Als hen door brave liên van hunnen rang deed eeren,

En zou doen deelen in de welverdiende gunst
 Van kunstervaarnen en beoefenaars der kunst.
 't Was HONDIUS, die mijne en 's broeders hand bestuorde,
 Die in ons jeugdig hart de zucht voor kunst ontvuorde.
 Schoon geen APPELLES in ons schilderschool geacht,
 Ligt viel het schilders toch, ver boven hem in kracht
 En schitterend vernuft geprezen en verheven,
 Den kweekling onderwijs op hooger spoor te geven,
 Dien hij, bij de eerste schreên, bij d' aanvang van het pad,
 Een klaar en juist begrip der kunst geschonken had.
 In 't werk van GOLTZIUS, dat luisterrijk zal pralen,
 Zoolang aan 't luchtgewelf het licht der zon zal stralen,
 't Welk zijn beroemde stift in duurzaam koper sneed,
 Werd mijne kunstvljijt, als een oefenschool, besteed,
 En 'k poogde met de pen of krijt zijn spoor te drukken.
 Hoe ver 'k ten achter bleef bij deze meesterstukken,
 'k Beklom zoo hoog een' trap weldra in deze kunst,
 Dat ik, op 's vaders last, of zoo de losse gunst
 Der wankele fortuin mij daartoe had gedreven,
 En, zoo 't mijn afkomst leed, dat kunstspoor op te streven,
 Niet in den laagsten rang der schilders waar' gesteld.
 Ik koos het miniatuur, wiens naam zijn soort vermeldt,
 Of ook het stippelwerk, of zocht door olieverven
 't Gelaat van maag en vriend te hoeden voor versterven;
 Daar PALLAS, niet gedost in 't krijgspantsier gehengt,
 Dat nu 't olijsap met de verwe zich vermengt
 En dus de beelden, die de kunstpenseelen malen,
 Met onverwelkter jeugd en vaster luister pralen,
 Dan toen, in vroegere eeuw, de losse waterverf
 Het kunstwerk liet ter prooi van een te vroeg verderf.
 Ik maalde in 't miniatuur tafreeltjes aan de wanden
 Van vriend en magen, ligt nog hier en daar voor handen.

Ik geef deze regels zonder commentaar, maar vraag aan Dr. KOK en iedereen, die ze leest, of de drie en tachtigjarige, welke ze schreef, iemand kan zijn, „wien het aan hart en oog voor de schilderkunst ontbreekt”?

Maar misschien is HUYGENS eerst op lateren leeftijd tot dit beter inzicht gekomen en was hij vroeger een andere zienswijze toegedaan?

Wat hij in het voorgaande over zijn eigen lust en aanleg voor de schilderkunst zegt, weerspreekt dit reeds voldoende, doch wij behoeven hiermede niet te volstaan en kunnen ook op een werk wijzen, dat aan de door Dr. KOK geciteerde verzen voorafgaat, daar het volgens Dr. WORP tusschen 1629 en 1631, toen HUYGENS dus 35 à 36 jaar oud was, vervaardigd is en voor de kunstliefde en den kunstsmaak van den schrijver de onwraakbaarste getuigenis aflegt. Ik bedoel de eveneens in het latijn opgestelde autobiographie, waarvan Dr. WORP in den Jaargang 1891, afl. 2, van dit Tijdschrift gewag maakt, terwijl hij — gelukkig, voor ons doel — er dat gedeelte van publiceert, hetwelk op de schilderkunst

betrekking heeft. Men leze of herleze het en zegge mij dan of een man, die zulk een kennis van de schilders uit zijnen tijd aan den dag legt en met zulke bewondering van DE GHEIN, GOLTZIUS, RUBBENS, LIEVENS, REMBRANDT, enz. spreekt, voor een minachter hunner kunst kan gehouden worden. Of uit zich geen geestdrift — ik kan mij niet weerhouden dit ééne citaat hier in te lasschen — in de volgende beoordeeling van REMBRANDTS schilderij, *de berouwhebbende Judas?*:

„Laat geheel Italië hier komen en al wat van de hoogste oudheid af voor schoons en bewonderenswaardigs is overgebleven. Het gebaar van den wanhopigen JUDAS alleen, om nu niet te spreken van zoovele bewonderenswaardige figuren op dit ééne doek, van JUDAS, die raast, jammert, vergiffenis afsmeekt en haar toch niet verwacht of die verwachting op zijn gelaat uitdrukt, dat afschuwelijke gelaat, de uitgerukte haren, het gescheurde kleed, de gewrongen armen, de handen ten bloede toe geknepen, de knie door eene plotselinge beweging gebogen, het geheele lichaam ineengerold met een woestheid, die medelijden opwekt, die figuur stel ik tegenover elk kunstwerk van alle eeuwen en ik wensch die onkundige menschen te kennen, die meenen — reeds elders kwam ik er tegen op — dat tegenwoordig niets kan worden gedaan of gezegd, wat niet reeds in de oudheid gezegd en gedaan is. Want ik beweer, dat geen PROTOGENES, APELLES of PARRHASIUS gedacht zou hebben, noch, als zij terugkwamen op aarde, zou kunnen denken aan datgene, wat — en ik sta verstomd, als ik het zeg — een jongmensch, een Nederlander, een molenaar, een baardelooze, al niet in ééne figuur heeft bijeengebracht en te zamen heeft uitgedrukt. Bravo, REMBRANDT! Het was van minder beteekenis Ilium en geheel Azië naar Italië over te hebben gebracht, dan dat de grootste roem van Griekenland en Italië door een Nederlander, die tot nu toe nauwelijks buiten de muren van zijn geboortestad is geweest, naar Nederland is overgeplant.”

Hoe overtuigend intusschen een dergelijke ontboezeming ook moge wezen, Dr. KOK zou in zijn recht zijn met mij tegen te werpen: „Woorden, niets dan woorden! Tegenover deze uitingen, wier waarde ik niet ontken, waarop ik zelfs uitdrukkelijk heb gewezen, stel ik andere, die van het tegendeel getuigen.”

Welnu, laten wij die andere dan ook even aan een onderzoek onderwerpen; wij zullen zien, of zij de gevolgtrekkingen rechtvaardigen, die Dr. KOK er ten nadeele van HUYGENS uit trekt, en daarbij de gelegenheid hebben ons te overtuigen, dat de laatste ook nog door iets anders dan door woorden bewijs geeft van zijne liefde voor de *nobilissima ars*.

Ik begin dan met de argumenten te toetsen, welke Dr. KOK in zijn laatste artikel (*Noord en Zuid* XVIII, 3) aanhaalt en die, terwijl zij hem aanleiding gaven op zijne herroeping terug te komen, hem zijn eindoordeel deden formuleeren in

de volgende bewoordingen: „Wij staan hier letterlijk voor een zielkundig raadsel, dat alleen opgelost kan worden in den geest als BILDERDIJK deed, toen hij zeide: „„HUYGENS' smaak voor de schilderkunst was slechts aangenomen, niet innig en eigen.””

Het eerste dezer zoogenaamde bewijsgronden is de volgende passage over schilders uit HUYGENS' merkwaardig gedicht: *Oogentroost*:¹⁾

De Schilders (dit gaet hoog) de Schilders, PARTHENINE,
 (Noch zijn ze van 't geslacht dat ick eerbiedigh diene)
 De Schilders heet ick blind, en, soo m' er wel op lett,
 't Zijn scheppers meestendeel: sy sien maer door 't palett
 En bouwen een' Natuer, die vriendlick is van wesen
 En soet en aengenaem: maer meent ghy daer te lesen
 Hoe Groote-Moer Natuer haer eigen wesen staet?
 't Is verre van den wegh. Een' steegh is oock een straet,
 Een hutt is oock een huys, en struyken zijn oock boomen,
 Maer steegh en hutt en struyck zijn schaduwen en droomen
 By straet en huys en boom: daer hoort veel goedheits toe
 Om Gods en menschen werck te keuren met gemoe
 Voor even en gelijk. Wat wil m' ons meenen leeren?
 Twee droppen zijn niet eens, twee eyeren, twee peeren,
 Twee aengesichten min: de trotste mogentheit
 Van d' eerste Schepper blijkt in 't eewigh onderscheit
 Van all dat was en is en worden sal na desen;
 En is 't laet-duncken van een mensch soo hoogh geresen,
 Dat menschen kunnen, daertoe God, in allen schijn,
 Niet Kunstenaers genoegh, niet Scheppers wilde zijn?
 Siet hoe verr' 't soete volck in dese blintheit dwaelen:
 Gaet met haer wandelen door boom en bergh en daelen:
 Dat's, seggens', een gesicht dat Schilderachtig staet.
 'k Kan 't niet ontschuldigen, 't is derteltjes gepraett:
 My dunckt sy seggen, God maeckt kunstige Copijen
 Van ons oorspronckelick, en mach sich wel verblijen
 In 't meesterlick patroon, al waer 't van onse hand,
 't En kon niet schooner zijn, in Zee en Locht en Land.
 Gaet met die Scheppers thuys, en leent se 't strackste wesen
 't Langhmoedigste geduld, om door en door te lesen
 Hoe God uw aensicht schiep: Als 't langh gemartelt is,
 Daer staet ghij in 't paneel: maer, in een woord, 't is mis:
 Sy scheppen U een Yet, een' Bloed-verwant, een' Broeder:
 Maer ghij en staet 'er niet, de Dochter is maer Moeder,
 De Vader is maer Soon. En, soeckt ghy meer bewijs,
 Komt tot de tweede proef: daer 's 't weer een' ander' wijz',
 Een ander Bloed-verwant, een nieuwe Nicht geboren,
 En ghy in twyffelingh wie wysselickst verkoren,
 Siet nu de Menschen in haer oogeloosheit aen,
 Of 't volck is om Gods doen of misdoen aen te slaen.

1) *Korenbloemen* I, 273 vlg.

Wanneer Dr. KOK uit „deze aaneenschakeling van dwaze beweringen”, zooals hij ze gelieft te noemen, een bewijs wil putten voor zijne stelling, dan past hier vooral het spreekwoord, dat ik boven aanhaalde: „Geef mij een paar regels schrifts, enz.” Hoe is het mogelijk, dat Dr. KOK de strekking van het geheele gedicht zoozeer heeft kunnen voorbijzien, dat hij uit bovenstaande regels zulk eene beschuldiging heeft kunnen distilleeren! De redeneering toch, waarop het stuk berust, is geene andere dan deze: „PARTHENINE (LUCRETIA VAN TRELLO) vrees toch niet zoo, Uwe oogen te verliezen, want in zeker opzicht zijn alle menschen blind.” En dan volgt die lange lijst van oogeloozen, waaraan letterlijk niemand ontsnapt; wijzen en dwazen, krijgshelden en lafaards, ouden van dagen en jonge lieden, dansers, schilders, dichters lijden aan dezelfde kwaal volgens de half boertige, half ernstig gemeende voorstelling van HUYGENS. In plaats van hier lang te pleiten, kan ik niet beter doen dan naast de passage der Schilders die der Dichters te leggen; want daarmede valt de geheele argumentatie van Dr. KOK in het water ¹⁾:

De Dichters zijn dicht blind: sy sien maer door het Rijm
 En geven 't op voor Konst: of Kiste-makers lijm,
 Lijm, die maer kleven kan, voor steken en voor schaven,
 Voor maet en regelen, den lof aan 't Ambacht gaven,
 Sy tasten blindelingh de swaerste saecken aen,
 En hopen, will het Rijm maer volgen, 't sal wel gaen:
 En will het Rijm niet voort, sy wenden 't van die wall af,
 Weer op een nieuwen boegh, en raekender so mall af,
 En weer soo lam daer aen (en lam is av'rechts mall)
 Dat Reden endelick in 't rijmende geval
 Als in den lijm, verstickt. en siet eens waers' u slepen
 Sy selver wegh gesleept en lett eens waer sy schepen,
 En waer haer ancker valt: sy munten 't op Japan,
 En drijven duysend myl van daer in Astracan;
 Dat zijn Piloten, dat zijn verre-siende luyden!
 Kan ick 't u krachtiger als met mijn selfs beduyden?
 ('t was tijd ick mij beklapt' en by de blinden bracht'
 Ghy hadt het al begost, ick voelden Uw gedacht):
 Ghedenckt waer ick begon, waer ick mijn schaetsen aanbond,
 Siet waer ick henen ben, en, soo ghy 't soo verstaen kont,
 Weet dat het lieve Rijm mijn lijmen heeft beleidt,
 En, waer ick uyt gerijmt, ick waer lang uyt-geseyt.
 Noch ben ick soo soet blind als een der mede-blinden,
 En beeld mijn' sotheid in, ghy sult mijn onder-winden
 Mijn' aller winden loop voor lijdlick aen sien.
 Wat seght ghy? ben ick nu soo blind niet als ick dien?
 Maer 't is Poëten slagh; sy konnen 't niet ontleggen,
 Sij sien geen schooner ey dan dat sy selver leggen:
 En dreight ze met de pley, ghy pijnicht' er niet uyt
 Dat eenigh Dichter oyt haer luyt hebb' over-luydt.

¹⁾ *Korenbloemen I, 287 vlg.*

Entweder — oder: Dr. KOK moet aan HUYGENS ook oog en hart voor de Dichtkunst ontzeggen — hij herleze dan echter eens de Print van *Een algemeen Poëet* — of erkennen, dat wat deze hier van de Schilders beweert, geen den minsten grond kan zijn voor het tot hem gericht verwijt.¹⁾

„Maar wij zijn er nog niet”, zegt Dr. KOK, en dan laat hij twee sneldichten volgen, die het door hem gestelde afdoende moeten bewijzen. Hier zijn ze:

'T ONKOSTELIEK MOY.²⁾

'k Hou veel van schilderijen
Die Oogh en Hert verblijen:
En, schoon sy doen het niet;
De Kunst is meer als yet,
En kan mij zeer betrekken:
Maer van die wijse gecken
En ben ick niet, God lof,
Die met den eersten bof
'Van 't nieu daerhenen vallen,
En 't reedste Geld vermallen
Aen tuygh van veel min nood
Als 't dagelicksche Brood.
Hebb ik my oyt verlopen
In 't ongeduldigh koopen,
Myn eerste straffe was,
Ick voelde 't in mijn Tass:
De tweede; dat dry maenden
My leerden en vermaenden
Wat onversiens begaen
Veel beter waer ontdaen.
Sott, seid' ick, blijft indachtigh,
Waert ghy u selven machtigh,
En noch die diere Waer
Aen d' eersten Eigenaer;

Gy soudtse met vermaken
Eens altemet genaken
En boeten soo den lust
Die nu light uytgeblust.
Waer is 't Geld ondertusschen,
't Geld dat ghy gaeft van blusschen?
't Geld heeft de wyse mann,
Die 'r wijn voor koopen kan,
En U heeft aengehangen
't Geen hy met versch verlangen
By wylen komt en siet
En 't sien en kost hem niet.
Daer ghy u heet gevoelen
Voelt in 't besitt verkoelen,
En loopt uw' schildery
Meest blindelingh verbij
Daer gh' in het eerst vergapen
Scheent by te sullen slapen.
Is 't nu niet wel bestelt?
Uw niet sien kost u Geld.
Dit syn de sweepe-slagen
Die 'ck my heb leeren dragen,
Als ick na sott wierd satt
Siet voor u, die het vatt.

NIET VOOR WAT, WAT VOOR NIET.

Het soet Pinceelen-werck bemin ick van der jeughd,
En houd' het in den Mensch de nutste konst en deugd;
't Verganckelick beeld der Schepselen te vesten,
Soo dat het met de Werld bestaen kan tot den lesten,
En toonen Kinderen, na menigh hondert Jaer,
Haer over, Over, en ver-over Groote Vaer,
En thoonen my de Werld haer' Landen en haer' Steden
Die 't noyt en is myn lot gevallen te betreden,

1) Nog overtuigender zou de aanhaling omtrent de *musici* zijn geweest, die er al even slecht afkomen, terwijl toch HUYGENS' smaak voor de muziek volgens BILDERDIJK „innig en eigen” was.

2) *Korenbloemen* I, blz. 529. Het gedicht komt wel niet onder de eigenlijk gezegde *Sneldichten* voor, doch Dr. KOK zal toegeven, dat het daarvan evengoed het karakter draagt als het onmiddellijk volgende.

Der Schilders logenen en droomen by den dagh
 Zyn oock moy dingetjes, die 'k geerne lyden magh,
 En, meer als lijden, veel en overveel kan achten:
 Maer noyt en heeftmer my mijn' Bors om sien verkrachten.
 De reden is, ick voel mijn' yverighsten Lust
 Van 't geen' ick langh besit allengskens uytgeblust,
 En vind mijn Ooge soo verbijsiert door gewoonheit
 Als of het waer ont-ooght tot ongevoel van Schoonheit.
 Maer brengt my in den Schat van Vrienden wel versien,
 En gunt my daer somtijds met verscher oogh te sien
 Wat ick voorhenen sagh en meer wensch te genaken;
 Daer voel ick nieuwe vreughd, onafgeteert vermaken,
 Onafgesleten lust op al myn sinnen slaen;
 En, dat noch beter raectt, daer 's geen betaelen aen,
 De sackjens blyven toe, ick sie voor niet met allen
 Wat thuys geld gelden sou. Waer 't niet dolhuyslick mallen,
 Geld spillen binnens huys, voor wat men niet en siet,
 In plaets van 't buyten wel te sien en geven niet?

Bij het eerste dezer twee gedichten roept Dr. KOK uit: „Gelukkig, HUYGENS, dat er nog SIXEN en anderen waren onder uw tijdgenooten, die zich niet als gij onder de Wijzen rekenden, maar de beurs dorsten openen om een kunstwerk meester te worden. Zij verschilden in meening met den dichter van „Onkostelick Mooi” en dachten zooals KEATS uitdrukte in den welbekenden regel:

A thing of Beauty is a joy for ever.”

Verder haalt hij met blijkbare instemming BILDERDIJKS aanteekening op dit gedichtje aan: „Kan de lust voor het schoone ooit uitgebluscht worden? — Maar HUYGENS smaak voor schilderkunst was ook slechts aangenomen, niet, als dien hij voor de muziek had, innig en eigen. — Wonderlijke zucht voor Schoon en Kunst inderdaad, waar men *wijn* voor verkiest.”

En ook wat het tweede gedicht betreft, vereenigt hij zich met de volgende aanteekeningen van BILDERDIJK, terwijl hij zijne verbazing te kennen geeft, „dat deze zich niet nog krasser heeft uitgelaten bij een klaploopen van de ergste soort om eigen zak gesloten te houden.”

„*Bemin ick*. Ja, gelijk de boer een rijmtjen bemint. Maar HUYGENS heeft daarmee even zoo weinig besef van de Schilderkunst, als die boer van de Poëzy.”

En 'bij een volgenden regel:

„*Door gewoonheid — ongevoel van schoonheid*. Bewijs, dat HUYGENS alleen met het oog zag; de ziel wordt van 't schoon nooit verzadigd.”

Ik geloof, dat Dr. KOK en BILDERDIJK een billijker oordeel over HUYGENS
Oud-Holland 1896.

kunstliefde zouden hebben uitgesproken, wanneer zij zich 's Dichters regelen uit het *Costelick Mal*¹⁾ hadden te binnen gebracht:

O uer, plaets, en waerom, omstanders aller saken,
Die steeds zijn gissingen op uw getij' can maken,
Wat leeft hy boven 't peyl van 't menschelick gemeen!

Beiden toch zien totaal over het hoofd, dat de beide stukjes Sneldichten zijn, d. w. z. plotseling invallende gedachten, opwellingen van 's dichters gril en luim, die nu eens in 't voordeel, dan weer in 't nadeel van de onderwerpen uitvallen, naar gelang van de stemming, waarin de Dichter verkeert, of het standpunt, waarvan hij die onderwerpen bekijkt. Hij zelf heeft aangegeven, hoe hij ze beschouwd wil hebben, die „boutades”, waarin zijn speelsch vernuft zich vermeien gaat, nu eens puntig, scherp, dan dolkluchtig bij het droogkomeke af, dan weer met een tintje van diepen en weemoedigen ernst. Met enkele motto's, die hij eraan laat voorafgaan, teekent hij hunnen inhoud en tevens hun recht van bestaan op uitnemende wijze: Ik citeer er alleen het volgende uit:

„*Lusus*²⁾ vocantur, sed hi lusus non minorem interdum gloriam quam seria consequuntur. *Plinius Sec. ep. I. 7.*”

en

Veracht mijn Sneldicht niet; 't is alchemistry,
't Is mergh van langhen sin; 'ck segh niet, hoeveel het weerdt is,
En of 't uyt goede stof of quæ gedistilleert is;
Maer, soeckt ghy *sot* of *wijs*³⁾ in 't korte, soo leest my.

Bij zulk soort van gedichten nu, kan het niet alleen voorkomen, maar komt het bij HUYGENS herhaaldelijk voor, dat van hetzelfde onderwerp nu eens niets dan goeds, dan weer „pire que pendre” wordt betoogd. Wil men een treffend bewijs? Na de twee sneldichten⁴⁾ waarin hij tot ergernis van Dr. KOK „de beste

1) *Korenbloemen I*, 67.

2) 't Is dus *spel*, *kortswijl*, geen ernstig werk.

3) Ik cursiveer.

4) *Korenbloemen II*, 50.

SCHILDERIJ.

De beste Schilderij weet ick geen naem te geven,
Als een waenwatige verschaduwing van 't leven:
Wilt ghy haer deghd verstaen? treedt in den Sonneschijn,
En siet wat Schaduwen van 't schoonste leven zijn.

NOCH.

Geen levendigh penceel kan 't by het leven haelen
Al kwam Apelles weer
En hondert and're meer;
All menschen mymeringh, die niet en doen als dwaelen:
Met reden noemen sij 't in 't hooge Duitsch-Land maelen.

schilderij een waenwatige verschaduwing van 't leven' noemt en van 't schilderen met den hem eigen trek tot woordspelingen getuigt, dat „sy 't in 't hooge Duitschland met recht „maelen" heeten, komen er twee andere voor op een *Schip*. In het eerste, waar hij bepeinst „hoe swack 's menschen macht is en hoe oneindig Gods" steekt hij den draak met dit gewrocht van 's menschen hand; in het tweede, waar hij het vergelijkt met een gevlagd en gewimpeld „Haeghsche Joffers hoofd" klinkt het:

Maer de gelijckenis gaet over één zy mis:
Dat (dît) moy en onnut, (dàt) moy en dienstigh is.

En springt het nu ook bij de voorafgaande Sneldichten niet in het oog, dat aan de schilderkunst slechts dan dwaasheid en waanwijsheid wordt verweten, wanneer zij zich met „het leven" d. i. de levende natuur wil vergelijken? En wat zou daartegen in te brengen zijn? Even weinig en evenveel als tegen de regels, waarin hij DANIEL SEGERS een „bloemschepper onder God" noemt en van dengene, die dezen vermaarden *schilder* wil evenaren, getuigt, dat hij „zich most vermeten, wat Natuur, die wijze vrouw, Niet onderstaan en derf." Al was het *Impressionisme* in de 17de eeuw ook nog niet uitgevonden, aan de *Impressie* gehoorzaamden de Dichters toen evengoed als thans.

Heb ik hierboven aangetoond, dat Dr. KOK de eigenaardige soort van gedichten over het hoofd ziet, waaruit hij zijne argumenten put, thans wensch ik er op te wijzen, dat hij de geheele persoonlijkheid van HUYGENS buiten beschouwing laat en nòch met den tijd, waarin deze leefde, nòch met het volk, waartoe hij behoorde, rekening houdt.

Vat ik Dr. KOK goed, dan heeft hij tegen HUYGENS' wijze van beschouwing in *Onkostelick moy* en *Niet voor wat, wat voor niet*, de volgende hoofdgrieven:

1°. dat de lust voor schilderijen, die zijn eigendom waren, bij HUYGENS langzamerhand bekòelde en zelfs werd uitgebluscht;

2°. dat HUYGENS 't dwaasheid acht geld uit te geven voor kunststukken, waarvan hij de schoonheid bij anderen genieten kan, zonder dat het hem iets kostte.

Wat het eerste punt betreft, moet ik Dr. KOK er aan herinneren, dat HUYGENS als dichter op en top een moralist is, niet zoo saai en vervelend als de meesten onzer leerdichters, maar toch een moralist, d. i. „ein Verstandsmensch." Aan geestdrift geeft hij zich zelden over, integendeel hij waakt er angstvallig tegen. Brengt hem zijn onderwerp soms ondanks zich zelve in vervoering, onmiddellijk tracht hij weer de heerschappij over zijn gevoel te heroveren. Na

die schoone opwekking tot mildheid b.v. in *Costelick Mal*, die tot bezielend lyrisme is overgegaan, klinkt het onmiddellijk: ¹⁾)

Hoe heb ick 't, waerde CATS, hoe raeck ick hier om hoogh?
 Wat heeft my dus vervoert uyt aller ooghen 'oogh,
 Daer d' ooghen schemeren, daer wasch en wiecken smelten?
 Of loert mij weer ter hand, of kortt my dese stelten;
 Ick struyckel op het land, wat maeck ick in de lucht?
 Het kruypen is my konst, wat maeck ick in de vlucht?

Van zoo iemand eene dithyrambe op welke kunst ook te verwachten, ware dwaasheid. Zij, evengoed als de vulgairste onderwerpen, moet, als hem dat goeddunkt, de kapstok zijn, waaraan hij zijne zedelessen ophangt. Geen algemeen menschelijker eigenschap nu, dan die, welke in het oude adagium: „Varietas delectat” is opgesloten. HUYGENS wijst er bijna op iedere bladzijde op, dat

Dat overhands gedaan is menschelick vermaecken ²⁾)

en dat

Verandren geeft vreughd en niet veranderen pijn ³⁾).

Van deze hebbelijkheid is de dichter zelf niet vrij gebleven: hij erkent dat met beminnelijke openhartigheid in zijn *Hofwijck*. ⁴⁾) Na aldaar verteld te hebben, hoe het plan van dit buiten tusschen VAN CAMPEN, POST en hem zelve was besproken en vastgesteld, vervolgt hij:

Doe 't kind geboren was, hoe 't afliep met sijn' lueren,
 Sijn swachtels en sijn wiegh, soud' hier wat langer dueren
 Dan 't yemand lusten moght; en van die eerste jeughd
 En smaken meestendeel maer ouderen de vreughd:
 Vreughd, die de Niewigheit en Hoop alleen doen leven,
 Waer op volght ongevoel van wellust, doove plaegh,
 Daer van ick (ick beken 't) myn kindsch gedeelte draegh.

Wanneer hem zoo iets ten opzichte van zijn geliefd Hofwijck, het troetelkind van zijn bouwlustigen, zoowel als van zijn dichtlievenden aard kon overkomen, waarom dan ook niet ten aanzien der schilderijen, die zijn eigendom waren? En, laat ons oprecht zijn, gaat het met ons allen anders? „A thing of beauty” moge een genot *voor altijd* zijn, wij zijn daarom niet *ten allen tijde* voor dat genieten geschikt en de frissche, scherpe, overweldigende indruk, dien wij een eersten keer van een kunstwerk ontvingen, ondergaan wij later zelden of nooit meer.

1) *Korenbloemen* I, 84.

2) Aldaar I, 420.

3) Aldaar I, 87.

4) Aldaar I, 314.

„Maar die philisterachtige klaplooperij dan, die er zich in verkneukelt, te genieten van een andermans „Costelick Mal”, terwijl zij zelve de hand op de zakken houdt, hoe die te verdedigen?”

Laat ik liever eens vragen, hoe die te rijmen met de wetenschap, dat HUYGENS niet alleen vele én, naar het schijnt, kostbare schilderijen bezat, ¹⁾ dat hij zijn portret zoowel als dat van zijne vrouw en kinderen herhaaldelijk, o. a. door VAN DYCK, liet maken, maar dat hij zelfs van zijn huis op het Plein verschillende teekeningen in doorsnede en perspectief door P. POST liet vervaardigen, die vervolgens in koper deed graveeren en ze aan zijn vrienden ten geschenke zond. Zou er soms ook eenige overdrijving kunnen schuilen in hetgeen HUYGENS in de boven geciteerde Sneldichten van zichzelf zegt en zou hij zich, gelijk ons dat allen wel eens gebeurt, hier niet zwarter voorstellen dan hij is? Zou het bij den man, die door zijne vorsten en vrienden in alles wat kunst en smaak betrof, als de bevoegdste beoordeelaar en de algemeene vraagbaak beschouwd werd, die bij het bouwen o. a. van de Oranjezaal, thans het Huis ten Bosch, met de ordonnantie van het decoratieve gedeelte en de daarmede verbonden onderhandelingen en correspondentien met tal van schilders belast was, niet zaak zijn het bekende spreekwoord om te keeren en op de *dadén* te letten, in plaats van op de *woorden*? Mij dunkt er bestaat alle reden toe, vooral wanneer die man van zich zelf getuigt: ²⁾

dat's een van mijn' gebreken,
Mijn selven, witt en doel, uyt yver t'overspreken.

Doch met eene vergoelijking wil ik mij niet tevreden stellen: ik wil aantoonen, dat ook hier, mits men slechts den geheelen mensch en de tijdsomstandigheden, waarin hij leefde, niet uit het oog verliest, HUYGENS van de schilderkunst niet heeft „misseit.” Doch dan moet ik de zaak wat dieper ophalen.

Men zou zich een geheel verkeerd denkbeeld vormen, wanneer men meende, dat onze zeventiende-eeuwers de kunst als eene roeping, als een levensdoel beschouwden. Daartoe was onze volksaard toen nog te nuchter, te practisch en waren de tijden te ernstig. Men was in de eerste plaats christen, burger, kostwinner voor zich en de zijnen, en zoo aan de plichten, die hieruit voortspromen, voldaan was, ja dan offerde men graag, heel graag aan de Muzen. Maar in 's hemels naam geen theorie van „l'art pour l'art”; doch „ne quid nimis” en „utile dulci”, het *nuttige* bij het aangename! Dit is zoo waar, dat zelfs een VONDEL, zeker degeen die, met REMBRANDT, destijds het meest nadert tot wat men thans

1) SCHINKEL, *Nad. Bijzonderh. betr. CONST. HUYGENS*. bl. 81 vlgg.

2) *Cluyswerck*, vs. 489 vlgg.

een artisten-natuur zou noemen, volgens het getuigenis van Dr. KALFF „de den Hollander aangeboren zucht voor het nuttige en leerzame soms als lood aan de vleugels hangt.”¹⁾ Moet het ons dan van HUYGENS bevreemden, die als rechtzinnig Calvinist het zaaien van zijn „koren” op den Staatsakker, als de hem van God gestelde levenstaak, en het strooien zijner dicht„bloemen” slechts als „bijslagh” van den eigenlijken oogst beschouwde, wanneer hij zich door zijn „heet gevoelen”, d. i. door zijn hartstocht voor de kunst, nooit verder vervoeren liet, dan het voor een bemiddeld, maar niet overrijk burger, vader van vijf kinderen, wien hij eene behoorlijke positie in de maatschappij te waarborgen had, schikte en betaamde? Daarenboven had hij niet in de maatschappij zijner dagen, die maar al te zeer tot prachtlievendheid en verkwisting begon over te hellen, voorbeelden genoeg, die tegen het toegeven aan ongebreidelde kunstliefde waarschuwden? Zou voor hem, den wijsgeer-moralist, de les verloren zijn gegaan, die zijn vorstelijke buurman JOHAN MAURITS VAN NASSAU—SIEGEN, de steeds in geldelijke ongelegenheden verkeerende stichter van het Mauritshuis, hem in dit opzicht gaf? Volkomen vereenig ik mij dan ook met het zoo juiste gezegde van D. VEEGENS: „Deze (HUYGENS) was en bleef, hoe bouwliedend ook, een echt Hollander der zeventiende eeuw, die het zich zelf nimmer zou hebben vergeven, indien hij door het botvieren van een overigens onschuldige neiging het erfgoed zijner kinderen had aangetast.”²⁾ Wanneer Dr. KOK naar een sleutel zoekt voor het zielkundig raadsel in HUYGENS' kunst- en kunstenaarsbeschouwing, hier wordt hij hem aangeboden en wel door een man, die HUYGENS door en door kende en zijne beoordeeling op feiten grondde, niet door een BILDERDIJK, welke, in zijn geloof aan eigen onfeilbaarheid, bij de karakteriseering van historische personen vaak even aprioristisch te werk gaat, als in zijne taalbeschouwingen.

Hiermede meen ik te kunnen volstaan. Heb ik mij naar den eisch van mijne taak gekweten, dan zal mijn hooggeachte vriend *ook in dit opzicht* HUYGENS zijne liefde en waardeering niet langer behoeven te onthouden.

1) Zie *Gids* 1896, Mei-nummer, bl. 254.

2) *Hist. Stud.*, dl. I, 120.

DAGVERHAAL EENER REIS NAAR ENGELAND DOOR CONSTANTYN HUYGENS

MEDEGEDEELD DOOR

J. H. W. UNGER.

AN een zijner reizen naar Engeland heeft HUYGENS een journaal gehouden, dat ons bewaard is gebleven onder de handschriften van de Universiteitsbibliotheek te Leiden.

Ofschoon het meer waarde heeft als een staaltje van de dikwijls rampspoedige reizen in die dagen dan als bijdrage voor de biographie van den dichter-staatsman, komt het mij toch voor, dat het wel verdient door den druk meer bekend gemaakt te worden.

ANNO

CICICXXIV.

Den 26^{en} feb. 1624 naer noon ontrent 5 uren zijn wij, in Gods name t'seyl gegaen van voor Scheveningen met eenen tamelicken Oosten wint, zeylden voorspoedelick alle dien nacht ende een stuck inden mergestond.

Den 27^{en} is ons soo dicken donckeren mist overvallen dat onse stierman ende Lootsman (van doen aff gissende niet verre van land te kunnen wesen) niet graden vonden voorder te gaen dienvolgeude hebbe wij 't ancker laten vallen ontrent den 11 uren voormiddach, ende aldaer de goeden S.O. wind leggen versuymen den ganschen dach ende naevolgende nacht.

Den 28 zoo het scheen een weynich te willen opklaren, hebben wij ons ancker gelicht ende met eenen S.S.W. wind geseylt tot den middach, wanneer ons Volck duchtende alreede op de fransche custe vervallen te wesen, ende den mist met donkeren regen meer ende meer toenemende, raedsaem vonden weerom ten ancker te komen, sommige selfs haer inbeeldende dat sy Calis cliff te loefwaert van ons hadden gesien. Dien dach liep de wind variabel, als S.S.O., S.W. ende S.S.W.

Den 29^{en} 's morgens gingen wy verder t'seyl met een redelicke kouw uyt den S.S.O., dan wierpen 't ancker wederom ten 10 uren, vreesende ontrent de Goeyning te sullen vervallen, sulcx onse Lootsman aen syn peylen voorseker meynde te wesen. Ten 2 uren na noen 't ancker lichtende, seylden noch tot den 5^{en} wanneer de lootsman opinie hebbende dat wy hoe lang soo min water behoorden te vinden, hoe wy namentlick naerder de walle geraeckten, ende ter contrarien bevindende hoe langs soo meer diepte, ende ten laetste schielijcken vervallende van 26 Vadem wederom op 15, stelde den Capiteyn ende ons allen in soo grooten perplexiteyt, als oft wij genoechaem om hals waren geweest, doende datelick wenden ende 't ancker uytwerpen, niet twijffelende oft wij souden dien nacht voor de Goeyning leggen ryen, waertoe ons eenen storm uyt den N.O. seer gevaerlick soude kunnen opkomen. Dus hebbe moeten resolveren beter weder aff te wachten, alsoo het by poosen soo mistich ende duyster wierd, datmen qualick twee schips lengdes van sich sien konde.

Den 1^{en} Marty 's morgens seylden wy noch een paer uren op hope van lichter weder, dat wij ten minsten van ons souden mogen zien, ende oordeelen wat land wij naest waren, waerover de meeningen verschillen ende strydende tegens den anderen vielen. Sommige persisteerden by de fransche oft emmers Vlaemsche custe, anderen geloovende wy behoorden ontrent de westcuste van Engeland te wesen. Naer noen weerom onder zeyl komende ende den wind (wesende S.W.T.S.) meer ende opstekende, daer uyt naer allen den voorgaenden mist, onweer te verwachten stond, sulcx het duyster dijsigh weder bedenkelicker maeckte, begonnen te delibereren van in tijds terugge naer Vlissingen te loopen (soo 't mogelick ware eenighen cours te setten sonder weten waer wij waren) waertoe de Schipper ende andere seer inclineeren, doch de Capiteyn ende Stierman dorsten daertoe niet verstaen, hebbende noch liever achter uyt het ruym van de Noordzee te gaen soecken. Ondertusschen suyverde de stercken wind de locht rondom soo wel dat wij nu den eersten sonneschijn krijgende van uijt de marsch land sagen, heel elders dan wij 't meenden te moeten sien, namentlick S.W.T.S. van ons, ende wel het voorland van Engeland, waermede de groote mislagen van onse gissingen aen den dach quamen, ende onse Capiteyn met de sijne heel een

ander aengesicht begonde voor te stellen, hebbende tot dien tijd toe seer stille ende confus geweest. Laverende voorts opwaert aen metten selven S.W. wind ende setten 't op ontrent 7 Engelsche mijlen van land, soo ons een man van Rochelle versekerde, dje door de hoofden quam loopen, ende de eerste was die wy noch gesproken, oft bijnaer gesien hadden.

Den 2^{en} gingen wij t'seyl mette Ebbe ende een S.W.T.S. wind des morgens ontrent vier uren ende geraeckten laverende ontrent 10 uyren voor Merrigat, daer wij met een Signaelschoot een Pilot van 't land ontboden. Spraken een Engelschman die onlanx- tegen vier Turcken seylende de overhand gehouden te hebben ende sijn groote mast verloren hadde, soo hij nochtans voort naer Nederland wilde. Verstonde mede uyt den Pilot de schielicke dood van den Hertoge van Lennox (nu Richmond) ende hoe onse schepen in de West Indien korts een rijckgeladen Spagnard genomen hadden. Wij wierpen ons ancker voor de droochten van de Rekulvers des middags ten 1 uren. Ende stack de wind tegen avond seer op, soo dat wij metten storm des nachts in een moeyelicke wiege lagen ende niettemin blijde waren het land ende hooger wal aen d' een sijde te hebben.

Den 3^{en} wesende Sondagh, smergens de stercke westelicke wind noch gedurende sagen geen apparentie om van dien dach ofte naesten nacht over de Sanden te mogen raken. Blevens oversulcx patientelick voor ons ancker leggen rijden, dat, door tswaeyen van 't schip in de morgenstond onklaer raecten, ende was het schip alreede soverre verdreven dat wij bij de 12 voet waters verloren hadden, ende geschapen waren plat op de platen te vervallen, sonder dat bij gevalle de Capiteyn boven komende tselve gemerckt hadde ende datelick daerin versien. Naer noen vlogen ons over 't hoofd twee soo geweldighe wind ende regenbuyen dat wy des nachts dubbelde wacht op 't ancker stellen mosten.

Den 4^{en} was het liefelick still weder geworden, waerom wy onse boot aen land stuerden om provisie van brood ende andersins, dan siende den wind zuydelycken draeyen, ende vreesende ons getij te verfutselen, riepen se met een schoot weder te rugge, ende gingen t'seyl metten vloet ontrent 8 uren. Weynich tijds geseylt hebbende ende nu op 't quaetste van de sanden zijnde, alsoo daer weynigh winds was, waerdoor het schip laverende naer des Pilotens meeninghe niet soo vaerdigh wenden konde, stieten plomp op de drooghte aen, ende niet-tegenstaende alle mogelycke weer van boeghsaerden ende andersins, vervielen soo langs soo meer naer 't hoogste toe, daer entelick geen affkompste van en is. Twee Engelsche straetvaarders ontrent ons seylende, wilden sich onsen noot niet aentrecken, niettegenstaende wij hun toeriepen ende baden, sij wilden ons hare booten aen boort senden. Daerover de Capiteyn in seer groote verbaestheit staende, yeder een sijn koffers ontledighde van 't ghene hem waerdste was,

ende stonden gereet om eenighe soo veel konden, mette boot aen land te roeyen ende voorts aff te wachten van t schipp ende goederen geworden zoude. Doch de Heere alles ten beste versiene gaff dat het schip met de noch inkomende vloet aen 't vloten geraeckte ende wy voorts mette stilte drijvende ontrent 5 mijlen opwaerts naer de riviere, daer wy ons getij stoppen mosten. Van 6 uren naer noen zeylden wederom metten vloet ende een hard toppseyls tot middernacht ende settent voor Queensborough.

Den 5^{en} smergens den vloet wederom waernemende laveerden wij voorts opwaerts aen met soo geweldighe W.N.W. wind, dat vele andere schepen geen zeyl voeren konden. Zoodat wij, om 't dapper hellen genootsaect zijnde onse stucken op zijde in te halen, een van onse Buschschieters, onder anderen daermede besich zynde, ende met het hoofd in de Poort stekende, soo een stuck aen backboord toeschooff, ellendelick geperst ende aen de herssens gequetst wierde. Ontrent 1 uren naer noen quamen wij entelick ten ancker voor Gravesende, God lovende van alles.

CONSTANTER.

De Gravesènde ce 5e de Mars stile nouveau 1624.

Tantae molis erat terras tetigisse Britannas.

ADRIAEN HANNEMAN

DOOR

DR. A. BREDIUS EN E. W. MOES.

IN onze studie over de schildersfamilie VAN RAVESTEYN hebben wij reeds met een enkel woord melding gemaakt van ADRIAEN HANNEMAN, den schoonzoon van JAN VAN RAVESTEYN. Wij hebben ons toen voorgenomen, later in een afzonderlijk artikel samen te vatten, wat wij over dezen in zijn tijd zoo gevierden portretschilder konden te weten komen, en geven het resultaat van onze onderzoekingen nu in dezen jaargang van *Oud-Holland*, die gedeeltelijk gewijd is aan de nagedachtenis van CONSTANTYN HUYGENS, omdat HANNEMAN tot diens vriendenkring behoord heeft, en dit ons tevens in de gelegenheid stelt, een teekening bekend te maken, die HUYGENS' nagedachtenis aan die van HANNEMAN verbindt.

De HANNEMANS behooren tot een aanzienlijk Haagsch geslacht, dat vele waardigheidsbekleeders aan stad en land geleverd heeft. PIETER HANNEMAN²⁾

1) *Oud-Holland* X p. 41 vlg.

2) Overleden 28 Juli 1525, en begraven in de Grootte of St. Jacobskerk.

was er in het eerste kwart der zestiende eeuw Commissaris van de Rekenkamer der Grafelijkheid van Holland, NICASIUŠ HANNEMAN¹⁾ een halve eeuw later Advokaat voor het Hof, en toen een tak van de familie het Protestantisme had omhelsd, bleven vele aanzienlijke posten voor hen weggelegd.

Tot een Katholieken tak behoorde de schilder ADRIAEN HANNEMAN.

VAN GOOL²⁾ zegt dat hij in 1610 of 1611 te 's Gravenhage geboren is, maar PIETER TERWESTEN geeft in zijn bekend MS. 1601 of 1611 als zijn geboortjaar aan, en het vroegste jaartal, 1601, is wel het waarschijnlijkste.

Ook over zijn leermeesters heerscht geen eenstemmigheid onder zijn oudere biografen. VAN GOOL²⁾ zegt, dat ANTHONIE VAN DYCK en JAN VAN RAVESTEYN als zijn meesters genoemd worden en hij legt zich bij den laatste neer. WALPOLE³⁾ spreekt alleen van „one RAVESTEYN”, want hij had vermoedelijk nooit gehoord van JAN's broeder ANTHONY VAN RAVESTEYN, bij wien in 1619 werkelijk ADRIAEN HADDEMAN als „leerknecht” werkzaam is geweest.⁴⁾

Deze vreemde spelling van zijn naam komt meer voor en werd o.a. ook gebruikt door CORNELIS DE BIE⁵⁾. Zonderlinger deed BJÖRNSTÄHL⁶⁾, die in 1775 van HANNEVA spreekt.

Reeds op jeugdigen leeftijd stak HANNEMAN het Kanaal over, maar wanneer precies, is ons niet bekend geworden. WALPOLE zegt dat hij zestien jaren in Engeland vertoefd heeft. Straks zullen wij zien, dat hij in 1637 al weer te 's Gravenhage woonde. Gesteld nu, dat hij toen pas weer in het vaderland teruggekeerd was, dan zou 1621 het jaar van zijn vertrek geweest zijn; maar WALPOLE zegt ook, dat hij onder het bewind van koning KAREL I naar Engeland is gekomen, en deze aanvaardde eerst in 1625 de regeering; zoodat WALPOLE met zich zelf in tegenspraak is.

Moge hij zijn eerste leiding ook van ANTHONY VAN RAVESTEYN ontvangen hebben, uit zijn werken blijkt, dat hij zich eerst in Engeland gevormd heeft naar de meesters die hij daar aantrof, nl. DANIEL MYTENS, CORNELIS JANSSENS VAN CEULEN en vooral ANTHONIE VAN DYCK⁷⁾. De invloed van den laatste was zóó groot, dat hij nog op het einde van zijn kunstenaarsloopbaan wetens of niet in

1) Overleden 29 Juli 1567 en begraven in de Grootte of St. Jacobskerk.

2) VAN GOOL, *Nieuwe Schouburg*, I, 's Gravenhage 1750 p. 24.

3) HOR. WALPOLE, *Anecdotes of painting in England*. New ed. London 1862, II p. 367.

4) OBREEN'S Archief IV p. 7. In de *Kunsthronyk* (1867 p. 82) geeft T. VAN WESTRHEENE 1617 als het jaartal op.

5) CORN. DE BIE, *Gulden Cabinet*. Antwerpen 1661 p. 412.

6) J. J. BJÖRNSTÄHL, *Briefe*, V, Leipzig 1782 p. 370.

7) J. C. WEYERMAN, *De levens-beschryvingen der Nederlandsche konst-schilders en konst-schilderessen*, IV, Dordrecht 1769 p. 247, 248.

zijn portretten bijna copieën naar VAN DYCK leverde. ¹⁾ Diens gracie en elegantie had hij zich geheel weten toe te eigenen, maar zijn coloriet is opmerkelijk bruiner. Hunne werken werden dan ook dikwijls met elkander verwisseld. ²⁾ En van zijn persoonlijke omgang met den grooten meester getuigt het portret dat deze van hem maakte ³⁾.

Bij zijn landgenoot CORNELIS JANSSENS VAN CEULEN werd hij een huisvriend, en hij schilderde hem op één stuk met zijn vrouw en zoontje ⁴⁾. In de achttiende eeuw hing dit stuk bij zekerer ANTHONY RUSSEL, den kleinzoon van NICASIUS RUSSEL, een bloedverwant van JANSSENS. Een dochter van dezen NICASIUS RUSSEL had het hart van ADRIAEN gestolen, maar zijn liefde bleef onbeantwoord. Toch schijnt hij in Engeland nog een vrouw gevonden te hebben, want VERTUE vermeldt in zijn *Diaries* dat in 1641 in de kerk St. Martins-in-the-Fields te Londen begraven werd: „WM. HANNIMAN, *painter's son*”. ⁵⁾

Het is hier de plaats, eenige werken op te sommen, die door hem ten tijde van zijn verblijf in Engeland geschilderd moeten zijn. Volgens WEYERMAN ⁶⁾ schilderde hij te Londen onder opzicht van DANIEL MYTENS ook historiestukken. Daarvan is ons niets bekend geworden. Wel worden vele portretten vermeld. WALPOLE ⁷⁾ bericht, dat in de verzameling van Koning JACOBUS II dertien portretten van zijn hand waren. Deze portretten waren wel voornamelijk van vorstelijke en aanzienlijke personen en ook gedeeltelijk copieën. Zoo copieerde hij het portret van Koning KAREL I naar het origineel van VAN DYCK ⁸⁾ en ook het zelfportret van VAN DYCK in het Louvre te Parijs. Deze copie hangt in het Museum te Weenen ⁹⁾.

Vele portretten van Engelsche edellieden heeft hij geschilderd, toen dezen

1) Zoo is de linkerhand van het damesportret van 1661 in het Museum te Brussel als gecopieerd naar VAN DYCK's portret van Koningin HENRIETTE MARIA van 1638 (H. RIEGEL, *Beiträge zur niederl. Kunstgeschichte*, Berlin 1892, II p. 221).

2) Zie straks over het portretstuk der familie HUYGENS in het Mauritshuis te 's Gravenhage.

3) Een hoogst zeldzame gravure naar dit portret, door JEAN PAYNE, geheel in de manier van VAN DYCK's Iconographie, kwam voor in een catalogus „*Portraits Néerlandais*” van FRED. MULLER & CO. nr. 467.

4) Bij den heer PELTZER te Keulen bevond zich vroeger een groot stuk dat niet gemerkt is, doch dat zeer veel overeenkomst met HANNEMAN'S kunst vertoont, en waarop een man, vrouw en zoontje zijn afgebeeld. Onmogelijk is het niet, dat dit het bedoelde stuk is.

5) WALPOLE u. s. II p. 368. Deze aantekening is echter thans in de registers van die kerk niet meer te vinden, naar de heer J. F. KITTO mij berichtte.

6) J. C. WEYERMAN, u. s. IV p. 248.

7) WALPOLE, u. s. II p. 368. Deze aantekening is echter thans in de registers van die kerk niet meer te vinden, naar de heer J. F. KITTO ons berichtte.

8) Waarschijnlijk is dit hetzelfde portret, dat op een inventaris van het slot te Praag van 1737 genoteerd staat als „*Contrefait Königs CAROLI STUARD, aus Engelland von Anton Vandeick*”. Of het ook copieën waren die op de volgende verkoopingën voorkwamen, is niet zeker, maar toch waarschijnlijk: Verk. graaf VAN HOGENDORP, 's Gravenhage 27 Juli 1751 „*Koning CAREL, heerlijk geschildert door Hanneman*” en „*De Koninginne, door denzelue*” (HOET II p. 303) en: Verk. coll. PHILIPS VAN DIJK; 's Gravenhage 13 Juni 1753 „*De Pourtraiten van Koning KAREL en zijn Vrouw, zeer schoon en kragtig geschildert, zijnde niet minder als van ANT. VAN DYK*”.

9) In de bekende galerijwerken van PERGER en van STAMPART en PRENNER zijn gravures hiernaar te vinden.

met de STUARTS naar Nederland uitgeweken waren. Van eenige andere Engelsche portretten is het evenwel toch waarschijnlijk dat zij door hem in Engeland geschilderd zijn, bv. het portret van den beroemden miniatuurschilder PETER OLIVER en diens vrouw, ten tijde van WALPOLE¹⁾ in Kensington-Palace, thans op Hampton-Court, en het portret van een zekere(n) HONEYWOOD in de Bibliotheek van de kathedraal te Lincoln²⁾.

Op een veiling bij GRAVE & Co. te Londen in 1868 gehouden, werd van hem een portretstuk van een schilder met zijn vrouw en verdere familie, afkomstig uit de NORTHWICK-collectie te Cheltenham, gekocht door Lord CHESTERFIELD, en thans is Lady CARNARVON te Bretly hiervan waarschijnlijk de eigenares.

Een man spelende op een luit, was in de verzameling van den schilder Sir PETER LELY.

Wanneer hij zich weer in zijne geboortestad vestigde, hebben wij niet met nauwkeurigheid kunnen vaststellen.³⁾ Vermeld wordt hij er het eerst 17 Juni 1640, want toen teekenden aan: ADRIAEN HANNEMAN *met* MARIA VAN RAVESTEIJN *j.d. beyde wonende te 's Gravenhage*. 1 Juli zijn zij getrouwd. Hoe deze data te rijmen zijn met de volgende aantekening in de Doopboeken der R. K. Kerk in de Oude Molstraat: 27 Juny 1640. P. ADRIANUS HANNEMAN *et* MARIA VAN RAVESTEIJN. *Testes* JAN VAN RAVESTEIJN, PETRUS HANNEMAN *et* ANNA VAN BERENDRECHT, dus tusschen ondertrouw en trouw, laten wij ter oplossing aan anderen over. Ons wordt het door deze aantekening meer dan waarschijnlijk, dat hij reeds in 1639 weer te 's Gravenhage woonde.

Maar er is nog een andere omstandigheid, die zijn terugkomst nog vroeger stelt. In het Mauritshuis te 's Gravenhage hangt een groot schilderij bevattende de portretten van CONSTANTYN HUYGENS en van zijn vijf kinderen, alle in medaillons. Het was gekocht in 1822 van de Douair. PAUW geb. HOEUFFT te 's Gravenhage, en door erfenis in het bezit van deze dame gekomen. Bij de boedelscheiding, die in 1785, na den dood van de laatste afstammeling van CONSTANTYN HUYGENS, SUSANNA LOUISE HUYGENS Douairière van WILLEM Baron VAN WASTENAER VAN RUIVEN, plaats vond, was dit stuk uit de groote verzameling familieportretten toegedeeld aan MATTHEUS THEODOOR HOEUFFT. Het is gedateerd 1640, maar helaas niet gemerkt, en de schilder wordt in oude bescheiden

1) WALPOLE u. s. II p. 368. Naar dit portret is de raaie anonieme gravure, die VAN DYCK als schilder noemt.

2) WALPOLE u. s. II p. 368. De moeder van deze(n) HONEYWOOD is in 1620 op 97-jarigen leeftijd gestorven, nalatende 367 afstammelingen.

3) Een plaats in DE BIE'S *Gulden Cabinet* (Antwerpen 1661 p. 412) zou doen vermoeden, dat hij zich ook in Brabant een tijdlang opgehouden heeft: *Menichvuuldighe Conterfeyten soo in Engelandt, Hollandt als in Brabant genochsaem getuyghen daeraf gheven, die veel voor VAN DYCK worden aenghesien. woonende teghenwoordigh in den Haeghe in Hollandt, die te voren oock langhen tyd in Engelandt ghewoont heeft*'.

nergens genoemd. HUYGENS zelf dichtte 13 Febr. 1641 twee Latijnsche versjes „*In effigiem meam liberis cinctum*”¹⁾ maar zonder den schilder te noemen. En evenmin hebben de andere dichters dit gedaan, die ook het fraaie portretstuk bezongen hebben. Noch BARLAEUS, wiens „*In effigiem Nobiliss. viri CONSTANT. HUGENII Equitis, quinque liberis stipatam*” in zijne *Poemata* te vinden is²⁾, noch HENRICUS BRUNO, wiens gedicht wij, als nog ongedrukt, hier mededeelen³⁾:

In effigiem viri undequaque illustris D. CONSTANTINI HUGENIJ, Equitis Domini Zuilichemi, Consiliar: et Secretar: Celsiss. Principis Auriaci.

Quam celsissimus Princeps cum V liberorum imaginibus, eadem tabula expressus, ad se deferri, ut lustraret, jussit.

Mense Octobri CIOIOXXXIX.

HUGENI Auriacus (satis est si nomina pono,
Caetera nemo queat, fama nec ipsa loqui)
HUGENI quem laude parem sibi sentit at unum,
Consilio tantum quantus et ipse manu ;
Cum cordeque, fideque, sibi tam visa frequenter,
Ora, tamen nunc et picta videre cupit :
Ut quod iners fuit ante labor, nunc aethere dignum,
A spectatoris fronte rediret opus.
Ecquis erit dentique locus, peraeque priori,
Quin oculos damnas, Mome miselle, tuos ?
Quem toties videt Auriacus, quem corda tuendo
Expleri nequijt, jam fuge livor, hic est.
Quem, licet absentem, saltem sic cernere praesens
Praesentem ambivit, jam fuge livor, hic est.
En etiam quinâ patrios in imagine vultus
Signat Guilielmo nomina vota suo :
Bis binos, Phoebi lectissima corcula, natos,
Et natam hanc columnen matris, et hosce patris.
Ecquid in hos quoque juris habis, o Zoile quorum
Auspicium famae perpetis ille facit ?
HENRICUS BRUNO.

Vroeger werd het voor een VAN DYCK gehouden, en ook als diens werk was het door het Rijk aangekocht⁴⁾, maar al toont het sterke verwantschap met diens hand, het is niet van hem, en kan ook niet van hem zijn, omdat het in 1640 geschilderd is, toen VAN DYCK niet in den Haag geweest is. P. H. L. VAN DER MEULEN, die het stuk gegraveerd heeft⁵⁾, heeft de zaak willen beslissen, door het

1) CONST. HUYGENS, *Gedichten uitgeg. door J. A. Worp*, III p. 142.

2) *Poemata* II, 1655 p. 524.

3) In de Universiteits-Bibliotheek te Leiden (Huygens-Tentoonstelling, 's Gravenhage 1896 no. 752).

4) Als zoodanig heeft CH. COUNTRY er nog een ets naar gemaakt in J. GUIFFREY, ANTOINE VAN DYCK, Paris 1882.

5) CONST. HUGENII, *De vita propria*, Harlemi 1827.— Ook TAMISIER maakte in het *Magasin Pittoresque* een gravure (XXIX p. 181) en F. F. WAANDERS in de *Kunstchronijk* van 1847 een lithographie. Ook is het afgebeeld in: CHRIST. HUYGENS, *Oeuvres complètes*, I, vooraan.

niet aan ANTHONIE maar aan PHILIPS VAN DIJK (die NB. in 1680 geboren is) toe te schrijven. Thans is het echter aan zijn werkelijken maker HANNEMAN teruggegeven. Dat deze met de familie HUYGENS goed bekend was, zal later blijken. Maar als hij de schilder is, dan was hij drie jaren te voren ook al in den Haag, want in het prentenkabinet van het Städel'sche Institut te Frankfurt a.M. wordt een schets van het merkwaardige schilderij gevonden, waar SUSANNA, het jongste kind, nog niet op voorkomt, daarentegen naast HUYGENS zijn vrouw SUSANNA VAN BAERLE, en deze is 10 Mei 1637 gestorven.

Maar laten wij het veld der veronderstellingen verlaten. In 1640 werd HANNEMAN ingeschreven als lid van het St. Lucasgilde.¹⁾

De volgende fraaie handteekening werd 11 Nov. 1640 door hem geschreven²⁾

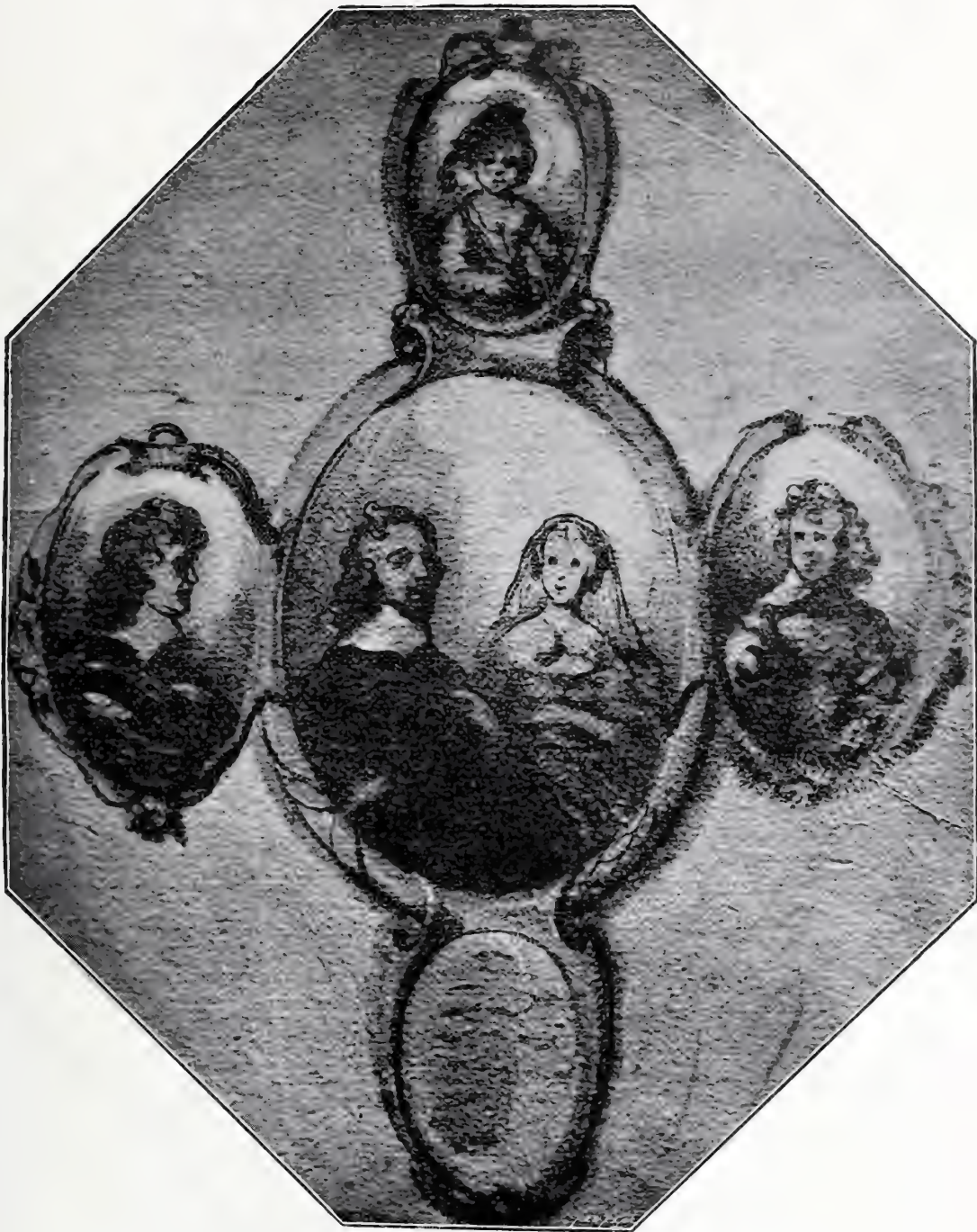
Getrouwd en als schilder in het St. Lucasgild ingeschreven³⁾, was hij dus wel van plan in den Haag te blijven. Het koopen van een huis was er het gevolg van. Een schepen-acte van 18 Mei 1641 zegt ons, dat PIETER VAN PARSIJN c.s. verklaarden „vercocht ende overgedragen te hebben ten behoeve van ADRIAEN HANNEMAN, woonende alhier, present ende d'overdracht acceptierende, seeckere huysinge ende erve met het achterhuijs daerachter staende, gelegen in de Nobelstraet, belent aen d'Oostzijde met het huijs ende erve van de Wede van wijlen den Griffier POTS, aen de Zuijsijde de Heerestraet, aen de Westzijde de huijsinge ende erve van BRONCHORST ende aen de Noortzijde seecker ledich erf..... wesende d'voorsz. gecedeerde huijsinge jegenwoordich bewoont bij den voorn. ADRIAEN HANNEMAN, belast cerst met een capitael van 400 gulden aencomende de erffgenamen van Adt. PURMEREIJNDE ende noch met een capitael van 2400 gulden aencomende de kinderen ende erffgenaemen van den secretaris ROSA..... van welke coop sij vercoopers bekenden wel voldoen en betaelt te wesen mette somme van 4600 gulden hen bij den cooper in comptanten gelde aengetelt..... enz.

Hier bleef hij wonen, maar zestien jaar later vergrootte hij zijn woning. Bij een schepen-acte van 24 Sept. 1657 bekenden Jhr. PIETER VAN PERSIJN c.s. „vercocht te hebben ADRIAEN HANNEMAN, wonende allhier, seecker Erve, gelegen aen de Suijsijde van de Juffr. Ydastraet, belent ten Oosten Mr. ADRIAEN HANNEMAN, ten Suijden d'Heer JOHAN D'OVERSCHIE, ten Westen ANDRIES VAN

1) OBREEN'S *Archief* III p. 258.

2) Acte voor notarij J. SCHERPELINGH, den Haag. Inhoud van geen belang.

3) 27 Jan. 1642 werd hij ook aangenomen tot een vrij schutter.

ADRIAEN HANNEMAN.

Schets voor een portretstuk van de familie HUYGENS.
(Städelsches Kunstinstitut te Frankfurt a.M.)

HOUTEN *ende d'Heer D'OVERSCHIE, ende ten Noorden d'Heerestraet, van welke coop de vercoopers bekenden wel voldaan en betaelt te wesen met de somme van 1100 car: guldens hem bij cooper in comptanten gelde aengetelt..... enz.*

Uit het Cohierboek van het straatgeld van 1664 blijkt dat het pand aan de Noordzijde van de Nobelstraat 23 voet en het pand aan de Juffr. Yda-straat 45 voet lang was.

Zijne gunstige financieele omstandigheden veroorloofden hem in 1662 zijn huis af te breken en weer nieuw op te bouwen. In de „*Anderen Staet van de nieuwe getimmerde ende verbeterde huysen t'zedert 1654 gebout ende verbeterd ende metten 1 January 1666 in verpondinge gebracht*” staat de post aangeteekend die hierop betrekking heeft: *Nobelstraat aen de Noortzijde: ADRIAEN HANNEMAN en den Procureur RAVESTEIJN hebben in den jaere 1662 een oudt huys affgebroocken ende vernieuwt, getaxeert boven d'oude verpondinghe, over de verbeteringe op 7 £ 10 β*”.

HANNEMAN beschikte blijkens deze handelingen toen over een vrij rekbare beurs. In het kohier van den 1000sten penning in 1654 werd hij dan ook voor 10 £ aangeslagen, en in het kohier van den 200sten penning in 1667 zelfs voor 100 £.

Kort daarna keerde de fortuin hem echter den rug toe, maar voor wij dit bespreken, moeten wij eerst nagaan, welke loopbaan hij als kunstenaar volbracht.

19 Oct. 1643 werd hij voor een jaar tot Hoofdman van het St. Lucasgild gekozen, en ook van 1645 tot 1647 en van 1647 tot 1649 bekleedde hij dien post¹⁾. Het waren de laatste jaren van den bloeitijd van het Haagsche St. Lucasgild. De catastrofe waarbij de kunstschilders zich van de kladschilders en andere St. Lucasbroeders af zouden scheiden, stond voor de deur. HANNEMAN was een der hoofdontwerpers van het plan, dat in 1655 tot rijpheid kwam, en toen 16 Oct. 1656 ten huize van PIETER APPERLOO, waard in het Hof van Holland, de vergadering gehouden werd „*tot Erectie van een nieuwe Confrerije*”²⁾, werd hij tot Deken gekozen, en 4 Nov. was de eerste vergadering van Deken, Secretaris en Hoofdlieden bij hem aan huis³⁾. Zijn Dekenpost bekleedde hij tot 1659, van 1661 tot 1663 was hij Hoofdman, van 1663 tot 1666 weer Deken, en van 1666 tot 1668 nogmaals Hoofdman⁴⁾.

Hij had hart voor de met zijne medewerking tot stand gekomen confrerie „*Pictura*”. 8 Oct. 1659 gaf hij „*een schoon, lanck nieuw gestreept tafelkleet met een kasie*”⁵⁾ en 30 Jan. 1665 belooft hij, dat bij zijn overlijden *f* 50.— aan de Confrerie zal uitbetaald worden, een belofte waaraan 13 Nov. 1671 door den

1) OBREEN'S *Archief*, V p. 76, 77.

2) „ „ IV p. 59.

3) „ „ IV p. 61.

4) „ „ IV p. 61, 118, 119; V p. 86, 133.

5) „ „ IV p. 122.

Rentmeester HANNEMAN voldaan werd¹⁾. De Confrerie stelde de vele diensten die hij haar bewezen had, ook wel op prijs, en zelfs werd in 1666 hem ter eere een zilveren beker gemaakt. De Secretaris der Confrerie Mr. CORNELIS VAN VEEN had hiertoe het voorstel aan Deken en Hoofdlieden gedaan, en in dit request, in zijn geheel door KRAMM afgedrukt²⁾, wordt onomwonden de dankbaarheid uitgesproken, die de broederschap jegens HANNEMAN gevoelde.

Van zijn leerlingen hebben slechts enkelen eenige bekendheid als schilder verkregen. In 1648³⁾ worden JAN WESTERBAEN DE JONGE, GYSBERT LIEBERGHEN en een zoon van den Hoofdman COLSTER als zoodanig genoemd, in 1658 JEREMIAS VAN DER EYDE, in 1660 of vroeger de bekende REINIER DE LA HAYE, met wien een klein geschil over de betaling ontstond, in 1661 MARCUS VAN DER LINDE, in 1662 CORNELIS WILDT, in 1663 BERNARDUS VAN DER VECHT en sedert 1669 SIMON DU PARCQ⁴⁾.

Van de gewoonte, eens een schilderij in de Confrerie tentoontestellen, maakte hij slechts een karig gebruik. Slechts éénmaal, 9 Aug. 1657, heeft hij een „Troonie van Keizer CAREL⁵⁾” gebracht, op f 100.— getaxeed.⁵⁾ De richting waarin hij zich bewoog en de kringen voor wie hij schilderde, brachten dit dan ook niet mede, want zijn voornaamste werkgevers waren regeeringscolleges en het Hof.

In 1644 schilderde hij een schoorsteenstuk „De geblinddoekte Gerechtigheid” voor de Schepenkamer van het stadhuis, waar het nog aanwezig is⁶⁾, en in 1653(?) een schoorsteenstuk „De Vrede” in de vergaderzaal der Staten van Holland⁷⁾. VAN GOOL⁸⁾ noemt deze compositie „groot en ryk van ordonnantie, krachtig en schoon van couleur, en by uitnemenheit; ja ik durf zeggen, zelf in den smaak van den grooten VAN DYK geschildert”. Voor dit werk moet hij een enorme som gekregen hebben, als ten minste zijn honorarium evenredig was aan de belooning die zijn model gekregen heeft, want de juffrouw die voor den Vrede geposeerd heeft, werd met een gift van f 1000.— vereerd⁹⁾.

1) OBREEN'S *Archief*, IV p. 98.

2) KRAMM, *De levens en werken* enz. II p. 638.

3) OBREEN'S *Archief*, IV p. 9. Niet in 1638 zooals in de *Kunstchronyk* (1867 p. 82) staat.

4) „ „ „ IV p. 9, 78; V p. 145, 146, 147.

5) „ „ „ IV p. 125. Het zou mij niet verwonderen, wanneer hiervoor gelezen moet worden „Koning CAREL” (Zie boven p. 206).

6) J. DE RIEMER, *Beschryving van 's Graven-hage*, I, Delft 1730, p. 586.

7) BJÖRNSTAHL u. s. V. p. 370, noemt verkeerdelijk dit stuk geschilderd door LIFKEN (= LIEVENS) en het pendant „De Oorlog” door HANNEVA (= HANNEMAN).

8) V. GOOL u. s. p. 25.

9) A. ISING (*Het Binnenhof te 's Gravenhage*, Hoofdstuk VI p. 20) geeft als naamteekening op „ADR. HANNEMAN F. A. 1669”, maar dit kan niet juist gelezen zijn, want al een jaar te voren noemt JACOB VAN DER DOES het in zijn *'s Graven-Hage* ('s Gravenhage 1668, p. 134). Als VAN GOOL wat minder vluchtig geweest was, had zijn uitspraak dit kunnen beslechten, want bij het vermelden van de belooning van die juffrouw zegt hij „gelyk noch in 's Lants Finantie kan nagesien worden, zo ik my niet bedriege: want dit aengetekende steunt op geene losse, maer vaste en geloofbaere berichten”. Naar gissing plaatst hij het dan tusschen 1653 en 1662, omdat de zaal in 1653 gebouwd is, en de tapijten van 1662 zijn.

„'t Is waer daer zijn der meer in deze konst ervaren,
Als HANNEMAN, als BAENS, die soo haer eer bewaeren,
Dat al die maer een stuck van haer pinceelen siet,
Verwond'ringh en vermaeck uyt soo veel konst geniet.”

zong JACOB VAN DER DOES ¹⁾, en het moet gezegd worden, HANNEMAN stond in hoog aanzien bij zijn tijdgenooten. Vooral werd zijn kunst gewaardeerd door het Hof, waar hij waarschijnlijk geïntroduceerd was door HUYGENS.

22 Jan. 1650 werd hem f 700.— betaald „over verscheyden Conterfeytsels by hem ten dienste van de Princesse Royale gemaakt.” ²⁾ Welke deze portretten zijn, hebben wij niet kunnen uitmaken, want de portretten die hij van de Princesse Royale zelf geschilderd heeft, zijn van later dagteekening. Misschien het portret van haar broeder KAREL, dat ten tijde van VERTUE bij generaal COMPTON hing ³⁾, en mogelijk ook dat van haar gemaal Prins WILLEM II, waar VAN GOOL zoo de loftrumpet over steekt, zonder evenwel de verblijfplaats te noemen ⁴⁾. Van het portret van MARIA STUART zelf kennen wij drie exemplaren, in St. James Palace te Londen, op Hampton Court en in het Museum te Hannover. Het eerste is gemerkt: „Ano 1660, ADR: HANNEMAN P.” en is gegraveerd door W. FAITHORNE Jr.

Ook na haar dood in 1660 bleef hij voor het Hof werkzaam. Zoo kreeg hij 26 Juni 1664 f 500 „over dat hij gemaect ende geleverd heeft twee contrefeytsels van den Hoochgemelten Prince tot de knie toe..... welke contrefeytsels syn gesonden naer Engelant, d'eene voor de Coninginnemoeder, ende d'andere voor de Hertoginne van York ⁵⁾. Een dezer portretten van Prins WILLEM III is gemerkt: HANNEMAN, f. Ano. 1664. En 15 Febr. 1666 kreeg hij nog eens f 1380.— „ter sake van verscheyde contrefeytsels bij hem gemaect ende geleverd”. ⁶⁾

Het is hier de plaats de verschillende portretten van vorstelijke personen op te sommen, die wij van zijn hand kennen.

1654. ALBERTINA AGNES VAN ORANJE—NASSAU, gemalin van WILLEM FREDERIK VAN NASSAU—DIETZ, in het Stadtschloss te Potsdam als „Eine kleine Prinzessin von Oranien”, gemerkt: Ano. 1645 ADR. HANNEMAN F. ⁷⁾

1655. LOUISE HOLLANDINA, dochter van den Winterkoning, Abdis van Mau-

¹⁾ JAC VAN EER DOFS u. s. p. 92.

²⁾ *Kunstkronyk* 1861 p. 40.

³⁾ Een auder in St. James Palace te Londen, een derde op Windsor Castle. Een van deze is gegraveerd door ROBERT GAYWOOD, en naar een ander bestaat een zeldzame gravure van HENDRIK DANCKERTS.

⁴⁾ VAN GOOL v. s. p. 27.

⁵⁾ *Nederl. Spectator* 1875 p. 334.

⁶⁾ *Nederl. Spectator*, 1875 p. 335.

⁷⁾ Aanwezig op de tentoonstelling te Berlijn 1890. Het was door ALBERTINA AGNES zelf nagelaten aan den Grooten Keurvorst.

- buisson, in den Georgengarten te Herrenhausen bij Hannover, gemerkt:
Anno 1655 ADR. HANNEMAN f.
1656. AEMILIA VAN HESSEN-KASSEL, gemalin van HENRI DE LA TREMOÏLLE, PRINS VAN TARENTE, te Herrenhausen.
1656. JOHANN FRIEDRICH Hertog van HANNOVER, op het jachtslot Göhrde bij Hannover. Een borstbeeld van denzelfde te Herrenhausen, en een portret van zijn gemalin BENEDICTA HENRIETTE VAN SIMMEREN op het slot Montbrillant bij Hannover.
1657. Een ons onbekende prinses in het Museum te Hannover, gemerkt:
Ano. 1657 ADR. HANNEMAN F.
1659. De Groote Keurvorst, in het Gothische Haus te Wörlitz bij Dessau, een meesterstuk van den eersten rang, bekend door de ets van W. KRAUSKOPF ¹⁾
1660. SOPHIA VAN SIMMEREN, gemalin van ERNST AUGUST Keurvorst van HANNOVER, in den Georgengarten te Herrenhausen.
1661. WILLEM FREDERIK Graaf van NASSAU-DIETZ, in het Museum te Weimar.
- Zonder datum: JOHAN GEORG II Vorst van ANHALT-DESSAU, in het Gothische Haus te Wörlitz.
HENRIETTE CATHARINA VAN ORANJE-NASSAU, gemalin van den vorige, aldaar ²⁾.
Portret van een ons onbekende prinses, te Herrenhausen.

Voorts zijn in het slot te Hannover ook nog van zijn hand twee supra-portes met voorstellingen van spelende kinderen.

Maar niet alleen vorstelijke personen schilderde hij. Door zijn betrekking tot het Hof, en misschien nog meer door den vriendschappelijken voet waarop hij tot de familie HUYGENS stond, werd hij als het ware de mode-portretschilder van de residentie.

Die betrekking tot HUYGENS dateert al van den tijd, dat hij het fraaie bovengenoemde portretstuk maakte, maar eerst in 1660 vinden wij zijn naam in de correspondentie van CHRISTIAAN HUYGENS vermeld ³⁾. 25 November van dat jaar schrijft CONSTANTYN JR. aan zijn broeder, dat hun vader van plan was, een schilderij te laten maken met de portretten van zijn drie zoons CONSTANTYN, CHRISTIAAN en LODEWYK, „*et j'ay esté chez HANNEMAN à fin qu'il en forme un*

1) In den *Zeitschrift für bildende Kunst*.

2) Zie E. W. MOES, *Iconographia Batava* no. 3422, 6.

3) Vermoedelijk zal in de uitgebreide nog onuitgegeven correspondentie van CONSTANTIJN SR. ook nog wel het een en ander over HANNEMAN te vinden zijn.

desseing, pour l'examiner avec nos amys qui entendent l'art, et puis luy faire commencer mon pourtrait en attendant que vous deux soyez de retour"¹⁾). Van dit schilderij is vermoedelijk nooit iets gekomen, want op den inventaris der familieportretten komt geen stuk voor, dat hiermee in overeenstemming te brengen is. Het drietal broeders was anders in het najaar van 1661 bij elkander in den Haag, hoewel slechts voor korten tijd, want 7 Oct. vertrok LODEWYK weer met zijn vader naar Parijs. Toch schijnt het plan niet geheel opgegeven, maar gewijzigd te zijn, want 12 April 1663 schrijft CONSTANTYN JR. aan zijn broeder CHRISTIAAN, dat hij een copie zal maken naar zijn eigen portret dat door HANNEMAN geschilderd zal worden²⁾, en 26 April is hij dan ook al aan die copie bezig³⁾, al was het origineel nog niet gereed. 30 Mei moesten hiervan de kleeren nog geschilderd worden, maar hij denkt, dat over een week of zes het portret wel voltooid zal zijn⁴⁾. 29 Juni had CHRISTIAAN de copie ontvangen en hij spreekt er zijn oordeel over uit⁵⁾.

Uit alles blijkt dat de HUYGENSEN zeer ingenomen met HANNEMAN waren. CHRISTIAAN zou te Parijs geschilderd worden door JACOB VAN LOO, maar hij wilde dit liever uitstellen tot hij weer eens in den Haag was; dan kon HANNEMAN het doen⁶⁾. Ook hij had eens een lachenden jongen naar hem gecopiëerd in pastel⁷⁾.

Door zijn langdurig verblijf in Engeland en zeker niet minder wegens de protectie die HANNEMAN van de Princes Royaal genoot kreeg hij vooral veel Engelsen te schilderen, zoo in 1650 den Hertog van HAMILTON, op Windsor Castle, en gemerkt: *Ano. 1650, ADR: HANNEMAN,*⁸⁾ in 1654 Sir EDWARD NICHOLAS, bekend uit de gravure van A. HERTOCHS, en in 1658 ANDREW MARVELL⁹⁾. Zonder jaartal vinden wij vermeld de portretten van EDWARD SOMERSET tweeden Markies van WORCESTER met zijn tweede vrouw MARGARET O'BRIEN en hun dochtertje MARY, bij den Hertog van BEAUFORT. Daar dit echtpaar in 1639 gehuwd is, en MARY er als klein meisje op is afgebeeld, moet dit werk uit de eerste jaren na 1640 dagteekenen¹⁰⁾. Dan het portret van den Hertog van NORFOLK, door WALPOLE „*a picture of kettles and utensils*” genoemd en in zijn tijd aanwezig bij de

1) CHRIST. HUYGENS, *Oeuvres complètes*, III, la Haye 1890 p. 187, 188.

2) " " *Oeuvres complètes*, IV, la Haye 1891 p. 331.

3) " " u. s. p. 337.

4) " " n. s. p. 349.

5) " " u. s. p. 362. De uitgevers van deze correspondentie geven verkeerdelijk aan, dat dit een copie naar een portret van zijn zuster SUSANNA is.

6) CHRIST. HUYGENS, u. s. p. 344.

7) " " u. s. p. 394.

8) Niettegenstaande de naamteekening was het op de tentoonstelling te Londen in 1886 aan HONTHORST toegeschreven. Een ongemerkte repetitie is bij den Markies van BATH te Longleat.

9) Op de tentoonstelling te Londen in 1866 ingezonden door den heer JOHN RHODES.

10) Gegraveerd door J. COCHRAN in HENRY DIRCKS, *Life, times and scientific labours of the 2d Marquis of Worcester*, London 1865.

Hertog van NORFOLK te Worksop¹⁾, en eindelijk het portret van ELISABETH CLIFFORD, de vrouw van RICHARD BOYLE, Graaf van BURLINGTON, door CHRISTIAAN HUYGENS in 1663 met onderscheiding genoemd²⁾.

In het Museum te Besançon hangt het door HANNEMAN geschilderde portret van JULES CHIFLET³⁾, en van de portretten van Hollanders trekt zeker het meest de aandacht het conterfeitsel van JAN DE WITT van 1652 in het Museum Boymans te Rotterdam, gemerkt: *Ano. 1652. ADR: HANNEMAN F. Voorts CORNELIS VAN AERSSSEN van 1658, thans in het Rijksmuseum te Amsterdam⁴⁾, CORNELIA VAN WOUW van 1662, de stichteress van het Hofje van Wouw te 's Gravenhage, in het Gemeentemuseum aldaar, gemerkt: ADR. HANNEMAN f. *Anno domini 1662*, de Gravin van NASSAU-ZUYLESTEIN van 1666, in de Abdij Mosigkau bij Dessau, gemerkt: ADR. HANNEMAN F. *Anno 1666*, en zonder datum de portretten van HENDRIK VAN BREDERODE (P. HOLSTEIN sc.), van UNICO WILLEM VAN WASSENAER VAN OBDAM (TH. MATHAM sc. en J. HOUBRAKEN sc.) van WILLEM DE GROOT (H. BARY sc.) en van ANTONIUS VAN DER PLAAT, pastoor te Oude Ade, in de pastorie aldaar.*

Zijn eigen portret heeft hij meermalen geschilderd. Een hangt er in de Teekenacademie te 's Gravenhage, waar het in 1754 door AUGUSTINUS TERWESTEN gegeven is⁵⁾. Een ander, van 1656, werd door de Vereeniging Rembrandt in 1895 in Engeland aangekocht ten behoeve van het Rijksmuseum te Amsterdam.

De schilder heeft het met de volgende versregels gemerkt:

Ano. 1656:

*Quaeris quis vultus ductique sit oris imago
Quaere quae hanc talem duxerit invenies.*

ADR. HANNEMAN.

Mogelijk is dit het portret, dat in 1773 bij JAQUES BERGEON te 's Gravenhage berustte, en dat in 1825 op de verkooping der coll. WATSON TAYLOR voorkwam. Dat wat 25 Aug. 1773 met de beroemde Leidsche verzameling van JOHAN VAN DER MARCK te Amsterdam verkocht werd, kan het niet zijn, want dat was op paneel geschilderd (hoog 35½ duim, breed 30 duim) en daarop is hij voorgesteld „*zittende in een Stoel voor een Tafel, op welke een Antick Hoofd staat*” (Catalogus no. 416). Een vierde is het „*mansportretje zynde den schilder HANNEMAN, door hem zelfs geschildert*”, dat 23 Sept. 1765 te 's Gravenhage op een veiling voorkwam. En

1) WALPOLE u. s. II p. 368.

2) CHRIST. HUYGENS u. s. IV p. 411.

3) VICT. JEANNERY lith. voor deel V (1867) van de werken der Académie te Besançon.

4) E. W. MOES, *Iconographia Batava* nr. 66.

5) TIMARETEN, *Verzameling van gedenkstukken*, II p. 315.

in het South-Kensington Museum te Londen moet zijn zelfportret berusten, geteekend in rood krijt.

De gravure bij VAN GOOL¹⁾ is te onnauwkeurig, dan dat men kan uitmaken naar welk van de bovengenoemde portretten JACOBUS HOUBRAKEN ze heeft gesneden, en ditzelfde geldt van de geheel verschillende houtsnede in het werk van WALPOLE²⁾. Wellicht is dit gecopiëerd naar de mij onbekende gravure van A. BANNERMAN.

Nog zijn er portretten van hem in het stadhuis te Franeker, het portret vermoedelijk van een professor te Franeker van 1656³⁾, een damesportret van 1661 in het Museum te Brunswijk, een mansportret van 1666 in het Gemeentemuseum te 's Gravenhage, een damesportret van 1668 in de coll. VON PLATEN te Stockholm; en van de ongedateerde noemen wij slechts het groote familiestuk in het Museum te Brunswijk. Het stelt een musiceerend gezelschap voor, en op een muziekblad is het versje te lezen:

*Proche d'un petit village
non guerre loin de paris
à l'ombre de vert bocage
en promenant ma cloris, etc.*

Slechts uiterst zelden komen er andere werken dan portretten van hem voor. De Douair. VAN DEN BERCH VAN HEEMSTEDÉ te 's Gravenhage bezit een stuk met musiceerende jongelui, doch ook dit kunnen familieportretten zijn.

In den inventaris van den boedel nagelaten door de weduwe van CLAES ADRIAENSZ. VAN DER MAES, overl. te Leiden in 1651, kwam voor „Een keucken van HANNEMAN”, en in dien van AMELIS VAN DEN BOECKHORST, Heer van Wimmenum, overleden te 's Gravenhage 22 Sept. 1669 „Een Vanitas van HANNEMAN” en „Een Pieuse (!) met 4 Cupidoos van HANNEMAN”.

Toegeschreven worden hem twee luiken van een triptiek in de verzameling LIECHTENSTEIN te Weenen. Op het eene luik staan drie en op het andere vier musiceerende engelen en op de achterzijden een Apostel en een Maria, beiden en grisaille, benevens een St. Mattheus.

Het jaartal 1668 op het damesportret in de coll. VON PLATEN te Stockholm is het laatste dat wij op eenig werk van HANNEMAN aantreffen. Denkelijk heeft hij hierna ook niet veel meer geschilderd. Droeve dagen zouden voor hem aanbreken.

1) VAN GOOL, u. s. I p. 25.

2) WALPOLE u. s. II p. 367.

3) Tentoongesteld te Leeuwarden in 1877

Zijn vrouw, de dochter van JAN VAN RAVESTEYN, was gestorven ¹⁾, wanneer weten wij niet, maar 13 November 1669 teekende ADRYAEN HANNEMAN, *wetwonaer* aan met ALIDA BEZEMER, *beijde woonende alhr. in 's Gravenhage*. Deed de bijna 70-jarige dit tweede (of derde?) huwelijk misschien om uit financiële moeielijkheden te geraken, of geraakte hij door dit ontijdige huwelijk juist zijn vermogen kwijt? Hoe dit zij, 10 Maart 1670 „*heeft ADRIAEN HANNEMAN, Mr. schilder, ter Camere van Burgemⁿ. verclaert geen seven duijzent guldens gegoet te sijn ende oversulcx denselven te stellen ses duijzent guldens*”, en nog moest hij zich kort hierna weer van verscheiden eigendommen ontdoen; 28 Mey 1670 *compareerde* Mr. ADRIAEN HANNEMAN *Constich schilder in den Hage, en bekende vercoft te hebben aen Juffr. BARBARA COEMANS, Wede van den Hr. WILLEM VAN RAVESTEIJN, in sijn leven Procureur voor den Hove van Holt en aen Mr. JACOB VAN RAVESTEIJN, Procureur voor denselven Hove..... voor hem zelven ende als voocht ende van wegen CHRISTINA VAN RAVESTEIJN, ende in die qualiteyt te samen Erffgenaemen van za: Joffr. MARIA VAN RAVESTEIJN in haer leven huysvrouwe van den comparant, sijne helfte van de huysinge, erve en thuijn in de Nobelstraet alhier, de thuijn en erve uytkomende in de Joffr. Idastraet..... voor 5505 gulden.*” Getuigen waren MAERTEN VAN WINDE en SIMON DU PARCQ ²⁾, en nog eens 25 Juni 1670 „*ten versoucke van d'Heer Rentm^r. JOHAN HANNEMAN als last en ordre hebbende van de Heer ADRIAEN HANNEMAN ende verscheijde andere persoonen ten huysse van den Vendumr. BOCK op de Princegracht alhier aen Schilderijen vercocht voor de somme van £ 1088 — 10 — ³⁾*).

In dezen tijd is stellig de anecdote te plaatsen die WEYERMAN verhaalt omtrent zijn schilderij waarop o.a. twee woekeraars waren afgebeeld „*welke vreeslyk roesmoesden onder goude Souvereinen, Pistoolen, Dukaten en diergelyke gangbaare Gedenkpenningen*”, immers „*Fuist wyl HANNEMAN dit Tafereel schilderde, was hy tamelyk benoodigt om gereede penningen; de konstkas ebde hyster; en hy bevond sich in die nypende omstandigheden waarmee veel Konstschilders zyn behebt van den eerste January tot op den laatsten December*”. ⁴⁾

Zijn einde naderde, Aan zijn pas kort te voren gemaakt testament moest 8 April 1671 nog het een en ander worden toegevoegd. Op dien dag „*compareerde de Heer ADRIAEN HANNEMAN, Meester Constschilder alhier in den Hage*

1) Een kind had hij al 31 Maart 1654 naar het graf gedragen.

2) Prot. No. 1 NIC. VAN AKEN. Deze SIMON DU PARCQ was ook al eens in 1669 samen met HANNEMAN getuige. Hij was zijn leerling.

3) Reg. venduen.

4) J. C. WEYERMAN a. s. IV p. 368.

sijnde sieckelijck van lichame, sittende op een stoel, doch sijn sinnen volcomentlijck machtig en verclaerde te approberen sijn besloten Testament, bij hem 11 Nov. 1669 voor Not. W. VAN MILDERT verleden¹⁾, ende vorders bij desen te bespreecken ende te legateeren aen sijne suster Foffe CORNELIA HANNEMAN de f 1000.— die hem compt by Foffr. MACHELDT VAN RAVESTEIJN sijn gemaeckt en aen hem noch niet sijn uijtgereijckt. Item aen d'Heer JOHAN HANNEMAN, sijnen neve de twee metale geschutgens met sijn toebehooren, staende in sijn compt's. voorcamer. Item aen SYMON DU PARCQ, sijn Discipel alle sijne Modellen, schetsen en teijckeningen mitsgaders sijne Printen, soo van VAN DIJCK als andere meesters alsmede een wrijffsteen, een ronde Profier met den loper ende noch alle sijn pleijster ofte Romp; ende laetstelijck aen CENT VAN DOLE eenige tronzen voorn. DU PARCQ bekend. Item aen sijn dienstmaecht een eerlicke rouw, enz.”²⁾ Met bevende hand onderteekent hij, en als hij 27 Juni al weer eenige wijzigingen maakt is zijn hand nog onzekerder: 27 Juny 1671 compareert Monsr. ADRIAEN HANNEMAN, Constrijck schilder in 's Gravenhage en revoceert de bovenstaende Codicille, uijtgesondert voor soo veele dye spreekende is tot voordeel van zijns comparants suster CORNELIA HANNEMAN en Neve en Rentmeester JOHAN HANNEMAN. Verclaerde voorts aen Mr. JOHAN VAN BERKUM en sijn huysvrouw, boven de spiegel hen vereert, een somme van f 100.— voor eens; item aen sijn Neve LAURENS VAN RAVESTEIJN het conterfeijtsel van sijn overgrootvader VAN BERENDRECHT, ende aen VINCENT VAN DOLE f 25.— om een gedachtenisse aff te maecken; noch aen sijn suster CORNELIA HANNEMAN ses silvere lepels ende eyerlepeltjes, mitsgaders het schourmantelken met bont gevoert; noch aen SYMON DU PARCQ f 50.— in recompense van dijensten aen hem Heere compt. gedaen, uyt te reycken soo haest het bondelken met papieren van ADRIANA VAN AECKEN za: daerinne eenige obligatien sijn, terecht gekomen sal sijn, ende eerder niet”²⁾).

Twee weken later, 11 Juli 1671, werd in de Kloosterkerk, in het graf van JAN VAN RAVESTEIJN bijgezet: „Monsr. HADDEMAN”.³⁾

Zijn erfgenamen wachtten niet lang met het verdeelen van den nagelaten boedel, en het niet gelegateerde te verkoopen. De volgende akten hebben hier betrekking op.

„24 Juli 1671. Wij ondergeleekenden authoriseren bij desen den Hr. Rentmeester JOHAN HANNEMAN en sijne broeders, onze Neven, tot het doen inventarieren van den naergelaten boedel ende goederen van wijlen d'Heere ADRIAEN HANNEMAN

1) Dit testament was onder de protocollen van Notaris W. VAN MILDERT helaas niet te vinden.

2) Prof. Not. W. VAN MILDERT.

3) 10° reg: no. 8 en 9. *Alg. Nederl. Familieblad* III p. 255.

onsen Oom za: ende MARIA VAN RAVESTEIJN sijn huysvrou za: den Invenaris gemaect sijnde met de erfgenamen van gemelte Joffe. MARIA VAN RAVESTEIJN te schiften, scheidjen, cavelen ende deijlen, 't selve gedaen sijnde te procederen tot vercoopen ende beneficieeren van dijen ten meesten proffijte van de gemeene Erffgen.: de penningen daervan procederende te ontfangen, quitantie van den ontfanck te geven" enz. onderteekend D. VAN LOON, B. VAN LOON, ANTHONI MARINIS, ANNA VAN LOO, MACHTILDIS VAN LOON en MARGARETHA VAN LOON ¹⁾ en:

8 Sept. 1671 ten versoucke van d'Heer Rentmr. HANNEMAN ende verdere erfgenamen van za: d' Heer ADRIAEN HANNEMAN in Noorteynde alhyer, aan papiere konst, teijckeninghen, schetsen, mitsgaders verruwen als meer alderhande schildersgereetschap ende anders vercocht voor de somme van £ 919. ²⁾

Veel hadden de erfgenamen niet te verdeelen. 12 April 1672 verklaart de Rentmeester HANNEMAN „dat ADRIAEN HANNEMAN geen duijzent guldens aen goedt heeft naergelaten. ³⁾

En dat een schilder wiens vermogen vijf jaren van te voren op £ 20000 was aangeslagen, die in blakende gunst had gestaan bij vorsten en edelen, die een eerste rol onder zijn vakgenooten had gespeeld! Dit laatste echter alleen in broederschaps-aangelegenheden, want als kunstenaar was hij steeds een onnavolgbaar navolger van de kunst van VAN DIJCK gebleven.

Wij eindigen met de woorden van VAN GOOL: „Daer zullen zekerlyk onder adclyke en acnzienlyke Familien noch wel andere Kunstwerken van HANNEMAN te vinden zyn, hoewel dezelve niet tot myne kennis zyn gekomen" ⁴⁾.

-
- 1) Prof. Not. W. VAN MILDERT, den Haag.
 2) Reg. Venduen. Haagsch Gemeente Archief.
 3) Register Haagsch Gemeente Archief.
 4) v. GOOL u. s. I p. 28.

LES PEINTURES DE L'ANCIENNE
CHARTREUSE DE RUREMONDE

AVEC UN ESSAI ICONOGRAPHIQUE DE DENYS LE CHARTREUX

PAR

A. M. P. INGOLD.

LA Chartreuse de Ruremonde, fondée en 1376, doit sa célébrité à DENYS DE LEUWIS, né à Ryckel dans le pays de Liège, le dernier et l'un des principaux représentants de la Scolastique, qui y a vécu de 1423 au 12 mars 1471, date de sa mort. Le souvenir de ce grand homme, — un peu oublié aujourd'hui, mais que l'édition que l'on prépare de ses *Oeuvres complètes*, en 45 volumes in-4°, remettra sans doute en honneur — n'a pas préservé cette maison de la suppression ordonnée en 1783 par l'empereur-sacristain JOSEPH II. A ce moment la Chartreuse de Ruremonde possédait l'importante collection de peintures dont on va lire la liste.¹⁾ Ce que sont devenues ces oeuvres d'art, nous ne pouvons le dire que pour un petit nombre d'entre elles: la publication de cette intéressante liste, que nous reproduisons exactement d'après l'original, aidera peut-être à les reconnaître et à les retrouver.

¹⁾ Dressée par le soin de *l'œuvre de la Caisse de religion*, chargé de la liquidation des biens des couvents supprimés. Cette liste est extraite des papiers de ce comité (carton 204) conservé aux Archives générales du royaume de Belgique.

I.

LIJSTE DER SCHILDERYEN VANT CARTHUYS DER STADT
RUREMONDE.

Nos.	PLAETSEN EN REPRESENTATIEN.	MEESTERS.
IN DEN PANDT ¹⁾		
1.	De Sibillen sangh.	M. SCHÜMACHER.
2.	Onze L; V: boodtschap	idem.
3.	Onze L: V: visitatie	idem.
4.	De geboorte Christi.	idem.
5.	De besnydenisse	idem.
6.	Offer der dry Coonigen	idem.
7.	Opofferinge van Jesus in den Tempel	idem.
8.	De vlucht van Maria	idem.
9.	Herodes kindermoort	idem.
10.	Jesus onder de Doctoren ,	idem.
11.	St. Jan doopt ons Heer	idem.
12.	Tentatie in de Woestyne	idem.
12.	Bruyloft van Cana galileen	idem.
14.	Jesus jaeght de ydelheydt uyt den Tempel	idem.
15.	Jesus by de Schriftgeleerden.	idem.
16.	Het Samaritaens Vrouwken	idem.
17.	De Vischvangst Petri	idem.
18.	Tentatie van den Duyvel aen Celestinus	idem.
19.	Jesus geneest eenen siecken	idem.
20.	Schipbreuck Petri.	F. SCHMITZ.
21.	Jesus jaeght den duyvel uyt.	idem
22.	Jesus geneest eenen Melaetsen	idem.
23.	Geneest de krancke	idem.
24.	Jesus verweckt de dooden	idem.

1) Le cloître existe toujours, mais sans aucune de ces peintures.

Nos.	PLAETSËN EN REPRESENTATIËN.	MEESTERS.
25.	Maria Magdalenn aan de voeten van ons Heer . . . , .	F. SCHMITZ.
26.	Den soone vraeght ons heer om raedt	idem.
27.	Een vrouw doort aenraecken van 't kleedt van Jesus wordt gesont	idem.
28.	Jesus voert Petrus door de zee.	idem.
29.	Maekt eenen dooven hoorende.	idem.
30.	Preeckt onder het volck	idem.
31.	Spyst 5000 man mit vyff Brooden en 2 visch.	idem.
32.	Maeckt eenen blinden siende.	idem.
33.	Verschyninge op den Bergh Tabor.	idem.
34.	De Vrouwe in overspel.	idem.
35.	Pastor Bonus	idem.
36.	Den pachter oft reeckencaemere	idem.
37.	Den Rycken Vreck aen Tafel	SCHUMACHER.
38.	Den Rycken Vreck stervende	idem.
39.	Den Rycken Vreck in de helle.	idem.
40.	Den vaeder bidt Jesus om syne dochter int Leven te laeten	F. SCHMITZ.
41.	Door aenraeckinge van ons heer wordt de dochter gesont	idem.
42.	Jesus bij Marta in de keucken.	idem.
43.	Jesus geneest eenen Crupelen . . . , .	idem.
44.	Jesus in een Schipke preeckde. ,	idem.
45.	Geneest Thien melaetsen. . . ,	idem.
46.	Den Tempel des Heeren	idem.
47.	Jesus verweckt Lazarus van de doodt	idem.
48.	Jesus door syne presentie maeckt de blinde siende. . . .	idem.
49.	Quytslagh van de schulden van den knecht	idem.
50.	Volle Betaelinge van den daeghuyrder.	idem.
51.	Als Christus de kinderen by sich heeft.	SCHUMACHER.
52.	Zacheus op den boom	idem.
53.	Christus op palmsondagh reet naer Jerusalem.	idem.
54.	Seydt aen petrus Hout myne schaepen	idem.
55.	Christus roept de Vrouwe en syne discipelen tot den offerstock.	idem.
56.	De phariseen Temteeren Christus om geldt	idem.
57.	De vyff dwaese maeghden	idem.
58.	Reeckeninge van den Heere mit synen knecht	idem.
59.	Judas vercoopt synen Heere.	idem.

Nos.	PLAETSEN EN REPRESENTATIEN.	MEESTERS.
60.	Christus seydt aen Petrus dat hy niet sterven sal . . .	SCHUMACHER.
61.	Christus neemt afscheydt van syne moeder en discipelen	idem.
62.	Wascht de voeten der apostelen	idem.
63.	Het Laeste avontmael	idem.
64.	Het Hoffken van Olyveten	idem.
65.	Christus wordt gevanghen	idem.
66.	Als Christus sprack vielen de jooden ter aerden. . . .	idem.
67.	Christus geneest het oor van Malchus	idem.
68.	Christus wordt voor den richter gebracht	idem.
69.	Christus wordt verblindt en bespott	idem.
70.	Christus wordt door eene vrouwe ondersocht.	idem.
71.	Wordt in den voorhoff ondervraecht	idem.
72.	Petrus verloogent Christum	idem.
73.	Christus wordt voor den richter gebracht	idem.
74.	Judas leedtwesen over sijn verraet.	idem.
75.	Judas verhanght sich	idem.
76.	Christus wordt door de Schriftgeleerden aengeclaeht . .	idem.
77.	Christus staet tot verantwoordinge.	idem.
78.	Wordt een witt kleedt aengedaen	idem.
79.	Christus wordt gegeesselt	idem.
80.	Wordt mit dornen gecroont	idem.
81.	Wordt aent' volck voorgesteld	idem.
82.	Pilatus wascht syne handen	idem.
83.	Christus draeght syn Cruys	idem.
84.	Wordt opt Cruys genaegelt	idem.
85.	Christus aent' Cruys mit twee moordenaers	idem.
86.	Is nedergedaelt ter helle	idem.
87.	Wordt begraven.	idem.
88.	Is verreesen	idem.
89.	Wordt besocht van dry vrouwen	idem.
90.	Christus verschynt aen Magdalena in Hoff.	idem.
91.	De Discipelen van Emaus	idem.
92.	Ongeloovigheydt van Thomas	idem.
93.	Christus mit syne discipelen aen Taefel.	idem.
94.	Christus stelt Petrus tot Herder	idem.
95.	Hemelvaert Christi	idem.
96.	De Compste van den H. Geest.	idem.

PLAETSEN EN REPRESENTATIEN.

MEESTERS.

97.	De H. Dryvuldigheydt	SCHUMACHER.
98.	het Laeste oordeel.	idem.
99.	St. Bruno mit syne discipelen.	idem.
100.	De doodt	} vier uyttersten SITTERICH.
101.	T' oordeel	
102.	het Hemelryck	
103.	de Helle	

Alle dese syn van Boven ovael — 1).

IN DE KERCKE.

104.	De Vlucht van Maria	V. D. DAMBACHER.
105.	De H. Dry Koningen.	idem.
106.	D'instellinge van 't Nieuwe Testament.	SCHUMACHER.
107.	Het doopsel	} idem.
108.	Het vormsel	
109.	Het H. Sacrament des autuers	
110.	De Biechte	
111.	Het H. Oliesel	} T. SCHMITZ.
112.	Het Prierterdom.	
113.	Het Huwelyck.	

Dese syn viercantigh, ende eene groote.

114.	St. Jan Baptist in de Woestyne	} kleiu viercantigh.	Onbekent.
115.	St. Bruno in de Wildernisse		
116.	Maria mit het kintje en St. Joseph	} viercantigh	VANDERSLUYSEN 2)
117.	Maria mit het kintje en St. Joseph		
118.	St. Anna leert Maria	} authaer stucken ovael.	DAMBACHER.
119.	Jesus Maria Joseph		
120.	St. Benedictus in de woestyne	} viercantigh en egael
van groote.	
121.	St. Bernardus in de woestyne		
122.	St. Paulus in de woestyne		
123.	St. Antonius in de woestyne.		
124.	Een kleyn kint mit een doodtshoofd in de handt. Rondt.		

1) Quelques-unes de ces peintures sont aujourd'hui conservées dans les églises de Sevenen; de Tegelen près de Venlo; d'autres à Grave sur la Meuse.

2) Misschien CAROLUS JOSEPHUS JOANNES VAN DER SLUYSE, die 1784 aangesteld is tot directeur van de Academie te Antwerpen (*Kramm* in voce). — RED.

Nos.	PLAETSEN EN REPRESENTATIEN.	MEESTERS.
125.	St. Antonius in de woestyne	} eens van groote en sescantigh
126.	St. Hieronimus in de woestyne	
127.	St. Bruno in de woestyne	
128.	St. Paulus in de woestyne	
129.	Eene groote schilderye verbeeldende de martelie van de Carthuysers alhier voorgevallen den 23 julij vant jaer 1572.	
	Boven int gewuffsel van de kerck bevinden sich noch 8 ovaele schilderyen sonder Numero, representeerende	
	O. L. Vrouwe	
	St. Jan Baptist.	
	St. Bruno.	
	St. Augustinus.	
	St. Hieronimus.	
	St. Ambrosius.	
	St. Gregorius.	

IN ST. DIONISIUS CAPELLE.

130.	een authaer stuck representeerende St. Dionisius mit syn hoofd in de handt.	T. SCHMITZ.
131.	Eenen Engel wysende een kint naer den hemel.	
132.	St. Michiel mit den duyvel onder de voeten.	
133.	St. Bruno. Dese vier schilderyen syn viercantigh en groot.	
134.	St. Nicolaus alb: Epis:	SITTERICH.
135.	St. Hugo Epis:	idem.
136.	St. Anthelmus Epis:	idem.
137.	St. Hugo Epis: Grationap:	

IN ONSE LIEVE VROUWE CAPELLE.

138.	Een autaeer stuck representeerende O: L: V: mit het kintje.
139.	De H. dry Coonigen vier cantigh.
140.	St. Bruno mit 2 discipelen. }
141.	St. Stephanus gesteenight. } viercantigh cleen.

Nos.

PLAETSEN EN REPRESENTATIEN.

MEESTERS.

INT CAPITTEL HUYS.

142.	Een autær stuck representeerende het Laeste avontmael groot viercantigh;		
143.	St. Lucas evangelist	} kleyn viercantigh.	
144.	St. Marcus. . . .		
145.	St. Joannes. . . .		
146.	Ons Heer in de Woestyne	} zijn groot
en
viercantigh	} LEEMANS.
147.	St. Jan Baptist in de woestyne		
148.	St. Hieronimus in de woestyne		
149.	St. Antonius in de woestyne		
150.	St. Bruno.	} van eene groete viercantigh. ¹⁾	
151.	St. Nicolaus Albergati		
152.	B. Francis: Patrik kleen en viercantigh.		

IN HET REFECTORIUM.

153.	Marterie van de Cartuysers	} viercantigh en groot.	LEEMANS.
154.	Marterie van de Cartuysers		
155.	Ons heer ant'Cruys Langhwerpighe en boven ovael . . .	DAMBACHER.	
156.	Dionisius Carthuysianus wordt getenteert.	SCHUMACHER.	
157.	Dionisius disputeert tegens den Hertogh	idem.	
158.	Dionisius int' Bedt verschynt een Engel	idem.	

OP EENE CAEMER.

159.	St. Antonius Eremyt.	} . . . SCHUMACHER.
160.	St. Antonius onderwyst synen medebroeder.	
161.	St. Antonius biddende.	
162.	St. Antonius op een peerdt.	
163.	St. Celestinus preeckende.	
164.	St. Celestinus biddende.	
165.	St. Celestinus getenteert.	

Dese laeste seven schilderyen syn van boven ovael, en vant' selve formaet als die vant' pandt.

1) Cēs deux tableaux (No. 150 & 151) sont encore conservés aujourd'hui au Séminaire de Ruremonde qui occupe les anciens bâtimens de la Chartreuse. Le S. Bruno (No. 150) est le portrait que M. WELTERS (tome XIX des *Publications de la Société hist. et archéologique du Limbourg*, p. 344; et tirage à part. p. 88) a pris par erreur pour celui de DENYS LE CHARTREUX. — De verkeerde opgave in de *Iconographia Batava* van E. W. MOES (No. 2004) is hieeraan ontleend. (RED.)

IN DE SACRISTIE.

166. Een autaeer stuckrepresenteerende St. Bruno naer den Hemel.
 167. St. Bruno sieck liggende wordt besocht.
 168. St. Bruno in eene steenrotse wordt van eenen coonigh
 knielende besocht
 169. St. Bruno besoeckt eenen Cooningh die sieck is.
 Dese vier Schilderyen syn viercantigh
 170. De geesseling van ons Heer, ovael

INT' REFEC TORIUM VAN DE BROEDERS.

171. Christus aent' Cruys viercantigh klein.
 172. Jesus, Maria, Joseph }
 173. De H. dry Cooninghen } een groote en klein
 174. St. Jan Baptist een schouw stuck
 175. Een Landschap }
 176. Een Landschap } een groot en viercantigh.
 177. Den Brandt van sodoma en gomora }
 178. O. L. V. mit het kintje en St. Jan } viercantigh.
 179. De geesseling van ons Heer }
 180. St. Hieronimus. } viercantigh klein.
 181. Een Landschap mit St. Bruno. }
 182. Een dito mit St. Antonius. }
 183. Een dito mit 2 Carthuysers, } viercantigh en van
 184. Een dito mit Engel en een kint } eene groote.
 185. Een dito mit St. Hieronimus. }
 186. Een dito mit St. Paulus. }

OP DE SOOGENAEMDE PRINCE CAEMER.

187. in de schouwe St. Bruno ovael.
 188. Een vanitas viercantigh.
 189. Eene Timmeragie van een Hoff mit veel postuyren.
 190. Eenige huysen mit veel postuyren beyde kleenen en
 viercantigh.
 191. Een Landschap }
 192. een dito } een groot en klein viercantigh.

Nos.

PLAETSEN EN REPRESENTATIEN.

MEESTERS.

OP DE CAEMER DAER NEFFENS.

193. Salvator mundi in de Schouwe.
 194. Een Calle by eenen visch } viercantigh.
 195. Een Wildtstück. }

OP ST. PETERS CAEMER

196. St. Peter in de Schouwe.
 197. Een Carthuysers portrait.
 198. Een Landschap groot viercantigh.
 199. Een portrait.
 200. St. Matthys evangelist
 201. Het Laeste avontmael viercantigh.
 202. Ons Heer in den schoot van Maria viercantigh.
 203. O. L. V. mit haer kintje viercantigh.

IN DE GASTE CAEMER.

204. In de schouwe het portrait van den Cheurvorst van
 van Collen CLEMENS AUGUST

OP DE SLAEPCAEMERS VAN DEN NIEUWEN BOUW.

205. Een Landschap mit Wilde vogels
 206. Een Schilderye representeerende eenen Caes Broodtje
 beyde viercantigh.

IN DE VISCH KEUCKEN

207. O. L. Vrouwe in glorie viercantigh klein.

IN DE VLEESCH KEUKEN.

208. St. Jan Baptist groot viercantigh paneel.
 209. St. Catharina viercantigh paneel.

IM DE BETHLEHEMS CAPELLE.

210. Jesus Maria Joseph viercantigh.
 211. Immaculata Conceptio viercantigh. SITTERICH.
 212. Maria Magdalena viercantigh.
 213. De H. dry Coonigen viercantigh.

Nos.	PLAETSEN EN REPRESENTATIEN.	MEESTERS.
214.	St. Joannes Nepomucensis klein viercantigh.	SITTERICH.
215.	De geboorte Christi in den autær	LEEMANS.
216.	St. Jan Baptist klein viercantigh.	SITTERICH.
217.	Ons heer ten Emaus viercantigh.	
218.	Een Landschap mit St. Agnes viercantigh.	
219.	Een Landschap mit St. Jan Baptist viercantigh	LEEMANS.
220.	Besoeckinge van St. Elisabeth viercantigh.	
221.	Kindermoordt van Herodes viercantigh groot.	
222.	De Vlucht van Egypten klein viercantigh.	
223.	St. Bruno in een Landschap } viercantigh en	
224.	St. Magdalena in een Landschap } klein.	
225.	St. Bruno rondt.	
226.	Een kleyn Landschap.	
227.	Het Vrouwken van Samaritaenen	LEEMANS.
228.	Een Crucifix in de Wildernisse.	
229.	De Boodtschap van Maria in een autær.	idem.
230.	St. Franciscus in de Wildernisse klein viercant.	
231.	Offeringe van ons Heer in den Tempel viercantigh groot.	
232.	St. Petrus } viercantigh klein	SITTERICH.
233.	Salvator mundi }	
234.	St. Nicolaus Alberg klein rondt.	
235.	De Geesseling van ons Heer klein viercantigh.	

Aldus bevonden ende geïnventariseert
den 28 April 1783://:

T: B: VAN DER RENNE.
L: JOCHEMS.

II.

ESSAI ICONOGRAPHIQUE

SUR

DENYS LE CHARTREUX.

I. SCULPTURE.

Sur un des panneaux de la cuve ou tribune de la chaire de la cathédrale de Laon, en France, — celui de gauche¹⁾, — est représenté le B. DENYS LE CHARTREUX „B. P. DIONYSIUS” *Retiré dans sa cellule et assis à sa table de travail, il étudie et compose; un démon placé derrière lui, le regarde et cherche à le distraire de ses saintes occupations*”²⁾.

Cette chaire de bois de chêne construite en 1681, comme l’indique la date sculptée sous le panneau du milieu de la cuve, provient de l’ancienne Chartreuse du Val-Saint-Pierre³⁾, près de Laon, où elle fut transportée après la Révolution.

C’est un travail „d’une grande richesse de dessin et d’une extrême finesse d’exécution”, ajoute l’ouvrage cité de M. BOUXIN où se trouve aussi (p. 171) une reproduction, mais fort imparfaite, de cette chaire, dont M. LEQUEUX dit aussi „qu’elle est estimée des connaisseurs.”

2. PEINTURES.

Dans l’église de Werthenstein, pèlerinage du canton de Lucerne (Suisse) se trouve, dans la chapelle du nord, une grande peinture (1.80 sur 2.57) représentant un groupe des saints de l’ordre des Chartreux. Dans le milieu du tableau, fort bonne peinture du commencement du 17e siècle⁴⁾, malheureusement assez maladroitement restaurée, se remarque, agenouillé devant plusieurs livres ouverts, DENYS LE CHARTREUX: B. DIONYS. D’un peintre inconnu, probablement de Lucerne.

En parenté évidente avec cette peinture⁵⁾ est un petit tableau sur cuivre, conservé aujourd’hui à la Chartreuse de Montreuil-sur-Mer. DENYS y est représenté dans la même posture, ou plutôt presque prosterné par terre. Assez bonne composition, du siècle dernier(?) Cette peinture ne mesure que 14 cent. sur 19.

Dans la liste des peintures de Ruremonde qui précède cet essai iconogra-

1) Celui de droite représente *Surius*, celui du milieu *Landsperge*.

2) BOUXIN, *La Cathédrale de Notre-Dame de Laon*, 1890, p. 170 et seq.

3) De leur réfectoire, d’après LEQUEUX, *Antiquités religieuses du diocèse de Soissons-Laon*, II, p. 174.

4) I. ZEMP, *Wallfahrts-Kirchen im Kanton Luzern*. Luzern 1893, in 4°. p. 20 et seq.

5) Outre la disposition générale, les mêmes personnages etc., on y remarque la même dénomination particulière de S. ANTHELME évêque de BELLEY, appelé ANCELINUS. Mais ce n’est pas cependant un *unrichtiger Name* comme le croit ZEMP (p. 22, note 1); car cette forme de nom se rencontre un peu partout anciennement, par ex. sur la 8e. gravure mentionnée plus bas, sur le frontispicé des *Meditationes in Evangelia* de Capella Cologne, 1607).... &c.

phique, on a remarqué les trois tableaux représentant DENYS: No, 156, *DIONYSIUS wordt getenteert*; 157, *DIONYSIUS disputeert tegens den Hertogh*; et 158, *DIONYSIUS in't Bedt verschynt een Engel*. Nous ne pouvons rien dire de ces peintures, les trois de SCHUMACHER, puisque elles n'ont malheureusement pas encore été retrouvées.

3. GRAVURES.

Les Chartreux de Cologne, premiers éditeurs des grands ouvrages de DENYS, ont illustré leurs éditions de cinq gravures-portraits de l'auteur.

1. La première le représente à genoux. Ste Barbe, patronne de la Chartreuse de Cologne, appuie sa main droite sur son épaule et de l'autre offre un livre à l'enfant Jésus, que la Vierge, assise sur un trône, tient sur ses genoux. A gauche la tour caractéristique de Ste Barbe; à droite, au pied du trône, sont éparés les livres du V. DENYS.

Cette gravure (de 0,16 sur 0,12) est du peintre-graveur ANTOINE WOENSAM ¹⁾, de Worms ²⁾, contemporain des éditeurs.

Les éditeurs l'ont placée au verso du titre dans les ouvrages suivants de DENYS:

In Psalmos, 1553; In Sapientiales, 1553; In Prophetas majores, 1557; In minores, 1549 et 1568; In Evangelia, 1533; In epist. canon. 1533 et 1565; In Areopagitam 1556; In Sententias, 1535 (3 fois); In Sermones de Sanctis, 1533 et 1542. Toutes éditions de Cologne.

2. Sur la deuxième, le V. DENYS est debout de face et le corps tout entier entouré d'un nimbe lumineux. De la droite il tient une gloire entourant sa sentence favorite: *Benedictus Deus in secula*. De la gauche il soutient un livre ouvert, tenant entre le pouce et l'index une plume ou plutôt un roseau, et du petit doigt l'encrier suspendu par une courroie et l'écritoire (renfermant les instruments pour écrire). A droite, à ses pieds, le démon étendu par terre; à gauche l'orbis terrarum.

Du même artiste que la précédente ³⁾, cette gravure, qui mesure 0.17 sur 0.13, a tous les caractères d'un véritable portrait. C'est bien là le religieux *procero ac robusto corpore* dont parle LOER A STRATIS dans sa vie du V. DENYS. Le grand développement de la mâchoire inférieure correspond aussi à la description de cette conformation particulière qui rendait la parole difficile au Vénéral (*minus expeditam habuit linguam*, dit la *Vita*), donnée par le second évêque de Ruremonde, HENRI CUYCK, dans sa lettre de 1608 au Général des Chartreux; particularité que l'examen médical du crâne fait en 1858 affirme. ⁴⁾

Cette gravure se trouve, à la dernière page, dans les éditions suivantes:

In Prophetas minores, Cologne, 1568; In IV Evangelia, ib. 1533; In Sententias, ib. 1535 (5 fois); Opera minora, ib. 1532 (deux fois); Sermones de Sanctis, ib. 1533, 1537 et 1542; In Prophetas minores, ib. 1533.

3. Sur la troisième gravure, de petit format (à peu près 8 cent. sur 6½) et qui est une réduction évidente de la précédente, le V. DENYS debout regarde

1) Cfr. son monogramme dans le bas de la tour de Ste. Barbe.

2) Dont on ignore la date de naissance, mais qui mourut entre 1550 et 1561.

Nous devons ces renseignements à M. PH. GUIGNARD, bibliothécaire de la ville de Dijon.

3) Le monogramme se trouve dans le bas de la colonne de gauche.

4) Archives de la paroisse de Ruremonde.

à droite. La proéminence de la mâchoire est encore accentuée. Le reste de la gravure, qui est aussi de A. WOENSAM, est conforme au grand portrait.

On la trouve dans les volumes de petit format et seulement deux fois dans l'in-folio, en guise de cul-de lampe. Cfr. *Contra Alchoranum*, Cologne 1533; *De fide catholica*, ib. s.a.; *Summa virtutum*, ib. 1533; *Opuscula aliquot ad theoriam*, ib. 1534; *Scalae religiosorum pentateuchus*, ib. 1531; de IV novissimis ib. 1532; *Vita*, ib. 1533. Toujours à la dernière page. Dans les *Opera minora*, Cologne 1532, elle est au verso du titre du tome I, et à la fin de l'épître dédicatoire du IIe.

On la trouve enfin dans des ouvrages qui ne sont pas de DENYS, mais publiés par les mêmes éditeurs à la même époque, comme par exemple à la dernière page de l'ouvrage de LANDSPERGE, *Pharetra divini amoris*, Cologne 1533.

4. La quatrième gravure ¹⁾ donnée dans les éditions colono-carthusiennes représente DENYS écrivant assis devant un pupitre tournant; le sablier derrière lui; au-dessus ces mots: *Intellectum dat parvulis*, et dans la fenêtre la devise: *Benedictus ...* etc. Cette gravure, d'à peu près 6 cent. sur 5½, fait partie d'un encadrement où se trouve S. Bruno, puis à gauche la Vierge, S. Hugues de Grenoble et S. Georges; à droite S. Jean Baptiste, S. Hugues de Lincoln et S^{te}. Madeleine (ou S^{te}. Barbe).

On trouve cette représentation comme titre des éditions suivantes, toutes de Cologne:

In psalm. penit., 1532; In libros utriusque testam. epitome, 1532; *De fide catholica dialogon*, s. d.; *Vita*, 1532; *Summa vitiorum*, 1533; *Opuscula aliquot ad theoriam*, 1534; VII psalmi enarratio, s. d.; *Scalae religiosorum pentateuchus*, 1531; *De IV novissimis*, 1532; *De mundi contemptu*, 1530.

De même aussi en tête du *Pharetra divini amoris* mentionné plus haut.

5. Enfin il faut mentionner, dans l'encadrement du titre des éditions de Cologne, la représentation de DENYS. Agenouillé dans une auréole lumineuse et porté sur des nuages, il tend les mains vers le ciel et essaie de fléchir la colère du Père Céleste irrité par les péchés des hommes. Devant lui, dans une gloire, les mots: *Benedictus* etc.

Cet encadrement, curieuse et originale composition, se trouve dans la plupart des in-folios mentionnés précédemment. Il sera reproduit dans l'édition de la Chartreuse de Montreuil, ainsi que les gravures 1, 2 et 4.

6. Au verso du folio LXXXVIII de l'édition de Cologne de 1532, de *l'Enchiridion sacerdotum* du Chartreux BLOMEVENNA de Leyde, se trouve une

¹⁾ Cette gravure se trouve à la fin de cet article.

petite (7 c. sur 6) représentation de DENYS. Il est figuré assis à sa table, entre S. Georges terrassant le démon et une Vierge à l'enfant Jésus, vers lequel il se penche et dont il semble écouter les inspirations. Dans une ouverture pratiquée dans la table se voient quelques livres: au-dessus et au-dessous ces lettres D I O et C A R. Assez curieuse composition où l'on remarque aussi la prééminence de la mâchoire du Vénéral.

7. Les *Pourtraits et vies des hommes illustres grecs, latins et payens, recueillis de leurs tableaux, livres, médailles antiques et modernes* d'ANDRÉ CHEVET (Paris 1584) contiennent (livre III, p. 161) un portrait de DENYS. Bien que l'auteur dise expressément: „De la Chartreuse de Cologne de laquelle maison „l'an mil cinq cens soixante-dix huit, par la diligence du très-docte Seigneur de „BILLY, Prieur de la Chartreuse de Gaillon en Normandie, me fut envoyé le pourtraict „de ce vénérable DENIS tel que je vous le représente...”, cette gravure assez médiocre nous donne un portrait de fantaisie. DENYS à mi-corps, est représenté écrivant sur un pupitre. La planche mesure 15 cent. sur 17½.

8. Dans une excellente petite gravure signée *C. de Mallerij fecit et Th. Galle exc.*, (8 sur 11½) et représentant les saints de l'ordre (composition en parenté évidente avec les deux peintures mentionnées plus haut) se trouve le V. DENYS, de nouveau accroupi devant ses livres, au milieu de la gravure. Sa tête est surmontée de l'auréole et la légende porte: *B. Dionisius*.

9. Même auréole, même légende et même posture de DENYS dans une gravure de GUIL. FONIAER, (8 cent. ½ sur 11½). Mais cette pièce ne contient que trois personnages: S. BRUNO, S. HUGO et DENYS.

10. Dans *l'Admirable Vida del...Padre D. DIONYSIO RICKEL* du P. JOS. CASSARI, S. J. publiée à Madrid en 1738, se trouve, après les prolegomènes, une représentation de DENYS tout-à-fait fantaisiste. Il est assis, écrivant, la tête levée vers un crucifix placé sur sa table. A gauche un oranger et un chat jouant avec une tortue. Cette composition, qui mesure 13½ sur 19, est signée: *I^s. a Palome^e. sculptor Reg. M^{ti}. incidit.*

11. La *Bibliotheca belgica* de FOPPENS ne pouvait pas moins faire que de donner un portrait du *Doctor Extaticus*. Malheureusement elle s'est bornée à faire reproduire, et en altérant totalement la physionomie, le portrait No. 2 de WOENSAM, en le réduisant à mi-corps. Autour de l'ovale qui contient le portrait se lit la légende: *Ven. Pater DIONISIUS A RICKEL, Cartusianus, doctor ecstasticus.* (14 cent. sur 19).

12. Extraite probablement d'un recueil d'images de saints, une reproduction assez curieuse du siècle dernier, signée *Klauber Cath. sc. & ex. A. V.*, nous donne le V. DENYS à mi-corps en contemplation. La tête est toute de fantaisie. De

la main gauche il indique le bas de la composition où, dans un encadrement de rocaille à double compartiment, il est encore représenté à droite assis et écrivant un ouvrage d'où sortent des traits de foudre qui terrassent un dragon à double tête (*Alchoran Haeresis*); à gauche, porté sur un nuage et délivrant les âmes du Purgatoire. Au-dessus les mots: *Doctor exstaticus*; au-dessous: *Ven. P. Dionysius Rickelius ord. Cartus: sanctitate et doctrina insignis*. Cette gravure fort originale mesure $9\frac{1}{2}$ sur $15\frac{1}{2}$.

13. En tête de la *Vita del beato DIONISIO DE RICKEL...* du P. DINBANI Sienne 1782, se trouve une belle composition, (12 c. $\frac{1}{2}$ sur 11) signée: *Tommaso Arrighetti del. 1758*, et *Fabio Berardi sculp. Venezia*. DENYS, dont la tête auréolée, malheureusement toute de fantaisie quoique fort belle, est assis devant sa table, écrivant; de la main gauche il indique le Christ à un démon qui entre dans sa cellule et vers lequel il se tourne.

Légende: *Beatus Dionysius a Richel monacus Carthusianus ob insignem Sanctitatem et doctrinam denominatus Doctor estaticus*.

14. Enfin une réduction de cette gravure, assez vulgaire, de ce siècle(?), mesurant $8\frac{1}{2}$ sur $12\frac{1}{2}$, non signée, porte comme légende: *B. Dionisio cartusiano*.

Cette liste iconographique de Denys le Chartreux, si exacte que nous ayons pu la faire, doit forcément être incomplète. Nous demandons à ceux qui sont en mesure de nous aider à l'augmenter, de vouloir bien nous favoriser de leurs communications.

Montreuil sur Mer, 23 Mai 1896.

DRIE BRIEVEN VAN
Hugo de Groot aan Maria van Reigersbergh

DOOR

PROF. DR. H. C. ROGGE.

R zijn reeds bijkans veertig jaren verlopen sedert H. VAN VOLLENHOVEN en G. D. J. SCHOTEL de Brieven van MARIA VAN REIGERSBERGH hebben uitgegeven, die zij uit alle hun bekende openbare en bijzondere verzamelingen hadden bijeengebracht. De 77 brieven van dezen belangrijken bundel zijn sedert nog met een drietal vermeerderd. Een brief aan haar broeder NICOLAAS VAN REIGERSBERGH, den 26sten Juni 1621 op Loevestein geschreven, werd door den bibliothecaris der Koninkl. Bibliotheek Dr. CAMPBELL in de verzameling van onzen gezant in Italie, Jhr. HELDEWIER, gevonden ¹⁾, terwijl ikzelf het geluk had er nog twee van 2 Sept. 1624 en 28 Mei 1627, gericht aan haar man, aan te treffen in de collectie-PAPENBROEK op de Leidsche Bibliotheek en in de collectie-DIEDERICHS op de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam. ²⁾

De vraag, die trouwens voor de hand lag, is meermalen gedaan, of er geen brieven van HUGO DE GROOT bewaard zijn gebleven, die de hare kunnen aanvullen. Wij bezitten meer dan dertig van hare hand, maar behalve het eene door BRANDT medegedeelde briefje, kort na zijne gevangenneming in Den Haag geschreven, ³⁾ geen enkel schrijven van hem. Toch is het bekend, dat zoo vaak de echtgenooten na 1621 tijdelijk gescheiden waren, als MARIA eene reis naar het vaderland ondernam, de correspondentie zeer levendig was.

1) Medegedeeld in *De Nederl. Spectator*, 1871, blz. 370 v.

2) Medegedeeld in *Handelingen en mededeel. v. d. Maatsch. d. Nederl. Letterkunde* 1866 blz. 154 vv. 1892 blz. 98 vv. — ADR. V. CATTENBURGH maakt in zijn vervolg van C. BRANDTS *Historie van het leven van Hugo de Groot*, dl. II, blz. 285 nog gewag van een brief van MARIA aan haar broeder NICOLAAS van 29 Juni 1641, die niet teruggevonden is.

3) Zie C. BRANDTS' a. w. dl. I, blz. 148. Het handschrift bevest thans in de collectie-MORRISON te Londen.

Uit hunne eigene brieven weten wij, dat zij elkander wekelijks schreven. Het brieven vervoer was in die oorlogsjaren aan bijzondere bezwaren onderhevig, en de boden, die met de overbrenging belast werden, ondervonden telkens vertraging. Doch verloren raakte er bijna geene. „*Ick en mis geen van uwe brieven, ze zijn mij alle wel behaicht*”, schreef MARIA 20 Aug. 1627, en nog eens verzekerde zij een paar weken later: „*Ick en meene niet datter eenige van uwe brieven ghemist zijn*”. Dat zij op het bewaren van die brieven geen prijs zou gesteld hebben, laat zich om verschillende redenen niet aannemen. De papieren, die DE GROOT en zijne echtgenooten aan hunne kinderen nalieten, schijnen eerst na den dood hunner kleinkinderen in andere handen en verspreid geraakt te zijn, waardoor veel is te loor gegaan.

Slechts een drietal brieven van DE GROOT mocht ik terugvinden, die ik hier thans mededeel.¹⁾ Nieuwe dingen melden ze ons niet, en zij loopen voor het grootste gedeelte over zaken, die op het hof te Parijs en de Fransche politiek betrekking hebben. Maar dat DE GROOT zijne vrouw op de hoogte houdt van alles wat er in zijne omgeving plaats vindt, is op zichzelf merkwaardig, want er blijkt uit hoe zij en hij beiden, ofschoon hun hart aan het geliefde vaderland hing, toch een open oog hadden voor de belangrijke gebeurtenissen van hun tijd en de in- en uitwendige geschiedenis van Frankrijk. DE GROOT niet alleen maar ook MARIA, de uiterst zorgzame huisvrouw, leefde het leven van haar tijd mede. Niet minder dan uit de hare spreekt uit deze zijne brieven trouwe liefde. Een huwelijk kon niet gelukkiger zijn dan het hunne was, ondanks zeer vele zorgen en teleurstellingen. Want evenals in vorige jaren, blijkt het hem toegezegde jaargeld nog altijd traag te zijn uitbetaald, bleef het onzeker of hij door de uitbreiding, die RICHELIEU aan Frankrijks zeemacht wilde geven, een werkring zou kunnen vinden, en bestond er weinig uitzicht op een terugkeeren in het vaderland. De beide laatste brieven zijn juist geschreven in den zomer van 1631, toen MARIA was vooruitgereisd, in de hoop hem te kunnen melden, dat hij veilig overkomen kon. Wij weten dat hij gekomen is, maar ook — dat in de Republiek geen plaats was voor den medestander van OLDENBARNEVELT, zoo lang het geslacht leefde, dat 's Lands advocaat ten val had gebracht.

Alderliefste.

T' heeft my vry becommert dat ick nu tweemaal UE. schryven gemist heb, ende soude ten hoochsten beswaert syn geweest, ten waer Myn Heer VAN DER MYLEN in synen brief aen syne E. soon van u.E. gemelt hadde,²⁾ t'welck my de moed weder heeft gegeven. Uit den selven brief ende andere advysen verstaec ick dat de Remonstranten blyven in d'oude swaericheit, t'welck my doet wanhoopen van in 't Landt onse welvaert te connen vinden. Hier ben ick noch in die poincten als ick uE. laestmael adviseerde, dan andere van qualiteit syn niet vorder als ick. Den Cardinael vordert langsaem t'stuck van de [Commissie], om veel particuliere desseings die voor moeten gaen. Evenwel doet hy wat ende heeft nu Schapecaes op syne costen te Herfleur gesonden om de plaetse te besichtigen.

¹⁾ De eerste berust op de Leidsche Bibliotheek, de beide andere bevinden zich onder de handschriften van de Remonstrantsche kerk te Amsterdam, die thans in bruikleen zijn afgestaan aan de Universiteits Bibliotheek aldaar.

²⁾ Een van de zoons van CORN. VAN DER MYLE en MARIA VAN OLDENBARNEVELT, of ADRIAAN of ARNOLD.

Hy meent binnen acht dagen hier weder te zyn ende dan de [verificatie] te becomen. Men can soo weinig in die saeck niet doen ofte het sal dienen om myn Pensioen te verseecken. Ende ick hoop de kennisse van de saecken van de zee soo te menageren, dat dese luiden my niet bedriegen en sullen. Comt ergens iet beter voor, wy sullen daerop mogen letten. D'onseeckerheit heeft ons veel quaeds gedaen ende soude dat noch connen doen. Den coning is siecker, hebbende nu een dubbele tertiaen, waer door syn desseings seer werden verachtet. De Coninginne syn huisvrouw werd in de siecte van hem gehouden ende verre van hem gelogeert. Sy heeft by raed van de Gravinne VAN SOISSONS haer verstout te gaen by den Coning ende te seggen, dat sy verdraegen had, dat men haer van alle affaires hadde versteecken, maer dat sy verstont dat niemant haer conde beletten haer echten man in siecte by te staen. Den Coning heeft dat wel genomen ende haer datelyck logys doen geven naest het syne; t'welck anderen, die ter contrarie de saeck meenden wel beleyt te hebben, doet vresen. Den Prins van CONDE werdt door de Sterrekyckers met groote hoop vervult, en t'gunt hy hoopt werdt by andere gevreest. Men is hier seer vervaert geweest voor de Engelschen, doch schynt dat sy haer cours nae Spaignie nemen. Madame DE ROHAN is te Geneve; men vreest die van de Religie, Hertog van Savoye ende Graef van SOISSONS iet te samen voor hebben. T'Hof is vol ombragie. God geve den Coning gesondtheit ende 't Ryck vrede. Ick en heb monsieur HOTTOMAN op syn ernstige begeerte niet connen weigeren te leenen 150 gulden, te min alsoo syn huisvrouw sieckelick [is] ende hy t' door wanbetaeling van noode seide te hebben.¹⁾ Wilt myn broeder doch van de ses boucken vermaenen²⁾ ende bidden dat hy verneemt nae de brieven, die meester DE PUY van mynentwegen gegeven [heeft] aen ELZEVYR, die hy seit te willen drucke.³⁾ T'syn brieven van CASAUBON aen my. T'waer goed dat iemant te Leiden deselve copieerde op datter geen vervalsching in geschiede. Ick heb het getal daerop geteickent. T'proces van de kinderen van den Pensionaris OLDENBARNEVELT heb ick doorsien, oock daerinne geschreven; sal't oversenden door d'eerste bekende. Met⁴⁾ saeck syn wy noch besich. Madame VAN BOCHOLT is quaed te contenteren. Mijne gebiedenis aen onse ouders, broeders, susters, vrunden en vrundinnen, naementlyck aen myn Heer ende Vrouw VAN DER MYLEN. Tot Parys de 25^e July 1627.

UE. altyd getrouwe

H. DE GROOT.

Men seit dat vele brieven onderschept werden; wilt op t'bestellen letten. Eene die ick over Breskens had geschickt is opgehouden onder den hoop, daerna laeten gaen,

1) JEAN HOTMAN SIEUR DE VILLIERS-SAINT-PAUL, die in zijne jeugd secretaris van den graaf van LEICESTER was geweest en daarna in dienst trad van HENDRIK IV. Hij was thans agent van de Hugenoten bij de Protestantsche vorsten van het Duitsche rijk. DE GROOT stond lang voor zijne komst te Parijs reeds met hem in briefwisseling (H. GROTIJ *Epistolae* Amst. 1687. Epist. 39, 47. FR. et J. HOTOMANNORUM *ac clarorum virorum ad eos Epistolae*. Amst. 1700. Hag. Com. 1730.

2) Hij bedoelt de Latijnsche vertaling van zijn op Loevestein vervaardigd gedicht: *Bewys van den waren godsdienst*, die in dit jaar gelijktijdig te Parijs en te Leiden in het licht werd gegeven. (Zie mijne *Bibliotheca Grotiana*. Hag. Com. 1883 No. 186 en 187.

3) PIERRE DUPUY, custos van de bibliotheek des konings, die dus blijkt in dezen tijd eene reis naar Holland te hebben gedaan. De brieven van CASAUBONUS aan DE GROOT werden in de eerste uitgave der *Epistolae* opgenomen, die echter eerst in 1638 te 's Gravenhage het licht zag.

4) De naam is niet leesbaar. Deze en de volgende volzin zien blijkbaar op een brief van MARIA VAN REIGERSBERGH, die niet tot ons kwam.

soo ick van daer geadverteert [ben]. UE. sal die nu ontfangen. Ick heb daerenboven niet gelaeten van weeck tot weeck door de weg over Sedan te schryven, heb oock geschreven aen myn broeders REIGERSBERG den Raadsheer ende DE GROOT. Ick ben seer verwondert in seer langen tydt niet een letter gehadt te hebben dan van MEDE. 1)

Eerbaere deuchdsaeme juffrouw

MARIA REIGERSBERG, huisvrouw van Mr. HUGO DE GROOT.

Alderliefste.

UE. brief geschreven soo haest UE. is gecomen in den Hage, is my wel geworden, ende vinde goedt dat UE. de brieven van importantie sendt op die manier. Nopende t'advys van den man van het laetste coffer ende anderer, ick die verre van de handt ben, can soo claer niet sien als die by de hant syn, ende sal daerom UE. ende der vrunden raedt volgen ende verwachten off UE. meent dat ick daer behoor te comen, dewyle UE. daer is, off nae UE. wedercomste. Soo UE. deze uitstelt tot 's Princen comste in den Hage, mocht wel lang aenloopen, alsoo den vyant hem schynt werk te sullen geven. Het nieuwe Tractaet in Italie is nu soo (dit heb ick van PREAUX 2) ende anderen), dat Mantua den eersten September sal werden gerestitueert, dat is op 'tallerlaeste. Den Hartogh is in de stadt geweest, maer niet daer meester van synde. Het landt heeft hij nu. T'Fransche volck is uit Savoye. Veillano, Briquieux, Sale, Salusse sullen gerestitueert werden nevens de Valtoline ende de Grisons, Pignerol tsamen met Mantua. Acht off meer duisent voetvolck, twaelf hondert paerden comen uit Italië nae Nederlant om executie te geven aen de ghenen die de [Tractaten hebben gesloten]. 3) Gisteren is een Edelman 4) van Monsieur 5) gecomen in de volle Audientie van het Parlement, clagende dat een voorgaende was verduistert. Men heeft hem doen uitstaen ende geresolveert hem met den brief te senden nae St. Germain by den Coning. Hy is vast geset 6). Vele boeckkens loopen tegen Aelius 7). Den Coning gaet nae Champagne om de frontiere te beschermen 8), ende de Franchoisen seggen dat Lorraine de gang van Savoye sal gaen. Den Abt DE L'ESCALLE geweest synde in Spaigne, werdt by den Coning van Spaigne gesonden nae Nederlant om de Trefves; maer den Coninc van Vrancryck heeft aen den Hertogh van Savoye geschreven, dat hy sulcx niet toe en laete, off dat hy 't voor vyandschap sal houden. 9) In Engelant verstaet ick dat seer gearmeert werdt teghen de vischerie. De pistolen loopen al vast soo ick die ontfangen heb, ende sie noch geen

1) Schuilnaam voor JOH. WTENBOGAERT.

2) Hier zal bedoeld zijn CHARLES DE L'AUBESPINE, markies DE CHATEAUNEUF, ook wel voorkomende onder den naam van le Sieur DE PRÉAUX-CHATEAUNEUF. Hij was als gezant in de Republiek en te Brussel, daarna in Duitschland en Venetië geweest en thans zegelbewaarder. Met PRIANDT, die in een brief van MARIA VAN REIGERSBERGH voorkomt (*Brieven* blz. 34), is vermoedelijk dezelfde bedoeld.

3) De woorden zijn bijna onleesbaar geworden door eene doorhaling aan de keerzijde.

4) Op den kant staat bijgeschreven: „SANE genaemt, uit Provence.”

5) GASTON D'ORLEANS, broeder van LODEWIJK XIII.

6) Op den kant is bijgeschreven: „Nu terstont gebracht van daer in de Bastille.”

7) Waarschijnlijk is met dezen pseudoniem RICHELIEU bedoeld.

8) Op den kant is bijgeschreven: „met 22 regementen, die men schat op 26 duisent man.”

9) Op den kant is bijgeschreven: „dan hy was al wegh op Engelant. Hy heeft in Spaigne een Abdie van twee duisent dueaten sjaers.”

apparentie van verandering, soo dat wy de betaeling uitstellen. Ick heb noch van daeg geweest by Monsr DE CHANTREVILLE, die belooft heeft best te doen by GUINEGAUT. ¹⁾ Dan daerom moet geen resolutie achter blyven, daer sullen luiden gevonden werden die dat innen sullen. In de saecke van LA FAILLE sal ick al doen dat my mogelick is. ²⁾ De brieven uit Spaigne van 18 Juny swygen dat den Cardinael van Spaigne nae Nederlant comt, oock datter een Armade gaet nae Fernambuc ³⁾. Over eenige dagen had den Cardinael geproponeert in den raedt, dat de Coninginne Moeder moest werden vervoert. De garde de seaux ende D. EFFIAT ⁴⁾ hadden haer advys geseit, oock CHAMBERY; maer de Coning seide, „als sy niet en wil, wat sal men met haer doen? Een Medicyn SNEL genoemd, comende van Monsieur, hadde brieven gebracht van verscheyden aen verscheyden, oock van Madame DE FARGY ⁵⁾ (qui s'accoucha a Montary) aen de Coninginne van Vranckryck, haer raedende alle vrundschap te toonen aen de schoonmoeder. Daer waeren oock amoureuse brieven aen de CRAMAIL, ⁶⁾ die nu absent is. s'Cardinaels volck geven uit, dat de brieven aen de Coninginne regnante medebrachten, dat hy Madame DE FARGY belasten het huwelyck in Lorraine te beletten, ⁷⁾ opdat de Coninginne nae des Conings doot (die de waarzeggers voor seecker hielen) met Monsieur mocht trouwen, op de . . . ter tydt van Chalais genomen. De wysten houden dit voor uitgevinge van den Cardinael tot justificatie van zyne actien, die anders wel opspraecx hebben. Men seit oock dat hy den voorsz. SNEL (op hoop, twelck hem gehouden zal worden als aen H. Slatius) veel doet zeggen tegen de Coninginne Moeder, onder anderen, dat zy belet heeft eenige medicamenten aen den Coning te geven tot Lions, als hem houdende buiten hoop. Den Mareschal DE MARILLAC wil voor Commissarissen niet antwoorden. ⁸⁾ RETTENAER is cum poste vertrocken, men meent hy weder comt. Ick en heb hem niet gezien. De Ambassadeur WALCH is een zoon van een groote Puritein ende zeer groot vriend van den Bisschop van Londen ⁹⁾. Vaerwel mijne gebiedenisse aen de ouders ende vrunden. Van myn broeder DE GROOT heb ick dese mael niet gehad. Den 3 July 1631.

Mejuffrouw
Mejuffrouw DE GROOT

U altyd getrouwe
H. DE GROOT.

1) GINEGOUDT in MARIA's *Brieven* blz. 109.

2) Bij gemis van den brief van MARIA VAN REIGERSBERGH, waarop deze het antwoord behelst, is dit niet op te helderen.

3) Op den kant is bijgeschreven „off nae de baie, van 30 schepen, waarvan 15 zyn oorlogschepen.”

4) ANTOINE COIFFIER DE RUZÉ markies D'EFFIAT, gehuwd met MARIE DE FOURCY, dochter van JEAN DE FOURCY, thesaurier en superintendent der koninklijke gebouwen. Eene andere dochter van deze was gehuwd met D'ESPESE, gezant bij onze Republiek. DE GROOT spreekt meermalen over hem, o. a. in een onuitgegeven brief aan JAN REIGERSBERGH van 29 Nov. 1624. De bekende HENRY markies DE CINQ MARS was een zoon van D'EFFIAT.

5) Comtesse DE FARGIS.

6) Hij was veldmaarschalk en gouverneur van Foix, toen ook hij, betrokken in de intriges tegen den kardinaal, na de „journée des dupes” in de Bastille geworpen werd, om er twaalf jaren gevangen te blijven.

7) Het huwelyk van GASTON VAN ORLEANS met MARGUERITE DE LORRAINE.

8) LOUIS DE MARILLAC, sedert 1629 Maarschalk van Frankrijk. Hij had zich aangesloten bij een complot om RICHELIEU ten val te brengen, doch was na de „journée des dupes” gevangen genomen en werd thans vervolgd wegens zijn slecht beheer in Champagne. In Mei van het volgend jaar verloor hij zijn hoofd op het schavot.

9) Onderaan den brief staat bijgeschreven: „Men heeft schrickelycke apprehencie naer de Trefves. Vele meenen dat Moncieur nae den olyf sal soecken in te breecken in Provence ofte Dauphine, daer de malcontenten van de gemeente groot zyn.

Alderliefste.

Desen dagh heb ick van UE. niet gehad. Off de bode tusschen Holland ende Brabant is opgehouden off de brieven hier opgebroocken door de curiositeit, die hier nu groot is om te weten wat in ons land passeert, sullen wy metter tydt weten. Door Mons' DE LANGE sende ick de boeckkens van den tyd, maer die sal soo haest niet overcomen. t' Schynt dat alles hier (God betert) tot oorlogh gaet, want de Coning te Monceaux synde verscheide advysen gegregen heeft, dat syns broeders trouppen haer toonen. Myn heer den Cardinael heeft oock hier door geexcuseerd aen den Ambassadeur van de Sweden, dat men de lichtung van eenigh volck alhier niet toe en staet, hoewel sulcx by tractaet ende daernaey by woorde beloofd was, soo hy seit. Den gedeputeerde van den Keyser, die hier geweest is, heeft wat hoog gesproocken van 't gelt, dat men aen den Coning van Sweden heeft gegeven, tot vyf hondert duisent gulden, gelijk ick voor dezen heb doen weten; maer men heeft daernaey hem sooveel geseit van den Coning van Sweden ofte andere s'Keyzers wederpartien niet meer te assisteren, dat hy hoop heeft gegeven dat van s'Keyzers wege oock geen assistentie sal geschieden aen 's Conincx broeder. Maer wie zal den Keyser beletten geld te geven daer t' hem gelieft, ende den vorst van Beieren syn volck aen s' Conings broeder te leenen, insonderheit als er binnen in het Ryck geen wederstant van de Protestanten meer en is, hebbende de Hertogh van Wurtemberg het Leipsichsche verdragh afgesworen ende als teecken van obediencie de vaandelen van 't volck, dat by hem gelicht was, nae Weenen aen den Keyser gesonden, die uit hetselve volck ses duisent in zyn dienst genomen, de rest gecasseert heeft. Den Landgraeff van Cassel is heel geruineert ende meest een schrick onder de Princen. Straesburg half geblocqueert staet op handeling, te meer alsoo sy van hier in deze verwarringhe geen hulp en verwachten, misschien oock voor dezen niet en souden becomen hebben, sonder t'eenemaal haer in de macht van Vrancryck te begeven. Soo duir verkoopt men hier de protectie. Hier wordt een Ambassadeur uit Polen verwacht om te bidden dat den Coning wil helpen tot verlenging van den vrede nae den stilstand met de Moscovyt. Van hier sent men nae Denemarcken om hout ende cabels. Onder tusschen den Heer Cardinael verliest geen courage, maer boven het gouvernement van Bretagne neemt oock particulierlyck voor hem ofte de synen Blavet ende Royen, al om de vyanden van t'ryck te beter te resisteren. De Coninginne Moeder heeft nu meermael aen den Coning geschreven, seggende dat sy om haer leven te salveren uit het ryck is gevluht. Alle de brieven werden secreteit gesonden. Den Coning is wel geseit, dat men syne siecte ofte doot hadde prognostiqueert in Maert ende Meye, 't welck hem courage geeft, maer nae September en is hem niet geseit, om hem geen apprehensie te doen hebben. God beware zyne Ma'. Hy was niet wel te vreden dat het Parlement dien man niet vast gehoude en hadde, die aen haer een brief van zyn moeder hadden gebracht. Evenwel heeft hy selve laeten gaen andere, die aen hem om den selven hoeck quamen. 't Parlement heeft verbot gedaen aen de Commissarissen te procederen in de saek van den Mareschal DE MARILLAC, maer sy en laeten niet voort te gaen, ende schynt dat men deselve cours sal willen gaen met den Garde des sceaux, die nu mede gevangen is. Een ding moet ick hierby, doen om te lacchen: [ANIMCA] heeft zyn dienst aengeboden aen den Bisschop van Oranje, die seer verschricte, meenende dat het was om hem te vergeven. Denselven Bisschop

twyffelt of hy nae Orange sal gaen ofte niet. Misschien off onse [aenslag] in syn regard niet onvruchtbaer sal syn. Ick bid om myne dienstelycke gebiedenisse aen de ouders, broeders, susters, neven, nichten ende vrunden, met de groet aen de kinderen. Den 31 Augusti 1631.

De commissie dye s'Conincx broeder geeft syn om te dienen onder het commandement van den Prins van PFALTZBURG, Prince des Rycx. Ick verstae dat hy ende de moeder beyde geschreven hebben aen den hertogh van ROHAN om syn dienst te gebruycken.

Mit den borduirwercker sal ick het noch wat insien tot UE, naerder advys. De vrunden seggen dat van GUINEGAUT geen naerder woordt te trecken is. Van de saeck hoopen wy. Evenwel veel beletselen comen.

Mejuffrouw

Mejuffrouw DE GROOT, ten huize
van den Heer Raedsheer REIGERSBERG
te 's Gravenhage.

BLADWIJZER

OVER DEN JAARGANG 1896.

A.

Abbing (C A.).....	58	Balzac (Honoré de).....	148	Beuning (Jacob Jansz.)...	66
Adrichem (van).....	124	Balzac (Jean Louis Guez de).....	147—175	Beyeren (Abraham van)..	8
Aecken (Adriana van)....	217	Bam (Cornelis).....	121	Beyeren (Nicolaes van) 119,	123
Aemilia van Hessen-Kassel	212	Bannerman (A.).....	215	Beyma (A.).....	133
Aerssen (Cornelis van)...	214	Barentsz. (Arent).....	14, 16	Bezemer (Alida).....	216
Aertsz. (Willem Jan).....	49	Barentsz. (Samuel).....	17	Bicker (Wendela).....	109
Aeswyn (Odilia van).....	48	Barlaeus (Caspar).....	175, 207	Bie (Cornelis de).....	204, 206
Aiguebere (d') 156, 164, 168,	169, 171	Bary (Hendrik).....	214	Bilderdijk (Willem)	192,
Aken (Nicolaas van).....	216	Bath (Markies van).....	213	193, 198	
Alberdingk Thijm (J. A.)..	83	Baudius (Dominicus) .	148, 162	Billy (Seigneur de).....	234
Albertina Agnes van		Bavius.....	146	Björnstahl (J. J.).....	204, 210
Oranje-Nassau.....	211	Beaufort (Hertog van).....	213	Blanckendael (Dr. Johan)	120
Aldegrevér (Heinrich)....	71	Beaumont (Simon van) 23,		Blanckert (Adrians).....	44
Almonde.....	50	33, 82, 83, 88		Blanckert (Mr. Eeuwout)..	44
Altena (A. van).....	74	Beauvoir (Philips de Lan- noy, heer van).....	20	Blanckert (Pieter Jansz.)	40
Angel (Philips).....	86	Beckerath (Adolf von)....	67	Bleiswyck (Wed.).....	18
Apperloo (Pieter).....	209	Beets (Nicolaas)....	34, 79, 84	Bleiswyck (Dirck van)....	64
Ariensz. (Pieter).....	55	Belgiojoso.....	45	Bles (Herri).....	95
Asch (Pieter van).....	8	Bembo (Pietro).....	174	Bleu (François le).....	32
Aubespine (Charles de P), markies de Chateaufneuf, sieur de Prâux—Chateaufneuf.....	239	Benedicta Henrietta van Simmeren.....	212	Bloemaert (Abraham).....	9
Aytona (Francisco de Mon- cada, Markies van).....	159	Benninck (Vincent)...	120, 124	Blomevenna (Petrus).....	233
		Berch (Cornelia Jaques vanden).....	17	Blond (Michielle).....	91
		Berchem (Nicolaes).....	97	Blootelingh (Abraham) 44,	183
		Berckeloo (Matthys van).	121	Bocholt (Madame van).....	238
		Berendrecht (Anna van)..	206	Bock (Joris).....	119, 216
		Berg (Z. L. van den).....	74	Boddaert (Mr. Pieter).....	89
		Bergeon (Jacques).....	214	Bode (Dr. Wilhelm)....	45, 126
		Berkhout (Aletta Maria Teding van).....	181	Boeckhorst (Amelis van den).....	215
		Berkhout (Mr. Jacob Pieter Teding van).....	181	Boelenius.....	146
		Berkhout (Jacoba Teding van).....	178	Boelensz. (Henrick).....	66
		Berkhout (Mr. Jan Teding van).....	181	Boenart.....	78
		Berkhout (Mr. Willem Hen- drik Teding van).....	177	Boetselaer (Abigaël van).	12
		Berkum (Johan van).....	217	Boetselaer (Dirck van)...	11
		Berntsz. (Dirck).....	49	Bogaert.....	119
				Bogaerts (F.).....	112
				Bois (Mathien du).....	119
				Bois (Willem du).....	8
				Boisrobert.....	151
				Boitet (Reinier).....	64
				Bol (Ferdinand).....	95
				Boland (J. A.).....	71
				Bommius.....	146

B.

Babuere (Dirck van).....	97
Bacon (Frans).....	37
Baen (Jan de).....	211
Baerle (Jan van).....	178
Baerle (Suzanna van) 171,	
178, 180, 208	
Baersenburg (Johan van)	18
Bailly (David).....	12, 15, 16
Bailly (Jacomina).....	1, 10
Bailly (P.).....	1
Bakhuysen (Ludolf).....	96
Bakker (Joh. Chr.).....	43
Balckenende (Claes Dirksz. van).....	124
Balen (Matthys).....	100

- Bont (Arien Willemsz.) 49, 52
 Booghe (Maria)..... 177, 183
 Boot (Prof. J. C. G.) 131, 137,
 140, 146
 Booth van Wesel (Domi-
 nicus)..... 84
 Borch (Gerard ter).. 45, 97, 123
 Boreel (Anna)..... 80
 Boreel (Pieter)..... 80
 Borselen (Philibert van)
 25, 80, 89
 Bosch (Adriaan van den).. 30
 Bosch (Jeronimo de)..... 184
 Bosman (Adriana)..... 6
 Bosman (Iman Hendriksz.) 6, 8
 Bossu (Maximiliaan de
 Hennin, graaf van)..... 61, 62
 Bouxin..... 229
 Boxhorn (Marcus Zuerius) 151
 Boyle (Richard)..... 214
 Bramer (Leonard)..... 8
 Brandt (Gerard)..... 2, 236
 Brants (Cecilia)..... 2, 3
 Brasser (H.)..... 115
 Brasser..... 50
 Bray (J. de)..... 184
 Brecht (Willem)..... 17
 Bredius (Dr. A.) 10, 12, 18, 42,
 43, 74, 94, 98, 111, 214
 Breenberg (Bartholomeus) 95
 Brill (Paulus)..... 97
 Brink (Dr. Jan ten)..... 129
 Broens..... 104
 Bronckhorst (Everard van)
 130, 133, 135, 146
 Bronchorst..... 51, 208
 Bronkhuysen..... 106
 Brouart (Johannes).. 132, 133
 Browne..... 104
 Brucherus (Heino Her-
 mannus)..... 60
 Brueghel (Pieter) Jr..... 96
 Bruinvis (C. W.)..... 82
 Brune (Izaak de)..... 25
 Brune (Johan de) de Oude 25, 76
 Bruno (Henricus)..... 207
 Bruyl (Claes)..... 81
 Bulsingh (Gerard)..... 122
 Burchhoorn..... 119
 Burger (W.)..... 42
 Bute (Lord)..... 106
 Buyckx (J.)..... 183
 Bijbau (Mr. L. A.)..... 17
 Bije (Adriaen de)..... 18
 Bijlert (Jan van)..... 37
- C.**
- Camberlyn (Joseph Guil-
 laume Jean)..... 181
 Camberlyn d'Amougies
 (Hyacinthe)..... 181
 Campbell (M. F. A. G.)..... 236
 Campen (Jacob van)..... 196
- Candido (Pietro)..... 96
 Caning (Magdalena)..... 11
 Capelle (Jan van de)..... 67
 Carnarvon (Lady)..... 206
 Caro (Annibal)..... 174
 Casaubonus (Isaac)... 160, 238
 Cassagnes (abt)..... 149
 Cats (Cornelis)..... 32
 Cats (Elisabeth)..... 32
 Cats (Jacob) 23, 24, 26, 28,
 30—35, 44, 76—79, 81, 82, 87,
 88, 90, 196
 Cats (Leonard)..... 32
 Cattenburgh (Adriaan van) 236
 Ceulen (Cornelis Janssens
 van)..... 96, 204, 205
 Chambéry..... 240
 Chantrenville (Monsieur de) 240
 Chesterfield (Lord)..... 206
 Chevet (André)..... 234
 Chifflet (Jules)..... 214
 Chijis (P. O. van der)..... 44
 Cinq-Mars (Henry markies de)
 173, 240
 Cisius (Nicolaus)..... 134
 Claesz. (Pieter)..... 93, 94, 96
 Claeuw (Adolph de)..... 125
 Claeuw (Adrianus de)..... 125
 Claeuw (Anna de)..... 125
 Claeuw (Elisabeth de).... 125
 Claeuw (Geertruyt de).... 125
 Claeuw (Jacques de) 119,
 120, 121
 Claeuw (Jan de)..... 125
 Clairion (Jacques)..... 184
 Cletcher (Thomas)..... 120
 Clifford (Elisabeth)..... 214
 Clock (Henrick)..... 114
 Cluyt (W.)..... 16
 Cochran (J.)..... 213
 Coelenbier (Cath.)..... 121
 Coelenbier (Jan).. 120, 121, 122
 Coemans (Barbara)..... 216
 Coenders (Anna)..... 60
 Colster..... 210
 Comans (Barbar)..... 50
 Comans (Mariken Bar-
 barsdr.)..... 51
 Compton (generaal)..... 211
 Condé (prins van)..... 238
 Conrart..... 152
 Coomans (Johanna) 24, 32,
 33, 78, 82, 87, 88, 90
 Coques (Gonzales)..... 184
 Corneille (Pierre)..... 152
 Cornelisz. (Aert)..... 62
 Cornelisz. (David)..... 61—64
 Cornelisz. (Jan)..... 62
 Corsini..... 94
 Cossiers (Johannes)..... 183
 Couvrelles (baron de)..... 151
 Court (Allard de la)..... 111
 Courtry (Ch.)..... 207
 Couwenburch (Cornelis). 122
- Couwenburch van Belois
 (Cornelis)..... 120, 121
 Craen (E. H.)..... 11
 Cretser (P. de)..... 108
 Crombalch (Allart).... 83
 Crombalch (Taddaea).... 82
 Croos..... 119
 Culemborg (Florentine van) 47
 Culenburch (Gijsbert).... 134
 Cunaeus (Petrus). 154—156, 162
 Cuylenborch (Abraham
 van)..... 96
- D.**
- Dalen (Arent van). 120, 121, 122
 Dalens (Dirck)..... 119, 124
 Dalffsen (G. van)..... 43, 107
 Damaeus (Gijsbertus).... 133
 Dambacher (V. D.).... 223, 225
 Dankerts (Hendrik).... 211
 Danser (Pieter Jacobsz. den) 44
 Dedel (Johannes) 131, 132,
 133, 146
 Delff (Jacob Willemsz.).. 73
 Delff (Willem Jacobsz.)
 70, 91, 183
 Delft (David Joris van)... 71
 Desloges (Charles)..... 161
 Desloges (Madame)..... 161, 162
 Deyl (H. van)..... 10
 Deyman (Jan)..... 14
 Diederichs..... 236
 Diemen (van)..... 92
 Diert (Claes)..... 51, 52, 53
 Dilenus (Nicolaas Antho-
 nisz.)..... 31
 Dinbani..... 235
 Dircks (Henry)..... 213
 Dionysius Carthusianus
 219, 225, 229
 Disponteyn (Nic.)..... 43
 Doedyns (Johan)..... 120
 Does (Jacob van der) 120,
 210, 211
 Dole (Vincent van)..... 217
 Dolendo (Bartholomeus). 69
 Dorp (Dircksz. (?) van).... 180
 Dou (Gerard)..... 94
 Doublet (Johan)..... 179
 Doublet (Philippine).... 178
 Doublet (Philips) Sr.. 179, 182
 Doublet (Philips) Jr.. 179, 181
 Doublet (Philips) Jrzn. 179, 182
 Doyenburch (Anthonis van)
 126—128
 Doyenburch (Herman van) 126
 Doyenburg (Willem van)
 66, 67
 Dozy (Mr. Ch. M.)..... 11, 74
 Drift (Anthony van der).. 121
 Drijffhout (Bartholomeus) 105
 Drijffhoudt (Willem).... 102
 Druyvesteyn (Gerard).... 121

Dryq..... 161
 Duck (Jacob A.)..... 45
 Duercandt..... 102
 Duivenvoorde (Adriana van)..... 47, 53
 Duivenvoorde (Gijsbert Arentsz. van)..... 50, 51
 Dujardin (Karel)..... 94
 Dupuis (Mathurin)..... 151
 Dupuy (Pierre)..... 238
 Durven (van)..... 9
 Dussen (Hyacinthe van der) de Kestergat..... 181
 Duvoet (Marcus)..... 55
 Duyckius..... 146
 Dyck (Anthonie van) 181, 197, 204—208, 210, 217, 218
 Dijk (Philips van)..... 205, 208

E.

Eck (Johannes)..... 127
 Eck (Olivier van)..... 44
 Eem (Henricus van der) 120, 121
 Elsevier (Abraham).... 2, 17
 Elsevier (Adriaen Pietersz.) 8, 18
 Elsevier (Aernout) I, 9—18, 115
 Elsevier (Aernout Aernoutsz.)..... 11
 Elsevier (Anna)..... 11
 Elsevier (Barbara)..... 6, 9
 Elsevier (Bonaventura) 2, 11—13
 Elsevier (Elisabeth)..... 11
 Elsevier (Gillis)..... 12—14
 Elsevier (Isaack) I—9, 12, 16
 Elsevier (Isaack) Jr.... 2, 8
 Elsevier (Jacob)..... 7—9
 Elsevier (Jacob Jacobsz.) 9
 Elsevier (Jacomina Aernouts)..... 10, 17
 Elsevier (Jacomina Isaacs) 1
 Elsevier (Joost)..... 17
 Elsevier (Lodewijk)..... 9
 Elsevier (Louis) Jr.... 6
 Elsevier (Louis Aernoutsz.) 8, 10
 Elsevier (Louis Isaacsz.) 1, 6, 8, 17
 Elsevier (Maertge)..... 3
 Elsevier (Maijke)..... 10
 Elsevier (Maria Aernoutsdr.)..... 10
 Elsevier (Maria Isaacs) 2
 Elsevier (Matthijs) 4, 7, 10—13
 Elsevier (Pieter).... 8, 17, 18
 Elsevier (Pieter Pietersz.) 17
 Elsevier (Sara)..... 3
 Elsevier (Simon Aernoutsz.) 10, 16, 17
 Elsevier (Simon Isaacsz.) 2, 8
 Elsevier (Jhr. W. J. C. Ramelman)..... 1, 9—12, 14, 17
 Elsevier..... 238

Elst (Nicolaas van der)... 121
 Ende (Casparus van den). 45
 Enschedé (J. W.)..... 30
 Ernst August, keurvorst van Hannover..... 212
 Erp (Johannes van)..... 181
 Escaille (Abt de l')..... 239
 Estveld (Thomas van). 15, 16
 Espesse (d')..... 240
 Everaerts (Jacob)..... 16
 Everaerts (Pieter)..... 11
 Everardus (Christina) II, 12, 14
 Evers (Mej. Staats)..... 176
 Eyck (Aecht'e Matheus Claessensdr. van)..... 74
 Eyde (Jeremias van der).. 210

F.

Faber (Sonnus)..... 134
 Faille (la)..... 240
 Faithorne (W.) Jr.... 211
 Fargis (Gravin de)..... 240
 Farnese (Pietro Luigi), hertog van Parma..... 174
 Favereau (Jacques) 161, 162, 163, 166
 Feith (Mr. H. O.)..... 58, 60
 Fene (Cecilia)..... 108
 Fiori (Mario de)..... 110
 Foniaer (Guillaume)..... 234
 Foppens..... 234
 Foreest (Cornelia van).... 51
 Forgues (Madame)..... 173
 Fosgert..... 52
 Fourcy (Jean de)..... 240
 Fourcy (Marie de)..... 240
 Fracastor (Geronimo).... 160
 Franchoys (Mr.)..... 54
 Franken (D.)..... 86, 90
 Frederik Hendrik, prins van Oranje..... 14, 151
 Frericksz. (Frerick) ... 52, 53
 Frericksz. (Jacob)..... 50
 Fuszli (J. R.)..... 71, 75

G.

Galle (Theodoor)..... 234
 Gangel (Jacob van)..... 41
 Gaston van Orleans.. 239, 240
 Gaywood (Robert)..... 211
 Gelder (Wouter de)..... 16
 Gerber (E. L.)..... 109
 Gerlagh (Agatha Hester). 181
 Gerlagh (Jan Louis)..... 181
 Gerlagh (Philippina Geertuida Thomasia)..... 181
 Gerlagh (Willem Daniël) 181
 Gerritsen (H. P.)..... 67
 Gerritsz. (Willem)..... 114
 Gesel (Adriana van) 100, 101, 103

Gesel (Cornelis van)..... 100
 Gheyn (Anna de)..... 30
 Gheyn (Catharina de).. 29, 30
 Gheyn (Jacob Jansz. de).. 30
 Gheyn (Jacob de) Sr.... 30, 189
 Gheyn (Jacob de) Jr.... 91
 Ghijbertsz. (Floris)..... 50
 Gilsemans (Wed. Jacob)... 43
 Goeree (Willem)..... 71
 Goes (van der)..... 179
 Goldsmith (Neville D.)... 44
 Goltzius (Hendrik) 30, 188, 189
 Gool (Jan van) 100, 109, 111, 204, 210, 211, 215, 218
 Gosens (Peter)..... 53
 Gout (Dammes)..... 49
 Goyen (Jan van) 12, 14, 16, 96, 101, 113—125
 Goyen (Joseph Jansz. van) 113
 Goyen (Maertgen Jansdr. van)..... 115
 Goyen (Margaretha van) 120, 122
 Goyen (Maria van)..... 120
 Graeff (A. van der)..... 39
 Granberg (Olof)..... 106
 Grave..... 206
 Grevenbroeck (François Dirksz. van).... 39
 Grevenbroeck (Hermanus) 104
 Griecken (Victor van).... 124
 Groenewegen (P. van).... 125
 Groot (Dr. C. Hofstede de) 67, 80, 109
 Groot (Hugo de)..... 236—242
 Groot (Willem de)..... 214
 Grotelande (D. van)..... 115
 Grotius (Janus)..... 133
 Guez (Guillaume de)..... 148
 Guiffrey (J.)..... 207
 Guignard (Ph.)..... 232
 Guinegaut..... 240, 241
 Gulton..... 45
 Gustaaf Adolf, koning van Zweden..... 166

H.

Haan (Dr. D. Bierens de).. 35
 Haan (I. G. de)..... 106
 Haen (Andries de).... 103, 104
 Haen (Anthony de) 103, 104, 107
 Haestens (Henric Lodewijksz.)..... 75
 Hall (M. C. van)..... 183
 Ham (Claes)..... 50
 Hamilton (Hertog van).... 213
 Hanneman (Adriaen) 181, 183, 184, 203—218
 Hanneman (Cornelia).... 217
 Hanneman (Dirck)..... 62
 Hanneman (Johan) 61, 216—218
 Hanneman (Nicasius).... 204
 Hanneman (Petrus)..... 206

- Hanneman (Pieter)..... 203
 Hanniman (William)..... 205
 Harmansz. (Cornelis)..... 49
 Haren (Meijndert vander) 40
 Hartgens (Joost)..... 91
 Hasselt (Gerard van)..... 58
 Have (Jan Jobse van der) 6, 26
 Havelaer (Johan)..... 121
 Haye (Reinier de la)..... 210
 Heck (Nicolaes Dirksz. van der)..... 9
 Heem (Jan Davidsz. de)... 110
 Heemskerk Heinrich van) 51
 Heemskerck (Maarten van) 71—73
 Heemstede (Douair. van den Berch van)..... 215
 Hein (Piet)..... 159
 Heinsius (Daniël) 84, 85, 130, 147, 150, 151, 155, 156, 157, 159—170
 Heinsius (Nicolaus)..... 165
 Heinsius (Zacharias)..... 90
 Helderwier (Jhr.)..... 236
 Hellen (van der)..... 28
 Helst (Bartholomeus van der)..... 42, 43
 Hemony (François)..... 57
 Hemony (Pieter)..... 56—60
 Hen (de)..... 119
 Hendrik IV, koning van Frankrijk..... 238
 Hendrik van Beijeren, bisschop van Utrecht..... 126
 Hennis..... 119
 Henriëtte Catharina van Oranje-Nassau..... 212
 Henriëtte Maria, koningin van Engeland..... 205
 Hertochs (A.)..... 213
 Heuvel (M. van)..... 125
 Heynsbergen..... 119
 Heythoven (Adriaan)..... 49
 Hingman (H. J.)..... 3, 156, 161
 Hiniosa..... 131, 146
 Hobius (Jacob)..... 26
 Hoefnagel (C.)..... 177
 Hoefnagel (Georgius) 177, 179, 180
 Hoefnagel (Jacob)..... 177
 Hoefnagel (Melchior).... 177
 Hoefnagel (Suzanna).... 177
 Hoet (Gerard) Jr..... 43
 Hoefuflager (Gozewinus) 101
 Hoeufft (Johan Philips) van Oyen..... 181, 182
 Hoeufft (Leonard) van St. Annaland..... 181, 182
 Hoeufft (Mattheus Theodor)..... 177, 181, 206
 Hoëvell (Freiherr Otto von) 44
 Hoffer (Adriaan) 25, 70, 80, 90, 91
 Hogendorp (van).... 49, 205
 Holstein (Pieter van).... 214
 Hondecoeter (Gijsbert d').. 95
 Hondecoeter (Melchior d').. 97
 Hondius..... 30, 188
 Hondt (de)..... 121
 Honeywood..... 206
 Honthorst (Gerard van).. 213
 Hooft (Pieter Cornelisz.) 81, 88
 Hoogh (Arent van der) 121, 122
 Hoogh (Cornelis van der) 122
 Hoon (David)..... 178
 Hoon (Jacovina)..... 178
 Hoop (van der)..... 43
 Hoorn (Claes van)..... 16
 Hotman (Jean), Sieur de Villiers-Saint-Paul..... 238
 Houbraken (Arnold) 17, 36, 38, 40—42, 80, 114
 Houbraken (Jacobus).... 214
 Hout (G. van der)..... 38
 Houten (Andries van).... 209
 Hoyneck (Otto)..... 105
 Huchtenburgh (Jan van).. 94
 Huygens (Christiaan) Sr. 130, 131, 139, 177, 178
 Huygens (Christiaan) 180, 181, 182, 184, 207, 212—215
 Huygens (Constantijn) 26, 34, 129—202, 203, 206, 207, 211
 Huygens (Constantijn) Jr. 176, 178, 184, 212, 213
 Huygens (Constantijn) Lodewijksz..... 178
 Huygens (Geertruid).. 179, 182
 Huygens (Lodewijk) 178, 180, 212, 213
 Huygens (Lodewijk) Jr.... 178
 Huygens (Martha Maria).. 180
 Huygens (Maurits) 129, 137, 140, 145, 146
 Huygens (Philips)..... 180
 Huygens (Suzanna) 179, 181, 208, 213
 Huygens (Suzanna Louisa) 177, 178, 179, 181, 206
 Huysse..... 54
- I.
- Ietswaart (D.)..... 14
 Immerzeel..... 100, 108
 Ingen (Simon)..... 83
 Ising (Arnold)..... 64, 210
- J.
- Jacobus I, koning van Engeland..... 25
 Jacobus II, koning van Engeland..... 112
 Jansz. (Gerri)..... 53
 Jansdr. (Quirintgen).... 74
 Jansz. (Jacob).... 49, 51, 52, 54
 Jansz. (Jan)..... 68, 69
 Jansz. (Lucas)..... 16
 Jansz. (Volckert)..... 66
 Jeannery (Victor)..... 214
 Jennings (Miss)..... 109
 Jobse..... 26
 Jochems (L.)..... 228
 Jode (Pieter de)..... 91
 Johan Maurits, graaf van Nassau-Siegen..... 198
 Johann Friedrich, hertog van Hannover..... 212
 Johann Georg II, vorst van Anhalt-Dessau..... 212
 Jonge (de)..... 77
 Jongh (Barbara Leendertsdr. de)..... 38
 Jongh (Ingetge Leendertsdr. de)..... 38
 Jongh (Leendert Leendertsz. de)..... 36, 43
 Jongh (Ludolf Leendertsz. de)..... 36—46
 Jongh (Maria Leendertsdr. de)..... 38, 39
 Jongh (Teuntge Leendertsdr. de)..... 38
 Jorissen (Th.)..... 129
 Jozef II, keizer van Duitschland 219
- K.
- Kalff (Dr. G.)..... 198
 Karel V, (keizer)..... 95
 Karel I, koning van Engeland 204, 205
 Karel II, koning van Engeland 110, 241
 Keere (van der)..... 30
 Kellen (J. Ph. van der) 69, 70, 123
 Kerrich (Thomas)..... 73
 Kesteloo (H. M.).. 20, 27, 28, 79
 Keulen (Johannes van)... 108
 Kieboom (A.)..... 3, 12, 39
 Kies (Pieter)..... 51
 Kip (J.)..... 101
 Kitto (J. F.)..... 205
 Klinkhamer (H. A.)..... 44
 Knipperdolling (Bernt) 70, 71
 Knuijt (Gillis de)..... 40
 Koenraad III van Hohenstaufen (keizer)..... 73
 Kok (Dr. A. S.)..... 185—198
 Koninck..... 9
 Kramm (C.) 9, 75, 100, 105, 112, 210, 223
 Krauskopf (W.)..... 212
- L.
- Laeck (van der)..... 119
 Lairesse (Gerard de).... 119

Lamen (Christoffel van der).....	94	Mansi (Gian Battista)....	97	Moens (D.).....	42
Landsperge.....	233	Mansi (Marchese Raffaello)	92	Moerkercken (Hertoch van)	122, 124
Lange (de).....	241	Mansi (Marchese Raffaello Orsetti).....	92	Moes (E. W.) 6, 43, 73, 106, 109, 112, 212, 214, 225	
Lange van Wijngaerden (C. J. de).....	57	Marcii (Jacobus).....	70	Mogge.....	32
Lansbergen (Philippus van).....	21, 34, 86	Marck (Johan van der)....	214	Molenaer (Jan Miense) 95, 101	
Laporte (Dr.).....	106	Marguerite de Lorraine..	240	Molenijser (Hendrick)....	101
Leemans.....	225, 228	Maria de Medicis, Koningin van Frankrijk.....	148	Moll (Prof. W.).....	181
Leeuwen (Pieter Dircksz. van).....	12, 14, 115	Maria van Modena.....	112	Molijn (Jan du).....	18
Leicester (Graaf van)....	238	Maria Stuart.....	211	Molijn (Pieter).....	18
Lely (Sir Peter).....	206	Marillac (Louis de)...	240, 241	Momper (François de)....	119
Lennep (Jacob van).....	185	Marinis (Anthoni).....	218	Mondragon (Christoffel van).....	20
Leo X, Paus.....	154, 156, 174	Marnix (Philips var) heer van St. Aldegonde.....	26	Montagne (Adriana Pietersdr.).....	38, 41
Lequeux.....	229	Martsen (Jan) de Jonge... 93		Montagne (Geertrui Pietersdr.).....	38
Leuven (Annetge).....	36	Marvell (Andrew).....	213	Montagne (Pieter).....	38
Lewe (Evert).....	60	Mast (Anna Dirks van der)	8, 17, 18	Mony (Hendrik).....	103
Lewe (Jar).....	60	Matenesse (Adriaen van).	47	Moor (Carel de).....	123
Leyden (Lucas van)....	97, 180	Matenesse (Adriaen van Jr.).....	48, 52, 55	Moreau (L.).....	148
Lieberghen (Gijsbert)....	210	Matenesse (Agatha van)..	48	Moriac.....	173
Liechtenstein.....	215	Matenesse (Gijsbert van).	51	Morrison.....	236
Lieftrinck (Corn.)....	12, 14, 16	Matenesse (Johan van) 47, 48		Mos (A.).....	184
Lievens (Jan).....	181, 189, 210	Matenesse (Johan van) Jr.	48, 53	Muller (Frederik).. 70, 75, 205	
Linde (Marcus van der)...	210	Matenesse (Karel van) 48,	53, 54, 55	Muller (Johan).....	71
Lingelbach (Johannes)...	96	Matenesse (Margaretha van).....	48, 53, 54	Muret (Marc Antoine)....	160
Lipperhey (Hans).....	21, 86	Matenesse (Willem van)..	54	Musch (Cornelis).....	32
Lippmann (F.).....	67	Matham (Adriaan).....	121	Musscher (Michiel van)..	43
Lobelius (Mathijs)....	27, 29	Matham (Theodoor).....	214	Mijle (Adriaen van der)	26, 33, 78, 79, 160, 237
Loër (Dirk).....	232	Mathys (Quentin)....	93, 97, 183	Myle (Arnold van der)....	237
Loo (Anna van).....	218	Maurits prins van Oranje	69, 137	Myle (Cornelis van der)	161, 163, 237, 238
Loo (Jacob van).....	184, 213	May.....	123	Myle (Margaretha van der)	161
Loo (Sara van).....	7	Medici (Giovanni de)....	154	Mijn (Aernout van der)....	66
Loon (B. van).....	218	Meer (J. van der)....	11, 115, 162	Mytens (Abraham).....	3
Loon (D. van).....	218	Meere (Jacques van der)..	22	Mytens (Daniël).....	204, 205
Loon (Jhr. H. M. J. van)....	67	Meersche (Johan van der)	24, 78, 82, 90	Mytens (Johannes).....	184
Loon (Machtildis van)....	218	Meesters (Dirk).....	6, 9		
Loon (Margaretha van)....	218	Meesters (Dirckje).....	6	Nagler (G. K.).....	68—71
Loon (Jacob van).....	66	Melanchton (Philippus)..	34	Naiveu (Mathijs).....	94
Loosjes (Adr.).....	187	Meldert (Pieter van)...	31, 91	Nassau (Justinus van)....	134
Lootsman (Anthonie Jacobsz.).....	91	Menagius (Aegidius)....	151	Nassau-Zuylesteyn (Gra- vin van).....	214
Lovejoy.....	111	Merck (Jacob van der)....	124	Nees (Cornelis van).....	54
Lothian (te Markies van)	109	Merula (Paulus).....	23	Nes (Aert van).....	44
Lotius (Ds.).....	103	Meteren (Emanuel van)...	68	Nes (Jan van).....	43, 44
Louise Hollandina van de Paltz.....	211	Meulen (T. H. L. van der)..	207	Nesmond (de).....	148
Loys (Jacob).....	18	Meurs (Cornelis).....	181	Netscher (Constantijn)...	182
Loyseleur de Villiers (Pierre).....	27	Michel (Emile).....	125	Netscher (Gaspard).. 181—184	
Ludwig Wilhelm I, Markgraaf van Baden.....	109	Michelet (Pieter).....	107	Neutville (P. L. de).....	109
Luther (Martin).....	127	Michielsz (Gijsbert)....	66	Neve (Joachim de).....	66
Luyt (Mr. Jacobus).....	26	Mieden (Anna van der)....	181	Neijn (Pieter Pietersz. de)	115
		Mieden (Elisabeth van der)	181	Nicolas (Sir Edward)....	213
		Mieden (Susanna Jacoba van der).....	181	Nicolaï (Isaac).....	114
		Mierevelt (Michiel Jansz.)	181, 183	Nierop (Jan Garbrantsz. van).....	115
		Miethke.....	45	Nieucoop (van).....	125
		Mildert (W. van).....	217, 218	Nogent (Louis de).....	148

M.

N.

Noordt (François van de) 66
 Noort (Pieter van)..... 121
 Norfolk (Hertog van).... 213, 214
 Northwick..... 206

O.

Obreen (C. M. C.)..... 73, 74
 Obreen (F. D. O.)..... 22, 80
 O'Brien (Margaret)..... 213
 Ochtervelt (Jacob)..... 6
 Oldenbarneveld (Johan van)..... 141, 237, 238
 Oldenbarneveld (Maria van)..... 237
 Oliver (Peter)..... 206
 Oosterling (Adriaen Geritsz.)..... 5
 Opburghen (van)..... 49
 Orlers (Jan)..... 113, 114
 Oppenheim..... 106
 Ostade (Adriaen van)..... 8
 Otten—Husley..... 112
 Oudesteyn (Petronella Catharina van)..... 18
 Oudevliet (W.)..... 74
 Oudshoorn (Willem van) 116, 118
 Oultremont (Graat d')..... 122
 Overschie (Johan d')..... 208
 Overschie (Lambert van) 120, 121
 Oyens (Otto)..... 103, 104

P.

Paauw geb. Hoeufit (Catharina Jacoba)..... 181, 206
 Paedts (A.) 74
 Paer laeken (Pieter Jansz.) 66
 Palamedesz. (Anthonie) 37, 45, 94
 Palamedesz. 179
 Pallandt (Floris van).... 7
 Palm (Johannes Hendrikus vander)..... 87
 Palma (Marcus de la)..... 136
 Paneel (Claes)..... 101
 Papenbroek..... 236
 Parcq (Simon du).. 210, 216, 217
 Parensi..... 92
 Passe (Chrispijn van der). 77
 Passe (Magdalena van de) 91
 Passe (Willem van de). 85, 90
 Payne (Jean)..... 205
 Peenen (Wed. Mich. van)... 43
 Peltzer..... 205
 Perger..... 205
 Persijn (Abraham)..... 108
 Persijn (Jhr. Pieter van)... 208
 Persyn (Reinier a)..... 44
 Perssyn..... 133
 Peutemans (Jacob Leendertsz.)..... 80

Peutemans (Dr. Leendert) 26, 79, 80
 Peutemans (Leonard Leendertsz.)..... 80, 89
 Peutemans (Pieter Leendertsz.)..... 80
 Pfalzburg (Prins van)..... 242
 Philips II, Koning van Spanje 126
 Pick (Adriaan)..... 43
 Pietersz. (Adriaen)..... 64
 Pietersz. (Aert)..... 65
 Pietersz. (Lambert)..... 66
 Pilkington..... 108
 Pinas (Jacob)..... 14—16
 Plaat (Antonius van der). 214
 Platen (von)..... 215
 Poelenbugh (Cornelis van) 108
 Polman (D.)..... 134
 Pontanus (Johannes) Isaacsz.)..... 33
 Portsmouth (Hertogin van) 109
 Post (Pieter)..... 196
 Pots..... 208
 Potter (Paulus)..... 107, 124
 Pourbus..... 182, 183
 Pours (Hubrecht de)..... 29
 Pours (Lysabeth de)..... 29
 Prenner..... 205
 Priandt..... 239
 Prins (Thomas)..... 66
 Prijn (Samuel)..... 177
 Purmerent (Petrus van)... 44
 Purmerynde..... 208
 Put (Gerrit van der)..... 123
 Pijnacker (Adam)..... 94

Q.

Queborn (H. van)..... 91
 Quellinus (Artus)..... 83

R.

Raedt (Johan de)..... 3
 Raedt (Reijnier de)..... 3
 Raelst (Anna Willemsdr. van)..... 115, 120, 124, 125
 Ramp (Pieter)..... 120, 121, 122
 Ravensburgh (Aletta van) 44
 Ravesteyn (Albert Claesz. van)..... 116, 117
 Ravesteyn (Anthonie van).. 204
 Ravesteyn (Christina van) 216
 Ravesteyn (Jacob van)... 216
 Ravesteyn (Jan van) 184, 203, 204, 206, 216, 217
 Ravesteyn (Laurens van). 217
 Ravesteyn (Machtelt van) 217
 Ravesteyn (Maria van) 206, 216, 217
 Ravesteyn (Willem van).. 216
 Ravesteyn..... 209
 Reedtz—Thott..... 106
 Rembrandt.. 65—67, 95, 189, 197

Renesse (Frederick van).. 51
 Renne (T. B. van der)..... 228
 Rettenaer..... 240
 Reume (A. de)..... 7
 Revius (Jacobus)..... 33
 Reyd (Everhart van)..... 69
 Reygersbergh (Jan van)... 240
 Reygersbergh (Maria van) 82, 235—242
 Reygersbergh (Nicolaes van)..... 236, 242
 Reymerswaele (Marinus van)..... 96
 Rhodes (John)..... 213
 Richelieu..... 148, 238, 240
 Riemer (J. de)..... 210
 Riemsdijk (Jhr. Mr. Th. H. F. van)..... 3
 Rispens (Schelto)..... 134
 Rocolet (Pierre)..... 151
 Roelants (Jan)..... 27
 Roels..... 77
 Roever (Mr. N. de)..... 66
 Rohan (Hertog van)..... 242
 Rohan (Madame de)..... 238
 Romeijn (Willeem)..... 8
 Roode (Gerrit Harmensz. van der)..... 13
 Roos..... 106, 107, 109
 Rosa..... 208
 Royer (Mr. Alexander Jérôme)..... 181
 Royer (Mr. Jan Theodoor) 177
 Royer (Louisa Philippina) 181
 Rubbens (Pieter Paulus) 93, 94, 98, 189
 Russell (Lady Anne)..... 109
 Russell (Anthonie)..... 205
 Russell (Nicasius)..... 205
 Rutgers (Ermgaert)... 84, 165
 Rutgersius (Janus)... 160, 165
 Ruysch (Rachel)..... 111
 Ruysdael (Jacob)..... 94
 Ruysdael (Salomon)..... 116
 Ruytinck (Simon)..... 35
 Ruzé (Antoine Coiffier de), Markies d'Effiat..... 240
 Rykaert (Maria)..... 178
 Rijn (P. C. van)..... 11

S.

Sachsenberg (Gottfried).. 45
 Sadoletto (Jacopo)..... 174
 Saftleven (Cornelis) 8, 18, 37
 Saftleven (Herman) Jr.... 38
 Saint Surin (Baron de) 150, 153—156, 171
 Salmasius (Claudius). 151, 173
 Sander (M. F.)..... 112
 Sane..... 239
 Santen (Dirck Dircksz. van)..... 74, 75
 Savery (Roelandt)..... 124

- Savoye (Hertog van)..... 238
 Scaliger (Josephus)... 75, 134
 Schalken (Godfried)..... 106
 Scheffer (Prof. J. G. de Hoop)..... 128
 Scheltema (J. N.)..... 57, 58
 Scheltus van Kampferbeke (L. J. A.)..... 73
 Scherpelingh (J.)..... 208
 Scheveninck (Cornelis Claesz.)..... 61—64
 Schilder (Juffrouw)..... 179
 Schillemans (C.)..... 90
 Schillemans (Frans)..... 32
 Schilperoort (Coenraet). 113
 Schinkel (A. D.)..... 183, 197
 Schmitz (F.)..... 220—224
 Schoeff (Johannes)..... 119
 Scholts (Elisabeth)... 103, 105
 Schönborn 112
 Schormis..... 95
 Schotanus (Pouwels)..... 95
 Schotel (G. D. J.)..... 136, 236
 Schrijver (Digna)..... 53
 Schuiff (Peter)..... 123
 Schümacher (M.) 220—223, 225, 230
 Schuylius (Theodorus) 122, 124
 Schuyls (Elisabeth)..... 105
 Scotte (Mr. Apollonius) 22, 23, 25, 84, 89
 Scotte (Jacob)..... 24, 85, 89
 Seghers (Daniël) 96, 110, 151, 183, 195
 Selcker (Otto)..... 40
 Semeonow..... 45
 Servaes (Henrick)..... 66
 Serwouters (Pieter)..... 91
 Sheppard (Isaac)..... 38, 39
 Siccama (Jhr. W. Hora).... 91
 Sichem (C. van)..... 68, 70, 71
 Sierick (Gabriël)..... 103
 Sima (Michiel Mattijsz.) 14
 Sinjoor (Willem Govertsz.) 39
 Sitterich..... 223, 224, 227, 228
 Slee (van)..... 130, 133
 Slingerlandt (Mr. Hendrick van)..... 124
 Slingerlandt (Job Lambertsz. van)..... 124
 Sluyse (Carolus Josephus Johannes van der)..... 223
 Smit (Aernout)..... 94
 Snaets (Jan)..... 8
 Snel..... 240
 Snellius..... 49, 52
 Snijders (François)..... 94
 Soissons (Graaf van)..... 238
 Somer (Paulus van)..... 14
 Someren (J. F. van)..... 68
 Somerset (Edward) Tweede Markies van Worcester..... 213
 Somerset (Mary)..... 213
 Sonneveld (Odevaert).... 18
 Sophia van Simmeren.... 212
 Soury (Andries)..... 39
 Spaan (Gerard van)..... 42
 Spieger..... 53
 Spykerman..... 119
 Stalpert van der Wiele (Eva)..... 30
 Stampart..... 205
 Steen (Catharina)..... 125
 Steen (Constantinus).... 125
 Steen (Cornelis)..... 125
 Steen (Havick).... 122, 124, 125
 Steen (Jan). 94, 114, 120, 121, 122
 Steen (Johannes)..... 125
 Steen (Thaddeus)..... 125
 Steengracht..... 77
 Steengracht van Duivenvoorde (Baron)..... 45
 Stockius..... 54
 Stoop (Dirk)..... 45
 Stooter (Cornelis)..... 9
 Storm..... 51
 Suikers (Geerlo)..... 31
 Swaeff (Johannes de).... 31
 Swanenburgh (Cornelius van)..... 130, 131, 135
 Swanenburgh (D.)..... 134
 Swanenburgh (W.)..... 70
 Swieten (Adriana van)... 6
 Swieten (Maria Symonsdr. van)..... 6, 10—12, 15
 Swieten (Jacquemynngen Symonsdr. van)..... 1, 6
 Swieten (Simon Simonsz. van)..... 1, 11, 13
 Swieten (Simon Thomasz. van)..... 1, 10
 Swinderwijk..... 119
 Sijsbergen (Sixtus van) 120, 121
 Sysmus (Dr. Jan)..... 99
 Sythof (Lambertus)..... 177
- T.**
- Tak (A. M.)..... 27
 Tak (H.)..... 27
 Tamisier..... 207
 Tarade (Wed. Em. de).....
 Taylor (Watson)..... 214
 Teellinck (Ewout)..... 77—79
 Tegnagel (Jan)..... 14, 15
 Teniers (David) Jr..... 96
 Terwesten (Augustinus).. 214
 Terwesten (Pieter) 43, 100, 105, 108, 204
 Thoré..... 42
 Thou (François Auguste de) 173
 Thou (Jacques Auguste de) 173
 Tideman (J.)..... 33, 88
 Tienen (Johan)..... 121
 Timareten..... 214
 Trello (Lucretia van).... 191
 Tremoille (Henri de la, prins van Tarente)..... 212
 Troyen (Rombout van) 94, 96
 Tuningius (Gerardus).... 133
- U.**
- Uffenbach (von)..... 183
 Ugglas..... 106
 Ulrich (C.)..... 73
 Utenhove (Hendrik van).. 180
 Utenhove van Heemstede (Barones van)..... 180
- V.**
- Valck (Cornelis)..... 40
 Valckenburgh (Elizabeth) 81
 Valckenburgh (Suzanna). 81
 Valerius (Adriaen). 26, 86, 87
 Valetta (G.)..... 103, 124
 Vecht (Bernardus van der)..... 210
 Veegens (D.)..... 198
 Veen (Adrianus)..... 133
 Veen (Mr. Cornelis van) 120, 210
 Veen (Pieter van)..... 15, 16
 Velde (Esaias van de).. 93, 114
 Velouw (Wemmer van de) 181
 Venne (Adriaen Pietersz. van de) 27—32, 73, 77, 79, 83, 85, 86, 89—91, 119
 Venne (Jan van de) 86, 88, 89—91
 Venne (Jan Pietersz. van de)..... 27—32
 Verburg (Isaac)..... 31
 Verdoes (Daniël)..... 14, 16
 Verdoes (Willem)..... 52
 Verelst (Cornelis Hermansz.)..... 93, 108
 Verelst (Helena)..... 100
 Verelst (Herman) 99, 105, 107—109
 Verelst (Isabella)..... 101
 Verelst (Jacob Johannes) 101
 Verelst (Johannes).... 101, 112
 Verelst (Magdalena).... 105
 Verelst (Maria)..... 109
 Verelst (Pieter Hermansz.) 98—112
 Verelst (Simon).... 99, 107, 109—112
 Verelst (Willem)..... 101
 Verelst..... 119
 Vergeyl (Laurens)..... 13
 Verhagen (Joris)..... 43, 44
 Vermeyen (Jan Cornelisz.) 95
 Vertue..... 205, 211
 Verwey (J. J.)..... 12
 Verwijs (Eelco)..... 83
 Veth (Jan)..... 106
 Vezeler (Elisabeth)..... 177
 Vezeler (Joris)..... 177, 183
 Viau (Théophile de)..... 149
 Vieweg..... 112

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00610 8241

